

ETO: 32+008+81+82

Létünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LX. évfolyam, 2025/1. szám
Year LX, Issue 2025/1

ETO: 32+008+81+82

Létünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LV. évfolyam, 2025/1. szám
Year LV, Issue 2025/1

Forum Könyvkiadó, Újvidék
Forum Publishing Company, Novi Sad

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET

Published by The Forum Publishing Company

Felelős kiadó / Responsible Publisher: Antalovics Péter

Főszerkesztő / Editor-in-Chief: Hajnal Jenő

hajnal1954@gmail.com

Kéziratgondozás / Manuscript Maintenance: Buzás Márta

Tördelőszerkesztő / Layout Editor: Beszédes István

Fedőlapterv / Cover Design: Beszédes István

Angol, illetve szerb tartalommutató, összefoglaló és kulcsszavak / English and Serbian Table of Contents, Summary and Key Words: Lulić Emil

ETO-besorolás / UDC Classification: Resócki Vázsonyi Csilla

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal “Létünk” are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztériuma a *Létünk*et M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette. The Ministry of Education, Science and Technology of the Republic of Serbia has classified “Létünk” as a scientific journal with the value of M52.

A folyóirat az interneten / Online access: www.letunk.rs

Készült a belgrádi Donat Graf Nyomdában 300 példányban.

A szám ára: 400 dinár. Előfizetés külföldre: 50 €.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

Szerb Matica Könyvtára, Újvidék

008(05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Főszerkesztő Hajnal Jenő.

– I. évf. 1. sz. (1971) –. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1971 –. – 23 cm.

Évente négy szám.

ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

TARTALOM

TANULMÁNYOK

A Délvidék vonzásában

Mák Ferenc	A tudományok eránt buzgó férfiú	5
Silling István	Adalék a bácskai szőlőkről és borokról a filoxéra előtti korból	43
Németh Ferenc	Az utolsó gyufától az első világháborúig	59
Göncz László	Mozaikok a Muravidék 1919–1922-es történelméből	75
Lábadi Károly – Lábadiné Kedves Klára	Kosztolányi ismeretlen levelének és egyik karcolatának kötelékei	93

Tér és Lét

Kriska Olivér – Göncöl Andor	Szabadka város térhasználati mintázatai	115
------------------------------	---	-----

Lét és Nép

Kónya Sándor	Egy Haydn-motívumra épülő népi dallam vajdasági változatai	133
--------------	---	-----

Léthelyzetek

Csíte András – Kovács Bence – Szendrei Zsolt	Szórványkollégiumok Erdélyben	157
Kormányos Katona Gyöngyi	Egy etnikai kisebbség helyzete és kihívásai egy lokális közösségben	187

KÖNYVISMERTETŐ

Heinermann Péter	Grábóci kincsek Szentendrén	207
Bence Lajos	Két évtizedig a falu motorja volt	237

Table of Content	243
Sadržaj	244

A TUDOMÁNYOK ERÁNT BUZGÓ FÉRFIÚ

*Hoblik Márton, a magyar felvilágosodás irodalmának
szlavónországi jeles képviselője*

THE MAN ZEALOUS FOR THE SCIENCES

*Márton Hoblik, Prominent Representative of Hungarian Enlightenment
Literature in Slavonia*

ČOVEK REVNOSTAN PREMA NAUKAMA

*Martin Hoblik, istaknuti predstavnik književnosti
mađarskog prosvetiteljstva u Slavoniji*

MÁK FERENC

PhD, irodalomtörténész

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, külső munkatárs

makferenc@yahoo.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Hoblik Márton, a magyar felvilágosodás irodalmának szlavóniai, egyben az egész Délvidék jeles képviselője, 1791. december 1-jén született Igalon, és 1845. május 26-án halt meg Eszéken. Kora tudományos folyóirataiban, a *Tudományos Gyűjteményben*, a *Társalkodóban* és a *Tudománytárban* az ébredő magyar nemzeti öntudat lelkes hirdetőjeként kapott hangot, írásai-
ban hírt adott a magyarság nemzet- és közösségépítő munkájáról. Pályája során közszolgálati hivatalt is vállalt; 1826-ban bácsi, 1827-ben verőcei, 1834-ben pedig szerémi táblabíróvá nevezték ki, így lehetett alapos betekintése kora társadalmi életének folyamataiba. Történeti, népismereti munkáiból kiderül, milyen lelkesen követte a táj lakói történelemismeretének gyarapodását, az elődök örökségének meghódításáért folytatott küzdelmét. Gazdag történelmi ismeretek birtokában Eszék város és Verőce vármegye történetét a rómaiak korától követte nyomon, a szerémségi kalugyerzárdákról írt tanulmányában pedig az alapos egyháztörténeti ismereteiről is számot adott. Verőce vármegye magyar és bunyevác falvai parasztlakodalmi szokásainak leírásakor elsőként adott betekintést a táj népeleti örökségének addig ismeretlen, mélyebb rétegeibe.

KULCSSZAVAK • magyar felvilágosodás, a történeti
gondolkodás ébredése, múltismeret,
közösségépítés, Szlavónia, Délvidék, néprajzi
örökségünk mint a magyar önismeret része

„*A' Hazafinak egész valója, minden érzeménnyre, és gondolattya a' Haza
's Nemzet körül forog; 's azonnak fénnyre, boldogsága, hire, neve egyetlen
egy nagy tárgya, 's kívánsága éltenek. A' mit tud, 's tehet, értelme, értéke,
's minden virtusa e' célra van szentelve, szánva.*”

(Kisfaludy Sándor: *Hunyadi János*)

Hoblik Márton, a magyar fölvilágosodás korának jeles írója, a reformkor kiváló közéleti szereplője, 1791. december 1-jén a Somogy vármegyei Igalon született, bölcsészeti tanulmányait Pesten végezte, ahol 1811-ben doktorátust szerzett, 1813 és 1815 között a fővárosban a királyi tábla jegyzői tisztségét látta el, 1816-ban Verőce vármegye második, 1822-ben első aljegyzője, 1824-ben főügyésze lett, 1826-ban bácsi, 1827-ben verőcei, 1834-ben pedig szerémi táblabíróvá nevezték ki. A korabeli följegyzések szerint Hoblik Márton maradéktalanul élvezte Verőce vármegye bizodalját, közössége „sok küldöttségekben használta szorgalmát”, gyakran volt jelen az ország jeles politikai és közösségi rendezvényein. 1832. március 9-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta. A tagság elnyeréséhez jelentősen hozzájárult irodalmi tevékenysége, 1814-ben *Kun László* című drámájával tünt fel az Erdélyi Múzeum drámapályázatán, azon a megméretésen, amelyen Katona József *Bánk bán* című munkájával aratott sikert. Ezenkívül még három színművet írt: a *Rózsavár*, a *Jugovicsok* és a *valkói amazon* című drámákat, de színpadi munkásságát nem kísérte különösebb siker.

Péterfi Mária *Hoblik Márton élete és munkássága (1791–1845)* címmel 1937-ben megjelent tanulmányában elsőként tett szerény kísérletet a Délvidék reformkori alakjának a bemutatására, úttörő jellege mellett azonban munkája csekély eredménnyel járt. Méltatója, Solt Andor az *Irodalomtörténeti Közleményekben* közölt bírálatában úgy fogalmazott: Péterfi Mária dolgozatának igazi jelentősége, hogy „életre keltette irodalmunknak ezt a sok tekintetben érdekes mellékszereplőjét” (SOLT). Az adatok felkutatása nem csekély nehézségekbe ütközött; „nem is sikerült Hoblik pályájának egyik mozzanatára teljes fényt deríteni, de a kismonográfia ennek ellenére is komoly munka”. Kiemelte továbbá, hogy az értekezés leginkább figyelemre méltó részlete Hoblik és Katona József kapcsolatával foglalkozik; valószínű, hogy a két író ifjúkori barátság fűzte egymáshoz, talán ezzel magyarázható, hogy „Hoblik Kun Lászlója az első magyar dráma, amely a Bánk bán hatását tükrözi” (uo.).

A délvidéki magyarság számára Hoblik Márton alakját és munkásságát Kalapis Zoltán *Életrajzi kalauz – Ezer magyar biográfia a délszláv országokból* (2003) című, korszakos jelentőségű művének második kötetében mutatta be. „A pesti jogi tanulmányok után, ügyvédi oklevéllel a kezében, táblai jegyző-

ként került 1815-ben Verőce vármegyébe. Eszéken telepedett le, s ott is élte le életét vezető megyei tisztviselőként: aljegyzőként, főügyészként, verőcei, majd később bácsi és szerémségi táblabíróként” – olvashatjuk az életrajz bevezető soraiban, amely összefoglalja Hoblik Márton irodalmi ténykedésének addig ismert részleteit is. A kései utókor számontartja ugyan a szerző sikertelen drámakísérleteit, igazi elismeréssel azonban tudományos munkásságáról szólnak, kiemelve Hoblik Márton újságcikkeinek hely- és tájtörténeti jelentőségét, riporterri leleményességét. „Helytörténeti, földrajzi, topográfiai, statisztikai tárgyú írásai – emelte ki Kalapis Zoltán – nagyobb részét szlavóniai témákat dolgozott fel. Megírta Eszék történetét, számba vette Verőce megye fürdőit, begyűjtötte a lakodalmi szokásokat, és még sok más cikket is írt a népeletről általában. Figyelme később kiterjedt Szerémségre is. Így megírta a megye monográfiáját, de ez, sajnos, nem jelent meg, a kézirat elkallódott” (KALAPIS).

Hoblik Márton legteljesebb életrajza Lábadi Károlynak a *Horvátországi magyar művelődéstörténeti lexikon* (2024) című munkájában olvasható. A szerző Hoblik Márton tudományos – földrajzi, történelmi, néprajzi – munkásságának áttekintése után kiemelte: hősünk jelentős szerepet töltött be Eszék közművelődésében (is), a magyar szó, a magyar irodalom terjesztése érdekében 1831-ben Eszéken Magyar Olvasókört alapított. Kezdeményezője volt az Eszéki Hangászati Egyesület megalakításának, minek következtében Eszék város zeneiskolát kapott. Lábadi Károly részletesen foglalkozott szerzőnk irodalmi munkásságával is: Hoblik Márton a maga korában számos folyóirat munkatársa volt, 1823 és 1830 között költeményei, drámái, tudományos jellegű írásai a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelentek meg. Korabeli bírálói szerint drámáival nem tudott a közepszerűsége túllemelkedni, színműveiből *A valkói amazont* is csak egyetlenegyszer, 1833-ban mutatták be Budapesten, mert dramaturgiája nem volt alkalmas a színpadi megjelenítésre. Szerzője „érzékeny játéknak” nevezte művét. „Írásakor – emelte ki Lábadi Károly – történelmi forrásokat is felhasznált: középpontjában az a szomorú esemény áll, amikor 1543-ban a török két hónapi ostrom után elfoglalta a Perényi család tulajdonában levő Valpó (azaz Vukovár) városát. Ő az eseményeket mindössze két napba sűrítette. A darab tragikus főhőse Székely Klára” (LÁBADI 250). Hoblik Márton tanulmányai, cikkei, etnográfiai értekezései a *Tudományos Gyűjtemény* mellett, a *Társalkodóban*, a *Tudománytárban*, a kassai *Szemlélőben*, a *Jelenkorban* (1839–1843) és a *Pesti Hírlapban* (1841–1843) jelentek meg. A lexikon szerzője kiemelte:

„Elsőként fordult figyelme a Verőce vármegyében élő magyarság gazdag néprajza és folklórja felé, elsőként adott híradást a szlavóni-

ai magyar falvak népéletéről. Az irodalomtudós Toldy Ferenc gyászbeszédében további érdemként említi részéről »a horvát–magyar és szerb–magyar szók hasonlító összeírását«. A Magyar Tudományos Akadémián 1855. július 28-án elmondott gyászbeszédét a következőképpen zárta: »Hoblik Márton, ha nevével nem emelte is az akadémia fényét, de híven nyújtott kezét, hol munkásságára szükség volt, s ezért megérdemli, hogy leghívebb társaink között éltessek emlékezetét« (i. m., uo.).

Magyarra fordította továbbá Hübner János a *Mostani, és régi nemzeteket, országokat, városokat [...] esmértető lexikon* című, Fejér György szerkesztésében 1816–1817-ben megjelent ötkötetes nagy földirati munkájának I. kötetét.

Fried István 1982-ben megjelent *Egy elfelejtett kultúraközvetítő (Hoblik Márton [1791–1845] arcképéhez)* című tanulmányában kiemelte: a sokszázados történeti és kulturális kapcsolatok során minden korszakban akadtak olyan írástudók, akik „feladatul vállalták a délszláv népek s a magyarság kultúrája egymáshoz közelítését, megismertetését”. Közéjük tartozott Hoblik Márton is, akinek nevét ma már alig írják le a szakmunkák, „de kinek nevébe állandóan beleütközünk, ha a reformkor (1823–1848) magyar sajtóját lapozgatjuk” (FRIED 63).

Hoblik a 19. század első két évtizedében annak a pesti egyetemnek volt a hallgatója, amelynek „soknemzetiségű” – német, horvát és szerb – tanári kara volt. Schedius Lajos, a magyarországi német szülők gyermeke, a korra jellemző módon, a német esztétikai ihletettséggű filozófiától eljutott a magyar nemzeti mozgalom eszméinek hirdetéséig. Az egyetem tanárai között természetesen a magyar hazafiság képviselőit is megtaláljuk. Ugyanilyen többnyelvű volt az a környezet, amely Hoblik ifjúkorában az első élményeket jelentette, Pest és Buda lakói magyarok, németek, horvátok, szerbek, görögök, románok, szlovákok voltak. Hoblik barátai között találjuk a magyar irodalom későbbi szorgalmas művelőit, Szontágh Gusztávot és Bárány Boldizsárt is.

Az egyetemi évek jó alapot szolgáltak Hoblik Mártonnak pályája további alakításához, amikor 1815-ben – megszerezve ügyvédi oklevelét – Verőce megyébe került, a mindennapok gyakorlatában szemlélhette a horvát–magyar kapcsolatok alakulását. Fried István úgy véli: „Érdeklődését meghatározta, hogy amikor az 1830-as esztendőkből a Magyar Tudós Társaság (akadémia) tagja lett, nyelvtudása miatt a horvát kulturális jelenségekről kellett – mintegy kötelességszerűen – beszámolnia. Hogy ezt szívesen tette, abban része van annak, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat munkatársa lett.” A folyóirat – melynek első esztendeiben Vitkovics Mihály is a szerkesztőbizottság tagja volt – célul tűzte ki a topográfiai irodalom föllendítését. Hoblik

Márton első cikkei is ennek a célkitűzésnek a jegyében készültek. Több írásban foglalkozott az egykori Verőce megye, illetve Eszék földrajzilag meghatározott kultúrájával, társadalmi életével.

„Szár az tudományosság jellemzi e műveket – írta Fried István –, a felvilágosodás eszmevilágában fogantak, s a racionalizmus hasznosságot szem előtt tartó elve hatja át őket. Amit ki kell emelnünk, az alapossága, a történeti hitelességre törekvése.”

Topográfia, történelem, statisztika: e tudományoknak szentelte idejét, kutatásait. Ezeken belül tért ki a lakosság öltözetének, lakásának, kultúrájának vizsgálatára, „alaposan s enyhén rosszálló hangszúllyal szól a »köznépi« táncokról, játékokról, a »köznép« beszédéről. Ez a tény is a felvilágosodás eszme körébe utalja Hoblik első cikkeit...” (FRIED 64).

Fried István szerint Hoblik – Széchenyi István reformtörekvéseinek lelkes híveként – nem tett egyebet, minthogy a művelt megyei tisztviselő szemszögéből leírta mindazt, amit hivatalnokai munkája során látott, összegyűjtött, följegyzett, megállapított. Fölfigyelt a horvát és a magyar nép közös hagyományaira, a törökellenes harcok hagyományörző jelentőségére.

ESZÉK POMPÁZATOS RAGYOGÁSA

Hoblik Márton első történeti munkáját 1822-ben a *Tudományos Gyűjteményben* – szerény H. jelzettel – *Eszék’ Viszontagságairól* címmel jelentette meg. A *Tudományos Gyűjtemény* 1817 és 1841 között havonta megjelenő magyar nyelvű tudományos folyóirat volt. Kiadója a nyomdász Trattner János Tamás olyan jeles írókat gyűjtött a lapja köré, mint Kultsár István, Vitkovics Mihály és Szemere Pál. A folyóirat első számához írt beköszönő sorokban így fogalmazott a szerkesztő:

„Mi földünknek is jutottak ama derék, köz jó és tudományok eránt buzgó Férfiakból, kik az ő századoknak szerencsésjén dolgoztanak, az emberiség’ diszt magokban kitüntették, Hazájoknak híven szolgáltának ’s ő erántok kéntelenítettünk nemzeti haladás nélkül maradni: a’ tisztelet’ templomába nem magasztalhatván őket. A’ mi Culturánk is a’ polgári és tudománybéli tökéletesülésben folyvást előbb lép, ’s műveit, szerzeményit nem szemléltethetjük: nem lévén azokat hová állítanunk ’s kitennünk. Egymást érik az új találmányok, és lelemények; a’ tudományok óriási lépéssel közelítenek tökéletességükhöz: mind ezeket csak a’ Magyar nem tudhatá közérthetőleg mind eddig! [...] Ihol a’ kí-

vánt alkalmatosság minden józan gondolat, hasznos találmány, bölcs intézet, jeles munka, szép tett' közöltetésére, ihol a' nyílt pálya a' dicső vetélkedésre, ihol a' föltűnt ég a' Hazánk' színe előtt fénylésre, ihol a' kész piac érdem, 's halhatatlanság szerzésre! Ne átallya senki azt, a' mivel időkorának tartozik, híven lefizetni" (FEJÉR III–XII).

A maga korában tudósi körökben igen népszerű *Tudományos Gyűjtemény* szerzői is felfedezték maguknak az újjászülető Délvidéket, ez azonban még többnyire a latin nyelvű tudományos irodalom kora volt. Horváth Mihály 1840-ben kiadott, s a déli vármegyék gazdaságtörténetét is kellő alapossággal részletező *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt* című monográfiájáig jószerével csak deák nyelven megjelentetett művekben szerepelt vidékünk – olykor csak egy-egy részletének – statisztikai, földrajzi és közigazgatási leírása.

A magyar reformkor teremtményeként jelentkezett Hoblik Márton a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain. Pályatársa, Csaplovics János, aki a maga korában a tudományos szakfolyóiratokban – így a *Tudományos Gyűjteményben* is – publikált jogi, földrajzi, statisztikai és gazdasági cikkei révén vált ismertté, s aki 1809-től három évig Pakrácon, Szlavóniában, az ottani görögkeleti püspökség „ügyvéde és titoknoká”-ként is tevékenykedett, *Topographisch-statistisches Archiv des Königreich Ungarn* (1821) című gyűjteményes művének megjelentetésével – mellyel Fényes Elek nemzedékének szolgált követésre érdemes példát – kora máig nélkülözhetetlen statisztikai forrásmunkáját alkotta meg. De Csaplovics János nevéhez fűződik több olyan úttörő jelentőségű, immár magyar nyelven írt tanulmánynak (értekezéseknek) a megjelentetése is, mint a *Magyarországi szab. kir. városok és nagyobb helységek népességeiről* (1821), és az *Ethnographiai értekezés Magyarországról* (1822) című munkái.

Hoblik Márton *Eszék viszontagságai* című, úttörő tanulmányában a fölvilágosodás lelkes híveként a történelmi múlt értékei számbavételének, a nemzeti cselekvés lehetőségei fölmérésének szándékával tekintett körül a 19. század elejének magyar valóságában, hogy közben fölmérje hazája kulturális örökségét és geopolitikai jelentőségét. Figyelme a történeti írott forrásoktól az adott vidék topográfiai adottságainak fölmérésén át egészen a népelet sajátosságainak leírásáig terjedt. A tudományos fölmérés igényének szándékával járta be kora Szlavónországnak legrejtettebb zugait: Eszéktől Verőce vármegye falvain át egészen Újlakig, nem feledkezve meg a Tarcál-hegység ortodox kolostorai titkainak félhomályos világába történő betekintésről sem. Írásaiból sugárzik a rácsodálkozás és a fölfedezés boldog derűje. Így történt ez Eszék város pompás világának föltárásakor is.

Hajdan, midőn mind a két Pannónia római tartomány volt, azon vidéken, melyen most Eszék várát a hozzá tartozandó, falain kívüli várossal találjuk, „egy híres Gyarmat épült, mely Músiának, Mursiának, vagy Mursának nevezetett”. Eszék városáról elsőként 1722-ben Kalanczi Péter szerzetes *Dissert. de Col. mill. ad Essek* című, a közelben talált „Római mértföldi Oszlopról” írt tudósi értekezésében. Kései olvasója, Hoblik Márton szerint a szerzetes hitelesen megmutatja, hogy „a régi Mursia a’ mostani Eszék’ mezején, a’ Drávának déli partján azon tájon állott, mellyen az ország útja az alsó városi Szuvatovo nevezetű csárdánál Szarvas falu felé térül, ’s melly közönségesen Nemedini Dülőnek nevezetik. A’ most említett Szuvatovo nevű csárdánál van azon Drávai átmenetelre legalkalmasb hely, honnan a’ Római ország út Mursellán ’s Anzánán vagy a’ mai nevezet szerint Bács falut Baranyaváron keresztül Aquincumba, az az Ó Budára vezetett” (H[OBLIK] 1822: 3).

A történetíró Byzantziusz István Hadriánusz császárt tekintette Mursia – és vele együtt Eszék város – építőjének, elárulják ezt a régészeti leletek, a feltárt falmaradványok, római pénzek és lámpák, szobrok, kőkoporsók, hamvedrek, „s több eféle régi időknek maradványai”. Byzantziusz István szerint Mursia volt Alsó-Pannónia nevesebb gyarmatainak egyike, a „Római mértföldi oszlopok” tanúsága szerint Aquincumból egyenesen Mursiára, és innen Taurunumba (Zemlin) vezetett az út, s a római császárok leginkább Siszeket (Siscium) Syrmiumot (Mitrovitz) és Mursiát „szokták jelenlétükkel megtisztelni”. „Ezen Hadriánusz Császár által Római Gyarmattá emeltetett erős város, a’ Római Császárok védelmek alatt sok ideig virágzott” (i. m. 5).

Hoblik Márton részletesen összefoglalta a város és környéke római kori történetét, különös hangsúlyt helyezve Eszék és a Dráván történő átkelési lehetőség katonai jelentőségére. II. Constantius császár K. u. a 350. esztendőben „felső Pannónia szélein külömbféle szerencsével hadakozván, végre a’ Dráva’ partjára Mursa alá vette magát ’s elintéző csatával Magnentziusznak, ki az előtt Mursa várát ostromolta, táborát megtámadván véle olly véres ütközetre csapott, hogy másnap a’ holtak’ testeik mintegy halmokat formálni, ’s a’ Dráva vérrel folyni látszatott”. A történetíró Hoblik Márton így töprengett a korabeli leírások fölött: „Bevette e’ Magnentziusz az ütközet előtt Mursa várát, vagy sem? ’s mint töltötte rajta dühében bosszúját? annak nyomára eddig a’ Hisztóriában nem akadtam, az írók csak azt jegyzik fel, hogy a’ Mursai csata egy azon legveszedelmesebbek közül, melly valaha a’ Római népet vesztegette, ’s továbbá, hogy Magnentziusz ekkori dühében nem csak Syrmiumot földig lerontotta, hanem az egész Száva melléki Tartományt feldúlta. Így tehát, ha Mursa Magnentziusz’ dühéről megmenekedett is, mivel Syrmiumról, mint még erős várról, és ennek gyakrabbi ostromlásáról a’ későbbi időkben több emlékezetek találtatnak, Mursáról sehol többé.” 1438-ban Albert császár és

magyar király alatt „Nándor-Fejér-Vár ostromoltatnék, a' Császár a' Törökök' erejöknek hátráltatására több várakat a' Tisza, 's Duna között épített légyen, elpusztított” (i. m. 6).

Timon Sámuel 1702-ben megjelent *Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum topographia* (Magyarország nevezetes városainak és mezővárosainak helyrajza) című könyvében Eszékéről ugyan nem tesz említést, „hihetőképén tehát, hogy ha Eszék mint falu már akkor Marsa' omladékain fennállott is, még mint vár 1091. eszt. ismeretlen volt” (i. m. 7). Hazai történelmünkben II. Lajos király alatt a gyászos 1526. évben Eszékéről mint erősségről találunk jegyzést. Schmidt Miklós szerint „midőn II. Lajos Magyar Király Tolnán Ségéd Seregekre várakoznék, Solimán Török Császár, senki neki ellent nem állván, Újlakot megvette, 's a' Dráván szintolly könnyen, mint a' Száván általköltözött” (i. m. 8). Hoblik Márton történeti forrásokra hivatkozva pontosította a leírást: „az említett Író az Újlak nevezetben hibázott, 's helyesebben Eszékét mondhatta” (uo.) volna.

„...a' Szolimán által hátráltatás nélkül megvett vár alatt, mellynél az általjövetel ama' siralmas Mohátsi mezőkre vezet, valósággal Eszékét kell értenünk. Ezen 1526. év valamint egész Magyar országot mély gyászba döntötte, úgy Eszék várat is a' Török' igája alá veté, melly nyomos állapotban egész 1687. esztendőig egy bárdolatlan Bassának hatalmaskodó igája alatt nyögött” (i. m. 9).

Szlavónia, a Dráva mente és Eszék várának lakói végigszenvedték a török megszállás másfél évszázadát, mígnem 1697. esztendőben „Eugenisz Szabaudiai Fejedeleme' vezérlete alatt a' Császári Seregek a' Törököt Zentánál végképen' megvervén, 1699-ben a' Karloviczi 's a' későbbi Török háború után pedig, melly még jobb szerencsével folyt 1718-ban a' Passzaroviczi béke” (i. m. 15–16) új korszakot nyitott a vidék lakosai számára is. Hoblik Márton *Eszék viszontagságai* című munkájában részletesen bemutatta a török hadak, az osztrák seregek és a magyar katonák szakadatlan háborúinak történetét. Bölcs történelmi értekezését így fejezte be:

„Minekutánna a Slavónia 1687-dik esztendőben a' Török' igája alól felszabadúlt, az alsó Slavóniai Örseregek, (végvidék, Confinium, Regimina Confiniaria) Caprara Generáltól állittattak fel, [...] 's Eszéken volt Széke a' Slavóniai General Commandónak, melly az utóbbi időkben Pétervárra vitetett által, 's vissza helyezését több fontos előterjesztések maiglan sem szerezhették meg. [...] 's már a' legújabb Eszéknek csillaga e' korban fényleni kezdett. A' mostani Eszék vára a' Karloviczi béke után nyere új létet...” (uo.)

„A’ Fő Méltóságú Királyi Magyar Kamara’ földes Úri Hatalmának Eszéken véget vetett az 1809-dik esztendő, midőn a Bécsben Mártzius 24-dikén Nro 32,920. költ. Cs. K. kegyelmes Diploma’ erejével Eszék a’ földes úri Igazaktól feloldoztatván, Szabad Királyi Várossá nevezetett, ’s September’ 7-dikén 1809-ben... Fő Méltóságú Gróf Majláth József a’ Királyi Magyar Kamara’ Elölülője ’s Verőcze Vármegye Fő Ispánya által szabadságaiba beiktattatott. [...] Él mindazáltal Eszék minden Szabad Királyi Városi Igazakkal a’ fenemlített Diploma erejével, [...] ’s béiktatását az elsőbb Ország-gyűlésén sikeresen reméli” (i. m. 20–21).

Ennyit tartott fontosnak Eszék város történetéről, múltjának mozgalmas eseményeiről elmondani Hoblik Márton, bár jól tudta, hogy körültekintése akkor lenne teljes, ha „Eszéknek Topographiáját [is] közre bocsátaná”, ám ez a tárgy több ívet foglalna magába. Ezzel – és Verőce vármegyének bővebb leírásával – azonban egy újabb tanulmányában szeretne részletesen foglalkozni. Elkészülésképpen a szerző fontosnak vélte megjegyezni: „A’ mostani Eszéki fa-oszlopokon álló híd, [...] melly Eszéktől a’ Dráván által a’ Beljei töltésre vezet, ’s Magyar országot Slavóniával egybe kapcsolja ’s Eszéknek melly fekvésére nézve is a’ kereskedésre legalkalmasabb, nem kevés dísz ad...” (i. m. 19).

VERŐCE VÁRMEGYE KINCSEINEK SZÁMBAVÉTELE

Hoblik Márton Verőce vármegyének bővebb leírásával, topográfiai jellegének összefoglalásával egy évtizeddel később jelentkezett, 1833-ban ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain jelent meg *Verőcze Vármegye Ismérete* című tanulmánya. Keletkezésének idejét egyik mondatába így fedi fel a szerző: „Az idén (1831) a’ nyári sokszori esők segedelmével olly bő termése volt, hogy a’ legválogatottabbaknak párját... meglehetett vásárolni” (HOBLIK 1832: 35).

A szerző írása beköszönő soraiban megjegyzi: Verőce vármegye a hajdani folyóközi Pannóniának, utóbb pedig helytelenül elnevezett alsó Szlavóniának a része, igazából egyike az eredeti magyar vármegyéknek. Szlavóniának majd minden században más értelmet adtak történetíróink.

„Ranzanus minden a’ Dráva ’s Száva folyók közt lévő földet Szlavóniának nevez, Galeotus Martius határait egész Olasz Országig széléig viszi, mások Szlavónia alatt Bozna vagy Ráma Országot ’s Narentát, [...] egyebek ismét Dalmát Horvát Országot érteni: kik igazabban értekeznek a’ mai Horvát Országot Szlavóniának hiszik, melynek fő városa Zágráb” (i. m. 3–4).

Hoblik Márton úgy vélte, a mai Szlavónia „hibás nevezete” akkor kezdődött, amikor országunknak ez a része is felszabadult a török iga alól, és közgazdaságilag újra meg kellett volna határozni a helyét és a területét. Szlavóniának legelső elfoglalásakor ugyanis Béla király névtelen jegyzője szerint Árpád fejedelem hadi vezérei „győzedelmes fegyvereiket a’ Száva ’s Kulpa mentében Valkón ’s Posegán keresztül Spalató városáig villogtatták. Botond Szlavóniai vezér utóbb Verőcze mellett tétetett sírba. Zalán Fejedeleme az Ország határait délről a Szávaig, nyugatról Spalatóig terjesztette ki. Sz. István Királyi Apostoli hivatala következtében az Országot Megyékre ’s Püspökségekre osztotta fel, ezek között a’ Pécsi Püspökség határai a’ Szávaig terjedtek...” (i. m. 4–5).

„1073 körül a’ Rácok és a Bolgárok álthatván a’ Száva vizén a’ Szerémi mezőségeket. Merészségüket dúlni kezdték, kiknek merészségeket megzabolázni kívánván Salamon Király Géza, Gyéza és László Vezérekkel Nándorfejérvárát megszállotta ’s ostrommal elfoglalta. Így az Ország határai Dráván túl a’ Szávaig terjedvén, természetesen következik, hogy a’ Dráva mentében legközelebb fekvő Verőcze és Valkó Vármegyék, valamint az alább határos Szerémség is az Ország első elfoglalásától fogva Sz. Istvánig, ettől Andrásig, Salamonig mindég az Anya Ország részei voltak Szent László elfoglalása előtt is” (i. m. 5).¹ Roger(ius) mester, nagyváradi kanonok Magyarország 72 vármegyéjét név szerint sorolva, „azokat Szerém, Posega ’s Valkón kezdi, így megy felebb Baranyára ’s a’ t” (i. m. 6).

Verőce vármegye nevét Verőce mezővárostól kapta, ahol gyakran tartott a vármegye gyűléseket. A mezőváros királyi birtok volt ugyan, de a közelében lévő vár a Bánffy család tulajdona volt. A szerencsétlen mohácsi ütközet után Verőce is török megszállás alá került, a régi, már omladozó várát 1545-ben Ulemán török vezér elfoglalta, s csak 1684-ben vették vissza „Leszle Cs. Kir. Fő Hadivezér vitézsége által” (i. m. 9). Verőce vármegye „Hitelességére szolgáló Pecsétét, melly nyílt Koronával tetézt jobbról oroslány, balról sasól tartatott, szélteben a’ Drávát és Szávát jelentő ezüst vonatok által három mezőkre osztatott gömbölyeg vörös paizs, mellynek felső vörös mezejét hat szegű arany csillag, középső zöld mezejét jobbról balra futó nyest, alsó vörös mezejét pedig a’ Patachich Gróf Familia nemzeti Czimeréből vett balra hanyatló ezüst Horgány díszítik e’ körül irással: »Sigillum Comitatus de Verőcze 1746«” (i. m. 10).

1 „A’ Szlavóniai Vármegyékről pedig azt jegyzi meg Kercselicsa, hogy a’ Horvátok saját Országok emlékéért fentartani kívánván, soha követeket a’ Magyar országgyűlésekre nem küldöttek, ámbár néha Naggyaik önkényt a’ Fő-Rendek táblájánál megjelentek, de ezek sem az Ország nevében” (i. m. 7).

Verőce vármegye a mostani – Hoblik Márton korabeli – szlávóniai vármegyék legnagyobbika, határa északról a Dráva mentében Somogy, Baranya, keletről a Duna folyásán és a szélein túl fekvő Bácska mellett található: „alább Szerém Vármegyék: Délről a' Bródi Végvidék, nyugatról a' Hegyek hanyatlásán elterjedt Poséga Vármegye, felebb a' Varasd Sz. Györgyi Végvidék. Hoszsza a' Vukovárt határjával érintő Borovo falutól keletről Északnyugatra Gradáczig, melly a' Sz. Györgyi Pitomacsa faluval határos 2 1½ mértföld” (i. m. 15). Verőce vármegyében – közigazgatási felosztás tekintetében – négy járás található: az Eszéki, a középponti járás, mellette a Valpói, a Deakovári (mely püspöki székhely is) és a Verőcei járás.

Természeti adottságaira nézve Verőce vármegye nagyobb részét magas, sűrű erdők borítják, északnyugati része kissé homokos, keleti és déli része viszont felettébb termékeny, ahol bőségesen megteremnek a gabonafélék. A Dráva gyakori áradásai ezernyi kárt okoznak az alacsony fekvésű vidéknek. Ezen áradások ellen a „Fő Méltóságú Kir. Helytartó Tanács” rendelete nyomán 1817-ben és 1818-ban „egy 8442° hosszú 7° méter széles és 10' magas” töltést épített a megye adózó népe (i. m. 18). Verőce vármegye népének életét döntő mértékben befolyásolja az „Európai Folyók Királya, a Duna”, és a közösség mindennapjait erősen meghatározó Dráva. Mindkét folyó az egész megyében alkalmas a hajózásra, „gabonával, kádár, tűzi, épületi fával, egyéb természetényekkel terhes, úgy szinte sóval rakott Hajókat hord, 's a' rajtok épített malmokból Birtokosaiknak eledelt, hasznat gyűjt” (i. m. 19). Ezekon kívül említést érdemlő folyói még a Vuka, mely nevét a jeles mezővárosról, Vukovárról (másutt Vukavár, Ukavár, Vakovaria) kapta, ahol is ez a folyó a Dunába szakad. A Karassicza „*Scaraliza* név alatt jó élő a' Históriaiban”. Állóvizei, tavai és mocsarai közül nevezetesebbek a Palacsa változó vízterülete, a Vuka folyó gyakori kiáradásaiból keletkező mocsaras vidéke, amely alkalmanként sok száz holdnyi térséget borít el, „és ha a' nádat, halászatot kiveszszük haszonvehetetlenné tészen. Sikátor posványság, kákás, sásas iszapos gyombákkal tele zátony, mellyek a' rajta csolnakokon tett járásokat felette nehezitik; teremnek mindazáltal benne jó izű, a' Dunaiakat felül haladó, fejez porczogós húsú csukák, egyéb másféle halak csikok, tekenős békák, repülő vadak seregese” (i. m. 22). Hegyek csak a vármegye nyugati részén találhatók, keleti oldaluk szőlősdombokkal vannak körül foglaltva, melyek jó illatú és jó italú erős borokat teremnek.

Ezen szelíd megyének már fekvése is sokat elárul a klímájáról, „melly a' legkellemetesebb idő változásokkal bujálkoddván, sem a' tél zordonsága, sem a' nyár mérték felett való hősege ellen nem panaszkodhatik, 's a' természetények minden nemeire, mellyeket éghajlatunk hozhat, legalkalmatosabb. Télen a' nyugotti hegyek az erős szelek csipősségét, nyáron a' tik-

kasztó melegséget, a' síkságon még igen is felesleg fekvő erdők mérséklők, a' síkságot gyakran felváltó dombos vidékek, a' bérczek alatt hosszában elnyúló szőlőhegyek, a' szántóföldeket környékező bájos ligetek, 's az ezeken keresztül csörgedező számos csermelyek, a' zamatos rétek vegyes virányi olly bájos vegyületben ötlenek az utazó szeméibe, hogy majd minden lépésein újabb meg újabb jelenetekkel lepettetik meg" (i. m. 25–26). Szorgos és iparkodó népe számára ez teszi igazán vonzóvá a természet mindenféle jóvelmeivel gazdagon bővelkedő Verőce vármegyét.

A mezőn legelésző gulyák elegendő tejjel, vajjal, túróval látják el a megye lakosságát. Az apró termetű lovak tehervonásra nem alkalmasak, de annál inkább a mezei munkára. Ezért van az, hogy a köznép csak saját szükségletére szeret lovakat nevelni. A juhtenyésztés viszont kedvelt ága a megyei gazdák-nak, a főnyes legelők kiváló gyapjával ellátott juhokat adnak, melynek piaci értéke igen jelentős. Sokkal nagyobb figyelmet érdemel a sertésenyésztés.

„Az erdőknek térsége, a' néha felette nagy bőségben termő makk, a' jó tömött szemű mindenütt gazdagon termő tengeri, a' sertés tartást nem csak elősegéllik, hanem mintegy szükségessé teszik. Ezen ága a' gazdaságnak egy az első közűl az adózó népnél, alig van az egész Megyében egy legszegényebb gazda is, kinek szükségei kipótolása, adófizetési könnyebbítése, végre tulajdon élélme kielégítésére egynehány darab sertései ne volnának, mind az Urodalmak, mind a' kebelbeli, mind a' külföldi kereskedők, sőt néha a' jobbágyság is tulajdon, 's haszonbérbe vett erdőkön ezrenként szokták disznóikat hizlalni, mellyeket osztán a' már erre rendelt vásárokon jó pénzen eladogatnak. A' kereskedésnek is legelső ága a' Megyében a' sertés, nem csak a' Bécsből és Sopronyból ide szállongó kereskedők által Szerviaából kihajtani szokott, hanem az itt hizlaltak 's tenyésztettek is szaporítják számát az innen Kani-zsán keresztül Sopronyig, onnan tovább Bécsig falka számra hajtatni szokott ezernyi disznóknak, mellyeknek elfogadására a' már szokott helyeken készített ólak (obor) 's az ezek mellett felállított kukoricza górék, felszerék és vendégfogadók a' kereskedést igen könnyebbítettik 's hathatósan előmozdítják" (i. m. 29–30).

Verőce vármegye mezőgazdaságilag megművelt földjein bőségesen terem a búza, „melly ha a' Bánáti és Bácskaival épen fel nem ér is, de még is mind kenyérnek mind tiszta lisztnek 's egyéb süteményeknek alkalmas; legjobb terem Dálya 's Deakovár magaslati síkságain, de terem még a' Verőczei homokoson sőt az erdőkkel körül vett hegyes helyeken is" (i. m. 34). Ám még a búzánál is gazdagabban terem „a' tengeri, vagy is kukoricza legbővebben vet-

tetik, nem csak kenyérnek lisztét keverve, néha tisztán is pogácsának, málénak, 's egyéb a' köznépnek szokásban levő eledeleknek szolgál" (uo.), hanem a disznók és a baromfiak hizlalásának is ez az alapja, de a kereskedésben is nagy hasznot jövedelmez a gazdának. „...sok esztendőben, midőn az őszi vetések hibáznak ezeknek a' kukoricza pótolja ki helyöket, úgy szólván egy eledele a' szegényebb népnek" (uo.). Kukoricából egy szlavóniai hold jó esztendőben ötven, sőt még több pozsonyi mérőt is megterem. A kukoricaföldeken a sorok között pedig lencse, borsó, bab, kolompér, csicsóka is keverve vettetnek, ezekben a hetivásárok sohasem szűkölködnek.

Az eszéki hetipiacokat és a -vásárokat válogatott szépségű zöldségek temérdek bőséggel lepik el, keresett termék a virágos kék káposzta, a saláta minden fajzata, a különös vastagságú spárga – amely a réteken vadon is megterem –, valamint a sárga- és a görögdinnyék. A válogatott szépségű, temérdek nagyságú édes és húsos paprikát szekérszámra kínálják. De megtalálható itt a kerti virágok mindenféle változata is. „...a' vörös hagymát mind az által kevesebb szokta termesztetni a' köznép, sőt Eszékre jó a' Bácsi Kupuszinaiaktól vásárolni, kik azt ide hajókon hordják, a' foghagymát nagyobb divattal termeszt, és ezen bűzös eledel *Szavóniai Vaniliának* neveztetik" (i. m. 35).

Hoblik Márton a gyümölcs kínálatának pazar leírását adja:

„A' kertészkedésnek minden ágú divata szinte a' vetélkedésig terjed Eszék Városában, hol az őszi barackoknak különös nagyságú több mint ötvenszerű ivadéka, a' válogatott kerti szőlők zamatos és Korinthiai fajai, kellemes kajsi barackok, legszebb nyári téli körtvélyek, Spanyol meggyek 's egyéb gyümölcsök természeti gyönyörrel töltik el a' mohó szemlélőket. A' vásárokon almák – ezeknek Királya a' zamatos *Szercsika*, és a' Stájerivel vetélkedő illatos *Massánszker*, az első leginkább a' Nassiczi, Verőczei dombokon, az utolsó a' híres Szlatinai előbb parlag most a' legkellemesebb gyümölcsössé változtatott halmon, bőven teremnek..." (i. m. 36).

A gyümölcsök és a termények Eszékről a Dráván és a Dunán egész Zimonyig eljutnak hajókon.

A közbeszéd szerint Szlavóniában, így Verőce vármegyében is kétféle mannát ismernek: az egyik a makk, mely – ha az időjárás viszonyai el nem sorvasztják – a legkisebb fáradozás és munka nélkül ezeket jövedelmez.

„Midőn a' makknak divatja van, megtudják azt a' legmesszebb vidéki kereskedők is, kik falka számra hajtják makkoltatás végett sertéseiket Verőcze rengeteg erdejibe, mellyeket osztán Bécsnek indítván jó nye-

reséggel eladogatnak. A' Bécsi, Sopronyi kereskedőknek itt Társaik, Vigyázójik vannak, kik minden szerencsés alkalmat nagy ügyességgel hasznokra szoktak hajtani, midőn már jóval előbb minden szerte az Uraságok erdejiket kiszemlélték. Második a' szilva a' köznép mannája, melyből az Ország szerte elhíresült *nektár* pörköltetik. [...] A' jobb gazdák nagyobb mennyiségben égetvén *Szlivoviczat* azt akó számra adják el az utána incselkedő zsidóknak, kik az Ország minden részeiből öszve tódulván az egyszer égettből erősebb szeszt égetvén azt Bécs, sőt Tergestum felé is indítják, a' Szerémi ó *Szlivovicza*, melyhez az idevaló is járúl, minden egyéb szeszes italokat felül mül, 's világ szerte elég isméretes" (i. m. 38–39).

Verőce vármegye magasabb, hegyvidéki területei bővelkednek kiváló szőlőkertekkel, melyekben nemcsak jó asztali fehér- és vörösborok teremnek, de még aszúborok készítésére is alkalmasak. Vele szemben a Dráva menti vidék, melynek szőlőhegye nincsen, közönséges magyar borokkal él, melyeket elsősorban Baranya vármegye kiváló bőséggel szolgáltat.

Verőce vármegyének bányakincsei nincsenek, hacsak nem tekintjük bányászati terméknek a terméskövet, amelyet helyenként az építészetben, és a kovakövet, melyet a jasenovaci gyárban üveggészítésre használnak. Terem viszont sokféle, kiváló agyagföld, melyet a fazekasok használnak nagy haszonnal.

BEPILLANTÁS A SZERÉMSÉGI „KALUGYER-ZÁRDÁK” TITKAIBA

Hoblik Márton 1835-ben ugyan szerémi táblabíróként, de határtalan történelmi érdeklődéssel járta be a pravoszláv egyház szlavónországi kolostorait és zárdáit. Meglátogatta Kövesdin (Kuvshdin), Shishatovac, Beshenovo, Jazak, Verdnik – „melyet közönségesen Ravaniczának neveznek” – Görgeteg, Krushedol, Nagyremete, Opovo, Rakovac, Beocsin – „hajdan Belcsin” – és Pribinaglava színpompás szerb egyházi intézményeit. Élményeit, tapasztalatait, utazásának tanulságait a *Társalkodó* 1838. szeptember 29-ei, október 6-ai és október 10-ei számában, három részletben megjelent *A' szerémi kalugyer-zárdák* című tanulmányában foglalta össze.

A *Társalkodó* című, négyoldalas hetilap 1832 és 1848 közötti több mint másfél évtizedig a Kisfaludy Társaság tagja és a nyelvújítási mozgalom jelentős alakja, Helmeczy Mihály szerkesztésében jelent meg. Első számának első oldalán így határozta meg önmagát: a *Társalkodó* megszólalást biztosít „általányosan 's különösen minden Tudomány- Művészet- 's Mesterségben 's ezekkel közel és távol viszonyu vagy rokonnemüekben. Encyclopediai folyóírásképen

szerkeszti 's kiadja Helmeczy Mihály; Pesten, nyomatja Petróczai Trattner J. M. és Károlyi István cs. kir. privil. Könyvnyomtató intézete." Helmeczy *Eszméltetés* című, rövid beköszöntőjében – visszafogottságára és magabiztosságára jellemző módon – így fogalmazott:

„Szerkesztőknél régi bevett szokás időszak-írásaik' megindulásakor az első lapokat hosszas előszavakkal ékesíteni 's bennük annyit ígérni az olvasónak, mennyit gyakorta magok sem reménylenek teljesíthetni. Szabad legyen a' jelen lapoknak e' szokástól – habár régi is – eltérni 's magokról semmit sem mondani, hanem azonnal magához a' dologhoz nyúlván az olvasókra bízni, hogy kiki ön fejével 's meggyőződése szerint szóljon 's ítéljen felőlök. Legyenek bár az ítéletek kedvezők vagy nem, bennünket zavarba nem hozandanak, sőt amazok nagyobbakra buzdí-tani, emezek, a' mennyire alaposak leendenek, igazítani fognak. Elkedvetleníteni egyedül a' hallgatás lesz képes, mert időszak-írásra nézve nincs gyanúsabb jel, mint a' publicum' hallgatása" ([HELMECZY]).

A *Társalkodóra* – a magyar reformkor lelkes és reményteli korszakának jeles hírlapjára – a vele egy időben megjelenő lapokhoz, köztük a *Tudományos Gyűjtemény*hez hasonlóan a magyar nemzet fölvirágzásának határtalan reménye és derűje volt a jellemző. Kiderül ez Böjtös Imre „Temesvárott József-külvárosban october 13kán 1838" aláírással annotált, és 1838. október 24-én megjelent *Ns Temes vmegyében a' nemzeti nyelv terjedése* című írásának bevezetőjéből is, ahol a német, a román és a szerb nemzetiségek által lakott vidék magyarsága boldog jövőjébe vetett hitének így adott hangot:

„Milly óriási lépésekkel halad e' nemes megyében a' nemzetiség, csak abból is kitűnik, hogy ennek néhány év-előtti, körülbelül 5000 magyarjku népessége, 7 év' lefolyta alatt mintegy 15,000-re szaporodván közörömünkre jelenleg is folyvást nő, 's ámbár még egy év előtt csak a' temesvári székestemplomban lehete ritkaságból évenként két magyar egyházi beszédet hallani, már e' f. évben m. Lonovics József Csanádi megyés-püspök úr' kormányzása, 's atyai pásztorkodása alatt, azonkívül Gattáján, Sz. Györgyön minden ünnep- 's vasárnap; Bakováron minden harmadik vasárnap, Temesvárott József külvárosban minden hónap' első vasárnapján és sátoros ünnepen magyar egyházi beszédek 's keresztyén tanítások tartatván, nemzeti énekkel dicsértetik Isten" (BÖJTÖS).

A püspök úr kormányzása alatt „a’ növendékek magyar írásra, olvasásra és számvetésre, nagy sikerrel taníttatván, nem is foglalandja-el ezekben a’ tanítói-széket más, mint kinek a’ magyar nyelv tulajdona. Azért is öröm ’s hála-érzet fog-el minden nemes hazafi kebelt; és nem tudjuk nemzetiségünk’ anyatermészet által kijelölt fényében ragyogtató nemtőjének visszahelyeztetéséért, nyelvünk’ ’s hazánk’ javára tett koronázási (’s minden buzgó hazafi által jeles nyomdokit követendő) példás ajánlatért másképp hálaérzetünket kinyilatkoztatni, mint a temesvári józsef-külvárosi templomban, minden illy magyar isteni szolgálat’ alkalmakor, ötödik Ferdinand felséges urunk ’s királyunk’ hosszas, üdvterjesztő életeért hazánk’ gyámistenéhez nemzeti harsogó énekkel, és szivreható imádsággal buzgón fohászkodni” (uo.). A szerző felsorolta: a nemzetépítő munkában különösen kitünteti magát Libovszky Antal helybeli segédlelkész úr, de különös hálát érdemel még Temesvár nemzeti iskolájának tanítója, Brunner József úr, miképpen velük együtt sokan mások is.

Hoblik Márton *A’ szerémi kalugyer-zárdák* című írása beköszönő sorai-ban tudósi szándékát így fogalmazta meg:

„Midőn a’ szerviai rácز nemzet a’ török jármot nem tűrhethvén, megpihenés végett sok sanyarú üldöztetésitől lassankint a’ magyar korona szárnyai alá vándorolt, e’ korban, t. i. a’ XVD. vége felé, midőn Palacolog Ilona, Ild. Lázár’ hitvese’ kormányja alatt 1459ben II. Mohammed török császár ennek ’s Lázár’ testvéreinek, Györgynek ’s Istvánnak, kiket már azelőtt Amurát szemük’ világától megfoszta, országukat elfoglalá, ’s ezek, ivadékaikkal együtt, István’ földén Szerémben kerestek menedéket, a’ Bazil’ szabályit követő szerzetesek is ide húzódván, a’ hajdani Alma, (ma Frushka) hegység’ rengetegiben keresték ’s találták-föl elméltedési szent magányikat; századok’ viszontagságai e’ szerzetizárdákat hajdani zordonszép helyzeteikből kiforgaták, mert ha talán Beocsint, és Nagyremete’ két oldalát kiveszszük, a’ többi kolostor’ környéke bájos ligetre mutat inkább vagy nyílt térre, mint rendeltetési zordon rengetegre; a’ százados erdők’ tiszteletteljes alakjai gyümölcsös, szilvás és szőlőskertekké változtak, a’ zárdák’ oldalit apró szerény falvak körzik, mellyek az ellentétben-álló fenséges épületek’ díszes tekintetét tündér palotává alakítják” (HOBLIK 1838a).

A zárdákat vagy archimandriták (apátok, prépostok) vagy hegumenok (igumánok, gvárgyánok) igazgatják, akiket a karloviczi érsek nevez ki a tisztségükre. Minden zárda közt a legfőnségesebb Shishatovacz, amely „regényes bájló helyzetében szinte tündérvárként büszkélkedik díszes ormaival” (uo.).

Kövesdin egy szép, csöndes völgyben kígyózó csergeteg mellett található, a többiek bizony „sztyl nélkül álló” valódi zárdaépítmények. Környékének regegyes zordonsága tekintetében kitűnik Beocsin és Nagyremete, a többiek az erdők kiirtatása után elveszítették hajdani „remetei tekintetüket”. Hoblik Márton különös figyelmet szentelt a kolostorokban őrzött szent ereklyék felsorolásának, olykor azonban az egész vagy darab tetemek – szerb fejedelmek, királyok, egyházi méltóságok féltve őrzött testi maradványainak – látványába maga is beleborzadt. A zárdák többsége el volt látva pernyávorokkal, azaz „majorsági telken megtelepült jobbágyokkal”.

Shishatovacz gyönyörű tündérlak, „magas domb-tető alatti helyzeténél a’ völgynyíláson messzireható kellemes kilátással gyönyörködteti az abban kéljelő szemet. A’ zárda’ kellemesen összhangozó sztilje, az udvar’ közepett vörös rézzel földött kettős hasonló fedezettel villogó tornyokkal, ben meg drága’ s ékes, egyházi szolgálatra való diszruhákka’ s öltönyökkel ellátott sz. egyház a’ megye’ minden zárdája közt első helyet érdemel” (HOBLIK 1838b: 313).

Verdnik, melyet közönségesen Ravaniczának neveznek, „egészen nyílt s szabad dombon fekszik; nagyobb tornya cseréppel, kisebbik rézzel van földve; a’ templom elég tágas, az oltár előtt roppant koporsó rejti egész nagyságában Greblanovics vagy is Bulkovics Lázár’, szerviai fejedelem’ holttetemét, selyem kelmékbe burkoltan, melyekből csak két izmos keze látszik ki; ezen Lázár fejedelem 1389ben junius’ 15kén esett-el a’ rigó-mezei nagy csatában, melly előtt Kobilics Milos (a’ szerbek ezt Obelicsnak szeretik nevezni, mint-ha a’ név a’ hősnek ártana) az ott táborozó Amurát török császár’ sátorába népkövetségi ürügy alatt becsúszván, ezt agyonszúrta, s így mind a’ két fél’ fejedelme elveszett. [...] Esik a’ régiség’ e’ diszes maradványa a’ zárda fölött éjszakra a’ Frushka hegység’ magasabb oldalán, honnan messze vidéken uralkodik, pedig nemcsak a’ szerémi és végvidéki, hanem a’ szerviai tágas vidékeken is” (i. m. 313–314).

Görgeteg 1471-ben alapított zárda, „mellyet százados erdők, szőlőkertek, szilvások, s a’ déli oldalon elterült pernjavori épületek körzenek, a’ kolostor-előtti dombos kertecskéből Belgrádra pusztá szemmel is elláthatni; e’ zárdának pernjavorságán kívül saját birtoka is van a’ mellette létező Neradin faluban s így Görgeteg a’ legdúsabb zárda egész Szerémségben” (i. m. 314).

A krushedoli zárdát és templomot Maxim, a görög n. e. vallásúak által szentnek tartott hajdani első krushedoli érsek, 1490 és 1496 között építtette, „ki is, mint havasalföldi érsek, rendeltetése’ helyére tett költözése után ismét Krushedolra tért vissza s itt szent hirben meg is halt 1516ban. A’ török’ kiűzetése után 1740ben IVd Arsenius ipeki patriarcha szerviai lakát Krushedolla cserélte föl, s így lett Krushedol valódi érsekség’ helye, melly később Karloviczra téteték által” (HOBLIK 1838c: 317).

Hogy a szerémi táblabíró, Hoblik Márton milyen alaposan ismerte a magyar múlt eseményeit, és az események emlékét őrző történeti forrásokat, utazása során lépten-nyomon kitűnik. Kövesdin (Kuveshdin) – a Kyrilovics Genád hajdani shishatovaczi archimandrita építette zárda – a Divosh helység közelében, a Szkricza-patak partján fekszik.

„E’ patakot tartja Fejér György (Codex Dipl. ad Diploma S. Stephani de 1009) a’ pécsi püspöki megye’ határit elintéző oklevélben előforduló kwaroknak Koller után (Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis), melly által a’ megye’ negyedik határa »Quartum ad Kwarok ubi incipit a’ Danubio, et descendit ad Zave« jelöltetik ki” (HOBLIK 1838b: 313).

Hoblik Márton azonban megjegyezte:

„Mi azonban mind a’ két jeles író’ véleményét tévedésnek tartjuk; mert sem a’ Koller által készített földabroszszal (térképpel), sem a’ munkában idézett írók’ ’s oklevelek’ tartalmával meg nem egyez (mit maga Koller is szerényen megvall). Mi kwaroknak (kőárok) inkább a’ Gergurevcze falu fölött a’ Frushka helységből eredeti Vranjik folyamat tartjuk, melly a’ leximiri patakkal Mangyelosh alatt egyesülve ’s itt már Mangyeloshnak neveztetve, Latjarak végvidéki falunál a’ Szávába ömlik, mert ezen patak a’ fönn idézett adatoknak tökéletesen megfelel” (uo.).

Kiegészítésképpen hozzátette: a templom a „Neeman ivadéku Rashko”, vagyis a Szába hercegfiából vált szerzetes tiszteletére van szentelve, melynek ünnepén a zárdát számos buzgó zárándoknép látogatja.

Az 1800-ban épült „mostani” verdniki templom leírásakor Hoblik Márton megjegyezte:

„Bizonyos academiai tagtársunk e’ toronyrul ábrándozván azt írá, hogy e’ tornyot Ravaniczának hiják, ’s hogy valószínűleg Traján’ mulatókastélya volt. Az elseje tévedés, mert sem mivelt, sem miveletlen a’ vár- és toronyromot soha Ravaniczának nem nevezte, hanem, mint főlebb említők, a’ buzgó köznép a’ szerviai Ravaniczáról idehozott Lázár despota’ tetemei emlékére a’ verdniki zárdát nevezé-el Ravaniczának, a’ tornyot szüntelen Verdnicska-Kula névvel illetvén” (HOBLIK 1838b: 314).

A még most is roppant nagyságban az évszázadok viharai ellen dacoló torony, s a mellette létező romok „az ősz hajdannak legtiszteleteseb maradványai közé számíthatók”. Különös, hogy „e’ díszes régiség jobb-lábra állításáról földes-urai, az Odescalchi hgek, mint szerémi vezérek, eddigelé több figyelmet nem fordítottak” (uo.).

Nagyremete zárdatemplomát 1733. január 18-án Andrievics András – kinek arcképét a folyosón mutatják –, mint a végvidékek kormányzója kezdte el építeni. Tornya minden zárdatorony között a legmagasabb, a legpompásabb. Hoblik Márton a történeti források ismeretében tudni vélte: „Midőn a’ budai Gem. Blätter-ben az orvos tanárságra avatott Miskovics Nikolics Maxim’ értekezésében olvastuk, hogy a’ nagyremetei harang Corvinus Mátyás király’ ajándéka, Remetére érvén örvendénk a’ tisztes őszkor’ hagyományát szemlélni” (HOBLIK 1838c: 317). A valóság azonban az, hogy a három harangot Vizer Antal grätzi harangöntő készítette: a két nagyobbikat 1758-ban, a kisebbet 1797-ben. Hoblik Márton megjegyzi: „Igy ámitják a’ világot a’ hitellességen mitsem töprenkedő írászok!” (Uo.)

Hoblik Márton a *Társalkodó* című lap 1838. szeptember–októberi számaiban közzétett *A’ szerémi kalugyer-zárdák* című, háromrészes tanulmánya után közel fél évszázaddal később, Zorkóczy Lajos országos híró botanikus, az újvidéki polgári fiúiskola igazgatója az *Újvidék* hetilap 1885. augusztus 23-ai és augusztus 30-ai számában jelentette meg *Tárcza a Fruska-Górából* című kétrészes útirajzát, melyben ugyancsak szolt a pravoszláv kalugyerzárdák titokzatos világának elbűvölő látványáról. A szerző Dél-Magyarország egyik legcsodálatosabb vidékének tartotta azt a Szlavónia lankáiba messze benyúló néhány négyzetmérföldnyi kiterjedésű hegyvonulatot, azt az Istentől áldott, roppant termékeny földterületet, melyen nem kevesebb mint tizenhárom jelentős történelmi múlttal rendelkező, szerb kalugyerzárdá állt, s amelyeket a természetjáró, a történelmi múlt iránt fogékony, és a kultúra emlékeit kereső érdeklődő egyaránt nagy élvezettel látogathatott. „A Drávának a Dunába való ömlésétől nem messze, szorgosan művelt síkságból a Fruska-Góra emelkedik: keskeny hegylánc, mely a hatalmas folyamat eddigi irányából kelet felé leszorítja, s mintegy 8 mérföld hosszában a Tisza beömlésénél éri végét. A sűrű erdőkkel borított magaslatok a Dunán túlra, a Bácskába – Magyarország gazdag éléskamrájába tekintenek át, dél felé pedig a szerémi síkságra, hol az Al-Duna vidékeinek nemes fájú gyümölcse, s ízletes, tüzes szőleje terem” – jelölte meg Zorkóczy azt a vidéket, ahová útítársként hívta az olvasóit (Z[ORKÓCZY] 1885a). A Fruška gora (másutt: Fruska-Góra, Frusca-Gora) azonban nemcsak elragadó természeti szépségei és csodálatos termékenysége miatt kedves a látogatói előtt, de annak „hegytövei” és „völgyenyílásai” rejtekében található a pravoszláv kolostoroknak az a sokasága – gyöngyfüzére –,

amely a szerb nép Athoszát, szent hegyét képezi, s amely egységes vallási jellegében a szerb nép életének évszázados emlékeit őrzi.

„Nyugaton Dálya, a patriarcha roppant uralmához, keleten Karlóca, a szerb Sionhoz simulva sorakoznak e nagy tekintélyű, s roppant kincsekben bővelkedő kolostorok a Fruska-Góra mindkét oldalán egymáshoz, szépséget és bájat kölcsönözve az áldott termékenységgű szerémi vidéknek, mely századokon át Deliciae Romanorum neve alatt volt ismert” (Z[ORKÓCZY] 1885b).

Zorkóczy Lajos elmondta: a szerémségi kolostorok többségét a 14. és a 15. században a szerb despoták – „a szerb birodalom rombadőlte után a magyar királyoktól kijelölt fejedelmek” – alapították, a Karlóca közelében lévő Nagy-Remete azonban talán nem is szerb, hanem „byzanti eredetű, alapítását a hagyomány illyr metropolitának tulajdonítja ez ezredév elején” (uo.). Hoblik Márton és Zorkóczy Lajos írásaikban a történelmi Délvidék szerb lakosainak sajátos és titokzatos világába nyújtottak betekintést.

ÚJLAK ÉS AZ ÚJLAKYAK

1839 februárjában jelent meg a *Társalkodóban* Hoblik Márton *Illokról és az Ujlakyakról* szóló, kétrészes írása. Beköszönő soraiban így mutatta be a várost: Illok, a római korban Cuccium, később Újlak, Vylacum, amelyből a mai illír hangzású Illok származott:

„Ranzanus szerint Corvin Mátyás’ korában a’ derék Valco megyének fővárosa volt; Szerém-város’ feldulatása után pedig itt laktak a’ szerémi püskökök, innen az Ujlakyak’ zaklatási miatt Bánmonostorra költözendők. E’ vár az elhírt Ujlaky család’ ősfészke; melly család, Lajos, Zsigmond, I. Ulászló alatt lőn nevezetessé, Corvin Mátyás király’ korában pedig dicsőségének legfőbb fokára jutta: voltak t. i. Ujlakyak zászlósak, bánok, vránai perjelek, országbírák, erdélyi vajdák, sőt Corvin Mátyás Miklóst 1470ben boszniai királylá, fiát Lőrinczet pedig illoki herczeggé is teremté” (HOBLIK 1839a: 50–51).

Ezt követően a szerző oklevelekre hivatkozva kellő alapossággal részletezte a történetet. 1463-ban Corvinus Mátyás a Szávánál véres csatában legyőzte a Szerémet dúló Alibég basát, és 15 ezer szerémi polgárt szabadított meg a török rabigától. 1470-ben Szabács veszedelmének idején Ujlaky Miklóst Bosznia királyává, fiát Lőrinczet pedig újlaki béggé nevezte ki. „Ezen

Ujlaky Lőrincz bátorsága 's deli vitézsége miatt Corvin Mátyás király igen kedvelé" – szögezte le Hoblik Márton (HOBLIK 1839a: 51). II. Ulászló országlása kezdetén a Kinizsy Pál vérengző bánásmódja miatt igen fölingerlett oszmánok ellen János szerbiai despotával szövetségelt, majd a déli tartományok védelmét Ujlaky Lőrinczre bízta. A szerbiai despota Ulászlótól elpártolva, a Szerembe rohanó törököket titkon támogatta, amiért is az oszmánok „a' Száván átrohanván Szerémet egész Vukovárig dúlták, kiket nem Ujlaky, hanem a' Corvinus János által küldetett Kanizsay György vert vissza..." (uo.).

Ujlaky Lőrincz azonban Ulászlótól hamar elhidegült, mi több: ellene fordult, sem a koronázására, sem Kassára a királyi zászlóhoz, sem Székesfehérvárra, a királyi palotába, sem a királynak János öccsével Lőcsén tartott összejövetelére minden királyi parancs dacára sem ment el, sőt 1494-ben a királyi adószedőket agyonverette.

„Eltökélé tehát Ulászló jogos haragjában a' gögöst megtörni, megsemmítni: először is Lőrincz' párthíveit Kishorváthi Jánost 's a' vránai perjelt Beriszló Bertalant ítélőszéke elibe idézteté; de egyike sem jelent-meg. Ujlaky engesztelődésről kezde gondolkodni, de sem anyja' az özvegy boszniai királyné' kérelme, sem a' török ellen állított 300 fegyveres, Ulászló' haragját nem csillapithaták; Ulászló még Bakács Tamás érsek' javalata ellenére is fegyverre kelt, parancsot ada Drágfy Bertalannak, Gereb Péternek, Bánfy Miklósnak, Both Andrásnak és Brankovics Vuk despotának Ujlaky' minden várának elfoglalására. Ujlaky sejtven a' veszélyt Futakon várá az ellent, mellyet leginkább megerősíte; de jó karba helyezé Ujlakot, Mitroviczot, Rohaczát 's Kaposvárt is" (uo.).

Drágfy Bertalan megostromolta Ujlakot, s mire a külvárost bevette, már Ulászló is a táborba érkezett. Zápolya – Ujlaky Lőrincz párthíve – a királyt mérsékletre és belátásra kérte, de hasztalan! Drágfy parancsot kapott a vár megvívására. Véres küzdelem után a vár megadta magát, ekkor Ujlaky Lőrincz a kőszirten épült fellegvárba menekült, ahol hosszú csatára rendezkedett be. Ujlaky anyja Ulászló király lábainál esengett kegyelemért, mire fia végül megadta magát, és kegyelmet nyert. Ezt követően Ujlaky Lőrincz Ulászló trónja védelmében szövetségre lépett Bakács Tamás bíbornokérsekkel, Báthory nádorral és Zápolya János szepesi gróffal. Ennek köszönhető, hogy Ujlaky Lőrincz jelen volt az 1505-ben megtartott rákosi országgyűlésen, „mellyen 10 főpap, 53 zászlós, és 50 vármegyéből 125 követ irta-alá ama' honalkati szerződést, mellynek erejével azután csak magyar-születésű királyt lehele polczra emelni" (uo.). Ujlaky Lőrinczben azonban magvaszakadt az Ujlaky családnak.

Újlak mezőváros – melynek eredete III. Béla korszakára esik – Fessler Ignác Aurél *Geschichte von Ungarn* című történeti munkájának leírása szerint „a’ Duna’ jobb partján egy halk-meneteles gyönyörű dombon [fekszik], honnan a’ hajdani vár’ maradványiból, mellyek részint kerítés-gyanánt szolgálnak, részint a’ ferencziek’ zárdájához kapcsolvák, kivált a’ hajdani várnak egy nyolczszegű tornyából a’ keleti részen, melly a’ ferenczieknek nyári ebédlőül szolgál, gyönyörű a’ kilátás Bácskára, Péterváradra, a’ végvidékre, sőt Bozna tájaira is; a’ torony’ építménye romai maradványt árul-el” (i. m. 52). 1343-ban Illokon Szent Ágoston-rendű remeték laktak. 1717-ben, midőn Nándorfehérvár ostromára készültek, Illok vára még jó állapotban volt; az egykori kettős bástya még létezett, hat mély árokkal volt körülvéve, hat négyszögű toronnyal megerősítve, s további két, a Szávára néző fellegrárral ellátva.

Az újlaki Szent István-templomot a szerémi püspökök székesegyházi méltóságra emelték. Volt Újlakon hajdan derék apácateplom is, zárdával együtt, melynek négyszögű vágott köveit a péterváradi kapu megerősítésére használták fel. A várbeli ferencesek zárdáját „a’ hitetlen török loakollás magszinné változtatá” (HOBLIK 1839b: 54). Hajdan itt őrizték az 1729-ben elhunyt Kapisztrán János tetemét, ám az idők során eltűnt. 1520-ban a szomorú emlékü Tomory Pál az illoki zárdában lépett a ferences szerzetesek sorába, innen emelték őt akarata ellenére is – a pápai fölszabadítás mellett – a kalocsai érsekségre.

1521. október 8-án Újlakon országgyűlést tartottak.

„II. Lajos t. i. Augustus’ 29dikén a’ mohácsi sikon táborozván, onnan seregeit két részre osztá, felét Péterváradra, felét Ujlakra eresztvén, midőn egyszersmind Ujlakra Sz. Dénes’ napjára országgyűlést hirdetett, mellyre ő azonban betegsége miatt meg nem jelenhete ’s Pécsre viteté magát, ’s így az ujlaki országgyűlésnek sem nagy sikere volt, mert már Erzsébet’ napjára (nov. 19.) másik országgyűlés lőn hirdetve Budára” (uo.).

1526. augusztus 1-jén II. Szolimán török császár elfoglalta Újlakot, s a város 161 évig a török járom alatt nyögött. „1687ben Dünewald cs. kir. tábornok Eszék’ bevétele után (sept. 29.) Illokot is a’ rabiga alul fölszabaditá” (uo.). 1688-ban Székesfehérvár bevétele után négyezer törököt hetven naszádon Illokra vittek, innét eresztették őket vissza a honukba, „Caprára vezér pedig a’ Dráva, Száva ’s Duna’ védelme miatt Illokot ismét őrkatonasággal láttá el...” (uo.).

1788-ban II. József császár Konstantinápolyban követe által átadta hadüzenetét a török császárnak. Mittrowszky vezérlete alatt erre vonult a háborúba a császári királyi hadsereg negyedik része, mely 1788. február 9-én a Száván állomásozó török hadnaszadokat elfoglalta, s a Futaknál táborozó hadakat is Szerémen keresztül Zimonyba vezette. A Havasalföldön vívott csata után Laudon győztes seregeit augusztus 11-én Szerbiába vezette, augusztus 15-én Belgrád várát vívta, szeptember 30-án a külvárost ostrommal bevette, november 8-án pedig a török csapatok a várat is földták.

Eddig tartott a számvetés Hoblik Márton *Illokról 's az Ujlakyakról* című tanulmányában. Sorait a maga korában tapasztalt békés körülmények leírásával zárta:

„Van a' mostani mezővárosban főbiró, esküdt, posta-állomás, uradalmi középponti igazgatóság, kerületi seborvos, ferencziek' zárdája, görög n. egyes. vallású felekezeti lelkészség. Az illoki hajadonok jó dalnokok 's hevenyész-költészek” (i. m. 55).

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A SZERÉMI HÖLGYEK BÁJOS TEKINTETE

Hoblik Márton igazán szíven viselte Szerém vármegye lakosainak sorsát, minden alkalmat megragadott, hogy megismerje történelmüket, szellemi örökségüket. Bizonyítja ezt az *Adatok Szerémből* című írása is, mely a *Társalkodó* 1840. február 22-ei számában jelent meg. „A' szerémi lakos külsejére, természetére vagy délczeg testalkatára nézve az ország' egyéb lakosi fölött semmi elsőbbséggel nem bir; van t. i. itt is derék, szálás, köpczös, vaskos, izmos, vállas, nyúlánk, pirosposztság, de van apró, sápadt, halvány, gyöngé férfi 's némberek is” – foglalta össze első benyomásait a lakosságról (HOBLIK 1840: 63). Igaz viszont, hogy a szlavóniai ember „ugyszólván, csecsemőskorától fogva házasságáig majd egyedül nyájörzésre szorított sihedernek testalkata renyhésége miatt természetesen úgy ki nem fejlődhetik, mint a' más házi 's mezei szorgos munkák közt nekiférflasult tüzes gazda' ivadékáé, ki kora reggeltől fogva az áldozó nap' ellenébe tartja ekeszarvát, kapálja tengertit 's kaszálja dúsan kamatozó fűvét és sarját, míg amaz napestig egy hűvös fa' árnya alatt szendergvén lajházza el dologtalan árkádiai létét. A' szerémi némbert közepszerűnek, sőt inkább alacsonyabbnak, mint magasnak nevezhetnők, a' shokacz-nőt a' jótevő nap barnítja, a' n. e. görögnők értik a természeti szint holmi mázaikkal ecsetelve fényre deríteni” (uo.). Megjegyzik viszont: a történetírók közül sokan emlékeznek a szerémi piros arcokra, a csillogó kökényszemekre anélkül, hogy ezeknek valódi eredetét sejténék. „Kíváncsiság a' nőnem' sajátjai közé tartozván, ha szépeink ohajtják, megszujuk a' történeti esetet” – jegyzé pa-

pírra Hoblik Márton (uo.). Hajdan nem volt Szerém vármegye boldog lakosa testalkatára nézve az elhíresültek közt, „mivel Hunyadi Corvinus Mátyás király e' kies hon' népének kellemesb fajúvá alakítására szinte atyáskodó figyelmet fordíta” (uo.).

1465-ben Corvinus Mátyás király a horvát lázongók lecsillapítása után Thúz Oswald veszprémi kanonokot zágrábi püspökségre emelte, ugyanakkor fölszólította őt a hon felsőbb részeinek védelmére, melyeket egy „eddigelé nem ismert kalóz csoport kezde bitangolni, a' martalóczok magokat Czebrákoknak nevezék, mintegy hétezer főnyi cseh 's morva lovagbul álló gyülevész czimbora volt ez, melly Sternberg Máté morvai birtokos' váraiban lelé menekhelyét” (uo.). A cebrákok – látva az ellenük vonuló magyar sereget – egy bizonyos Dswela vezetésével Nagyszombattól elvonulva, Kosztolány várába húzódtak, s megerősítették azt.

Dswela, Mátyás királynak a husziták közül fogadott egyik bátrabb hadnagya kérte a seregből való elbocsáttatását, amit nem sikerült megnyernie. Ekkor társaival együtt megszökött, s a cebrákokat tetemes zsákmány ígéretével az országba csalta, s Pozsony mellett egyesítették csapataikat. A vezéreik közt volt Podmaniczky Balázs is, aki társait a magyar hon pusztításától, Pozsony és Nagyszombat ostromától igyekezett visszatartóztatni, de midőn „a' gyülevészek kérelmire hajolni nem akarna, előbb elbocsáttatását kéré, mi tőle megtagadtván éjjel elillant 's a' nagyszombatiakat közel veszélyükről tudósíta” (uo.).

Mátyás seregei azonban elfoglalták Kosztolány várát, s elfogták a cebrákokat. A fölöttük kimondott rettenetes ítélet végrehajtását egyik hűséges vezérére, Magyar Balázusra bízta, aki a „visszamaradt czebrákok' rettenésére a' foglyokat a' sáncz körül két sorban egymás mellé aggattatá, Dswelat közöttük a' legmagasb akasztófára, jobbjá mellé husszita papját, baljára fegyvernökét. E' foganatos példára a' kosztolányi czebrákok elrettenvén Mátyás' kegyelmére magokat megadák, őket Báthory István, Mátyás' egyik vezére, a' budai csonkatoronyba küldé, mellynek akkori porkolábja az ádáz vérengző Gobor Mihály vala, kinek terhére esvén a' gyülevész czimbora, őket egymásután a' Danába fojtá” (i. m. 63–64).

Hoblik Márton e véres történet végén elárulta: mi köze a cebrákokkal vívott háborúnak Szerém vármegye lakosai sorsának alakulásához.

„Az említett czebrákok Cseh 's Morva-hon' vidékin, hol azelőtt úzék martalócz kalandjaikat, négyszáz válogatott szépségű hölgyet is tevének martalékká 's őket magukkal Kosztolányba hurczolák: a' vár' föladata után Mátyás király e' négyszáz némbert mind Szerembe küldé, nőkül az ottani előkelőknek, hogy a' gyönyörű hon általok annál

szébb ivadékok sarjadozhassék... 'S ez a' szerémi piros orcák 's kökény szemek' első bölcsője!" (I. m. 64.)

A LEÁNYKÉRÉSTŐL AZ ELHÁLT ÉJSZAKÁIG

1834-ben a Magyar Tudós Társaság kiadásában [Toldy] Schedel Ferencz szerkesztésében jelent meg a *Tudománytár* című tudományos folyóirat. Az első szám elején olvasható *Vezérszóban* céljaikat így fogalmazta meg a szerkesztő:

„A' *Tudománytár* encyclopaediai folyóirat, az emberi tudás' minden ágaira terjeszkedik ki, előkelő tekintettel a' jelenkor' haladásaira a' külön tudományokban. Mint olly munkában, mellynek célja mindenemű hasznos ismereteket minél több olvasóval közölni, a' tárgyak' választását köz érdek határozza, valamint köz értelmesség – mennyiben a' dolgok' mivolta engedi – az előadást” ([TOLDY] III).

Az értekezések sorában megtalálhatóak a filozófiai, a tudománytörténeti, a nyelvtudományi, a történelmi, a népismereti és a szépirodalmi munkák egyaránt, míg a „*Vegyes közlések*” cím alatt bibliographiai 's egyéb mindennemű, a' tudományokat 's művészeteket, tudósokat 's művészeket, 's illetően intézeteket illető tudósítások járulnak. Ezen rész egyenesen a' szerkesztető' gondolai 's felelőssége alá van rendelve” (i. m. IV).

Hoblik Márton a *Tudománytár* 1834. évfolyamában közölt *Parasztlakodalmi szokások Verőcze vármegye három és Szerém egy magyar falvaiban* című írásának beköszönő soraiban megjegyzi: Verőce és Szerém vármegye magyarságának lakodalmi szokásai jeles sajátságokkal bírnak, melyeket az 1832. december 10-én vett utasítás szerint a Magyar Tudós Társasággal kívánja közölni. Megjegyzése szervezett néprajzi gyűjtésre enged következtetni.

Verőce vármegyében három – Magyar–Réthfalu, Haraszi és Sz. László –, Szerémben pedig egy, a Kórógy nevű falu tartozik „a' helvetica vallást követő magyar falvak” sorába, amelyeket – lévén hogy az 1790. évi XX. törvényikk kihirdetése idején már itt voltak – némely korlátok között a két megye kebelében „eltűretnek”. A négy magyar falu gazdag népeleti hagyományvilágából Hoblik Márton a lakodalmi szokások leírását választotta tudományos kutatásának témájává. Tanulmányában a ceremóniát (a leánykéréstől a menyegző utáni vendégbúcsúztatóig), azaz az ifjú pár egybekelésének a legpróbb részleteit is feltárta, feldolgozta.

„A' mai Szlavóniában létező négy magyar helységek' menyegzői három részekre oszlanak; ezeket teszik a' leánykérés, a' gyűrűzés az esküvővel,

’s a’ menyegző vagy is lakodalom – írta tanulmánya beköszönő sorai-
ban. – A’ leánykérésnél főképp e’ szokás divatozik: kinyilatkoztatván a’
nőszülendő legény szüleinek vagy, ezek elhalván, atyafiainak jövő há-
zasságbeli szándékát, ha ezeknek jóváhagyásokat megnyeri, elmennek
a’ szülék vagy atyafiak a’ kijelölt mátká’ szüleihez, vagy véreihez, ’s be-
köszöntvén, a’ gazda által ajánlott széket nem foglalják el, így válaszol-
ván: »*Addig le nem ülünk, míg bajunkat el nem mondjuk, melly miatt
a’ kegyelmetek* (e’ kifejezéssel szokott minden komoly tárgyban élni az
itteni közember) *becsületes házánál megjelentünk: ha kegyelmetek ba-
junkon segitene, majd akkor leülünk ’s többet beszélgetünk*«” (HOBLIK
1834: 217–218).

Mire a gazda fölszólítja őket a bajok elmondására. A leánykérők erre –
kellő részleteiben – előadják jövetelük célját: a természet örök és megmásít-
hatatlan rendje szerint két fiatal megszerette egymást, eljött hát az ideje, hogy
a mi legényünk megpárosodjék, ezért megkérjük kegyelmeteket, „*ne álljanak
ellent e’ szent tárgyban*” (i. m. 218). Ha megegyeznek, akkor a kérők leülnek,
és elbeszélgetnek a további teendőkről.

Ha a házasság iránti egyezés megtörtént, a vőlegény a menyasszonnyal,
mindkettejük szüleivel és az atyafiakkal a kitűzött napon a tiszteleteshez
mennek gyűrűzésre. „Ez alkalommal tartozik a’ vőlegény a’ menyasszonynak
pénzt adni, ez viszont a’ vőlegénynek kendőt vagy kezkenőt, aztán oda nyújtja
a’ vőlegény mátkájának a’ gyűrűt ’s evvel jegyzi el jövő élete’ párját, miután
a’ lelki nyájör a’ leendő házassulást három vasárnapokon a’ szentegyházban
kihirdeti” (uo.). A harmadik kihirdetés után a jegyesek esküvőre mennek.
Hajdani bevett szokás szerint az esküvőnek mindig „szeredán” kellett meg-
történnie: az esküvőn már az egész násznép a szentegyházban megjelenik,
de az összeadás után kétfelé szakad, a menyasszony felekezete annak, a vőle-
gényé ennek szülőházához fordulnak be, később azonban mindannyian „a’
vőlegényi örömatya’ házához gyülekeznek”, ahol megkezdődik a menyegző.
A menyasszony azonban az esküvőről visszatér saját szülei házához, s estig ott
marad, később azonban „követi őt a’ vőlegény, ki is vele összeülvén egész estig
nyájaskodik” (i. m. 216–217).

A két család részvételével a lakodalom már kedden megkezdődik, a
„jobb” gazda ökröt vagy tehenet vág, a „silányabb” negyven–ötven fontnyi
marhahúst vesz a mészárszékekben. Szerdán, az esküvő után a koma az egész
násznépet egybegyűjti. Aznap a násznagyok több ízben is elmennek a meny-
asszony szülei házához, ahol kendőket, keszkenőket, bokrétákat kapnak, de
azokért jó pénzt kell ám fizetni.

A „vőlegényi nászszülék” legelőször is komát választanak (hasonló ez a magyarországi vőfényhez), kinek tiszte csupa szolgálatból, udvarlásból, ló-tás-futásból áll: aztán kinevezik a násznagyaikat, kik az egész násznép előtt a legbecsesebbek, mind az egész menyegzői népség az ő parancsaiktól függ, ők hívatnak meg a koma által legelőször a menyegzőre.

„A’ menyegzői népség az örömatyánál megvendégeltetik, a’ vigság estig tart, este felé a’ menyasszony’ ágya ’s egyéb bútorai az udvarra kiraknak, a’ násznép hangos szóval oda ballag [...], a’ menyasszony’ ágyát hangászat közt megkerülik, bokrétákat osztogatnak, három tánczot ropnak, ’s azzal felszedik a’ menyasszony’ holmát ’s a’ vőlegény’ házához hordják, ott a’ kamarába lerakják. (A’ szlavóniai köznép’ hálószobája, kiljer, kálhátlan, ablakatlan szük kamara, hány házaspár van a’ családban, annyi kiljer építetik egy végben, ’s bennük hálnak a’ házaspárok tél ’s nyárszakatta)” (i. m. 217).

A koma feladata „a’ három első lejtőst a’ menyasszonnyal megropni, előbb tilalmas akárkinek is a’ menyasszonyt tánczra kérni, vagy akárkivel is táncznak eredni; elvégezvén a’ koma tánczát, az egész násznép táncznak ered, ’s szabad azt mindenkinek a’ menyasszonnyal is megjárni” (i. m. 220). Éjfélkor a koma jelentést tesz a násznagyoknak, hogy ideje volna már az új házaspárt a menyegzői nyoszolyába kísérni. Az első és a második kérést kézlegyintéssel elintézik, de a harmadikra a násznagyok megegyeznek, s az új párt énekszóval a menyegzői „kamarába” kísérik. Másnap reggel mindaddig tilos az új párnak felkelni, míg a násznép hangos szóval fel nem költi őket. Kellő felkészülés után a házaspárt bekísérik a lakodalmas nép közé. Ekkor „a’ koma aczélt ragad, ezt ujjai közzé vévén a’ menyasszony’ haját megczibálja, az egyik násznagyné a fejét kezkenővel beköti: most már tartozik a’ menyasszony az egész násznépet rendre csókolni, ’s csókjáért pénzt nyer, ki garast, ki krajczárt vet számára a’ komától utána hordott tányérra” (uo.).

A menyegzők hosszát döntő mértékben befolyásolja az év terménybeli gazdagsága, jobb esztendőekben szerdától vasárnapig is eltart a vigadalmas lakodalom. A vendégeskedés harmadik vagy negyedik napján a menyasszony az ipa házánál ajándékot osztogat: abroszt, lepedőt, kendőket, keszkenőket ad ipának, napának, s az egész házinépnek. Ebéd közben bekötött kézzel megjelenik a szakácsné, s a vendégektől szappanpénzt szed, ki-k tartozik főzőkanalába egy-egy pénzdarabot vetni.

„A’ lakodalmi utolsó napon lúd vagy más baromfiaprólékkal készült kitoló-kása adatik fel a’ násznépnek jelül, hogy e’ napon a’ menyegzőnek

vége szakadt. Legutóljára midőn a' lakadalomnak vége esvén a' násznép haza takarodik, a' koma a' kapuszárfát őrzi 's szedi a' kapupénzt, mellyel vám gyanánt minden haza menő vendég meg tartozik fizetni" (uo.).

Így mennek sokan néha két-három, néha többnapig dorbézolás után csendes nyugalomra, kialudni a fárasztó tánc, a kurjongatás, a dőzsölés és az éneklés fáradalmait.

LAKODALMI SZOKÁSOK A NEM EGYESÜLT GÖRÖG ÓHITŰEKNÉL

Hoblik Márton öt évvel később, 1839-ben ugyancsak a *Tudománytárban* közölt *Lakodalmi szokások, Verőcze vármegye felső vidékein* című tanulmányában *A nem egyesült görög óhitűeknél* címmel folytatta a lakodalmi szokások bemutatását, részletes leírását.

Beköszönő soraiban kiemelte: a verőcei és a szerémi köznép a házasság gyümölcset csak akkor tekinti mennyei áldásnak, ha „fimagzata” születik, hiszen a mindennapokban sokféle nyájőrré, több segédkézre van szüksége, miket a fimagzatokban remél föllelni. Leányutód születését egykedvűleg eltűrik. Ősi szokás szerint a keresztanya áldásai között már akkor köteles a kisded keresztfa egészségére poharat üríteni, amikor híre jön az utódnak. Köszöntőjét ily üdvözléssel párosítja: „»*Adja isten, hol született ott egybe is kelhessen.*«” A kisded jelentkezésének pillanatától szülei legfőbb gondjai közé tartozik jövőre élte párját a faluban és környékén kiszemelni, „miért is több évig minden újszülött leánymagzatról minél körülményesebben tudakozódnak” (HOBLIK 1839c: 233).

Ily módon a serdülő fiú éveinek száma a szülők gondjait is tovább növeli. Mire a fölserdülő suhanc évei elérik a tizennyolcadikat, neki már házasodnia kell. Ekkor az anya összehívja ángyait, menyeit, nővéreit vagy sógornóit – a család minden rokon „némbervadékait” –, hogy velük fia jövő életpályáról tanakodjanak. „...e' némbertanács szemeli ki 's határozza el a' mátkát, minő végzetben a' legény' hajlandósága 's talán már tapasztalt nyilatkozása is némi tekintetbe vétetik. Midőn e' némbertanács érdemes tagjai egyes szavazattal, vagy a' nyomosabbak többségével a' kérdést eldöntötte, fölszólittatik a' családvén, ki közönségesen, mint az itt még is divatozó patriarchai életben lenni szokott, a' háznak igazgatója is (van t. i. példa e' honban, hogy hat, tiz, tizenkét házas pár is együtt lakván, mind maguk, mind cselédjeik egy öregebbnek kormánya alatt élnek, ennek akaratjától függenek, 's őt gazdának hívják), lenne szíves házasulandó legényük' részére a' némberek által kijelölt mátkát megkérni...” (i. m. 234).

A szláv hatások a táj esküvői szokásaiban erőteljesen jelen vannak. A gazda hajnalban – szilvapálinkával teli kulaccsal és az erre az alkalomra sült temérdek pogácsával megrakott tarisznyával a vállán – lóháton kezdi leánykérő kalandját. A lányos háznál a beköszönés után kirakja ajándékait, a mátká szüleivel asztalhoz ül, velük beszédbe elegyedik. Mondanivalójának lényege: hogy elmondja a kérőnek házi körülményeit, elmondja javai gyarapulását, előszámlálja szarvas s egyéb marháit, sertései számát, előterjeszti családja és cselédei szorgalmát, iparkodását. Mindezeket szokás szerint nagyítva adja elő, innen eredt a rák közmondás. „»Ne higgy a kérőnek, mézes nyelve, keserű estelije« (a vacsorája). Befejezésül elmondja a kérő: *»Hogy tőkélyes boldogságának még csak egy hia volna, ha t. i. fiját (vagy unokaöcsét) még élteben kiházásíthatná...«*” (i. m. 234–235). Mivel pedig tudomása van róla, hogy e ház érdemes gazdája családjában léteznék N. nevű hajadon, kinek csendes erényei az övéinek egyebek fölött igencsak megtetszetek, ezt fiának mátkául kívánná megkérni. Kifejezve a kérő akaratát, a mátká atya összehívja a ház tagjait, előadandó nekik a kérő szándékát, s véleményüket kikérendő: szabad volna-e e jelen kérőnek fia számára hajadonunkat megkérni? Ha a kérést korábban szerencsés hírek előzték meg, a mátká családja így szokott felelni: *„szabad a királyi udvarokba kérőbe menni, miért-ne hozzánk is?”*. De mivel a fát sem lehet egy vágással kivágni, hadd fáradjon a kérő még többször is. Erre a kérő hazamegy, látogatását másod-, harmad-, néha negyedízen is megismétli, mindaddig, amíg választ nem kap. A leánykérés különös szertartása, amikor a nőszülni szándékozó legényt is elviszik a lányos házhoz.

A házbeliek a vőlegényt mindig éjjel engedik el a szemlére, aki a kérővel lóháton indul el, úgy intézve utját, hogy hajnalhasadtakor mátkája kapuja előtt állhasson. Elérve a mátkaház kapuját, mindketten leszállnak lovukról, a kérő az udvarba s innen a terembe siet, de a vőlegénynek, ki a lovak kantárját tartja, helyéből toppot sem szabad mozdulni, most összecsendül a leány világ, házbeli, szomszéd, rokon némberek, nők és hajadonok szobákba, kamarákba zárkoznak, ablakon, nyíláson, réseken átkandikálnak, szemlélgetik a nőszülendőt, kin ha valami legkisebb rendetlent találnak, röhögések közt, mellyeket a vőlegény megérthet, kigúnyolják s ez mind addig tart, még a kérő benn a házbeliakkal pogácsáját és szilvaszeszt el nem költötte, ekkor a vőlegény megszabadulván tisztulótűzétől, kérőjével remény s félelem között, a nélkül, hogy valakivel érintésbe jött volna, ismét haza lovagol...” (i. m. 236). Miután a kérő néhány ízben ismét megtette látogatását a menyasszonyi háznál, s miután mind a házbeliek a házasságban megegyeztek, végre a menyasszony kérőjének így nyilatkoznak: *„»Barátom, add elő pénzedet«*” (uo.). Ekkor a kérő pénzbeli ajándékát az asztalra teszi, mely a gazdagabb kérőknél egy-két aranyból, a szegényebbeknél egy-két tal-

lérből áll, minek láttára a menyasszony minden jelen lévő rokona orcáját és kezét megcsókolja, és a pénzt nem a kezébe, hanem egy erre a célra készült kesztyűben veszi el. Ekkor a kérő ismét hazalovagol, de most már az ősi szokás szerint egész úton hallani kurjongatását. Ettől kezdve a vőlegénynek kötelessége mátkáját vasárnaponként meglátogatni, s ajándékokkal – süteményekkel, csemegékkal és nyaláncságokkal – köszönteni őt. Ettől kezdve semmilyen búcsú, semmilyen vásár el nem múlhat, melyre a vőlegény mátkáját el ne vezetné. Végre immár a helybeli lelkész jelenlétében sor kerül a gyűrűzésre is. A gyűrűváltás után a vőlegény anyja jövődő menyét bizalmasan titkos zugolyba vezet, és elmondja neki, minő ajándékot tartozik adni egybekelésére.

A leánykérés és a jegyváltás hosszú heteken át tartó ceremóniájának legfőbb jellemzője az anyagi jólétet bizonyító költekezés. Az együtt látogatott búcsúban és a vásárokon a vőlegény köteles a leány részére mindent, amit szeme-szája megkíván, minden alkudozás nélkül megvásárolni. A tékozló szokások összességéből eléggé kitűnik, mennyire nyomasztják ezek a köznépet, mely a romlott szokásokhoz történő ragaszkodásában annyira megrögzött, hogy menyegzőjére az utolsó ökrét, tehenét, borját is föláldozza, s inkább végső ínségre jut, semhogy ebben csak egy toppot is hátrálépne.

„Hiába ismétlé a' nemes megye ezeknek, valamint a' kártékony lövöldözéseknek is eltörlésére legczélszerűbb végzeményeit, a' megátalkodott pórság inkább mindent tűr, mint régi kárhozatos szokásai eltörlését, hiába veti a' tüzvész támasztókat legszigorúbb büntetések alá, hiába hirdetteti szilárd parancsait, a' nászasszony addig vásárol, míg kedve tartja, a' násznép lövöldöz, hol szerét teheti, a' legbölcsebb intézmények tekintet nélkül maradnak” (i. m. 239).

A vőlegényes ház násznépe a következő személyekből állt: az első és legdíszesebb tiszt a vőlegény násznagya (*debeli kum*, kövér vagy vastag koma), utána következett a menyasszonyi násznagy (*stari svat*), majd a nászvezér (*vojevoda*) meg a *csaus* (szavaló, szolgáló, tréfáló, ételhordó, pincér, kisbíró, vagyis a mindent látó, de semmivel sem bíró tiszt), végül következtek a vőfélyek. Aztán jöttek a rokonok, végül az egyéb hivatalos vendégek. A vőlegény násznagya puskalövessel jelzi a nászünnep kezdetét. A fölfegyverzett sereg hangos kurjongatások között a mátkaház kapujához megy, és megkísérli a belépést. Az udvar kapuja azonban zárva van, de ha az örömatya a nászasszony költséges kívánságainak maradéktalanul megfelel, akkor a kapu a násznép előtt tüstént megnyílik. Ekkor a násznép hangos örömkurjantások között a terembe rohan.

A násznép azonban egy ideig üres asztalnál ül. Ekkor a menyasszonyt a *debeli kum* hangos szóval előhívja, akinek a vőlegény „gyűrűt dug” az ujjára. Fölhordatnak erre az étkek, és megkezdődik az eszem-izsom. A jegyeseken kívül – kiknek tilalmas az esküvő előtt valamit is enni (talán innen ered a közmondás: „*Nem eszik, szemérmes, mint a' pórmenyasszony*”) – mindenki nyeli, falja, ami neki kedves, jól fölönt a garatra, s „a' bódult fők 's kortyos torkok kurjongásai mindenszerte széthangzanak” (i. m. 241). Amikor a násznép jóllakik, a csaus botot ragad, s a terem ajtaját csattogtatva elkürtöli: „*Ideje az esküvőre menni!*” Ekkor a vőfélyek egy mellékkamrába vezetik a menyasszonyt, s előkészítik az útra, orcáját leeresztett hajfürtökkel elfödik, s a család minden tagjához elvezetik, akik csókok közepette elbúcsúznak tőle. Ezalatt a csaus a pitvarban dudaszó mellett sikamlós dalokat énekel. Mindenki lóra kap, a menyasszonyt kocsira ültetik, a násznép pedig kurjongatások, puska-, pisztoly-, ostorpattogások között a templomba indul.

A templomban a pap az új párt megesketi, egybeköti és megáldja. Az oltár előtt meghajló mátkapárt az atyafiak ajándékkendővel takarják be.

„Meglévén az esküvő, hírnököt (*musztulahdzsia*) küldenek a' menyasszonyi házhoz a' tüstént érkezendő násznép jövetelét bejelentendő, erre az egész falu mindkét nembeli ifjúsága az udvarra gyülekszik, 's duda szó mellett ropja a' nemzeti körtánczot (kolo). Midőn a' násznép indulását puskapattanással jelentik, a' ház pitvarát a' terem küszöbéig vászonnal terítik be, a' vászon végén a' teremajtóban várja az örömanya jövő menyének beléptét, egyik kezében kenyeret, másikban borpalczkot tartván; a' haza ért menyasszony mihelyt a' kocsiról leugrik, siet napa' ölelésére, tőle a bort 's kenyeret elveszi, napa pedig őt a' kiterjesztett vászonon a' konyhába vezeti, itt a' menyasszony a' kenyeret s borpalczkot másnak nyújtván, bizonyos konyha szert p. o. csipővasat, piszkafát ragad, ezzel a' tűzhelyen lévő parázst megizgatja, hogy szerte szét repdes a' szikra (koli, cigánybalha), mialatt a' körülálló agdadák értetlen jósszavakat mormolnak...” (i. m. 242).

Ekkor a menyasszonyt a terembe vezetik, ahol a jelenlévőket megcsókolja, majd asztalhoz ül, mire a táncoló ifjúság is betódul, és elkezdődik a tobzódás, a tánc, az evés-ivás. Tánc közben az izmosabb ifjak el szokták kiáltozni versüket: „*Udri dudo do zore, meni noge ne hole!*” (Billegi, duda, hajnalig, nem fáj bokám unatig!). Elkezdődik a táncolás és a dőzsölés, egyik körtánc váltja a másikat, míg végre éjfélkor a *csaus* jelére a *debeli kum* fogja az ifjú párt, s az előkészített menyasszonyi ágyhoz vezeti, ahol a násznagy jelenlétében a vőlegény székre ül, őt a menyasszony pőrére vetkőzteti. Ezt teszi aztán a vő-

legény is a mátkájával, mire a násznagy őket az ágyba fekteti, betakarja, s az ajtót rájuk zárja. Közben a *csaus* a dudással a hálókamra ajtaja előtt „fajtalan éneket” danol.

Másnap korán reggel kel föl a menyasszony, s a némbersereg azonnal föl-piperézi, haját kontyba köti, s immár menyecske névvel illeti. A menyecskévé vált menyasszony vizeskorsóval és törülközővel a kezében a folyosó küszöbére áll. Így fogadja a násznépet, melynek kötelessége megmosdani, megtörülközni, s ezért krajcárnyi díjat a menyasszonynak lefizetni. A lakoma ezt követően a vőlegény házában folytatódik. A vőlegényi örömatya ősi szokás szerint kulacsal, sült és főtt ételekkel kedveskedik vendégeinek. A lakodalmi étek sorát: „első a’ *kaurma*, aprított állat (marha, nem baromfi) máj, tüdő, vese, s lépből párgolt vörös hagymával, eczettel föleresztett, s paprikával fűszerezett (gulyáshus alaku) török eledel; ezt követi a’ *cziczvara* kevés liszt-lánggal édes turóból, írósvaj s tojással habart s tepsziben higan sült nemzeti éték; utána disznóaprólékból készült aluttlé (kocsonya) sajt, savanyú káposzta sertéshussal, aztán leves és tehénhus tormával, az ezekután földadni szokott számtalan eledelnek bizonyos rendje nincsen, hanem mint kezébe kerülnek, úgy adja föl őket a csaus, ki egyszersmind itt konyhamester, pinczér, szószóló, bonczoló, tagoló, kinek serény szolgálata némi csipős, gúnyos, de néha talpra is esett elmésségek nélkül nem szűkölködik” (i. m. 244).

A kétnapi lakodalom után a vendégeknek további két napon át kell vendégeskedni, a „szokásbeli illedelem” ugyanis négy napi lakomát kíván. Hátravan még a *nászebéd* és a vőfélyi *lakzi*. Ezekkel együtt négy nap, négy éjjel tart a dözsölő tivornya, míg végre az ötödik nap hajnala a mámoros népet szétoszlatja. A négy napi vendégeskedés alkalmával az udvar kapujánál szüntelenül őr áll, ki az arra járókat is szívélyesen megkínálja. Hoblik Márton így fejezte be *Lakodalmi szokások, Verőcze vármegye felső vidékein* című írásának *A’ nem egyesült görög óhitűeknél* című fejezetét:

„Végre azt is jegyzésre méltónak találjuk, hogy a’ négy napi vendégeskedés alkalmával az újpárnak asztalhoz ülni szokás elleni, legkényelmetlenebb a’ menyasszony sorsa, kinek szüntelen lótni-futni, a’ násznépet, rokonit, idegeneket csókolgatni szilárd kötelessége. E’ tékozló négy napi vendégeskedés után könnyű reá ismerni az elsápadt násznépre, s bár ez mámorát kialuszsza is, de annál nehezebb koczkát vet a’ sors a’ mátkapár szüleinek, kiket e’ kárhozatos szokások néha egész jövő éltökre nézve tönkre döntenek” (i. m. 245).

A SHOKACZOK LAKODALMA

Hoblik Márton kiváló, Verőce vármegyei lakodalmi szokásokról szóló tanulmányát *A' ráczcatholicusoknál (shokaczoknál)* című fejezettel zárta. A shokaczok menyegzői szertartása héttrendbeli szokásra oszlik: a) kérés és eljegyzés, b) kézfogás, c) kalácsadás és alku, d) elgyűrűzés, e) esküvő, f) egybekelés és g) nagyebéd. „A' shokaczoknál már nem a' némbertanács, hanem a' nősülni készülő legény vonzalma határozza el a' mátkát, kit a' házi gazda vagy a' nősülő legény atyja szokott megkérni” – kezdi a szerző az ugyancsak bonyolult és összetett esküvői szertartás előzményeinek a bemutatását, majd így folytatja: „A' kérés jobbadán este homályos időben történik, mivel tartani szoktak tőle, nehogy vagyonosabb kérők megsejtvén a' tárgyat, jelentkezzenek s a' leányt kézzől elcsapják” (i. m. 245). A kérő tehát egy vagy két rokon, esetleg a szomszéd meghitt társaságában este, sötétben boros- és pálinkáskulacssal fölszerelve jelentkezik a választott mátká szülei házánál, s a háziakat megkínálja, kiknek mindazáltal tilalmas mindaddig inni, míg a választott mátká ki nem mondja az igent. Néhány nappal később megejtik a kézfogót is. A szerző a tőle megszokott körülménnyel úgyszólván óráról órára nyomon követi az esküvői előkészületek menetét.

A házasságkötés napján a vőlegénynél sereglik egybe a násznép, s a reggelizés után elindul a menyasszonyért. Elöl megy a zászlótartó a zászlóval, utána a vőlegény tarka kendővel befedve, őket követi „a csaus mintegy seregnagy tömördek furkóval, katona karddal az oldalán” (i. m. 248). Elérve a menyasszonyi ház kapuját, addig be nem eresztik a násznépet, míg az alku szerinti ajándékot át nem nyújtja. A násznagy ekkor fölkeresi a menyasszonyt, aki magára veszi nászöltönyét. Ekkor az egész násznép elindul a templomba az esküvőre. Az esküvő után a vendégsereg kétfelé válik: a vőlegény vendégei a vőlegényes házhoz, a menyasszony vendégei pedig a menyasszonyos házhoz vonulnak.

Besötétedés után a vőlegény és kísérete elmennek a menyasszonyért, és elh hozzák őt a vőlegényes házhoz. Megérkezésekor a menyasszony egy elébe terített zsákra lép, melyben mindenféle gabonaszemek vannak. Erre a napa megszólal: „»Hova jött, ott virágozzék, gyümölcsözzék«” (i. m. 249). Ezután a menyasszonyt a konyhába vezetik, főzőkanalat adnak kezébe, mellyel minden fazekat megkever, mire a napa ezt mondja: „»Hol kever, ott mindig tele legyen«” (uo.). A menyasszony ezt követően a vendégekhez megy, s a tágas előpitvarba (illyr nyelven *trimbe*) lépve borospalackot és kenyeret tesz az asztalra. Most őt a kályhához vezetik, melyet három ízben tartozik megcsókolni, miközben elmondja: „»Olly kedves kívánok nálatok lenni, mint télen a kályha«” (uo.). E szertartások után megkezdődik a lakodalom, az eszem-iszom, a dana, a tivornya, a sok kurjongatás.

A templomi esküvőt az egybekelés követi. Éjre kelvén az idő, a násznagy, a vőfély, a nyoszolyónő s a dudás az ifjú párt bizonyos, e végre szánt kamarába vezetik, hol őket a földre terített kész ágy várja. Itt mindenféle bűvös szavak elmormolása közepette az ágyat körüljárják, a vánkos alá ökörjármat tesznek, majd „a’ menyasszony vőlegényét pőrére vetkezteti, minden gombjait s kötelekeit föloldja, végre midőn csizmáját lehuzza ezzel vőlegényét meglegyinti” (uo.). Szintén így cselekszik a vőlegény is mátkájával, mire a násznagy a házaspárt lefekteti, „őket a mátká övével szilárdan egybeköti” (uo.), majd elhagyja a kamrát. Korán reggel a vőfély és a nyoszolyónő dudaszóval az új menyecskét hálósobájából a marhaólbá vezeti, ahol az köteles a marhákat megvakarni, s csak utána mehet a vendégek közé.

Következik a „nagyebed”, a lakodalmi eszem-iszom leírása. A bőséges lakomát megelőzik a délelőtti köszöntgetések s tisztelkedések, „először is a’ némberek gyűlnek össze idvezléseikkel, aztán jó a’ dúzs ebéd, melynek folytán a’ vendég hívó vagy a’ csaus főleg a’ vőlegényi násznagy egészségéért üríti poharát, s így foly az áldomás, míg mindenki egészségéért nem ittak” (i. m. 250). A pohárürítés előtt így köszönnek: „»*Dicsértessék Jesus édes rokonim!*«” (Uo.). Az áldomások végeszakadtán a vendég hívó és a *csaus* kimennek, s erős póznán behozzák a menyasszony jegyajándékait, középre helyezve a mátkatálat. Mire a *csaus* elmondja: „»*Ime nyereségünk, gondolkozott menyasszonyunk násznagyáról ’s ezen ajándékot küldi neki*«” (uo.). Ezt követően a vőlegény a menyasszonyával megnyitja a táncot, melynek során mindketten tartoznak a násznép minden tagjával „krajczárnyi díjért” a táncot megropni. Hosszas táncolás után végre az új házaspárt ismét a háló hajlékába vezetik, a násznép pedig egész hajnalhasadtáig üzi a tivornyát.

„A két vallású felekezet lakodalmi szokásai lényegesen is eléggé különböznek egymástól, de abban legbizonyosabban, hogy a’ görög nem egyesültek menyekzői a’ shokacokénál sokkal költségesebbek, sokkal pazarabbak” – zárja *Lakodalmi szokások, Verőcze vármegye felső vidékein* című tanulmányát Hoblik Márton, kora néprajztudományának jeles képviselője (i. m. 251).

KORÁNAK LELKES MINDENESE VOLT (BEFEJEZŐ GONDOLATOK)

Fried István *Egy elfelejtett kultúráközvetítő* című tanulmányában a fölvilágosodás korának szlavónországi szerzőjéről megállapította: életútja kiválóan megmutatja a kisnemesi értelmiség pályáját a 19. század elejének Magyarországon. Jelentőségét abban látta, hogy a korszak magyar tudományos életében jelentkező horvát és szerb népköltészet és társadalomtörténet iránti érdeklődést horvát és szerb tárgyú közléseivel folyamatosan fenntartotta, a Magyar Tudós Társaságot a horvát művelődési élet eseményeiről alaposan és

megbízhatóan tájékoztatta. „Hoblik cikkei, értekezései szinte észrevétlenül népszerűsítik, színesítik a horvátokról és a szerbekről alkotott képet a magyar olvasóban” (FRIED 67).

Ugyanakkor Fried István – mintha megfeledkezett volna a felvilágosodás korának irodalmi és tudományos elvárásairól – felettébb sommás ítélettel megállapította: a jogi műveltséggel rendelkező Hoblik Mártont a kései utókor nem tartja tudósnek, mi több, képzett etnográfusnak sem minősíthető. „Mindössze jótolú újságíró volt, tudósító; aki jó szemmel vette észre azt, ami figyelemre méltó – s azt jóízűen adta át az olvasónak” (uo.). A magyar történetírás azonban immár két évszázada használja Hoblik Márton etnográfiai és történeti adatait. Kimagasló érdeme, hogy jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a délszláv–magyar kapcsolatok tudományos kutatása a magyar sajtóban is meginduljon, hozzájárult a szerb és a horvát nép sajátosságainak és történelmi örökségének magyarországi népszerűsítéséhez.

Hoblik Márton – aki kiválóan ismerte a középkori krónikairódmalmat és az újkori történetírás forráskiadványait, lexikonait és történeti évkönyveit – a magyar fölvilágosodás és reformkor kimagaslóan jeles alkotója volt, életműve nemzeti örökségünk meghatározó értéke.

HOBLIK MÁRTON MUNKÁI

HOBLIK Márton versei 1814. Trattner János Tamás kiadása, Pest

H-[OBLIK Márton]. 1822. Eszék' Viszontagságairól. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 9., 3–21.

HOBLIK Márton 1832. Verőcze Vármegye Isméréte. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 2., 3–44.

HOBLIK Márton 1834. Parasztlakodalmi szokások Verőcze vármegye' három 's Szerém egy magyar falvaiban. In: *Tudománytár*, 2. köt., 217–220.

HOBLIK Márton 1838a. A' szerémi kalugyer-zárdák I. In: *Társalkodó*, 78., 305.

HOBLIK Márton 1838b. A' szerémi kalugyer-zárdák II. In: *Társalkodó*, 80., 313–314.

HOBLIK Márton 1838c. A' szerémi kalugyer-zárdák III. In: *Társalkodó*, 81., 317–318.

HOBLIK [Márton] 1839a. Illokról 's az Ujlakyakról I. In: *Társalkodó*, 13., 50–52.

HOBLIK [Márton] 1839b. Illokról 's az Ujlakyakról II. In: *Társalkodó*, 14., 54–55.

HOBLIK Márton 1839c. Lakodalmi szokások, Verőcze vármegye felső vidékein. In: *Tudománytár*, 5. köt., 233–251.

HOBLIK M[árton]. 1840. Adatok Szerémből. In: *Társalkodó*, 16., 63–64.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÖJTÖS Imre 1838. Ns Temes vmegyében a' nemzeti nyelv terjedése. In: *Társalkodó*, 85., 333.
- FEJÉR György 1817. Elő szó. In: *Tudományos Gyűjtemény*, I. kötet, III–XII.
- FRIED István 1971. Egy elfelejtett kultúráközvetítő (Hoblik Márton [1791–1845] arcképéhez). In: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 5–6., 63–69.
- [HELMECZY Mihály 1832.] Eszméltetés. In: *Társalkodó*, 1., 1.
- KALAPIS Zoltán 2003. *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. II. H–Ö. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 40–41.
- LÁBADI Károly 2024. Hoblik Márton. In: L. K.: *Horvátországi magyar művelődéstörténeti lexikon*. Református Közéleti és Kulturális Alapítvány – Horvátországi Református Keresztyén Kálvini Egyház, Budapest – H. n., 249–252.
- PÉTERFI Mária 1937. *Hoblik Márton élete és munkássága*. A szerző kiadása, Budapest
- PRODAN, Janja 2000. Hoblik Márton Szlavóniában. In: *Horvátországi Magyarság*, 11–12., 61–66.
- SOLT Andor 1937. Péterfi Mária: Hoblik Márton élete és munkássága (1791–1845). In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3., 308.
- [TOLDY] Schedel Ferencz 1834. Vezérszó. In: *Tudománytár*, I. köt., III–IV.
- TOLDY Ferenc 1872. Gyászbeszéd Hoblik Márton felett. In: *Toldy Ferenc irodalmi beszédei. I. köt. Gyász- és emlékbeszédek 1833–1855*. Kiadja Ráth Mór, Pest, 134–135.
- Z[ORKÓCZY Lajos] 1885a. Tárca a Fruska-Górából I. In: *Újvidék*, 1885. augusztus 23., 3.
- Z[ORKÓCZY Lajos] 1885b. Tárca a Fruska-Górából II. In: *Újvidék*, 1885. augusztus 30., 2–3.

ABSTRACT • Márton Hoblik, a distinguished proponent of the Hungarian Enlightenment literary tradition in Slavonia and the broader Délvidék region, was born in Igal on the 1st of December 1791 and passed away in Osijek on the 26th of May 1845. In his contemporary scientific journals, the “Tudományos Gyűjtemény”, the “Társalkodó” and the “Tudománytár”, he was an enthusiastic proponent of the awakening Hungarian national consciousness, and his writings gave voice to the nation- and community-building work of the Hungarian nation. Throughout his career, he also held public office; he was appointed judge in Bač in 1826, Virovitica in 1827 and Srem in 1834, affording him a comprehensive insight into the social fabric of his era. His works on history and ethnography demonstrate the enthusiasm with which he pursued the in-

habitants of the region in their quest to learn more about their history and to conquer their ancestors' heritage. His erudition in history enabled him to trace the history of the city of Osijek and the county of Virovitica from Roman times onwards, and in his study of the monasteries of Srem, he also gave an account of his thorough knowledge of church history. Furthermore, in his description of the peasant wedding customs of the Hungarian and Bunjevac villages of Virovitica county, he was the first to provide insights into the hitherto unknown, deeper layers of the region's folklore heritage.

KEY WORDS • Hungarian enlightenment, dawn of historical thought, knowledge of the past, community-building, Slavonija, Délvidék, ethnographic heritage

SAŽETAK • Martin Hoblik, istaknuti predstavnik književnosti mađarskog prosvetiteljstva u Slavoniji, ujedno i čitavog Delvideka, rođen je 1. decembra 1791. godine u mestu Igal, a umro je 26. maja 1845. godine u Osijeku. Pojavljivao se u naučnim časopisima svoga doba: u „*Tudományos Gyűjtemény*” (Naučna zbirka), u „*Társalkodó*” (Rasprave) i u „*Tudománytár*” (Riznica nauke), kao entuzijastični glasnik buđenja mađarske nacionalne svesti, a u svojim spisima izveštavao je o stvaranju nacije i zajednice mađarskog naroda. Tokom svoje karijere obavljao je i javne funkcije; postavljen je za sudiju u Baču 1826. godine, u Virovitici 1827. godine, a u Sremu 1834. godine, čime je stekao temeljan uvid u procese društvenog života svog vremena. Njegovi istorijski i etnografski radovi otkrivaju sa koliko je entuzijazma pratio rast istorijskog znanja stanovnika ovog kraja i njihovu borbu za osvajanje nasleđa svojih predaka. Posедуjući bogato znanje istorije, pratio je istoriju grada Osijeka i Virovitičke županije od rimskog doba, a u svojoj studiji o kaluđerskim manastirima Srema prikazao je i svoje temeljno poznavanje crkvene istorije. Opisujući seljačke svadbene običaje mađarskih i bunjevačkih sela Virovitičke županije, on je prvi dao uvid u do tada nepoznate, dublje slojeve narodnog nasleđa ovog kraja.

KLJUČNE REČI • mađarsko prosvetiteljstvo, buđenje istorijskog razmišljanja, poznavanje prošlosti, jačanje zajednice, Slavonija, Delvidek, etnografska zaostavština

Beérkezés időpontja: 2025. február 3.
Elfogadás időpontja: 2025. február 10.

ADALÉK A BÁCSKAI SZŐLŐKRŐL ÉS BOROKRÓL A FILOXÉRA ELŐTTI KORBÓL

ADDENDUM ON THE PRE-PHYLLOXERA VINEYARDS
AND WINES OF BAČKA
DODATAK O BAČKIM VINOGRADIMA I VINIMA IZ PERIODA
OD PRE POJAVE FILOKSERE

SILLING ISTVÁN

PhD, ny. egyetemi oktató, néprajzkutató
Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, ny. egyetemi rendes tanár
silling@sowireless.org

ÖSSZEFOGLALÓ • A dolgozat szerzője a bácskai szőlőültetvényekről és borokról szóló feljegyzéseket veszi számba kronológiai sorrendben a filoxéravész előtti időkből. A délvidéki borok közül a szerémségieket, a Tarcál hegyről származókat már a középkorban említik, míg a Bánság déli részén termő szőlőkről is szólnak a 19. század vége felé. Azonban a bácskai szőlőtermesztésről és borkészítésről már csak a 20. században készülnek leírások. Egyedül az 1859–60-ban készült település-összeírások elvétele szólnak egy-egy falu határában való szőlőkről, illetve az ott történő borköszasztásról. A 20–21. századi néprajzi és helytörténeti kutatások mondanak többet a bácskai szőlőskertekről, az itteni borok minőségéről.

KULCSSZAVAK • szőlő, bor, Bácska, történelem

Az asztalnál elfogyasztott étel után valóságos áldás az étkeket öblítő finom ital, azaz a jóízű bor, amely az emésztés segítése mellett élvezeti hatással is bír. A bácskai borokról szóló dolgozat elején illik szót ejteni a Vajdaság más szőlőtermő vidékeiről, borkészítő városairól is, hiszen akár az egykori, akár a mai borainkról dicsérő sorokat is róttak a feljegyzők.

A legkorábbi emlék a Szerém megyei borokról, azaz a történeti Magyarország területén először megjelenő szőlőültetésről szól:

„A magyarországi borászat történetének kezdete a rómaiak korában keresendő. A rómaiak a szőlőművelést Szerémmegyében, majd a Bala-

ton mellékén, azután pedig a tokaji Hegyalján honosították meg. Any-nyi tény, hogy Aurelius Victor pannoniai másodhelytartónak Julian császárhoz intézett jelentése szerint az első szőlőt Szerémmegyében az egykori »Mons almus« nevű hegyen Probus Valerius császár ültettette 282. évben Kr. u. Innét terjedt aztán a szőlőművelés. [A hegy neve ma Tarcál, azaz Fruška gora – betoldás tőlem, S. I.] [...] A leg-erősebb és legédesebb vörös bor a horvátszlavon királyságban fekvő Szerémmegyében, *Karlóczán és vidékén* terem, hol a kadarka rövid művelés mellett aszúszemeket is ad; miért is a karlóczi vörös aszú és ürmös igen híres és meglehetősen drága. [...] Jeles és erős fehér bo-rok teremnek [...] *Versetz és Fehértemplom* vidékén Krassó megyében” (MOLNÁR 449, 459).

A monográfiákban fellelt jegyzetek sorra a szerémségi borokat dicsérik, illetve a máig is ismert Versetz környéki fehérbort. A bácskai borokról szó sem esik. A magyar borvidékek megnevezése is hasonló adatokkal szolgál: „Egy-egy borvidék kaphatta nevét valamely jelentős szőlő- és bortermelő te-
lepülésről [...], vagy egy nagyobb földrajzi tájról (pl. Érmellék, Szerémség)...” (MÓD–SIMON 2010: 670).

Vidékünk ismert középkori borfogyasztásról fennmaradt írásos em-
lékünk a zombori székhelyű Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat (1883–1918) okmányai között található, és a 16. századból való okmány 1783-ban készült másolata. Az irat Imreffy Mihálynak (1458–1536), a bácsi és a péterváradai vár parancsnokának borigénylési feljegyzéseit tartalmazza, s a borivás akkori kultuszát ismerteti.

Imreffy Mihály a következő mennyiségű bort kérte havonként a bácsi várban tartózkodók részére 1522-ben (SILLING 16):

„Nékem, Imreffy Mihálynak, asztalomra a vendégek száma szerint legkevesebb	8 pint
A tiszttartónak és előkelőbb szolgálóimnak asztalára legkevesebb	8 pint
Az asztalomnál felszolgáló ifjaknak naponta	4 pint
A tiszttartó asztalánál felszolgáló apródoknak	4 pint
A bácsi tiszttartó 6 lovászának naponta	6 pint
Szabómnak két szolgálójával naponta	2 pint
Két szakácsomnak naponként	2 pint
Az én és gondnok konyhájára	2 pint
A tiszttartó szakácsának	1 pint
A kiosztónak naponta	1 pint

Az altisztartónak időközben	½ pint
A négy őrnek	4 pint
A sütőnek szolgájával együtt	2 pint
A kertészeknek két szolgájukkal együtt	3 pint
A bácsi szent-Pál templomba	1½ pint
Az ácsnak inasával együtt	2 pint
A majorosnak naponta	1 pint
A két béresnek naponta	2 pint
A sütőasszonynak, ki a gondnok és az én asztalomra a kenyeret süti	1 pint
Hat lovásznak	1 pint
Ő felsége egy kocsisának a fullajtárral együtt	1½ pint
Három kocsisomnak fullajtárjaikkal együtt	4½ pint
Lovászmesteremnek időközben	½ pint
A három ígás kocsisnak	3 pint
A kulcsárnak szolgájával együtt	2 pint
Bácsban naponta	73½ pint”

A péterváradi vár napi borilletéke 1522-ben így festett (uo.):

„Nékem, Imreffy Mihálynak, asztalomra a vendégek száma szerint legkevesebb	8 pint
A tisztartó és szolgálóinak asztalára	5 pint
A négy barátfráter és a két Péterváradon tartózkodó papnak asztalára	6 pint
A huszárok asztalára	12 pint
A tisztartó asztalánál szolgáló apródoknak	2 pint
Az asztalomnál szolgáló ifjaknak	4 pint
A huszárok asztalát kiszolgáló ifjaknak	4 pint
Két szakácsomnak	2 pint
A kiosztónak	1 pint
Konyhámra	1 pint
A tisztartó és a huszárok szakácsának	2 pint
A két sütőnek naponta	2 pint
A négy béresnek	4 pint
A három állandó itt-tartózkodó ácsnak	3 pint
A misékhez	½ pint
A hat cigánynak naponta	3 pint
A hat bognárnak	6 pint
A két kőfaragónak	2 pint

A kulcsárnak szolgájával együtt	2 pint
A két kádárnak	2 pint
A tiszttartó öt szolgájának	5 pint
Kezy György a péterváradai gyalogság kapitánya szolgálainak és lovászaiknak	2 pint
A nevezett várban szolgáló két mordályosnak	2 pint
A bástyán szolgáló egy mordályosnak	1 pint
A Péterváradon alapított szent-Szűz templom harangozójának	1 pint
Az én, Imreffy Mihály lovászaiknak	6 pint
A három kocsisnak a szolgálakkal együtt	4½ pint
Lovász mesteremnek időközben	½ pint
A 3 igás kocsisnak	3 pint
A tiszttartó igásának	½ pint
A 16 örnek	16 pint
A várbeli öröknek időközben	1 pint
Ő felsége a király kocsisának a szolgálával együtt	1½ pint
Péterváradon naponként	107½ pint.”

Egyéb forrásaink a szőlőtermesztésről, borkészítésről leginkább a török kor utáni telepítések során keletkezett telepítésekről, szőlőkről szólnak.

Fényes Elek 1851-ben kiadott *Magyarország geographiai szótárában* Zomborról megemlíti, hogy van szőleje s „bora sok van, de nem igen jó” (MÁK 210). A szőlő korábban is jelen volt, mert az 1699-ben, a török kitakarodása után készült első összeírás, a „conscriptio facultatum inclityi Bacsienensis” is számontart 274 kapa szőlőt (MUHI 78). De még a török időt jellemezve is azt írja Đorđe J. Janjatović, hogy a várost szőlőskertek, veteményeskertek vetették körül (JANJATOVIĆ). Mária Terézia királynő parancsára 1758-ban össze kellett írni Zombor város birtokait és jövedelmeit, amelyből kiderül, hogy a város határában többek között „a szőlők és csajrák területe [...] 1338 és fél lác. A terület háromnegyed része szőlő... [ez] 10 040 akó bort teremhet” (MUHI 122), s az iparosok között a század végén hat kádárt tartottak nyilván (i. m. 129). A zombori ferences barát, Bono Mihaljević 18. századi naplója is említi a szőlőket egy súlyos jégverés kapcsán, amely 1771. augusztus 6-án érte a zombori határt, s amelytől leginkább a Mosztonga menti szőlőskertek szenvedtek kárt (STEPANOVIĆ 136).

Fridrik Tamás (1829–1904) a 19. század második felében a *Bács-Bodrogh vármegye leírásában* erről ekképpen írt:

„Bornak e megye nem hazája, finom bor itt nem terem; mindemellett a szőlőművelés itt nagyban el van terjedve; nincs helység, melyben szőlőskertek nem volnának, melyek kevés kivétellel gyenge, savanyu bort teremnek, mely csak kertinek nevezhető, s kereskedésre nem való. Jobb, tartósabb borokat Szabadka, Jankovác, Baja, Almás, Ujvidék homokos határa szolgáltat. A megyében termett bor közel sem elégíti ki a szükségletet, miért is Baranya és Szerém megyéből, valamint Temes megyéből Versec tájékáról, sőt Arad megyéből is sok és jó bor szállítattik hozzánk. Nagyobb borkereskedő hely Baja, Ujvidék, Kúla. A megyei közönség nemcsak a mennyiség, de a minőségre nézve is nagy tekintettel viseltetik. Az országban a mi megyénk, városok közt pedig Szabadka legtöbb bort fogyaszt” (FRIDRIK 23–24).

Fridrik a 20. század végéig ismert bor- és áruszállító bezdáni komp mellett megemlíti a monostorszezi kompokat is: „a Dunán át pedig 2 komp által történik a közlekedés” (i. m. 189), amelyeken bizonyára a baranyai bort is szállították a zombori és környékbeli helységek kocsmáiba, szállodáiba. Erre bizonyíték az Ormós-gyűjtemény Monostorszeget leíró fejezete: „Monostorszeg határában északnyugatról északkelet felé Zombor irányába húzódik a 10 öl széles és 5–8 láb mély Ferenc-csatorna, amelyen lovak és ökrök vontatta gabona- és borszállító hajók járnak” (NEBOJSZKI 2021: 732).

Bácskában a bor fogyasztása jobb helyeken máig hozzátartozik a hagyományos napi étkezéshez, s mint láthattuk, így volt ez a korábbi időkben is. Gasztronómiai kultúránknak az italokhoz tartozó részéről maradtak ugyan följegyzések, azonban igen szűkszavúak, s jobbára a borról szólnak. Korai helytörténeti följegyzéseink, igaz, sorra megemlítik a települések határában lévő szőlőültetvényeket, azok nagyságát, és a borfogyasztásról is említést tesznek, amelyet mindig a sör- és a pálinkafogyasztás elé helyeznek. A határrészek megnevezéseiben is megjelennek a szőlők, s van, ahol ezek megmaradtak egészen a mai napokig, például Zomborban Weingarten a mai Felsőváros helyén volt, Kupuszinán a mai *Szőlők alatt* egy dülő élő neve, *Öreg szőlők* Doroszlón, *Szőlők* határrész Bácsföldváron, Péterrévén, *Szőlők* és *Szőlőkajja* Kúlán határrész a Telecskai-dombok tövében, *Szőlő düllő* és *Szőlő utca* Szivácon, *Szőlő föld* régi megnevezése egy határrésznek Pacséron stb.

Egy 1905-ben megtartott borkonferencián a következők hangzottak el a bácskai borokról:

„Az Alföldnek borai első és legfőbb sorban fehér asztali borok, melyek megfelelő kezelés mellett kellemes ízű, bár savszegény, de egyébként elég testes italok. Szesztartalmuk rendkívül különböző, fajták, talajviszonyok és főleg a gondozása szerint, úgy hogy a 6–7°-os parasztboroktól a 10–11° és

több szesztartalommal bíró veltelini vagy szilváni borokig minden erősségű bor feltalálható. A nyírségi vagy bácskai közönséges keverék-vinkótól a fajtisztán kezelt szabadszállási vagy újvidéki úri borig, melynek szüretelésénél, erjesztésénél, további kezelésénél a legkorszerűbben jártak el, hosszú skálája található a borminőségeknek, pedig valamennyi csak – homoki bor. [...] Fehér boron kívül készítenek siller- és vörös borokat, valamint peccsenyeborokat is, melyek bár ízre és erősségre nézve vetekednek a jó fekvésű hegyi borokkal, a fajta zamatjának finomságát ritkán adják vissza és azok tartósságával nem dicsekszenek” – idézi Mód László és Simon András az 1905-ben megjelent alföldi bor megnevezést, Drucker Jenő megállapítását az alföldi régió borairól (MÓD–SIMON 2008: 51).

Az ünnepi vacsorák, összejövetelek (szentesti vacsora, húsvéti ebéd, templombúcsú, lakodalom, virrasztó) legfőbb itala is a bor volt, s maradt:

„Az ünnepi ebédet az általános ízlés alapján egy az alkalomhoz illő ital fogyasztása koronázza meg. Vajdaság esetében ezt a megtisztelő helyet még napjainkban is a bor foglalja el. Gyakoriságát tekintve a szódával felöntött bor, más néven fröccs (spriccer) követi...” (PAPP 79).

Az Ormós-gyűjteményben 1860-ból fennmaradt egy gombosi adat a karácsonyi borleves készítéséről is (NEBOJSZKI 2021: 577). Egy másfél száz évvel korábbi feljegyzés szerint például Bajmokon, ahol a község területe 17 844 hold volt, amelyből csak 40 hold a szőlő, mégis „a búcsú közeledtével minden háznál akad bor, és a hordó kiürüléséig fogyasztják” (NEBOJSZKI 2017: 507), s „[Gakován] a klíma és a talaj itt nem kedvez a gyümölcstermesztésnek, a szőlőkbe és az azok körül ültetett gyümölcsfa ritkán éri meg a 30 évet... A vízen kívül bort, sört és pálinkát isznak” (i. m. 615), s volt is a faluban borkereskedés (FRIDRIK 168). Kolúton a 7735 holdból 138 hold volt szőlővel telepítve, s ott a „megszokott italok [...] bor, pálinka, sör és víz” (NEBOJSZKI 2017: 646, 650), a határrészek neveiből is az egykor fejlettebb szőlőtermesztésre lehet következtetni: *Őszöllők, Feketeerdőszőlők* (FRIDRIK 169). Regőcén (Rigycán), ahol „munkaidőben és rendkívüli alkalmakkor nem hiányozhat a bor” (NEBOJSZKI 2017: 725), és a „főfajok az olaszrizling, dinka és mustosfehér, csemegeszőlőnek a chasselas és muskotályfajok” (SZOBONYA–GÜNTHER 416), de bizonyára a sör sem, hiszen „régí sörháza” említetik (FRIDRIK 170), az őrszállási (sztanisityi) 20 590 holdból csak 268 hold volt szőlő... „A szőlőket errefelé rosszul művelik, ennek oka a rossz és nem megfelelő talaj, a termelt bor keserű és zamat nélküli” (NEBOJSZKI 2017: 742–743). Kupuszina jegyzője, Alexander Hankony 1859-ben ezt írta: „A szőlőket megfelelően gondozzák, gyümölcsfákkal eléggé be vannak ültet-

ve, igen nagy termést adnak, boruk azonban nem igazán jó” (NEBOJSZKI 2021: 721). A nyugat-bácskai Béregről már 1724-ben feljegyezték, hogy „van szőleje is, de bora igen rossz” (IVÁNYI-VIRTER 59), 1859-ben pedig a következőt: „Az italok közül a víz mellett főleg bort kínálnak, kevéssé a sört és a pálinkát” (NEBOJSZKI 2017: 546). A megyei monográfia 1909-ben a zomboriak borfogyasztásáról a következőket írja:

„A nép azonban nagyon kedveli a saját határában termett borát. Ellenben a nemesek és vagyonosabbak baranyai, tolnai, szerémi, sőt Dunán hozott hegyi borokat isznak, melyeket drágán fizetnek meg. Akója gyakran 10 frtba is kerül!” (TRENCSÉNY 217).

A Dunától lassan távolodva kezdenek megjelenni a szőlőtermesztő és jobb bort készítő falvak. Csonoplyai adat 1763-ból:

„Igen sok juhot tartanak és szőlőt is ültettek, s ezek szaporítását is melegen ajánlta a falunak [Cothmann Antal kamarai tanácsos – betoldás tőlem, S. I.], mert úgy is igen kevés a helybeli bor a Bácskában” (IVÁNYI-VIRTER 71).

Ahogy a csonoplyai, úgy a kerényi határ bizonyos részei sem teljes síkságok.

„Kies fekvését különösen emelik a nyugat és délnek hosszan nyúló szőlő-hegyei, melyeknek magaslatáról szabad szemmel tiszta időben az egész Szerém hegységet, azután a Dunáig elterülő rónaságot, a szegszárdi, a harsányi és siklósi hegységeket láthatni... Jóminőségű fekete földjén megterem mindennemű gabona, kender, bor és burgonya” (FRIDRIK 195).

A csonoplyai vodicát, szentkutat is a falu lakossága számára jelentős szőlők aljában említik: „Vodica je severnije od Čonoplje, ispod vinograda” (BELJANSKI 90). Érdemes megjegyezni egy a 19. század közepéről való adatot: „egyedül a házigazda iszik bort” (NEBOJSZKI 2017: 621). A Csonoplyához közeli Nemesmilitics jegyzője 1860-ban védelmébe veszi a falu határát szőlőtermesztés ügyében:

„A kultúrának ez az ága rászolgált a nagyobb figyelemre. Errefelé általános volt az a nézet, hogy Bácskában kizárólag savanyú, fanyar és alkoholban szegény bort lehet előállítani. Ez a nézet azonban teljesen

hibás, sokkal inkább az a meggyőződés, hogy ha a területet gondosan kezelik, és szüretnél kellően odafigyelnek, akkor a Telecskai-magaslat igen jó, magas cukor- és alkoholtartalmú bor termelésére alkalmas. Mivel a bortermelés errefelé csupán a saját szükségletre korlátozódik, és soha nem gondolnak az esetleges értékesítésre, így a szüretet mindig a templombúcsú előtti időre (szeptember elejére) teszik – hiszen a legnagyobb igény akkor van a borra –, csak hogy emiatt gyakran olyan napon kell szüretelni, amikor a szőlő nagyrészt még éretlen, és ebből természetesen nem lesz rendes ital. Egy itteni szőlősgazdánál mégis találunk olyan helyben termelt bort, amely sem vérében, tüzességében és cukortartalmában, sem minőségében nem marad el még a somlói bortól sem” (NEBOJSZKI 2021: 755).

A Telecskai-dombság lankáin elterülő falvak ezek, amelyeknek határa több helyütt nem agyagos, fekete föld, s némely részt hosszabb ideig éri a napsütés. Így van ez Újszivác falu határában is: „A község felett elnyúló dombokon, a rendezettebb szőlőskertekben szép épületek láthatók” (FRIDRIK 198). Néhány évtizeddel korábban pedig még azt írták erről a határról, hogy viszonylag erős, de nem különösebben jó bor terem rajta (NEBOJSZKI 2021: 850). A jobbára protestáns németek lakta Cservenkán a 18. század végén mintegy 880 holdon termesztettek szőlőt, s készítettek jóféle fehérbort, amelyet a falu melletti löszfalba vajt pincékben – volt belőlük több mint 600 – tároltak, akár évekig is, hogy jó pénzért adják el a távolról érkező s többet fizető kereskedőknek.

„A cservenkai borászat fénykora a múlt század 20-as és 30-as éveire tehető, amikor az európai szőlőfajták helyett/mellett 1925-ben megjelent az amerikai (kék) szőlő, amely ellenálló volt a filoxéra és más betegségekkel szemben, innentől rohamosan megnőtt az érdeklődés a szőlőtermesztés és a borászat iránt” (PARACZKY 1, 19).

Az e falutól nem távoli Veprovác [Veprőd, szerbül Krušćić – betoldás tőlem, S. I.] német–magyar település „földje [...] sok kendert, bort, gyümölcsöt, szénát termeszt” (FRIDRIK 199). Már a Doroszlóról szóló fejezet is említi az ottani borkészítést, valamint a „kissé emelkedettebb homokos déli határán szép szőlős és gyümölcsös kertek”-et (i. m. 185). A vele szomszédos Filipova [Szentfűlöp, szerbül Bački Gračac – betoldás tőlem, S. I.] községről is jegyzi Fridrik a következőt: „van sok szénája, bora, nemes gyümölcse...” (i. m. 193). Ugyanerről a falu jegyzője, Gruda Jenő 1860-ban a következőt jegyezte föl:

„Megemlítendő a bortermelés is, amely elegendő mennyiségben, de gyenge minőségben folyik; az is gyakran megesik, hogy eltarthatatlansága és megromlása miatt a következő tavasszal ki kell önteni” (NEBOJSZKI 2017: 649).

A németek lakta települések leírásaiban szinte mindegyiknél jelen van a szőlő. Így Hódság mezőváros ismertetésénél is említi Fridrik: „sok szénát kaszálnak, bort szűrnek...” (FRIDRIK 204), éppúgy Parabuty (ma Ratkovo) német lakosságú falunál is: „Jó minőségű, trágyás fekete földje szép búzát, kendert és bort nyújt...” (i. m. 205). A tanulmány írásánál felhasznált Ormósgyűjteményben Bácsordas (ma Karavukovo) lelkiismeretes jegyzője 1859-ben rangsorolja a falu határának területét szőlőtermesztés szempontjából:

„Szőlők. Fekvésük sík, területük 123 hold 124/1600 négyszögölt tesz ki, hozamuk jó évben 1000 akó bor, 100 akó pálinka, rossz évben 500 akó bor és 50 akó pálinka. A gyümölcskultúra elhanyagolt, a szőlőterületek tulajdonságai különbözöek, nevezetesen: 1. Udvarterületek. Ezeken eltérő módon gabonát és takarmánynövényeket termelnek, de némelyikbe szőlőt is telepítettek, trágyázzák őket, termőképességük átlagos. 2. Rókusvölgyi szőlők. A talaj homokos, a bor jobb minőségű, a hozam közepes. 3. Borsórlői szőlők. Innen származik a község borának zöme, viszont nagyon rossz ízű és savanyú. 4. Homokdombi szőlők. Ezek gyenge termőképességűek, szerfelett szikesek, nagyobb részüket ki is vágták, és szántónak használják” (NEBOJSZKI 2021: 666).

Az eddig idézetekből látható, hogy a németek betelepítése a termékenyebb talajú vidékekre terjedt. Amerre a magyar és a sokác lakosság telepedett, az a Dunához közeli terület volt, ahol „soványabbaknak csupán a Duna menti szikes, vízjárta részek mondhatók” (BADICS 582). Bár a németek lakta Szilberek (szerbül Bački Brestovac) jegyzője sem dicsekszik jó borral: „...a szőlők sík fekvésűek, de a talaj és az éghajlat nem kedvez nekik, ezért kevés és rossz bort termelnek rajtuk” (NEBOJSZKI 2021: 593). S éppen ő jegyezte fel a szőlőterméssel és az időjárással kapcsolatos ritka jóvendölést: „Ha Hugó napjának [április 1.] hajnalán fagy, akkor nem terem (lesz) bor” (i. m. 600), amit Bácsordason is feljegyeztek (i. m. 676). Ezt a későbbi időkben a magyarok ezen a vidéken Szent Orbán napjához, azaz május 25-éhez szokták fűzni (PENAVIN 100).

Fridrik Tamás közép-bácskai leírása igen szegényes. Így a szőlőtermesztésről, a borkészítésről is alig található feljegyzés. Kölpény határában, a Dungyerszky-uradalom területén említenek többféle szőlőt: „burgundi, szil-

váni, tramini, kadarka rizling” fajtát (BOROVSZKY [1909/II]: 415). Kúlán, ahol szőlészeti mintatelep is volt Ráczy György birtokán:

„A borszőlő a telecskai dombok oldalában terül el [...] a borszőlő fajok közül kiválóbbak a mustos fehér, sauvignon blanc, semilion, fourmint, rizling és bouchet fajok, míg csemegeszőlőkben a chassellas és muskotály uralkodó. Az itt termett fehér és bogyózott veres borok, ha négyöt évig állnak, a hegyi termőborok karakterét veszik fel. A borok eltartására a telepen lévő, 100 m. hosszú pince szolgál egy nagy prэшázsal” (i. m. 415).

A futaki gazdag Chotek-birtokon pedig a fő borszőlőfaj a Ruzsica. Kiszács községnél említi a „bortermesztést” (FRIDRIK 214). Az egyetlen bácskai nemesítésű szőlőt Csantavér leírásában találjuk: „Szokola József jegyző által nemesített fajú híres szőlő és zamatos bor terem e talajon” (i. m. 223). Bácskaiként említés történik még a szabadkai siller borról.

A szőlőtermesztésben a legjelentősebb bácskai települést természetesen Szabadka képezte, amelynek „nagy határa sok gabonát, bort és gyümölcsöt szolgáltat, messzeterjedő pusztáin és tanyáin sok lakos, sok munkás nép csupán mezei munkával, szőlőműveléssel foglalkozik” (i. m. 149). A város vidéke homokos talajú, amely kedvez a szőlőtermesztésnek, ezért is lehetett munkát találni a számos szőlőföldön. A városlakók mind iparkodtak szőlőskertre, szőlőültetvényre szert tenni, hogy borigényük a maguk területén megteremhessen.

„...az ide származott honoratior, iparos és kereskedő, mihelyt teheti, szintén iparkodik egy kis fekvőséget, legalább egy arasznyi homokbuczkát szerezni szőlő s kert alá. Ezért van itt annyi szőlő és gyümölcsös kert (összesen mintegy négyezer kat. hold), melyek a várost felülről koszorúként övezik [...]. Szint'oly kedvező e homokos föld a szőlőre is, melynek itt nem árt a phylloxera. Bor átlag 40 ezer hektoliter terem évenként (felénél több siller), s ez mind itthon fogy el, sőt nem is elég...” (BADICS 592).

Mintegy két évtized múltán – a homoki borok felfutásáról szólva – már nagyobb szabadkai szőlőterületről és másfajta borokról is hírt ad a Borovszky-monográfia: „a szabadkai határban több mint 6645 k. hold van szőlővel beültetve... [...] szőlők részben csemege-szőlők, részben bortermelésre vannak alapítva. [...] a homoki magyar, édeskés, savban szegény borokra nagy szükség volt. [...] a termelt bor ma már csaknem teljes mértékben fehér,

illetőleg tengerzöld színű. [...] Vörös bort termő fajtákat ma már csak elvéve ültetnek; ha ültetnek is, inkább házifogyasztásra, mint üzleti célokra, mert a vörös bor-termelés alapját alkotó kadarka-szőlő nem minden évben fejleszti ki festőanyag tartalmát s így a kívánt sötétvörös szín sem érhető el teljes biztonsággal. Segítségére siettek eddig a termelők a nagy burgundi, az oportó s némely festőanyag tartalmú szőlők ápolásával, de meggyőződtek arról, hogy a vörösbor jutalmazó termelése nem alföldi homokra való...” (SZOBONYA-GÜNTHER 402).

Összegezve a bácskai szőlőfajták, illetve borfélék közül az olaszrizling, a kövidinka, a szlankamenka, az oportó, a kadarka, a burgundi, a szilváni, a tramini, a Ruzsica (valószínűleg a kövidinkának a rövidítése), a mustosféhér, csemegezőlők közül a Chasselas, a muskotály, a nagy Hamburg volt jelen.

A bornak szerepe volt a bácskai népszokásban is. Bácsordason (Karavukovón) a németek körében „eljegyzések alkalmával a keresztapák a tanúk. Miután a hozományra vonatkozóan mindent elrendeztek, a menyasszony jobb kezét a vőlegénynek nyújtja, a pártfogók bort öntenek kezeikre: ezzel az aktussal a megegyezés és az eljegyzés megerősítettetik” (NEBOJSZKI 2021: 675). Hasonlóképp történt ez egykoron Monostorszezen is, ahol még áldást is mondanak boröntés közben (i. m. 743). Ugyanez történt Apatinban is a németeknél: „A menyasszony és a vőlegény jobb kezét szokás szerint az Atya, Fiú és Szentlélek szavak elhangzása közben egy üveg vörösborral leöntik” (i. m. 526). Mindezekben a bor a jó szándék és az adott szó tisztelésének jelképe is. Az apatini német lakodalomban a bor kínálása a vőfélyek dolga volt:

„Az összes vendég a menyasszony lakóházába megy [...], a szobában megjelenik a zenekar kíséretében – díszes kalapban – a két vőfély egy-egy tányérral a kezében, mindkettőn egy-egy pohár bor van. Ezután minden lakodalmas vendég – poharát ürítve – kifejezi jókívánságait a menyasszonynak és a vőlegénynek [...], és a zene hangjaira kedvük szerint néhány krajcárt tesznek a tányérba” (i. m. 526.).

Ugyancsak hasonló módon gyűjtöttek kevéske pénzt a menyasszonynak a monostorszezi német lakodalomban is (i. m. 742).

A Tisza mentéről is kevés adatot olvashatunk, s az sem mindig ottani szőlőtermesztésről szól. Így például Ada leírásában ez áll: „bor főleg Baranya- és Szerémsvármegyéből (sic!) jut hozzánk vízen, vagy Bajáról, Kuláról tengelyen” (FRIDRIK 229).

A bornak mint árunak a megjelenése az Újvidékről szóló leírásban jelenik meg. Az újvidékiek „szőlős kerteket [...] a híres szerémi hegyeken szoktak tartani, [...] az ott termett borral, ürmössel, szilvapálinkával élénk kereskedést

űznek” (i. m. 153), s bár itt jelentkezik a fűszerekkel ízesített híres Fruška gora-i ürmös bor: „A szerb vagy karlócai ürmös kék szőlőből, kadarkából, oportóból, vagy burgundiból készült. A szalmán töppesztett bogyókat óborral illetve különböző fűszerekkel (szárított fehér ürmös, barna mustármag, fahéj, szárított narancshéj) keverték össze és hat hétig érlelték” (MÓD–SIMON 2005: 171), amely napjainkig megőrizte hírnevét, azonban ez már nem a bácskai szőlőtermést dicséri. Viszont Apatinban a már „sörrel, borral” való nagy kereskedelem itt készített italokról tanúskodik (FRIDRIK 183). A ma is működő apatini sörgyárat a 18. század közepén történt betelepítés után igen korán, 1756-ban létesítették, és Dunacsébnak is korán volt sörgyára.

Ahogy olvashatjuk, a bácskai borokat gyengének, keserűnek, rossznak minősítették a múltban, és pusztán a kiemelt csonoplyai, valamint a külai határban termett szőlőt ajánlották szaporításra, ugyanis ott a Telecskai-dombság napos lejtőjén jobb minőségű bort is készítettek.

A bácskaiak tehát elsősorban bort ittak akár ünnepen, akár dolgoz munkanapokon. Italaik közül említést kell tenni még a sörről is, hiszen több sörgyár is működött a Bácskában, valamint a pálinkáról, amely valószínűleg minden borkészítő házban megvolt, ha másból nem, hát törkölyből, illetve más gyümölcsből, ami a szőlőkben termett. A 19. században nagy vehemenciával kezdett selyemhernyó-tenyésztés következtében sok-sok eperfát ültettek széles e megyében, s azok terméséből is jóféle pálinkát főztek a bácskaiak, bár nem nagy becsülete volt abban az időben az eperpálinkának, amelyet ma már ritka finomságként fogyasztanak az ingyenc italozók.

A bácskai borok megbecsültségét mégis mentik azok a mulatónóták, amelyek Bodor Anikó vajdasági népdalgyűjteményében jelentek meg Bácsfeketehegyről, Tornyosról, Szabadkáról, Kátyról, Kispiacról, Moholról, Királyhalmáról, Oromhegyesről, Kupuszináról, Bajsáról, Völgyesről, Tóthfaluból (BODOR). Kár, hogy az ajánlott csonoplyai bort nem énekelte meg borivó bácskai népünk.

IRODALOMJEGYZÉK

- BADICS Ferencz 1891. A Bácska. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország II. kötete*. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest, 573–618.
- BELJANSKI, Milenko 1996. *Šest vekova Čonoplje (1399–1987)*. Szerzői kiadás, Sombor
- BELLOSITS Bálint é. n. [1909]. 6. Bunyevácok. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi*

- és természeti viszonyainak, közművelődési és gazdasági állapotának enciklopédiája. Bács-Bodrog vármegye I. 98 műmelléklet, 245 képpel, ezek között egy térkép és két színes műlap. Országos Monografia Társaság, Budapest, 395–407.
- BODOR Anikó 2003. *Vajdasági magyar népdalok III. Párosítók, lakodalmasok, szerelmi dalok*. Forum Könyvkiadó – Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Újvidék–Zenta
- DRUCKER Jenő 1905. *Magyarország szőlőgazdasága*. Pátria nyomda, Budapest
- FRIDRIK Tamás 1878. *Bács-Bodrogh vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása*. Szerzői kiadás. Nyomatott Endrényi Lajos és társa könyvnyomdájában, Szeged
- IVÁNYI István – VIRTER Ferenc é. n. [1909]. Bács-Bodrog vármegye községei. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és gazdasági állapotának enciklopédiája. Bács-Bodrog vármegye I. 98 műmelléklet, 245 képpel, ezek között egy térkép és két színes műlap*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 25–180.
- JANJATOVIĆ, Đorđe J. 2020. *Somborski Janjatovići. Istorija porodice kroz fotografije*. Prometej, Novi Sad
- MÁK Ferenc 2020. *Cicelle virágskertjének díszei. Irodalom és nemzeti újjászületés a Délvidéken 1867–1920*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- MÓD László – SIMON András 2005. Interetnikus hatások a maradéki magyarok szőlő- és borkultúrájában. In: Klamár Zoltán (szerk.): *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Aszód, 170–175.
- MÓD László – SIMON András 2008. „Ha a Tisza borból volna...” A Kárpát-medence borvidékei a dualizmus korában. In: *Belvedere Meridionale*, 5–6., 34–61.
- MÓD László – SIMON András 2010. Borrégiók, borvidékek, dülők. In: MÓD László – Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Gerhardus Kiadó, Szeged, 669–677.
- MÓD László – SIMON András 2019. *A Kárpát-medence borvidékei*. Szülőföld Könyvkiadó, Gencsapáti
- MOLNÁR István 1888. Bortermelés. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország I. kötet*. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest, 448–460.
- MUHI János 1944. *Zombor története*. Kalangya-kiadás, Zombor
- NEBOJSZKI László 2017. *Felső-bácskai települések néprajzi-helyrajzi leírása 1859–60-ból*. Argumentum Könyvkiadó – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

- NEBOJSZKI László 2021. *Közép-bácskai települések néprajzi-helyrajzi leírása 1859–60-ból*. Argumentum Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- PAPP Árpád 2003. Táplálkozás. In: Papp Árpád – Raffai Judit – Terbócs Attila (szerk.): *Vajdasági magyarok néprajzi atlaszáinak kommentárköteté*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka, 67–84.
- PARACZKY László 2021. Hűvös, sötét és pókhálós. Legalább 200 évesek a ma még álló pincesorok Cservenkán. *Magyar Szó – Hétvége*, 283., 1., 19.
- PENAVIN Olga 1988. *Népi kalendárium. Az esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- SILLING István 1990. Borban az igazság. XVI. századi feljegyzések Bács és Pétervárad borfogyasztásáról. *Magyar Szó – Kilátó*, 46., 16.
- STEPANOVIĆ, Milan (priredio) 2012. *Somborska bronika Fra Bone Mihaljevića 1717–1787*. UG „Bunjevačko kolo” – Istorijski arhiv, Sombor
- SZOBONYA Bertalan – GÜNTHER Ferenc é. n. [1909]. Mezőgazdaság és állattenyésztés. In: Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye II. 80 műmelléklet, 249 képpel, ezek között 21 egész oldalas autotípia és 1 színnyomat*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 389–418.
- TRENCSENY Károly é. n. [1909]. Zombor. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A Magyar Koro- na országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közmívelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Bács-Bodrog vármegye I. 98 műmelléklet, 245 képpel, ezek között egy térkép és két színes műlap*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 207–236.

ABSTRACT • The author of the study provides a comprehensive overview of the records pertaining to vineyards and wines in Bačka, meticulously arranged in chronological order from the pre-Phylloxera era. Wines from Vojvodina, including those from the Srem region and the Fruška gora, are cited as early as the Middle Ages, while vineyards of southern Banat are documented from the late 19th century. However, it was not until the 20th century that descriptions of viticulture and oenology in Bačka began to be documented. Only the 1859–60 settlement censuses contain a few isolated references to vineyards on the outskirts of villages, and to the wine produced there. Research in the fields of ethnography and local history from the 20th and 21st centuries provide further insights into the vineyards of Bačka and the quality its wines.

KEY WORDS • grapes, wine, Bačka, history

SAŽETAK • Studija se bavi istorijatom vinogradarstva i proizvodnjom vina u Bačkoj u hronološkom redu iz vremena pre filoksere na osnovu dosadašnjih opisa. Nabraja da su vina iz Srema, sa Fruške gore najpre spomenuta još u srednjem veku, dok o poznatim vinogradima u Južnom Banatu postoje zapisi tek sa kraja 19. veka. Međutim o vinogradima i proizvodnji vina u Bačkoj pisani podaci potiču tek iz 20. veka. Stariji podaci o njima se mogu saznati jedino iz popisa sela iz 1859-60, koji sadrže podatke i o obodnim vinogradima i potrošnji vina. Samo etnološka istraživanja i nove seoske istorije iz 20. i 21. veka govore više o ovdašnjim vinogradima kao i o kvalitetu bačkih vina.

KLJUČNE REČI • **grožđe, vino, Bačka, istorija**

Beérkezés időpontja: 2024. december 2.

Elfogadás időpontja: 2024. december 12.

AZ UTOLSÓ GYUFÁTÓL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

*Pechán József (1875–1922) festői pályája
az indulástól a kibontakozásig*

FROM THE LAST MATCHSTICK TO THE FIRST WORLD WAR
The beginning and unfolding of the artistic career of József Pechán (1875–1922)
OD POSLEDNJE ŠIBICE DO PRVOG SVETSKOG RATA
Slikarski put Jožefa Pehana (1875–1922) od početaka do procvata

NÉMETH FERENC

PhD, professzor, dr., művelődéstörténész

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, egyetemi rendes tanár

Létünk című folyóirat, főszerkesztő (2003–2007/3.)

ferencnemet@yahoo.co.uk

ÖSSZEFOGLALÓ • Úgy tűnik, hogy a budapesti Tavasz Szalon gyűjteményes tárlata indította el Pechánt a népszerűség útján, 1899 áprilisában, amikor is tizenkét teremben, több mint kétszázhusz magyar festő hatszáz képet állított ki. Közöttük első, jól sikerült alkotását, *Az utolsó gyufát*. E tanulmány kevésbé ismert, első világháború előtti művészi pályáját igyekszik felvázolni, számba véve közös tárlatait az akkori fiatal magyar képzőművészekkel, s kitérve a korabeli műbírálók értékelésére is. 1914 februárjában, néhány hónappal az első világháború kitörése előtt, Pechán József egy palicsi festőkolónia ötletét osztotta meg a *Bácskai Hírlap* olvasóival, az év májusában pedig már itthonról köszöntötte – táviratban – Rippl-Rónai Józsefet, aki a bécsi Künstlerhaus tavaszi tárlatán elnyerte a kiállítás legnagyobb díját, az osztrák állami nagy aranyérmét. A háború megpróbáltatásai közepette, festőnkből egy rövid időre hadifotós és hadirajzoló lett. Egészségi állapota miatt azonban nem sokáig maradhatott a hadsereg kötelékében. Leszerelt, s néhány évvel később, 1922. március 6-án fél hét tájt, szívizélhűdésben hunyt el a verbászi kaszinóban, negyvenhét éves korában. A *Magyarország* című lap egy rövid, négy soros hírben tudatta egykori magyarországi barátaival, hogy életpályája lezárult. Az impériumváltás után jórészt csak barátai őrizték emlékét.¹

¹ A százötven évvel ezelőtt született Pechán József emlékére.

KULCSSZAVAK • Pechán József, Az utolsó gyufa, a Művészház és festői köre

BEVEZETŐ

Azon a tavaszi tárlaton 1899 áprilisában, amelyen a *Hazánk* című lap műbírálójának értékelése szerint „a századvégi impresszionista irány dühöng”, míg a közönség körében a művészetbarátok mellett „elegáns és zsiros piktorok, nagykalapu és vörös sapkás szobrászok, aranylánczos és gyémántmelltűs építészek” (SÉTA), valamint ismert műbarátok és hírlapírók is helyet kaptak. Pechán alkotása az ötödik teremben kapott helyet, Györök Leó, Veress Zoltán, Strobl Zsófia és Konek Ida festményeinek társaságában. Alkotásáról pedig azt olvassuk, hogy „paraszt gyerekei gondosan óvják a meggyújtott »utolsó gyufát«, hogy a szél el ne fujja, mert akkor nincs mivel rágyújtani” (uo.). A *Magyar Ujság* kritikusa szerint az ötödik teremben „[a] vászon nagyságával feltűnik Pechán József figurális képe: »Az utolsó gyufa«. Az a meglepően új jelenet ragadta meg figyelmét, hogy fiatal ficzók a fal tövébe huzódva, a cigarettázás fájdalmas élvezetének hódolnak. A szegény fiuk sápadtak s dülögnek, de nem a szivarfüst miatt, hanem a levegő híján, melyben ez a kép »bővelkedik«” (A TAVASZI).

Noha Pechán első bemutatkozása a nagy nyilvánosság előtt nem is volt kimondottan tüneményes, csak figyelemfelkeltő, mindenképpen behozta nevét a szakmai körökbe, s éppen e kiállított munkája alapján jogosult arra, hogy 1899 júniusában meghívást kapjon az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat által szervezett 1899–1900. évi téli és 1900. évi tavaszi nemzetközi kiállításra (MAGYAR 347). Ugyanis, a Társulat szabályzatának második paragrafusa szerint, meghívást csak az a festő kaphatott, aki a Társulat valamelyik korábbi kiállításán részt vett. Miután Pechán ezt a feltételt teljesítette, számára is megérkezett a meghívás (MAGYAR 345).

Fiatal művészünket egy másik megtiszteltetés is érte: *Az utolsó gyufát* beválogatták azon tizenöt képzőművészeti alkotás közé, amelyeket még 1899 decemberében, sorozatban jelentetett meg Silberer Béla budapesti, Kálvária téri (művészi) képeslapkiadó (MAGYAR MŰVÉSZET). Pechán mellett a képes levelezőlap sorozatban kapott helyet Nádler Róbert, Konek Ida, Baditz Ottó, Tolnay Ákos, Neogrády Antal, Karvaly József, Telcs Ede, Vajda Zsigmond, Szenes Fülöp, Bihari Sándor és Kacziány Ödön egy-egy alkotása is (uo.). A művészi sorozat megjelentetésének többek között az volt a célja, hogy kiszorítsa a külföldről beöznlő, gyarló kiállítású képeslapokat, s hogy külföldön is népszerűsítse a magyar képzőművészetet (uo.). A hatkrajcáros levelezőlapokat 1899 decemberében már nagyban hirdették a magyar lapok (KÉPES).

Pechán József (A szerző gyűjteményéből)

Érdekességként mondjuk el, hogy a sokoldalú Pechán, aki a századforduló éveiben sokat ingázott Budapest és Verbász között, 1900. szeptember 30-án részt vett a Verbázi Kerékpáros Egylet „nagy országuti kerékpárversenyén”, amelyen szenior kategóriában a kilenc kilométeres távot 28 perc alatt tette meg, és a harmadik díjat érdemelte ki (KERÉKPÁRVERSENY).

1903-ban a tanulás és tapasztalatszerzés fázisában, egy nyarat Hollósy Simon művésztelepén töltötte, s egy évre rá, *Póttartalékos* című festményével „általános tetszést aratott az 1904-ik évi tárlaton, sőt a király hízeglő elismerését is kivívta” (BOROVSZKY 535).

1906 áprilisában a Múcsarnokban megrendezett nagyszabású tavaszi tárlaton több fiatal festőművész mutatkozott be, közöttük Pechán is (LYKA 404). Mint az *Új Idők*ben olvassuk:

„Tucatszámra akadunk [...] olyan tehetségekre, akik még rügyfakadás, virágbontás előtt állnak, s mégis kész gyümölcscsel akarnak máris kedveskedni. [...] Az első, ami minket a fiatalság munkáin meglep, az, hogy egy szikrányi naivság sem látszik meg rajtuk. Bizonyos irányban s bizonyos fokig kitanult a kéz. [...] Csak néhány termen kell átsétálnunk, hogy képet kapjunk a festő-gárdáról, amelyet fiatalnak kell tartanunk, mert még egyáltalán nem, vagy csak rövid idő óta szerepel kiállításainkon” (LYKA 404).

Nos, Pechán is ezek közé a törekvő fiatalok közé tartozott, akik éppen akkor bontogatták szárnyukat, s léptek alkotásaikkal a műértő közönség elé. Ezen a tárlaton, a tizedik teremben két munkája keltette fel valamelyest az érdeklődést: önarcképe, valamint *Utolsó napsugár* című munkája. A korabeli laptudósítás szerint „Pechán József önarcképe nem lépi túl az iskolai gyakorlatot, s ezért nem igényel bővebb ismertetést, »Utolsó napsugara« viszont jól megnézett apróság” (LYKA 405). Ugyanakkor a *Magyarország* képzőművészeti kritikusa Pechán önarcképét „érdekesnek” (TAVASZI 3) minősítette.

A MŰVÉSZHÁZ ALKOTÓI KÖZÖTT

Amikor 1909 végén megalakult a Művészház, Pechán is a másként gondolkodó és alkotó, modern, fiatal festők körébe lépett. A korábban létező Múcsarnok és Nemzeti Szalon nem tudott maradéktalanul teret biztosítani a fiatal művészeknek, s esélyt adni nekik az érvényesülésre. Ezt a hiányt szándékozta pótolni a Művészház, amely 1909. december 8-án nyitotta meg kapuit a Váci utcában dr. Rózsa Miklós kezdeményezésére, és gróf Teleki Géza és Iványi-Grünwald Béla elnökletével (A MŰVÉSZHÁZ [1]). Azzal Budapesten külön

hajlékot kapott a modern magyar művészet. Benne az egy művészi hitvallást vallók külön csoportokba tömörülhettek, s így minden művészi iránynak megvolt a maga külön kiállítása, s volt lehetőség a rokon irányú művészegyesítések együttműködésére, barátkozására is. Egyik különlegessége volt, hogy évente egy kiállításon zsűrimentesen állíthattak ki. Kezdetől fogva „példátlanul lelkes támogatása” (A MŰVÉSZHÁZ [2]) volt a fiatal képzőművészek részéről, s alig kétévi fennállás után már 1995 tagot számlált. Saját, kéthetenként megjelenő közlönye is volt, a *Kultura*.²

Tevékenységet 1909 decemberében kollektív kiállításokkal kezdte. Az elsőn a festőművészek közül Boromisza Tibor, Borszéky Frigyes, Egyr József, Góth Móric, Littkey Antal, Plány Ervin és M. Vészi Margit mutatta be alkotásait, valamint két szobrász: Liipola Yrjö és Kisfaludi Stróbl Zsigmond (A MŰVÉSZHÁZ [2]).

A Váci utcai festői tömörülést 1910 januárjában – a második csoportos tárlat megrendezése kapcsán – a *Magyarország* többek között így méltatta:

„Legfiatalabb művészeti egyesületünk, amely alig egy hónap előtt nyitotta meg először kapuit, ma már második csoportos kiállítását mutatta be a sajtó képviselőinek a Váczi-utca 9. szám alatt[i] Művészházban. // Képzőművészetünk jelentős produktív erejét mutatja, hogy a tárlatok ilyen sűrűn követhetik egymást. Szívesen üdvözljük ezt a tényt mindannyiszor, amikor a kvantum nem megy a kvalitás rovására. Konstatáljuk, hogy az anyag, amely a határozott missziót teljesítő új egyesülésnek ezen a második kiállításán rendelkezésére állott, túlnyomó részben kvalitásos anyag s kiállja a nyilvános kritika tüzet” (MAGYAR 9).

Az igazsághoz tartozik, hogy a Művészház dinamikus tevékenységét és egymást követő tárlatait, meg annak művészi színvonalát nem minden lap fogadta annyi jóindulattal, mint a *Magyarország*. Sőt! Igen ellentétes vélemények és nézetek láttak napvilágot. Így a *Pesti Hírlap* (a második tárlat kapcsán) címben hozta, hogy „(A Művészház – dilettáns ház)”, hogy a tárlat alacsony színvonalú, amelyen az „izléstelenség és az alacsony színvonal dominál”, azaz „egy mindenekfölött unalmas ultra-dilettantizmus” (MŰVÉSZHÁZ – DILETTÁNS HÁZ).

A *Budapesti Hírlap* pedig azon a véleményen volt, hogy „[a] legujabb képzőművészeti egyesülés ugyancsak szorgalmasan dolgozik..., és nyilván

² *Kultura* [!Kultúra] – irodalmi, művészeti, kritikai képes havi folyóirat. Szerkeszti: Ámon Vilmos. Kiadja: Röttig Gusztáv és Fia (1911–1913).

mutatja a komoly fölfelé törekvés jeleit. [...] Az egész gyűjtemény frissen és kellemesen hat, mindenkifölött pedig a művészetnek, az igaznak félre nem ismerhető szavával szól hozzánk” (A MŰVÉSZHÁZ MÁSODIK). Az *Élet* műkritikusa a Művészház második tárlatát gyengének minősítette, megjegyezve, hogy „[a] kiállítók művei között érdekes fölfedezésekre jutunk. Például arra, hogy a legtöbben dekoratív hatásokra törekednek” (A MŰVÉSZHÁZ MÁSODIK 90). Az *Ujság* nem csekély jóindulattal méltatta a tárlatot:

„A Művészház [...] második kiállítása talán még az elsőnél is nagyobb meglepetés. A mit a neoimpresszionisták rendszertelenül cselekszenek, az itt öntudatosan le van szűrve, a mit amazok gyötrelmesen keresnek, azt a Művészház művészei már meg is találták” (A MŰVÉSZHÁZ KIÁLLÍTÁSA).

Más véleményen volt a *Pesti Napló*, mondván, hogy „a kiállító művészek nem egy csapatba valók, csak úgy gyűjtötték őket össze egy csoportba. A fülkerendszer alapján, nem művészi meggyőződésük szerint. A terem csupa fülke, s mindegyikbe egy-egy művésznek gyűjteményes kiállítása juthat. Fiataloké, akik bemutatkoznak, idősebbeké, akik beszámolnak” (GERŐ).

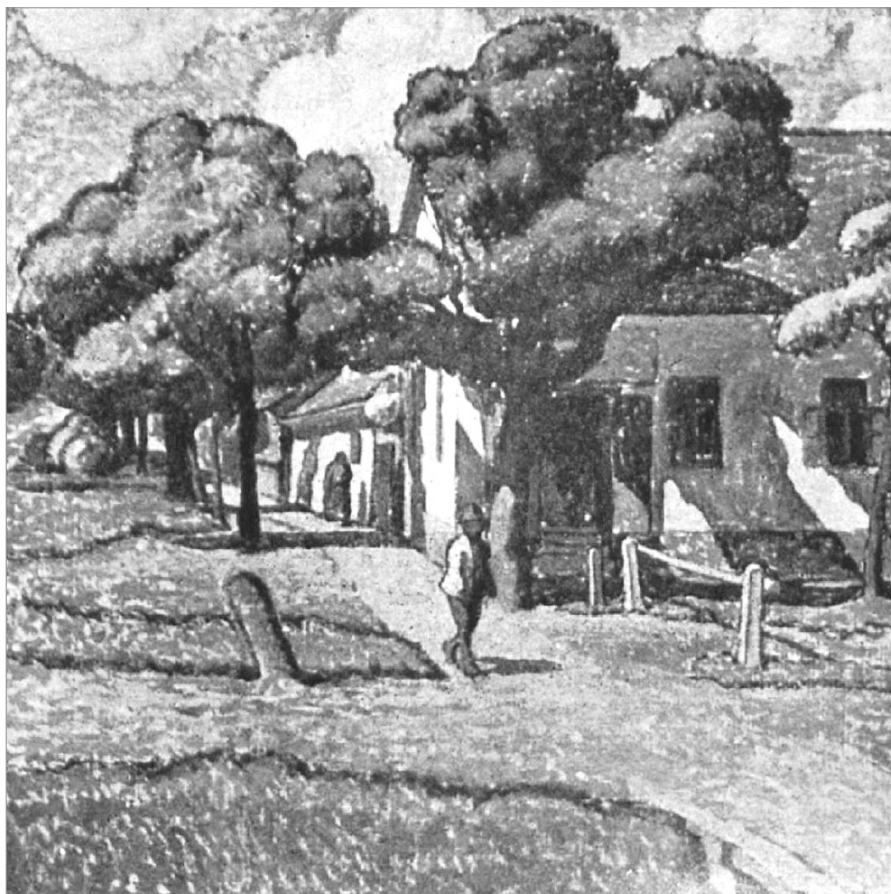
A Művészház második tárlatán a nagyteremben a legújabb műveivel mutatkozott be Götz B. Ernő, Honti Nándor, Körmeny-Frim Jenő, Pechán József, Réthy Károly, Réthy Károlyné, Szigeti Jenő, Wallesnő-Gyenes Gitta és Körmeny-Frim Ervin (GRAFIKUSOK TÁRLATA). A sajtó eltérő megítélése ellenére is, szinte valamennyi lap affirmatív módon számolt be Pechán alkotásairól, művészetéről. A *Népszava* két nagybányai festő alkotásait emelte ki: Pechán Józsefét és Szigeti Jenőét (UJ KIÁLLÍTÁS A MŰVÉSZHÁZBAN; TÁRLATOK 1910a; TÁRLATOK 1910b: 5). Sőt, a Művészház második tárlatának meglepetése:

„Pechán Józsefnek, egy nagyszabású fiatal festőnek mintegy 15–20 darabot kitevő képgyűjteménye, amelynek mindenik darabja most került először a nyilvánosság elé. Nagy tudású és jó szemű fiatalember ez a Pechán, akit csak a műcsarnoki elöregedettséggel irigykedése tudott eddig megtartani az ismeretlenségben” (TÁRLATOK 1910b: 5).

Az *Élet* a tárlat anyagából festők és Körmeny-Frim Jenő szobrász munkáit tartotta említésre méltónak:

„Pechán rajzolni nagyon tud és mint kolorista is elsőrangú tehetség. Baden utcájával, Majálisával a legjobb magyar munkák között is sikerrel állaná meg a helyét” (A MŰVÉSZHÁZ MÁSODIK KIÁLLÍTÁSA 90).

A *Budapesti Hírlap* kritikusa szerint ő „a virágok kedvelője. *Majális* című képén a levegő és a napfény ragyogó tisztasága és az alakok közvetlensége ragadja meg a nézőt” (MŰVÉSZHÁZ). A *Pesti Hírlap* tudósításában kiemeli, hogy „jó rajztudás és mozgás jellemzi Pechán József »Majális«-át és »Napsütés« című vásznát” (MŰVÉSZHÁZ – DILETTÁNS HÁZ). A *Magyarország* meglátása szerint a tárlaton bemutatott alkotások azt bizonyítják, hogy „Pechán József nem stilizál, nem dekorál, ő megmarad koloristának, de jól is teszi, mert színekben rendkívül gazdag, finom, izléses és elegáns művészete erre valósággal predesztinálja. Őszi rózsái, krizantémumjai szemet gyönyörködtető művészi produktumok” (MAGYAR 10). Az *Ujság* sem fukarkodott Pechán dicséretével. Azt írta róla, hogy „talán a legjobb rajzoló az egész tárlaton. Ez a rajz azonban feltűnés nélkül vonul meg a lényeg alatt, az üde érzés a

Pechán József: *Falusi utca* (PECHÁN 1912a)

friss kivitel alatt, akár nagyon szép *Badeni utcá*-ját, akár *Majálisát* nézzük” (A MŰVÉSZHÁZ KIÁLLÍTÁSA).

Ennyi dicsérő szó után világos előttünk, hogy Pechán József a Művészház második tárlatán már teljes egészében befutott művész, hiszen sokkal ismeretebb festők alkotásait a sajtó szinte említésre sem méltatta. Őt akkor, lépten-nyomon, a nagybányai iskola tagjai között tartották számon, sőt a tárlatra is onnan küldte el képeit. *A Hét* megfogalmazása szerint „a nagybányaiak közül Pechán József mint ragyogó palettájú kolorista” (A MŰVÉSZHÁZ ÚJ KIÁLLÍTÁSA) mutatkozott be.

Az idő tájt formatervezéssel is megpróbálkozott, díszes meghívókat tervezett, megrendelésre. 1910-ben például a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár tisztviselőinek 1910. március 5-ére tervezett táncestélyére készített meghívót, amelyet egyik olajfestménye díszített, s amely a korabeli sajtó dicséretét is kiérdemelte (A BUDAPESTI KERÜLETI MUNKÁSBIZTOSÍTÓ 14).

Ugyanakkor otthon, a Verbászi Állami Gimnázium tanulóit képeinek kisorsolásával segítette. Így 1911-ben egyik festménye 65 koronáért cserélt gazdát, s ezt az összeget Wickert Dániel nyolcadikos gimnazista megsegítésére fordították (SZÉKELY 113).

Az első világháborút megelőző két év (1912 és 1913) volt Pechán számára a legtermékenyebb és legsikeresebb, mintha csak érezte volna, hogy csakhamar olyan mostoha idők következnek, amelyek majd megakasztják művészi pályáját. Ebben a két évben sikerült neki kivívnia a fővárosi kritikusok elismerését, de valóra váltania régi vágyát is, hogy bemutatkozzon a hazai, bácskai közönségnek.

1912-ben dinamikus évkezdés volt a Művészházban: február 2-án rendezték meg a hatodik csoportos kiállítást, amelyen nyolc fiatal képzőművész mutatkozott be: Csáktornyay Zoltán, Egry József, Götz B. Ernő, Kornai József, Körmendy-Frim Ervin, Pechán József, Schütz Julcsa és Ziffer Sándor (KÉPZŐMŰVÉSZET). *A Hét* írta a tárlatról, hogy az „nagyon kellemes, kedves és szimpátikus. Fiatal magyar piktorokat hoz közelebb a közönséghez, olyanokat, akik nem egészen ismeretlenek ugyan, de alkalom hiányában még nem igen esett róluk fontosabb és jellemző beszéd, pedig megérdemlik, sőt megkövetelik, hogy szembenézzon velük az ember és megmondja őszintén, hogy mit gondol az értékükről. És állják a kritikát. [...] ...ezek a művészek modernnek és fiatalok, de fiatal modernségükben van valami komoly, biztos elem, amely felfokozza a bizalmunkat s eleve biztosítja a számukra az elismerésünket. Ezek a piktorok tudnak, a jelszavuk immár nem a sörényes találgatás, hanem a szorgalmas munka közben szerzett tapasztalat” (PREUX 77–78). A kritika ezúttal is következetesen Pechán alkotásait dicsérte. *A Budapesti Hírlap* szerint mindenekelőtt Pechán munkái keltették fel az érdeklődést:

„Lent él a délvidéken, a hol a nap sugarainak vakító fényáradatában a tárgyak színesebbeknek, melegebbeknek látszanak s a hol az izzó színpompa olyan hatásokat tud kiváltani, a melyekhez a mi szemünk szokva nincsen. Pechánnak sikerült több vásznán a fénynek ezt az erejét minékünk is érzékelhetővé tenni: színei tiszták és ragyogók s ezért a tulajdonságáért hibáit is szívesen megbocsátjuk. Figyelemreméltó az *Ülő nő* című akttanulmánya....” (A MŰVÉSZHÁZ KIÁLLÍTÁSA).

Az Ujság értékelése szerint „Pechán József a primér színü nagy foltokat szereti. A képein valósággal virít a sárga, a kék. A színekkel dekoratív módon bánik, szinte plakátszerűen. Igen sikerült festménye a »Bácskai szüret«, meg a »Haditanács« című” (NYOLCZ FIATAL KIÁLLÍTÁSA A MŰVÉSZHÁZBAN). *A Hét* kritikusa a kiállítás kapcsán úgy ítélte meg, hogy „erős színhatású, merész kontrasztokra épített képei sem izgatják fel a laikust sem, a hozzáértő pedig szíves-örömet konstataálja, hogy a modern piktúra egy nagyon erős, kiforrott, kész tudásu harczust nyert Pechán Józsefben. Kissé tulerős talán, kicsit nyers, de impozánsan biztos és határozott” (PREUX 78).

Az Ungármegyei Közművelődési Egyesület meghívására a Művészház 1912. március 17-én gyűjteményes kiállítást rendezett Ungvárott, a megyeháza dísztermében. Pechán ezen a tárlaton is képviseltette magát, méghozzá igen sikeresen (A MŰVÉSZHÁZ KIÁLLÍTÁSA²). Az *Ung* című lap szerint kimagaslott „sötét tonusu árnyékaival és a lila és kék színeknek tobzódása mellett élethű rajzaival” (ANTAL 2).

„Pechán pompásan rajzol, színei tüzesek, egy kompot és lovakat ábrázoló képe egyenesen bravuros, aktja bámulatos reflexeket tükröztet vissza és úgy hat, mintha rezgő ecsetrovátkákból, szívárványszínekből alakult volna ki” (KÖSZÁLÁSOK 4).

A Határszéli Ujság meglátása szerint az ungvári tárlaton „feltűnik szépségével Pechán József »Utcája«, mely rendkívül becsületes, komoly munka. A nyugodt valóöröket keresi, s bár a színek keresésében nyugtalannak látszik, harmónikus és dekoratív, egyike a legértékesebb talentumoknak” (VIDOR 3).

Az ungvári kiállításon egyébként Pechán József személyesen is megjelent Rózsa Miklós, Kónyay Elemér, Kádár Béla, Papp Aurél és Szigeti Jenő festőművészek társaságában (VERNISSAGE 3), s *Utca* című képére vevő is akadt. 1912 áprilisának elején 200 koronáért kelt el (KÉPELADÁSOK). Egyébként a Művészház közlönye, a *Kultura* még 1912-ben három Pechán-képet közölt illusztrációként (*Falusi utca; Szüret a Bácskában; Az igazság tűz, mely világit*

és éget), ami szintén festőnk népszerűségéről tett tanúságot (PECHÁN 1912a; PECHÁN 1912b; PECHÁN 1912c).

1912. május 27-én a Művészház budapesti, „zsűrimentes” tárlatán Bíró Mihály plakátraajzoló munkái mellett néhány fiatal magyar festő alkotása is közszemlére került. A sajtóban olvassuk, hogy „[a] jobbak közé tartozik [...] Pechán József három arcképe” (MŰVÉSZHÁZ 1912).

Addigi munkássága elismerésének jeleként 1912. május 31-én beválasztották öt négy fiatal festőművész társával együtt a Művészház művésztanácsába (A MŰVÉSZHÁZ ÜGYE, A MŰVÉSZHÁZ KÖZGYÜLÉSE).

Az 1913-as év is eléggé gazdag és sikeres volt Pechán számára.

1913. január 24-én rendezték meg nagy pompával a Művészház palota-felavató kiállítását a Rózsa utcában (KÉZDI). Azon Pechán József is kiállította munkáit. Az egyik figyelemfelkeltő munkáján „egy bájos Biedermeier-kettős portrait színeit mártotta ultraviolába és zöldbe” (uo.). Ezen a tárlaton – a *Határszéli Ujság* értékelése szerint – Pechán József képei nagy feltűnést keltettek (A MŰVÉSZHÁZ 1913).

BÁCSKAI TURNÉN 1913-BAN

Nem sokkal később itthon, Bácskában is bemutatta alkotásait: vándorkiállítás megrendezésére kapott meghívást Újverbászról, Palánkáról és Zomborból (PECHÁN 1913²). A *Magyarország* című lap ezt így harangozta be:

„Pechán József, az ismert fiatal festőművész, akinek a Művészházban rendezett gyűjteményes kiállítása a tavasszal osztatlan sikert aratott, felhívást kapott szülővármegyéjének, Bács-Bodrogmegyének városaitól, hogy kollektív kiállítását vándorkiállítás keretében ott is mutassa meg. A kiállítást, melynek anyaga a kitűnő művész kétévi munkásságát tükrözi vissza és mintegy 100 képből áll, három helyen fogják bemutatni és pedig e hó 16-tól 26-ig a művész állandó tartózkodási helyén, Újverbászon; március 2-től 7-ig szülővárosában, Palánkán és március 16-tól 24-ig a vármegye székhelyén, Zomborban. Bács-Bodrogmegye társadalma nagy szeretettel várja a megye legismertebb festőművészt, aki bár a fővárosi kiállításokon már jóhangzású nevet szerzett magának, odahaza most, hosszú évek után mutatkozik be, úgy hogy az első kollektív vándorkiállítás a legszebb siker reményével nézhet a vásárnap-i vernissage elé” (PECHÁN 1913b).

A verbászi kiállításról olvassuk, hogy „a »Művészház« f. hó 16-tól 20-ig Újverbász bácsmegyei községben Pechán József festőművész képeiből

gyűjteményes kiállítást rendezett a kaszinó nagytermében. A kiállításon 100 kép került expozícióra. A kiállítást f. hó 16-án este 8 órakor nagyszámu közönség jelenlétében Kiss Gyula községi jegyző tartalmas beszéddel nyitotta meg, a kiállítás bezárultáig 46 képet vettek meg a gyűjteményből. Pechán József még Palánkán és Zomborban fogja képeit kiállítani” (PECHÁN 1913a).

1913 júliusában (többedmagával) Magyarkanizsán is kiállított. A *Pesti Hírlap* szerint „[a] Bácsmegyei Mükedvelő Festők, Rajzolók és Képfaragók Egyesülete kéпкиállítást rendezett Magyarkanizsán, amelyet vasárnap délután nyitott meg dr. Batta Péter egyesületi elnök a város közönségének élénk részvétele mellett. A kiállított képek közül Pechán József, Szappanos Béla, Limbeck Elek, Bicskei Péter és Bicskei Mihály festményei a legjobbak, azonkívül dr. Batta Péter karrikaturái, aki valóságos mester ebben a zsánerben” (KÉPKIÁLLÍTÁS).

Végezetül, 1913 decemberében a Művészház téli műtárlatán is a „szabad művészek csoportjában” Pechán is részt vett. Ott a *Bocskorjavító Szarajevóban* című nagyobb méretű képével hívta fel magára a figyelmet (TÉLI).

Pechán József: *Szüret a Bácskában* (PECHÁN 1912b)

1914 februárjában, néhány hónappal az első világháború kitörése előtt, egy palicsi festőkolónia ötletét osztotta meg a *Bácskai Hírlap* olvasóival (PECHÁN 1914). 1914 májusában már itthonról köszöntötte táviratban Rippl-Rónai Józsefet, aki a bécsi Künstlerhaus tavaszi tárlatán elnyerte a kiállítás legnagyobb díját, az osztrák állami nagy aranyérmét (RIPPL-RÓNAI). A távirat szövege így szólt: „Bécsben aratott sikerek engem őszinte örömmel töltenek el, bensőmben önökkel együtt ünnepelek” (uo.).

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ, AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS ÉS PECHÁN HALÁLA

Azután jött a háború minden megpróbáltatásaival egyetemben, és Pechánból – egy rövid időre – hadifotós, hadirajzoló lett. Egészségi állapota miatt azonban nem sokáig maradhatott a hadsereg kötelékében. Csakhamar leszerelt, és verbászi műtermének magányában, visszavonultan alkotott. 1922. március 6-án fél hét tájt, szívszélhűdésben hunyt el a verbászi kaszinóban – negyvenhét éves korában (PECHÁN 1922). A *Magyarország* című lap egy rövid, négysoros hírben tudatta egykori magyarországi barátaival, hogy életpályája lezárult (uo.).

Az impériumváltás után jórészt csak barátai őrizték emlékét, főképpen Szenteleky Kornél.

De furcsamód, 1932-ben Erdélyben Molter Károly ébresztgette emlékét az *Erdélyi Helikon*ban közölt esszéjében, amelyben *Az utolsó gyufa* című festményét tematizálta:

„...már gyermekkoromban láttam Bécsben egy képkiállításon. Impresszionista merészségek, nyers és izmos aktok, zavaros allegóriák közül egy genre-kép vitte el a győzelmi pálmát: az a bizonyos suszterinas egy félig kész fal mögött nagy titokban cigarettára gyújt az utolsó gyufával nadrágja fenekén. A festő, Pechán József, rég meghalt, de az a komikus cipészlegényke, oldalán a kötelezőn, lelógó újpapuccsal, bizony sok elmélet irányát élte túl. Több volt egy értekezésnél, szellemes szikra volt az életből. A jury, a szakértők, én, a gyermekifjú mulattunk rajta mind, meg is hatódtunk, pedig-pedig odahaza sokszor láttam, amikor inasbarátaim rágyújtottak titokban és gyufát spórolva a szomszédos épülő házban. Az életből jelentéktelen emlék Bécsben, egy tárlaton egyszerre fontossá lett. Művészi igazsággá, meglepő föloldássá a gyermekkori bűnbeesés szorongása alól. A suszterinas mint művészi tárgy legyőzte az életbeli suszterinast, – ha nem is éppen essay alakjában” (MOLTER 113).

Pechán mostoha időkből távozott az élők sorából, viszonylag fiatalon, alkotóerejének teljében, azzal, hogy a halálát megelőző néhány (háborús) év sem bizonyult számára éppen túllontúl gyümölcsözőnek. Az 1913-ban megrendezett tárlata volt az egyedüli, amelyen idehaza kellőképpen bemutatkozhatott. A háború, valamint az azt követő események nemigen kedveztek emléke ápolására, képzőművészeti alkotásai népszerűsítésére, bemutatására. Mindenképpen érdekes adat azonban, hogy a második világháború vége felé, 1944 tavaszán festményeit ismét élvezhette a műértő közönség, ezúttal Szegeden. Ugyanis 1944. március 19-én nyílt meg Szegeden egy nagyszabású képzőművészeti kiállítás (a Délvidéki Szellemi Találkozó keretében), amelynek szervezésében a szegedi művészek mellett a Délvidéki Szépművéses Céh is részt vett. Azon többek között bemutatásra kerültek Gyelmis Lukács, Jakobsits János, Balázs G. Árpád, Hagyik István, P. Petrich Katalin, Erdey Sándor, E. Tóth Irma, Gábor Zoltán, Ács József, Becskerek Szabó György, Csávosi Sándor, Ruzicska Pál, Oláh Sándor, Zombori Kiss István, Tussay Gábor, Pandur Lajos, Baranyi Károly, Sz. Veszely Ilona, Schulteisz Sándor, Milan Konjović, valamint Pechán József, Pechán Béla, Trillsam Márton és Leopold Pál alkotásai is (SZERVÁNSZKY).

Szervánszky Jenő meglátása szerint „[a]z újverbászi német származású Pechán József nagy időközökben készült itt bemutatott munkái stílusbelileg is nagy távolságban vannak egymástól. A kezdetben naturalistának indult festő, későbbi éveiben végigpróbálta az akkori lehetőségek sok változatát, anélkül, hogy valamelyiknél megállapodott volna. Befelejtettséget ezért egyiken sem kapunk, de törekvésének komolyságához kétség nem fér. Talán a környezet, a művészet kifejeződéskéhez annyira szükséges szellemi levegő hiányzott ahhoz, hogy maradéktalanul kifejezhesse magát és ne csak utalásokat, hanem szándékának kész eredményeit is láthassuk” (SZERVÁNSZKY 283).

A kiállítás kapcsán, Pechán József alkotásait értékelve, Dorogi Imre azon a véleményen volt, hogy „komoly tudású festő, szigorúan tárgyyszerű megfigyeléseit széles, erőteljes ecsetkezeléssel adja vissza minden érzelműség nélkül” (DOROGI 192).

IRODALOMJEGYZÉK

ANTAL Miklós 1912. Séta a Művészház kiállításán. In: *Ung*, 12., 1–2.

BOROVSKY Samu (szerk.) é. n. [1909]. *Bács-Bodrog vármegye II. 80 műmelléklet, 249 képpel, ezek között 21 egész oldalas autotípia és 1 színnyomat*. Országos Monografia Társaság, Budapest

A BUDAPESTI KERÜLETI MUNKÁSBIZTOSÍTÓ Pénztár tisztviselőinek... 1910. In: *Budapesti Hírlap*, 25., 14–15.

- DOROGI Imre 1944. A Délvidéki Szellemi Találkozó keretében rendezett képzőművészeti kiállítás. In: *Délvidéki Szemle*, 4., 190–192.
- GERŐ Ödön 1910. A művészház tárlata. In: *Pesti Napló*, 7., 7.
- GRAFIKUSOK TÁRLATA 1910. In: *Népszava*, 4., 6.
- KÉPELADÁSOK a „Művészház” kiállításán 1912. In: *Határszéli Ujság*, 14., 4.
- KÉPES levelezőlapok 1899. Magyar művészek alkotásai után. In: *Budapesti Hírlap*, 342., 35.
- KÉPKIÁLLÍTÁS Magyarkanizsán 1913. In: *Pesti Hírlap*, 157., 6.
- KÉPZŐMŰVÉSZET 1912. In: *Budapesti Hírlap*, 25., 15.
- KERÉKPÁRVERSENY Verbászon 1900. In: *Pesti Hírlap*, 272., 8.
- KÉZDI 1913. A „Művészház” felavató kiállítása. In: *Pesti Hírlap*, 20., 10.
- KŐSZÁLÁSOK a fővárosban 1912. [A cikk szerzője: gj.] In: *Ung*, 8., 4–5.
- LYKA Károly 1906. A Mücsarnokból. In: *Új Idők*, 17., 404–406.
- MAGYAR Elek 1910. A Művészház második kiállítása. Budapest, január 8. In: *Magyarország*, 7., 9–10.
- MAGYAR kiállító művészek névsora 1899. In: *Mücsarnok*, 22., 345–348.
- MAGYAR MŰVÉSZET – levelezőlapokon 1899. In: *Mücsarnok*, 30., 472.
- MOLTER Károly 1932. Suszterinastól az essay-ig. Válasz az *Erdélyi Helikon* ankétjára. In: *Erdélyi Helikon*, 2., 113–115.
- MŰVÉSZHÁZ – DILETTÁNS HÁZ 1910. [A cikk szerzője: k. k. l.] In: *Pesti Hírlap*, 7., 9.
- A MŰVÉSZHÁZ (Művészeti Egyesület) 1911. In: *Kultura*, 16., [1–3.]
- MŰVÉSZHÁZ 1912. In: *Budapesti Hírlap*, 124., 14.
- A MŰVÉSZHÁZ 1913. In: *Határszéli Ujság*, 4., 4.
- A MŰVÉSZHÁZ KIÁLLÍTÁSA 1910. [A cikk szerzője: Y–n.] In: *Az Ujság*, 7., 17.
- A MŰVÉSZHÁZ KIÁLLÍTÁSA 1912a. [A cikk szerzője: r. e.] In: *Budapesti Hírlap*, 28., 14–15.
- A MŰVÉSZHÁZ KIÁLLÍTÁSA 1912b. In: *Ung*, 11., 4.
- A MŰVÉSZHÁZ KÖZGYÜLÉSE 1912. In: *Budapesti Hírlap*, 128., 13.
- A MŰVÉSZHÁZ MÁSODIK KIÁLLÍTÁSA 1910. [A cikk szerzője: M.] In: *Élet*, 3., 90–91.
- A MŰVÉSZHÁZ UJ KIÁLLÍTÁSA 1910. In: *A Hét*, 3., 48.
- A MŰVÉSZHÁZ ÜGYE 1912. In: *Nagybányai Hírlap*, 22., 4.
- MŰVÉSZHÁZ 1910. In: *Budapesti Hírlap*, 7., 17.
- NYOLCZ FIATAL KIÁLLÍTÁSA A MŰVÉSZHÁZBAN 1912. [A cikk szerzője: e. a.] In: *Az Ujság*, 28., 17.
- PECHÁN festőművész halála 1922. In: *Magyarország*, 62., 6.
- PECHÁN József 1912a. Falusi utca. [Pechán József festménye.] In: *Kultura*, 4., 227–228.

- PECHÁN József 1912b. Szüret a Bácskában. [Pechán József festménye.] In: *Kultura*, 4., 239–240.
- PECHÁN József 1912c. Az igazság tüze, mely világít és éget. [Pechán József festménye.] In: *Kultura*, 4., 253–254.
- PECHÁN József 1914. Művésztelep Palicson. In: *Bácskai Hírlap*, 26., 3.
- PECHÁN József gyűjteményes kiállítása Ujverbáson 1913a. In: *Az Ujság*, 47., 18.
- PECHÁN József kollektív kiállítása 1913b. In: *Magyarország*, 40., 11.
- PREUX, Jean 1912. Művészház. In: *A Hét*, 5., 77–78.
- RIPPL-RÓNAI üdvözlése 1914. In: *Somogyi Hírlap*, 102., 2.
- SÉTA a tavaszi tárlatban 1899. (Kritika nélkül.) In: *Hazánk*, 89., 1.
- SZÉKELY Sándor (összeáll.) 1912. *Az Ujverbázi Főgimnázium Értesítője*. Boros György Könyvsajtója, Ujverbász
- SZERVÁNSZKY Jenő. 1944. Délvidéki képzőművészeti kiállítás Szegeden. In: *Délvidéki Szemle*, 6., 280–283.
- TÁRLATOK 1910a. In: *Népszava*, 7., 5.
- TÁRLATOK 1910b. In: *Népszava*, 8., 4–5.
- A TAVASZI szalon 1899. IV. Festők és szobrászok. [A cikk szerzője: –i] In: *Magyar Ujság*, 117., 4.
- TAVASZI tárlat 1906. [A cikk szerzője: yr.] In: *Magyarország*, 89., 2–3.
- TÉLI műtárlat 1913. In: *Pesti Hírlap*, 285., 8.
- ÚJ KIÁLLÍTÁS A MŰVÉSZHÁZBAN 1910. In: *Népszava*, 2., 5.
- VERNISSAGE 1912. In: *Határszéli Ujság*, 12., 3–4.
- VIDOR Marczi 1912. A tárlat. In: *Határszéli Ujság*, 13., 2–3.

ABSTRACT • It seems that the Budapest Spring Salon collection exhibition of April 1899 was instrumental in establishing Pechán's popularity. The exhibition, which spanned twelve rooms, featured a collection of works by over two hundred and twenty Hungarian painters, including Pechán's inaugural success, entitled *The Last Matchstick*. This study aims to provide a concise overview of his artistic career prior to the First World War, with a focus on his joint exhibitions with the emerging Hungarian artists of the period and the assessments provided by contemporary art critics. In February 1914, a few months before the outbreak of the First World War, József Pechán proposed the establishment of a painting colony in Palics (Palić) to the readership of the "*Bácskai Hírlap*", and in May of that year he sent a telegram from his home to congratulate József Rippl-Rónai, who had been awarded the Austrian State Grand Gold Medal, the highest prize of the exhibition, at the spring exhibition of the Künstlerhaus in Vienna. During the war, Pechán temporarily adopted the role of war photographer and sketcher, a vocation that his health

precluded him from maintaining over an extended period. He was eventually discharged from the army and passed away a few years later from heart failure at the age of forty-seven in the casino in Vrbas on March 6th, 1922. A short, four-line article in the newspaper “*Magyarország*” informed his former friends in Hungary that his life had come to an end. Following the change of empire, his memory was largely kept alive only by his friends.

KEY WORDS • **József Pechán, The Last Matchstick, painters of the Artists’ House**

SAŽETAK • Čini se da je koleksijska zbirka budimpeštanskog Prolećnog salona u aprilu 1899. godine pokrenula Pehana na putu popularnosti. Tada je u dvanaest sala više od dvesta dvadeset mađarskih umetnika izložilo nekih šest stotina slika. Među njima je bila i njegova prva uspešna kreacija, *Poslednja šibica*. Ovaj rad pokušava da ocrta njegovu malo poznatu umetničku karijeru pre Prvog svetskog rata, uzimajući u obzir njegove zajedničke izložbe sa svojim savremeniciima, mladim mađarskim umetnicima, a takođe se bavi ocenama savremenih kritičara umetnosti. U februaru 1914. godine, nekoliko meseci pre izbijanja Prvog svetskog rata, Jožef Pehan je podelio ideju osnivanja slikovne kolonije na Paliću sa čitaocima lista „*Bácskai Hírlap*”, dok je u martu iste godine već od kuće – putem telegrama – čestitao Jožefu Rippl-Ronaiju, koji je na prolećnoj izložbi bečkog Kunstlerhausa osvojio najveću nagradu izložbe, Veliki državni orden Austrije. Usred ratnih nedaća, naš slikar je nakratko postao ratni fotograf i crtač. Međutim zbog svog zdravstvenog stanja nije dugo ostao pri vojsci. Demobilisan je, pa nakon nekoliko godina, 6. marta 1922. godine oko sedam časova, u svojoj četrdeset-sedmoj godini, umro je od zastoja srca u vrbaskom kasinu. List „*Magyarország*” je u kratkoj vesti od svega četiri reda obavestio njegove nekadašnje prijatelje u Mađarskoj o završetku njegovog životnog puta. Nakon promene vlasti su u najvećem delu samo njegovi prijatelji čuvali njegovo sećanje.

KLJUČNE REČI • **Jožef Pehan, Poslednja šibica, Dom umetnosti i njegovi povezani slikari**

Beérkezés időpontja: 2024. november 27,
Elfogadás időpontja: 2024. december 10.

MOZAIKOK A MURAVIDÉK 1919–1922-ES TÖRTÉNELMÉBŐL

MOSAICS FROM THE HISTORY OF PREKMURJE FROM 1919–1922
MOZAICI IZ ISTORIJE PREKOMURJA U PERIODU 1919–1922

GÖNCZ LÁSZLÓ

PhD, történész, kisebbségkutató, író

Lendva, Szlovénia

gonc.laszlo1960@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Az első világháborút követő békekonferencia döntésével a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság szlovéniai részében új tájegység jött létre, mégpedig a Mura mentén, a korábban a magyar Vas és Zala vármegyékhez tartozó, önálló közigazgatási egységként nem létező Muravidék (Prekmurje), amelynek mintegy 90 ezer lakosából objektíve bő 20 ezer vallotta magát magyarnak. E tanulmányban az említett tájegység 1919 és 1922 közötti időszakával foglalkozunk. Egyrészt a kisebbségi sorsra kényszerült muravidéki magyar közösség kezdeti csalódottságát és nehézségeit, továbbá beilleszkedési gondjait vizsgáljuk, valamint az ideiglenes határ esetleges (objektíve esélytelen) megváltoztatása reményében kezdeményezett visszafoglalási próbálkozásokról szólnunk, mindenekelőtt a legnagyobb jelentőségűre, az úgynevezett alsólendvai csatára fókuszálva. E cikk másik fontos tárgyköre a magyar–jugoszláv államhatár Mura menti szakasza telekkönyvi pontosságú megállapítására jogosult határmegállapító bizottság tevékenységének rövid vázolása. Elsősorban a bizottság tágabb térségben precedens értékű határozatával összefüggő körülményeket elemezzük, amely 27 muravidéki település Magyarországnak javasolt visszaadására vonatkozott. A muravidéki magyarság körében reménykeltő javaslat végül nem valósult meg, a Népszövetség legfelsőbb szerve, a Nagykövetek Tanácsa 1922 végén elvetette.

KULCSSZAVAK • békekonferencia, SZHSZ Királyság, Muravidék, kisebbségi léthelyzet, határmegállapító bizottság, az alsólendvai csata

DIÓHÉJBAN A MURAVIDÉKNEK AZ SZHSZ KIRÁLYSÁGHOZ VALÓ CSATOLÁSÁRÓL

Az első világháborút követő békekonferencia döntésével a korábban közigazgatási-önkormányzati tekintetben önálló egységként nem létező Muravidék (Prekmurje) az újonnan létrejött délszláv királyság szlovéniai részének északeleti régiójává vált. A közel ezer esztendeig Magyarországhoz, annak keretében Vas és Zala vármegyékhez tartozó, mintegy 950 négyzetkilométernyi terület esetében 1919 után azért beszélhetünk újonnan létrejött tájegységről, mert előtte formálisan semmilyen szempontból nem alkotott homogén szervezeti egységet; északi, nagyobbik része Vas vármegyéhez, a délebbi területe Zala vármegyéhez tartozott, azon belül a térség több járás részét alkotta. E területen az 1910-es években mintegy 90 ezer ember élt. Muravidék szlovén többségű részét, amely a tájegység összterületének bő háromnegyedét képezte, a szlovénok leginkább Slovenska krajínának nevezték, magyar nyelvterületen pedig általában Vendvidék névvel illették. A szlovénok lakta területtel együtt elcsatolt, abszolút magyar többségű rész, amely mintegy 20–25 ezer lakossal körülbelül 30 településre terjedt ki az új tájegység keleti negyedében, a sikeres jugoszláv lobbinak, az ellehetetlenült magyar belpolitikai helyzetnek és a háborúban vesztes Magyarország távoltartásának köszönhetően vált 1919-ben a Muravidék részévé. Korábban e közel 40 km hosszú és 5–10 km széles, magyarok lakta területsáv úgyszintén nem alkotott szerves egységet, ugyanis két vármegyéhez és négy járáshoz tartozott (GÖNCZ 2024a: 11–12).

A szóban forgó terület állami hovatartozásának megváltozása magyar szempontból váratlan veszteséget jelentett, hiszen 1919. augusztus 12-éig – néhány nap kivételével 1918 karácsonya után – nem volt délszláv megszállás alatt, emellett hivatalos igénylése a jugoszláv békeküldöttség részéről a többi megszerzett, korábban Magyarországhoz tartozó tájegységnél később következett be. A Nikola Pašić jugoszláv küldöttségvezető által Párizsban benyújtott első délszláv igényjegyzéken a Muravidék nem szerepelt. E tájegység iránti szlovén érdeklődés komolyabban a Mariborban székelő stájervidéki szlovén nemzeti tanács programjában jelentkezett először 1918 októberétől, majd 1919 január elején a szlovén területi igények végleges nemzeti egyeztetésén vált hivatalosan szlovén követeléssé, azt követően pedig bekerült a békekonferencián nyilvánosan bejelentett jugoszláv területi igények sorába (GÖNCZ 2024b: 124–127).

A Muravidék megszerzésére vonatkozó délszláv követelést, valamint annak megindoklását a jugoszláv küldöttség szlovén főképviselője, Ivan Žolger egy hónappal később, 1919. február 18-án ismertette a Békekonferencia Legfelsőbb Tanácsával (SLAVIČ 213–218). A békekonferencia első hónapjaiban

a Muravidék Magyarországtól történő elcsatolásának alig akadt támogatója, az érintett régióban pedig id. Klekl József nyugalmazott római katolikus plébános köréhez tartozó néhány pap és a harcterekről hazatérő, nemzeti és szociális szempontból az akkori „forradalmi eszmékkel” felvértezett fiatal táplált jugoszláv szimpátiát. Időközben a magyarországi belpolitikai helyzet folyamatosan rosszabbodott, a magyar kormány részéről a szlovénoknak felajánlott, nemzeti alapú önkormányzati és autonómiatervet, leginkább a bolsevik hatalomátvétel miatt, Obál Béla kormánybiztosnak nem sikerült nyélbe ütnie, így a Mura menti szlovén lakosság körében a délszláv királysághoz csatlakozni vágyók köre nőtt (GÖNCZ 2020a: 743–750). A végleges döntés azonban, amint azt a tárgyalat korszakkal és a békekonferenciával foglalkozó – korábbi és mai – szakemberek egyértelműsítették, elenyésző mértékben volt az érintett lakosság érdekének és a helyi vezetők szimpátiájának a következménye, azt a korabeli nemzetközi diplomácia vezetői, magyarán a konferencián főszerepet játszó államok képviselői döntötték el (MITROVIĆ VI–VII). A döntésnél az érdekelt országok lobbitevékenységének, a Muravidék esetében a jugoszláv béke delegációnak fontos szerepe volt, míg a vesztes oldalra kényszerült Magyarország a sorsdöntő időszakban nem képviseltethette magát. Az antantállamok körében a Tanácsköztársasággal szembeni határozott ellenszenv miatt – Ausztriával ellentétben – még 1919 tavaszán sem hívták meg a magyar kormányt a békekonferenciára. Addigra minden fontos kérdés eldőlt, a Muravidékre vonatkozó döntést is beleértve (LIPUŠČEK 127–130). Amikor 1920 januárjában a magyar béke delegáció végül kiutaz(hat)ott a francia fővárosba, kész tények elé volt állítva, a korábban meghozott döntéseket semmiben sem állt módjában befolyásolni, sem módosítani. Erre némi reményt csak az 1921-ben létrehozott határmegállapító bizottságoktól remélhetett Magyarország, illetve a Muravidék esetében a magyar és magyar érzelmű lakosság.

A békekonferencia területi bizottsága 1919. május 20-án (megismételt szavazás keretében) támogatta a Muravidéknek a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolására vonatkozó, főképpen Matija Slavič, a jugoszláv béke delegáció Muravidék ügyével megbízott szakértője adataira alapozott, Douglas Johnson amerikai szakértő által beterjesztett javaslatot, amelyet 1919. július 9-én a Legfelsőbb Tanács is végérvényesen jóváhagyott. Néhány héttel később, augusztus 1-jén engedélyezték a délszláv királyságnak a Muravidék megszállását, amire 1919. augusztus 12-én került sor. Amint utaltunk már rá, a Muravidék keretében a délszláv oldalára került körülbelül 30 magyarok által lakott település 20–22 ezer magyar nemzetiségű lakossal; a Rába mentén, Szentgotthárd térségében pedig 8–9, többségében szlovén falu a magyar állam keretében maradt (GÖNCZ 2024b: 144–153). A békekonferencia Ma-

gyarországra és a magyarságra vonatkozó döntéseit – a Muravidék hovatartozására utaló határozatot is beleértve –, az úgynevezett trianoni békeszerződés erősítette meg, amelynek aláírására 1920. június 4-én került sor a Párizs melletti Trianon-palota helyiségeiben (ROMSICS 403–406). Ezt követően a muravidéki magyarokat a délvidéki kisebbségi magyarság részeként kezdték emlegetni, bár a történelmi Vas és Zala vármegyék elcsatolt, az SZHSZ Királyságnak juttatott területe jellegében, életmódjában és gazdasági mentalitásában merőben eltért a vajdasági (bácskai, bánáti) és a horvátországi magyarok lakta tájegységektől.

E tanulmány folytatásában az SZHSZ Királysághoz került Muravidék 1919 és 1922 közötti időszakának két területét érintjük – a teljesség igénye nélkül. Elsőként a kisebbségi sorsra jutott magyar közösség kezdeti nehézségeiből és az új helyzet esélytelen megváltoztatására irányuló próbálkozásokból ismeretünk néhányat, majd a magyar–jugoszláv államhatár Mura menti szakasza telekkönyvi pontosságú megállapítására jogosult határmegállapító bizottság tevékenységéből idézünk fel néhány részletet, fontosabb határozatot.

A CSALÓDOTT MURAVIDÉKI LAKOSSÁG VISZONYULÁSA A MEGVÁLTOZOTT HELYZETHEZ

Az új jugoszláv közigazgatás megszervezése a Muravidéken, akárcsak a tájegység lakosságának a délszláv környezetbe való beilleszkedése, nehézkesen indult, a legtöbb területen komoly szervezési, jogértelmezési, nyelvi és káderproblémák merültek fel. E jelenségre a muravidéki kormánybiztosok a tartományi és állami szerveknek küldött jelentéseikben folyamatosan figyelmeztettek (1921 nyaráig hárman töltötték be a tisztséget). Az első közülük az alig két hónapig hivatalban lévő Srećko Lajnsic már egyik korai jelentésében foglalkozott a problémával, keresve annak közvetett és közvetlen okait (AS–60, IV., 10092/1919). A kisebbségbe kényszerült magyarok és a Magyarországgal szimpatizáló lakosság esetében ennél is bonyolultabb volt a helyzet, hiszen bizonyos részüik kezdetben alig fogta fel a kialakult helyzetet, akikben pedig gyorsan tudatosult a nagy változás, ők jelentős számban elhagyták a Muravidéket. Az értelmiség, az iparosok és a vagyonnal rendelkezők, valamint a fiatalok számára ugyanis az átlagosnál nagyobb gondot és kihívást jelentett a megváltozott állapot. Lajnsic kormánybiztos közvetlenül a jugoszláv megszállást követő napokban kiáltványt intézett Muravidék lakosságához, és közölte, hogy a tájegység „örökre jugoszláv föld lesz, Szlovénia része”. Továbbá a lakossággal tudatta, hogy „ti többé nem vagytok magyarok, hanem jugoszlávok, a jugoszláv haza fiai, nemzetiség szerint szlovénok”. A magyar közigazgatásban, az oktatásban és az igazságszolgáltatásban tevékenykedők jelentős része állás

nélkül maradt, közülük a legtöbben elhagyták a Muravidéket. Az új hatósági szervek a délszláv állam szempontjából veszélyesnek minősített személyeket és a családjaikat kiutasítottak a délszláv államból, illetve olyan helyzetet teremtek számukra, hogy „önként” kényszerültek elhagyni a jugoszlávok által megszállt Mura menti területet. E rendkívül negatív folyamatnak az volt a következménye, hogy egy-két esztendő után a muravidéki magyar közösség majdhogynem értelmiség nélkül maradt; kivételt néhány pap és ügyvéd, valamint maroknyi iparos, kereskedő és tanító jelentett (KOKOLJ 19–21). A szlovén tartományi kormány követelésére 1920 nyarán, Gašper Lipovšek, sorrendben a harmadik muravidéki kormánybiztos összegző beszámolót készített a kiutasítottokról. Csak Alsólendváról, melyet „a legveszélyesebb magyar fészeknek tartottak”, 68 családot utasítottak ki 1920 augusztusáig, ami számításaink szerint 200–250 személyt jelentett. Muravidék más településeiről 1920 nyaráig további harminc család kapta meg a kiutasításról szóló végzést, a legtöbb, tizenegy Murszombatból. Dobronakot három családnak kellett elhagynia, a többi, 1920 augusztusáig kiutasított család egyéb muravidéki falvak között oszlott meg. Kiutasításokra azonban még 1920 nyara után is sor került, a későbbi számok azonban már alacsonyabbak az említettekénél (AS–60. IV. 9711/1920).

Az akkori alsólendvai esperesplébános, Strausz Flórián a jugoszláv megszállás első napjait a következőképpen jellemezte: „A megszállók első dolga a magyar csendőrség lefegyverzése, s a szabólakosi határhoz való kiszállítása volt. Aztán következett a hivatalok megtisztítása a magyar elemektől. A tisztviselőket elbocsátották, s szlovénokat helyeztek a járásbíróvási, adó-, közjegyzői, közigazgatási s egyéb hivatalokba... A megszálló seregről, melynek fő kötelessége a rendfenntartás volna, csak rosszat lehet mondani. A csapatok, melyek két hónaponként változtak, a piszkosságban és rablásban nemes versenyt fejtettek ki. A fegyveres rablók szívesen látogatták a falvakat, raboltak Alsólendva szélső házaiban is, de legnagyobb örömmel mégis a hegyi hajlékokban garázdálkodtak...” (STRAUSZ-kézirat 110–111).

A Lendva-vidéki magyar közösség kilátástalan helyzete, valamint a békekonferencia által meghozott döntésben szereplő új államhatár ideiglenes státusa, az alsólendvai járás magyarországi oldalon maradt területén élőkkel és az ott szolgálatot teljesítő kisebb katonai alakulattal karöltve, több alkalommal visszafoglalási próbálkozásokat szerveztek. Ezek közül a legnagyobbra 1919. november 29-én került sor Alsólendva közelében. A magyarországi szervezésben szerepet vállalt az alsólendvai járás utolsó magyar főszolgabírója, Vizkelety Árpád is, aki ideiglenesen a Zala vármegyében maradt Zala-baksán rendezte be hivatalát. Néhány órára a „visszafoglalóknak”, akik között határőröket, Rédics és Lenti környéki lakosokat, valamint a hozzájuk csat-

lakozó muravidéki polgárokat találunk, sikerült elfoglalniuk Hosszúfalut és Alsólendva északi utcáit, azonban a jugoszláv túlerő késő délelőttre már úrrá lett a helyzeten. A kisebb csatáknak halálos áldozatai is voltak mindkét oldalon. A megghiúsult visszafoglalási kísérletet drasztikus megtorlás követett, ami a korábbinál is nagyobb félelmet keltett a környékbeli magyar érzelmű emberekben. Vermes György, az alsólendvai Esterházy-uradalom főerdésze, aki az esemény idején Alsólendván tartózkodott, és a lakásából látta az utcai harcokat, Kolbenschlag Béla zalai alispánnak írt levelében néhány nappal később óva intett attól, hogy hasonló visszafoglalási kísérletekkel próbálkozzanak a magyarországi oldalon, mert „azok következményeit az elcsatolt területen maradt magyaroknak kellett megszenvedni”. Az Alsólendva városában és környékén történt összetűzések „alsólendvai csataként” kerültek be a történelmi emlékezetbe. A megtorlás keretében a jugoszlávok Alsólendva tekintélyesebb polgárai közül negyvenet bezártak, majd néhány nap után közülük 20 személyt Szerbiába, Smederevóba¹ hurcoltak, ahonnan csak 1920 februárjában térhettek haza (HL. VKF II. 1227/101-102-1919).

A folyamatos sanyargatások ellenére se távozott el minden értelmiségi és más, közösség szervezői szerepet vállaló személy a Muravidékről. A bizonytalan helyzet ellenére többen a békeszerződés 1920. június 4-ei aláírása után is még reménykedtek a csodában. A legnagyobb, összefüggő magyar többségű területen, a Lendva-vidéken főképpen a békeszerződés értelmében létrejött határmegállapító bizottság döntésétől vártak változást. Hogy a Lendva-vidéki magyarok felhívják magukra a figyelmet, a Magyarországon maradt szomszédos települések és Zala vármegye segítségének közvetítését kérték, emellett azonban önállóan is foglalmaztak meg kérvényeket és követeléseket. Az alsólendvai takarékpénztár könyvelője, Neubauer József és Teke Dénes evangélikus lelkész jegyezték azt a levelet, amelyet a 21 elcsatolt, többségében magyarok lakta alsólendvai járási település nevében néhány nappal a békeszerződés aláírása után a magyar külügyminiszternek címezték. Ez a levél azért volt fontos, mert jelenlegi ismereteink szerint csak abban rögzítették a korábban Zala vármegyéhez tartozó, többségében magyar lakossággal bíró települések igényét, a többi hasonló jellegű kérést általában a teljes Muravidék, illetve a horvátok lakta Muraköz vagy egy konkrét falu nevében foglalmaztak meg. A délszláv királysághoz csatolt Lendva-vidék magyarok lakta részén a levélhez csatolt melléklet szerint akkor 14 608 személy élt, akik közül 13 313-at minősítettek magyarnak, 1242 személyt pedig szlovénnek, illetve horvátnak, valamint 53-at egyéb nemzetiségűnek tüntettek fel. A kimutatás annyiban volt téves vagy részrehajló, hogy a szlovén többségű Kebelét is – bizonyára az 1910-es népszámlálás hibás adatára hivatkozva – a többségében magyarok lakta tele-

¹ Magyarul: Szendrő.

pülések közé sorolták, emellett az említett falu 1075 lakosa között mindössze 41 szlovént említettek, ami objektíve nem felelt meg a valóságnak. Emellett a számba vett települések között Szentistvánlak (Jósec) is szerepelt, mivel akkor még a ma Zala vármegyei Bódeházához tartozó falut (ma falurészt) a jugoszlávok 1922. február 10-éig megszállva tartották. A Neubauer és Teke aláírásával elküldött, 1920. június 13-ai keltezésű levél szövege a következő volt:

„Az a meggyőződés, hogy a magyar kormány a határ-megállapítás alkalmával a békeszerződés 29. paragrafusa alapján igyekezni fog mindent visszaszerezni, ami momentán visszaszerezhető, indít bennünket arra, hogy figyelmét önmagunkra, Zala megyének megszállott magyar vidékére felhívjuk. Nem mintha azt hínők, hogy rólunk teljesen megfeledkeztek, de mivel – dacára, hogy tiltakozásunkat, még a béketárgyalás megkezdése előtt a Kormányhoz juttattuk – vidékünket illetőleg mindig csak Muraközről és vendségről tétetik említés, és soha nem hallottunk hivatkozást arra, hogy a vendséggel együtt egy jelentős, 21 községből álló színmagyar terület is kihasított az ország testéből: aggodunk, hogy sorsunk a vendséghez fűződik, s vele együtt állunk, vagy esünk. Pedig ennek a színmagyar területnek a vendséghez csapása, s vele együtt az ország testéből való kihasítása teljesen önkényes. Ez az ún. Prekmurje-be bekebelezett terület Magyarországgal ugyanis 1/ teljesen kompakt, 2/ Magyarország testével közvetlen és szerves összefüggésben áll, 3/ Horvátországtól a Mura természetes vonala választja el, 4/ a Murán innen lévő vendségtől pedig mesterséges vonallal könnyen elkülöníthető, mely mesterséges vonal lenne legalábbis olyan, mint a jelenlegi demarkációs vonal. Minthogy tehát ennek a magyar területnek kihasítása sem néprajzi, sem geográfiai, sem gazdasági szempontból nem indokolt, s így teljesen igazságtalan, kérjük a magyar kormányt, szíveskedjék a határmegállapító bizottságba kiküldendő megbízottját határozottan utasítani, hogy ezen igazságtalanság jóvátételét a fenti 29. paragrafus alapján követelje az esetben is, ha a Muraköz és a vend-vidékről egyelőre le is kellene mondanunk” (MNL ZML – 85. 3655).

A fent idézett levélnek közvetlen pozitív fejleménye nem volt, közvetve azonban annak is lehetett hatása a határmegállapító bizottság körülbelül másfél évvel későbbi határozatára, amellyel valamennyire enyhíteni próbálta Magyarország területi és nemzeti veszteségét a Mura menti térségben. A muravidéki magyar falvak lakosságában ugyanis a magyar–jugoszláv határmegállapító bizottság által elfogadott 1921. november 14-ei határozat, amely értelmében 27 település visszaadását javasolták Magyarországnak, reményt

villantott fel (a következő fejezetben bővebben szólunk a bizottság határozatáról). Néhány muravidéki magyar faluban, többek között Szentlászlón, konkrét kéréseket fogalmaztak meg a nemzetközi és a magyar állami szervek felé, feltehetően azzal a céllal, hogy az említett nemzetközi bizottsági határozatot a közvetlen lakosság igényével, követelésével erősítsék. Az akkor Szécsiszentlászló nevet viselő település helyzete, egyebek mellett a református lakosság jelenléte miatt (mivel a Muravidéken csak ott voltak abszolút többségben), különösképpen sajátos és nehéz volt, elszigeteltté vált minden oldalról. Keleten az új államhatár elvágtá Szentgyörgyvölgytől, amellyel addig a legszorosabb vallási, családi és gazdasági kapcsolatai voltak. Déli és nyugati irányban szlovén településekkel volt körülvéve, míg északon az egykor Vas vármegyéhez tartozó falvak helyezkedtek el, amelyekhez volt ugyan kötődése, de korántsem olyan szintű, mint Szentgyörgyvölgyhöz. Délszláv környezetben Szentlászlón kívül egyetlen muravidéki faluban sem voltak a református vallásúak többségben, ezért az ottani lakosság szempontjából, a nemzeti kisebbségi státus mellett ez a jelenség is sajátos szempontnak számított. A szentlászlóiak levelének – melyet a már nem működő békekonferenciának címeztek (szerepét a Népszövetség töltötte be) – bevezető része a következőképpen hangzott: „Alulírott szécsiszentlászlói /:Prekmurje, alsó-lendvai járás, Zala-megye:/ község előjárósága a szécsiszentlászlói összes polgárok nevében azon tiszteletteljes kérelemmel járul a Béke Konferencia méltóságos Elnöksége elé, hogy Szécsiszentlászló községet, amely jugoszláv megszállás alatt van, Magyarországhoz, mint anyaországhoz visszacsatolni kegyeskedjék.” Indoklásaikat 11 pontban foglalták össze. Közölték, hogy a falu törzslakóit 112 magyar család alkotta, akik mellett csupán egy szlovén család lakott a településen. Vallási tekintetben a falu 500 lakója közül mindössze 15 volt római katolikus vallású, a többiek a református vallási felekezethez tartoztak. A templomuk és papjuk a Magyarországon maradt Szentgyörgyvölgyön volt. Mivel a település közvetlenül az új államhatár mellett terült el, a szentlászlóiak úgy vélték, hogy fizikai nehézségbe nem ütközne a visszacsatolás. Az is fontos érv volt, hogy a faluból a Magyarországhoz tartozó Óriszentpéterre, Zalalövőre, Körmendre és Zalaegerszegre jártak vásárra, az említett helységekben értékesítették az eladásra szánt állatállományukat és egyéb portékájukat, ott vásároltak épület- és tűzifát, valamint mezőgazdasági gépeket és kellékeket, a jugoszláv oldalon pedig – szerintük – semmi hasonlót nem kezdhettek, mivel a szláv nyelveket nem értették. Arról is számot adtak, hogy a körorvosuk, gyógyszeráruk, kórházuk a magyarországi oldalon volt, az elcsatolás után pedig 24 kilométerre került Szentlászlóhoz a legközelebbi orvosi rendelő. Sérelmezték, hogy az új jugoszláv, illetve szlovén hivatalokban magyarul tudó köztisztviselők nem voltak, a tolmácsot pedig képtelenek voltak megfizetni,

emellett hiányos nyelvismeretük miatt meg is alázták őket. Az oktatás terén ellehetetlenült helyzetből sem látták a kiutat, amit az indoklás keretében úgyszintén hosszan magyaráztak. Az utolsó, 11. érv a következőképpen szerepelt a szentlászlóiak levelében: „A szláv nyelvet nem bírjuk, s így a jugoszláv államban egyáltalán semmi téren boldogulni nem tudunk, mert tiszta magyar anyanyelvűek vagyunk” (MNL OL. K 52. Szentlászlói levél, sz. n.).

A HATÁRMEGÁLLAPÍTÓ BIZOTTSÁG MURAMENTI
HATÁRSZAKASZRA VONATKOZÓ TEVÉKENYSÉGE
ÉS FONTOSABB HATÁROZATAI

A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően az új magyar–jugoszláv államhatár telekkönyvi pontosságú nyomvonalát az úgynevezett trianoni békeszerződés nem rögzítette, csupán átvette a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa erre vonatkozó határozatait, amelyek keretében – nagy vonalakban – felsorolták az ideiglenes határ két oldalán elhelyezkedő településeket és egyéb fontos földrajzi adatokat. Kataszteri szempontból pontos, aprólékosan meghatározott határvonal kialakítása céljából, a békeszerződés rendelkezése értelmében, az időközben létrejött Népszövetség égisze alatt határmegállapító bizottságokat állítottak fel. Ehhez a feladathoz csak a békeszerződés ratifikálása után lehetett hozzálátni (Magyarország részéről erre 1920. november 13-án került sor). E tanulmányban terjedelmi okok miatt a bizottság által a tágabb Mura mentén elvégzett munkának csupán néhány részletét érintjük. A magyar–jugoszláv határ megállapításának előkészületei 1921 első felében kezdődtek, a bizottság ténylegesen augusztus 1-jei párizsi alakuló ülése után kezdett el működni. A hattagú testületbe négy tagot a legbefolyásosabb szövetséges országok (az Egyesült Államok kivételével), egy-egy tagot pedig az érdekelt országok, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Magyarország delegáltak. A bizottság összetétele a következő volt: David Cree alezredes (Nagy-Britannia), elnök; Maurice Marminia ezredes (Franciaország), tag; Giovanni Valvassori ezredes (Olaszország), tag; Heidsuke Yanagawa alezredes (Japán), tag; Vojin Čolak-Antić ezredes (SZHSZ Királyság), tag és Vassel Károly ezredes (Magyarország), tag. Az alakuló ülés után a bizottság első székhelye Varasdon volt, onnan irányították és végezték az államhatár muravidéki szakaszának, az A betűvel jelölt résznek a megállapítását. A gyakorlati tevékenység könyvebb és hatékonyabb elvégzése céljából ugyanis a teljes magyar–jugoszláv határvonalat hat szakaszra osztották. Az A szakaszt illetően a magyar biztost segítő szakértői csoportban a muravidéki származású Mikola Sándor, a budapesti Fasori Evangélikus Gimnázium neves tanára és igazgatója is részt vett (a téves „vend elmélet” felkarolása miatt ellenszenves volt a szlovénok számára),

a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság biztosát pedig szlovén részről hasonló feladattal a békekonferencián már Muravidék-szakértőként közreműködő Matija Slavič, valamint Fran Vodopivec és Božidar Sever, Alsólendva első jugoszláv polgármestere segítették (GÖNCZ 2020b: 315–316).

A magyar biztos, Vassel ezredes 1921. augusztus 6-án, a bizottság első ülése után részletesen beszámolt benyomásairól és javaslatairól a magyar belügyminiszternek; megállapításai nem sok optimizmusra adtak okot. Egyebek mellett kifejtette, hogy „a bizottság többi tagja a hátam mögött alighanem megállapodott arról, hogy kész tények elé állítanak”, amit arra alapozott, hogy álláspontjait és javaslatait jóformán meg sem hallgatták. Cree bizottsági elnök az ülésen Magyarországra vonatkozóan kijelentette, hogy a háborúban vesztes államként nincs lehetősége elvárni a Népszövetségtől, hogy részére nagyobb méretű területi változásokat eszközöljenek ki, csupán kisebb korrekcióra vonatkozó javaslatok mérlegelésére számíthatnak. Emellett arra is figyelmeztetett a bizottsági elnök, hogy amennyiben Magyarország a békekonferencia és békeszerződés rendelkezéseihez viszonyítva nagyobb változtatásokat javasol az ideiglenes államhatár megváltoztatására, mint amit a békekonferencia irányelvei szerint el lehet fogadni, akkor kárt okoz magának, mert később nem lesz lehetősége kisebb korrekciókat javasolni (a bizottság elvileg csak egyszer dönthetett azonos szakaszcsoportról). Az A szakaszra vonatkozóan, amely a magyar–jugoszláv–osztrák hármashatártól Gyékényesig terjedő részt jelentette, a bizottság 1921. augusztus 23-áig várta az érintett országok esetleges korrekciókra vonatkozó javaslatát. Ezért a magyar biztos azt kérte a magyar kormánytól, hogy mielőbb tegyenek konkrét javaslatot a Muravidéket érintő módosító javaslatra (MNL OL, K26, 1921-XXXVII-6541 [1258 cs.]).

Vas és Zala vármegyében, amelyekhez a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megszállása előtt a Muravidék tartozott, nagy erőfeszítéseket tettek a határ menti lakosság tájékoztatását illetően, felkészítve őket a határmegállapító bizottság terepre érkezésére. Az ilyen találkozókon érvelni lehetett esetleges kisebb méretű területi igények mellett, ami elvileg befolyásolhatta (volna) a határmegállapító bizottság konkrét államhatár-javaslatát. A különböző jellegű tájékoztató teendőket a jugoszláv hatósági szervek tudta nélkül végezték el, ami ennek ellenére nem maradt titokban, hiszen a jugoszláv hivatalnokok is hasonló propagandatevékenységet folytattak a délszláv állam érdekében. Az illetékes magyar megyei (vagy járási) tisztviselők, például a vasi alispán is, a muravidéki emberek Magyarország iránti rokonszenvéről tájékoztatták az állami vezetőket és intézményeket. Emiatt a jugoszlávok keményen felléptek a magyar érzelmű lakossággal szemben, több esetben fizikai bántalmazásra is sor került, valamint eljárás indult több személy ellen (MNL OL, K477, 1052).

A békeszerződés mellékleteként létrejött, Millerand francia elnök nevéhez fűződő kísérőlevélre hivatkozva – amelynek értelmezésénél merőben eltértek a vélemények, a jugoszlávok elutasították azt –, valamint a muravidéki lakosságnál tapasztalt kedvező hangulattól felbátorodva, a magyar állami vezetés úgy döntött, hogy a Muravidék teljes területét visszakövetelik, amit Vassel biztos 1921. szeptember 1-jén hivatalosan be is terjesztett a határmegállapító bizottság elnökéhez. A követelés indoklásául a magyar biztos az érintett lakosság véleményei közül kiemelte, hogy a területet a jugoszláv hadsereg megszállása után számos tekintetben elvágták a világtól, emellett az ott élő lakosságot sanyargatják, másrészt azzal érvelt, hogy a gazdasági folyamatok és kapcsolatok tekintetében a térség jóval szorosabban kapcsolódik Magyarországhoz, mint a délszláv királyság más régióihoz (HL, HK KMI, 1921 – 1122). A javaslatot, a jugoszláv biztos hivatalos ellenzése ellenére, a bizottság tudomásul vette, és a tárgyalandó kérdések tárgykörébe helyezte (HL, HK KMI, 1921 – 1183). A jugoszláv oldalon a javaslatot azzal a magyarázattal utasították el, hogy ilyen jellegű és méretű döntés tárgyalására és elfogadására a határmegállapító bizottság nincs feljogosítva, emellett azt is hangsúlyozták, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a békeszerződés mellékletét, azaz a Millerand-levelet, amire a magyar biztos hivatkozott, nem írta alá (SLAVIČ 228).

A következő napokban, hetekben magyar szempontból – látszatra – kedvezően alakultak a körülmények, mivel a határmegállapító bizottság tagjai látogatásait a muravidéki településekre Magyarország melletti demonstrációk kísérték. A magyar biztos 1921. szeptember 21-én erről – egyebek mellett – a következőket írta a budapesti határmegállapító központnak: „A bizottság szeptember 19-i és 20-i látogatása rendkívül nagy siker volt számunkra. A bizottság tagjai közvetlenül megismerhették a Vendvidék hazánkhoz tartozásával kapcsolatos magyar javaslat és álláspont legitimitását. A szlovén nemzetiségű lakosság egyértelműen kifejezte lojalitását a magyar állam iránt, a szerbek megtorló cselekedetei ellenére” (HL, HK KMI, 1921 – 1299). A határmegállapító bizottság tevékenységével kapcsolatban mindkét érintett oldal erőteljes agitációt folytatott a saját érdekében a muravidéki lakosság körében, amiből a korabeli sajtó is aktívan kivette a részét. A helyi szlovén nyelvű, a római katolikus felekezethez kötődő hetilap, a *Novine* hasonló részrehajlással tudósított az eseményekről, mint a szomszédos magyar vármegyei újságok, az előbbi a jugoszláv érdekeket, az utóbbiak a magyar szempontokat helyezve előtérbe. A *Novinében* Mikola Sándort nevezték meg „fő jugoszlávellenes felbujtónak”, de több szlovén származású személyt is megvádoltak azzal, hogy magyar érdekek céljából röplapok segítségével támogatókat toboroztak. Emellett a demonstrációk utáni jugoszláv megtorlásokról is részben tudósítottak. Közzétették, hogy a magyar szimpatizánsok és támogatók közül több

muraszombati ügyvédet és más értelmiségit, valamint legalább harminc tekintélyes falusi gazdát letartóztattak, majd Mariborba szállították őket. Rajtuk kívül jelentős számú muravidéki lakost őrizetbe vettek, akiket azonban egy-két nap után szabadon engedtek. A Magyarország melletti szimpátia oka it vizsgálva a jugoszláv, illetve szlovén kormányt is felelőssé tették. Azt hangoztatták, hogy azért volt a tájegység északi feléből a legtöbb jugoszlávellenes megnyilvánuló, mert „ott volt a legtöbb szegény és éhes ember, akik el voltak zárva mindentől, amikor idénymunkát akartak vállalni, amivel keresethez juthattak volna, a hatóság azt megakadályozta”. Az az új hatósági szervek rovására irányuló felvetés is valóságghú volt, hogy a vasúti összeköttetés megszakításával Magyarország irányában a muravidéki gazdák az állatállományt nem tudták értékesíteni a korábbi – vasi, zalai és somogyi – piacokon, másrészt bizonyos termékek és iparcikkek árának emelkedése és a dohány megszerzése körüli bonyodalmak úgyszintén gondot okoztak, ami kétségtelenül hatott a muravidéki lakosság hangulatára (NOVINE 1–2). Ezúttal csupán megemlítjük, hogy néhány, a határmegállapító bizottság látogatásaival összefüggő tüntetés, például a nagydolányi (Veliki Dolenci), összetűzésekbe és verekezésbe torkolt (KOKOLJ 120–121).

A nagy visszhangot keltő tüntetésektől a jugoszláv belügyi és közigazgatási szervek kétségtelenül megijedtek, és retorzióhoz folyamodtak, másrészt diplomáciai vonalon még inkább megpróbálták hatni arra, hogy ne kerülhesen sor az ideiglenes határ módosítására. A határmegállapító bizottság elnöke, Cree alezredes eléggé higgadtan reagált ezekre az eseményekre. Figyelmeztette ugyan a magyar biztost, hogy a tüntetéseknek, tekintettel az akkori magyar külpolitikai helyzetre, káros következményei lehetnek, azonban – miután Vassel ezredes sajnálatát fejezte ki a magyar oldal által elkövetett néhány durvább esemény miatt – azt is elmondta neki, hogy szerinte a lakosság vélemény nyilvánítása összességében alapvető emberi és közösségi jogként értelmezhető, ezért elfogadhatatlannak minősítette, hogy a jugoszlávok bosszút álltak a tüntetéseken részt vevő embereken (HL, HK KMI, 1921 – 1300). A drasztikus megtorlást jól tükrözi az elcsatolás után székhelyét Szentgotthárdra áthelyező muraszombati főszolgabíró, Horváth Pál 1921 őszén a magyar kormánynak küldött távirata, amelyben – egyebek között – a következőkről számolt be:

„...jelentem, hogy a határmegállapító bizottság előtt tanúsított hazafias magatartásukért mindazokat a vendeket, akik a bizottság előtt megjelentek, és akiknek száma ezerre tehető, összefogdosták, ütlelegik középkori módra, kínozzák és elhurcolják őket. Eddig kb. 700 embert hurcoltak el. Elhurcoltak neveit pontosan megállapítani nem lehet... Rösler Ferenc őrihodosi lakost a jugoszlávok agyonlőtték. Vendek a

határon át Csonka-magyarországra menekülnek és a legnagyobb kétségbeesésükben a magyar kormány sürgős intézkedését kéri, az atrocitások megszüntetése és az elfogottak szabadon bocsátása érdekében esetleg fegyveres beavatkozás elhatározását, mert a jelenlegi helyzet tarthatatlan. Vendek kivétel nélkül Magyarország mellett foglalnak állást, a gyors segítséget most már Magyarországtól várják” (MNL OL. K26. 1921-XLI-9646).

A tágabb Mura mentére vonatkozó konkrét magyar–jugoszláv határvonal meghatározására Burgenland Ausztriához csatolásának, valamint a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részéről Pécs és környéke kiürítésének is közvetett hatása volt. A bizonytalanság a jugoszláv–magyar konfliktust illetően azért mélyült, mert Magyarország addig nem akarta kiüríteni Burgenlandot, amíg a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság el nem hagyja Baranyát és Pécsét. Emellett a helyzetet súlyosbította a Muravidék egészére vonatkozó magyar területi követelés. A Népszövetség emiatt nyomást gyakorolt a jugoszláv kormányra, hogy teljesítse a békekonferencia határozatait az ideiglenesen megszállt területek, főképpen Baranya és Pécs kiürítésével kapcsolatban, amit Belgrád megígért. Elvileg nem határolódott el a kisebb határkorrekcióktól sem, azt azonban hangsúlyozták, hogy a Muravidékre vonatkozó magyar követelés meghaladta a békeszerződésben jelzett kereteket, ezért számukra nem volt elfogadható (HORNYÁK 106–107).

A jugoszláv–magyar határmegállapító bizottság 1921. október 12-ei ülése után világossá vált, hogy a teljes Muravidék Magyarországhoz történő visszacsatolására vonatkozó javaslattal a testület semleges tagjai nem értettek egyet, mert – amint Cree elnök fogalmazott – az „lerombolná az elért béke alapjait”. Azonban a terepszemléken a bizottság tagjai arról meggyőződtek, hogy a tájegység keleti, többségében magyarok lakta része gazdaságilag és kulturális tekintetben ténylegesen Magyarországhoz kötődik. Ennek következtében arra vállalkoztak, hogy tanulmányozzák egy igazságosabb határvonal létrehozásának a lehetőségét, amellyel a tájegység kisebb, keleti része Magyarországhoz kerülhetne. Cree bizottsági elnök magyarázata szerint, amint már más összefüggésben utaltunk rá, ha Magyarország ragaszkodna az eredeti javaslathoz, a Muravidék teljes területének a megszerzéséhez, elveszne a remény arra, hogy a tájegység keleti része esetében módosítani lehetne a békeszerződésben rögzített ideiglenes államhatárt (HL, HK KMI, 1921 – 1384).

A határmegállapító bizottság 1921. november 9-ei ülésén – több gyakorlati döntés megszületése után – napvilágot látott a javaslat, amiről Cree elnök néhány héttel korábban beszélt Vassel Károly magyar biztossal. A bizottság négy tagja, mégpedig a nagyhatalmak képviselői olyan kompromisszu-

mos javaslatban állapodtak meg, hogy az ideiglenes magyar–jugoszláv határ A szakaszát illetően a Népszövetség Tanácsa elé tárják annak megváltoztatási tervét, amely szerint 27 muravidéki település az államhatár közvetlen közelében visszakerült volna Magyarországhoz. A magyar biztos és munkatársai arra számítottak, hogy kifejezetten magyar többségű települések visszaadását kezdeményezi a négy semleges biztos. Nem egészen úgy történt. A javaslat a húsz ténylegesen magyar többségű település mellett (Órihodos, Kapornak, Domonkosfa, Kisszerdahely, Pártosfalva, Kisfalu, Csekefa, Szentlászló, Zsitkóc, Dobronak, Radamos, Kámaháza, Göntérháza, Hidvég, Bánuta, Hosszúfalu, Alsólendva, Csente, Völgyifalu és Pince) hét olyan szlovén többségű falura is kiterjedt, amelyek lakossága akkoriban ugyan magyar érzelmű volt, és beszéltek magyarul, de nem tekinthetjük őket a magyar nyelvterülethez tartozóknak (a következő falvakról volt szó: Čepinci, Markovci, Budinci, Mali Dolenci, Veliki Dolenci és Šalovci – az egykori szentgotthárdi járásból, valamint Kebele az alsólendvai járásból, miközben 7 magyar többségű falura Alsólendva környékén, a Lendva folyótól nyugatra a visszacsatolásra vonatkozó javaslat nem terjedt ki (Alsólakos, Felsőlakos, Gyertyános, Kapca, Kót, Hármasmalom és Petesháza) (HL. HK., I. 52. 1921–1922. 3.). Hogy miért alakult így az említett javaslat, csak találgathatjuk, mivel az indoklásban a bizottság konkrétan utalt arra, hogy az ideiglenes határ javasolt módosításával az etnikai elvet próbálták követni. Egyik lehetséges okot az alsólendvai vasútállomás helyszíne jelenthette, a létesítményt – amely a Lendva folyó jobb oldalán volt a város külterületén – gazdasági szempontból a délszláv oldalon kívánták hagyni. Eszerint a tágabb Lendva-vidéken a Lendva folyó képezte volna a végleges magyar–jugoszláv államhatárt. Visszatérve a bizottság által elfogadott javaslathoz, a visszaadásra tervezett 27 település körülbelül 212 négyzetkilométernyi területet – szélességben 3–4 kilométeres sávot jelentett közvetlenül az ideiglenes államhatár mellett – ölelt fel 17 ezer lakossal, akik közül az 1921-es jugoszláv népszámlálás szerint körülbelül 10–11 ezer magyar és 6–7 ezer szlovén volt. Amennyiben a javasolt hét szlovén település helyett a hét „kimaradt” magyar falut képzeljük el a tárgyalt területen, akkor a visszaadásra javasolt területen bő 90 százalék lett volna a magyar nemzetiségűek aránya (GÖNCZ 2001: 110–113).

A 27 muravidéki település Magyarországnak javasolt visszaadását illetően 1922 első felében a diplomáciai tárgyalásokról még magyar szempontból kedvező hírek érkeztek, ezért az érintett lakosság reménykedett abban, hogy a Népszövetség keretében a Nagykövetek Tanácsa majd támogató döntést hoz. Vassel ezredes 1922. március 28-ai levelében arról írt, hogy Szabadka térségében bizonyos területeket a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatoltak, ami véleménye szerint „Párizs parancsára történt a Magyarországnak javasolt muravidéki települések kárpótlásaként”. A remények azonban 1922 őszé-

re szertefoszlottak (MNL OL, K477, 4162). A Nagykövetek Tanácsa 1922. november 10-ei párizsi ülésén – jugoszláv és kisantanti tiltakozás következtében – elutasította a magyar–jugoszláv határmegállapító bizottság javaslatát az úgynevezett muravidéki szakasz módosításáról. Ennek értelmében a Zágrábban 1924. július 8-án aláírt, a határmegállapító bizottság munkáját lezáró jegyzőkönyv után Muravidék területe – néhány kisebb, kataszteri jellegű módosítástól eltekintve – úgy maradt, ahogyan azt 1919 júliusában a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa meghatározta (SLAVIČ 233).

IRODALOMJEGYZÉK

- GÖNCZ László 2001. *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva
- GÖNCZ László 2020a. A muravidéki szlovénok és a Mura mente helyzete 1918 őszétől a Tanácsköztársaság létrejöttéig. In: *Századok*, 4., 725–772.
- GÖNCZ, László 2020b. Življenje ob novi državni meji po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS in delo razmejitvene komisije na tem odseku. In: Štih, Peter – Ajlec, Kornelija – Kovács, Attila (ured.): „*Mi vsi živeti ščemo*”. *Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 293–347.
- GÖNCZ László 2024a. *A Muravidék útja a délszláv királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig*. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Szombathely
- GÖNCZ László 2024b. A Muravidék hovatarozásának ügye az 1919-es békekonferencián. In: *Történelmi Szemle*, 1., 121–153.
- HORNYÁK Árpád 2004. *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KOKOLJ, Miroslav 1984. *Prekmurski Slovenci 1919–1941*. Pomurska založba, Murska Sobota
- LIPUŠČEK, Uroš 2019. *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919*. Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci
- MITROVIĆ, Andrej 1975. *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920*. Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad
- NOVINE 1921. Protidržavna manifestacija pred razmejitvenov komisijov. In: *Novine*, 1921. 10. 2., str. 1–2.
- ROMSICS Ignác 2017. *Magyarország története*. Kossuth Kiadó, Budapest
- SLAVIČ, Matija 1999. *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki*. Pomurska založba, Murska Sobota
- STRAUSZ-kézirat = STRAUSZ Antal – STRAUSZ Flórián. *Alsólendva története*. Kézirattöredék. [Az eredeti példány jelenleg nem található. Másolatának mintegy kétharmadát a maribori levéltár őrzi.]

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- AS–60 (Arhiv Republike Slovenije. Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo) Prekmurje, IV., V. doboz. 31. Položaj v Prekmurju (A muravidéki kormány-biztos és a tartományi kormány levelei); 10092/1919. 9711/1920.
- HL (Hadtörténelmi Levéltár, Budapest) HK (Határmegállapító Központ). KMI (Katonai meghatalmazott iratai). 1. sz. doboz., 1921: 1122, 1183, 1299, 1300; 1384. I. 52. 1921–1922. 3.
- HL. VKF (Vezérkari főnök) II. csop. ált. 1227/101-102-1919. Vermes György 1918. december 6-ai és 8-ai levelei Kolbenschlag Bélának, Zala megye alispánjának.
- MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár). K26 (Miniszterelnöki iratok) 1921-XXXVII-6541 (1258 cs.)
- MNL OL, Miniszterelnöki iratok. Határmegállapító Központ. Rezervált iratok K477, 1052, 4162.
- MNL OL. K26 (Miniszterelnöki iratok). 1921-XLI-9646. A magyar belügyminiszterhez beérkezett jelentések a határmegállapító bizottság terepszemléje során zajló tüntetések megbüntetéséről.
- MNL OL. K52 (Magyar–jugoszláv határmegállapító bizottság magyar delegációja). 1. sz. doboz. Szécsiszentlászló község 1922. február 2-ai kérvénye a békekonferenciának.
- MNL ZML (Magyar Nemzeti Levéltár, Zala Megyei Levéltár). Főispáni iratok. »Payerle jelentés« 85. 3655. Neubauer József és Teke Dénes 1920. június 13-ai bizalmas levele a külügyminiszternek.

ABSTRACT • In the aftermath of the peace conference that followed the First World War, a new region along the Mura River known as Prekmurje was established in the Slovene portion of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. This region, which had not previously existed as an independent administrative entity, had previously been part of the Hungarian counties of Vas and Zala. The population of this region was approximately 90,000 individuals, of whom more than 20,000 declared themselves to be of Hungarian ethnicity. – This study focuses on the region's history in the period between 1919 and 1922. On the one hand, we examine the initial disappointment and difficulties of the Hungarian community in Prekmurje, which was forced into a minority fate, and its problems of integration. On the other hand, we discuss the attempts at reoccupation initiated in the hope of a possible (objectively impossible) change of the temporary border, focusing above all on the most significant one, the so-called Battle of Dolnja Lendava. The other significant subject of this article is a concise synopsis of the activities of the Boundary

Commission, which is responsible for the cadastral survey of the section of the Hungarian-Yugoslav state border along the Mura River. Initially, an examination will be conducted of the circumstances surrounding the Commission's precedent-setting decision in the wider region concerning the proposed return of 27 settlements in the Prekmurje region to Hungary. The proposal, which had initially generated optimism among the Hungarian population of the Prekmurje region, was ultimately not implemented and was rejected by the highest body of the League of Nations, the Conference of Ambassadors, at the end of 1922.

KEY WORDS • peace conference, Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, Prekmurje region, national minority life, Boundary Commission, Battle of Dolnja Lendava

SAŽETAK • Odlukom mirovne konferencije nakon Prvog svetskog rata uz reku Muru stvorena je nova regija u slovenačkom delu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Prekomurje, koja je ranije pripadala mađarskim županijama Vaš i Zala i nije postojala kao samostalna administrativna jedinica. Od oko 90 hiljada njenih stanovnika, objektivno preko 20 hiljada se izjašnjavalo da su Mađarske nacionalnosti. – U studiji se bavimo periodom od 1919. do 1922. godine u pomenutom regionu. S jedne strane, ispitujemo početno razočarenje i poteškoće mađarske zajednice Prekomurja naterane na manjinsku sudbinu, kao i njihove integracione probleme, a govorimo o pokušajima (objektivno malo verovatne) promene privremene granice, fokusirajući se pre svega na najznačajniji takav pokušaj, tzv. Donjolendavsku bitku. Druga važna tema ovog rada je kratak prikaz aktivnosti Odbora za demarkaciju državne granice, koji je ovlašćen da zemljišno-knjižno utvrđuje deonicu mađarsko-jugoslovenske državne granice duž reke Mure. Pre svega analiziramo okolnosti odluke komisije, koja je napravila presedan u širem regionu i ticala se predloženog vraćanja 27 naselja regiona Prekomurja Mađarskoj. Predlog, koji je budio nadu među Mađarima Prekomurja, na kraju se nije ostvario, najviše telo Društva naroda, Savet Ambasadora, odbacio ga je krajem 1922. godine.

KLJUČNE REČI • mirovna konferencija, Kraljevina SHS, Prekomurje, život u statusu nacionalne manjine, Odbor za demarkaciju državne granice, Donjolendavska bitka

Beérkezés időpontja: 2025. február 21.

Elfogadás időpontja: 2025. február 28.

KOSZTOLÁNYI ISMERETLEN LEVELÉNEK ÉS EGYIK KARCOLATÁNAK KÖTELÉKEI

CONNECTIONS BETWEEN KOSZTOLÁNYI'S UNKNOWN LETTER
AND ONE OF HIS SKETCHES

VEZE IZMEĐU KOSTOLANJJEVOG NEPOZNATOG PISMA
I JEDNE OD NJEGOVIH CRTICA

LÁBADI KÁROLY

Dr. sc., ny. egyetemi tanár, néprajzkutató

labadi.karoly@gmail.com

LÁBADINÉ KEDVES KLÁRA

ny. tanár

lkedvesklara@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Govorkovich János szabadkai születésű gyógyszerész jól ismerte Kosztolányi Dezső anyai nagyapját, temetésekor koporsóját ő vitte ki társaival a sírkertbe. Amikor elolvasta a szintén szabadkai származású, már Pesten élő Kosztolányi karcolatát Kedves kutyájáról, mely balesetet szenvedett, levelet írt a költőnek. Benne beszámolt családjaik kapcsolatáról, egészségügyi tanácsokat adott. A költő hamarosan megírta válaszlevelét Govorkovich Jánosnak, melyet a patikus Kosztolányi *Mák* című kötetébe ragasztotta be. Ez a levél a kötettel együtt a szerzők tulajdonában található. A tanulmány vázolja Govorkovich János írói munkásságát, valamint Kosztolányi Dezső életének utolsó előtti évét, amikor megírja karcolatát, és megtörténik levélváltásuk az eszéki patikussal. Kosztolányi válaszlevele és a karcolat is közlésre kerül.

KULCSSZAVAK • Kosztolányi Dezső író, költő; Brenner József nagyapa, gyógyszerész; Govorkovich János gyógyszerész, író; Kedves kutya; Szabadka város; Eszék város; Pesti Hírlap; Bács megyei Napló; karcolat

SZABADKÁTÓL ESZÉKIG

Govorkovich János eszéki patikus és Kosztolányi Dezső író, költő életét átszőtték a szülővárosban, Szabadkán gyűjtögetett emlékek. Mindkettőjük életművébe beleégett Szabadka, mit hittek „sorsnak és hazának”.

Govorkovich János polgári családban született, édesapja Govorkovich Adalbert, édesanyja Koósz Antónia volt. A szabadkai Szent Teréz katolikus plébánia születési anyakönyvébe a 448. sorszám alatt napvilágra jöttének dátumát 1867. május 8-ára jegyezték be, s aznap meg is keresztelték. A nevezetes dátumot édesanyja is beírta imakönyvébe. A *Mennyei nefelejcs* című imakönyve, amely tartalmazza a bejegyzést, 1854-ben jelent meg Bécsben, szerzője Munkay János katolikus pap és egyházi író: „Május 8dik 1867. évben született ismét egy kis fiunk Szerda napon, 10 és fél órakor délelőtt, Rák jegy alatt, neve Nep[omuki] János és Géza.” A keresztvíz alá édesanyjának testvére, Koósz Emília és férje, Joó Gusztáv, az ismert szabadkai kereskedő tartotta. Joó Gusztáv 1885-ben Sztantics Lajossal megalapította a Margit Rt. malmot. 1891 közepén összeütközésbe került Bíró Károly polgármesterrel, akinek „bátran kijelentette, hogy minden ügyvédet fel kellene akasztani, de ahhoz már nem volt mersze, hogy kiálljon párbajozni Bíróval és ezáltal elégtételt adjon neki” (GRLICA).

Keresztszülei fontos támaszai lettek későbbi élete során, mivel korán elvesztette szüleit. Amikor életének 69., boldog házassága 44. évében, 1886-ban elhunyt anyai nagyapja, Koósz József, szülei már nem éltek, mivel nem szerepelnek a család gyászjelentésében, csak Govorkovich János neve jelenik meg a gyászoló Joó unokák mellett, akik a szeretett nagyapa „Elhunytát bánatos özvegyén kívül keseregik” (OSZK FM/8. GYÁSZJELENTÉSEK. KOÓSZ JÓZSEF).

Az árva neveléséről a többgyermekes keresztszülők, az anyai nagynéni, Koósz Emília és a sógor, Joó Gusztáv gondoskodhattak, vagy még életében az anyai nagyapa. Govorkovich János a szabadkai városi főgimnázium tanulója lett 1878–1879-ben. Kiváló tanárai voltak: olyan egyéniségek, mint Mérey Ágost (1878–1880), Szlebenburger Károly (1880–1881), a tudós Toncs Gusztáv (1881–1884 között) és Iványi István. Később Kosztolányi Dezső is az elmélyült, nagy tudású, tapasztalt Toncs Gusztáv tanítványa lett (DÉR 1985: 83, 89). Govorkovich János irodalomszeretetének, a kultúrához vonzódásának magvait ezek a nagy tudású tanárok ültették a lelkébe. Irodalmi érdeklődése gazdagodhatott más jellegű kíváncsisággal is. A Joó családban ugyanis a legidősebb családtag, Joó Ignác, Govorkovich keresztapjának atyja, patikát vezetett 66. életévéig, 1870-ben bekövetkezett haláláig. Kortársa és patikuskollégája volt Kosztolányi Dezső gyógyszerész nagyapjának. A városban egymáshoz közel helyezkedtek el gyógyszerzártaik: Hofbauer Ignác és

Joó Ignácé a főtéren (STADLER 95–97), Brenner Józsefé a Szent Teréz tér és a Zombori utca sarkán, tehát nem messze a Városház tértől:

„1. A gyógyszer-tár tanácsilag kitűzött helye a Zombori utca, 3940-ik házszám alatt. 2. A gyógyszer-tár címeztetik A Szent Teréziához, a köznép új Patikának nevezi. 3. Tulajdonosa tudós Brenner József úr, aki 1850/51-ben Pesten végezte tanulmányait és ugyanott avatott gyógyszerész mesterré az említett évben. 1855 évi jan. hó 11-én a szerb bánági nagym. Helytartóságnak 6154 sz. alatt kelt Intézkedéssel a Szabadka városa 3-dik gyógyszer-tára megnyitási engedelmét és ezen alkalomból a személyes jogot is »personal recht« megnyerte” (i. m. 123).

Így Govorkovich János megfordulhatott Brenner József, Kosztolányi nagyapjának gyógyszer-tárában is, aki kiváló gyógyszerésznek és vegyésznek bizonyult, bírta a hatóság és a törvényszék bizalmát (STADLER 119). Ugyanez év végén egy jegyzőkönyv szövege megállapítja, hogy gyógyszer-tára jó hírben áll, „melyben a mérték hiteles, az árszabályozás rendszeres és a gyógyszerész ur egy komoly, józan és tanult férfiú, aki maga működik és személyesen szolgál, a T. közönségnek és a kontárkodást nem üzi” (i. m. 127).

A Joó-patikát az elhunyt családfő fia, Joó Károly (GYÓGYSZERÉSZEK ÉVKÖNYVE 1886; MAGYARORSZÁGI IPAROSOK 1892) örökölte, aki édesapja helyett tovább vezette. 1886-ban, 1892-ben is Joó Károly patikatulajdonosként szerepel Szabadkán. Ő volt Govorkovich keresztapjának fiútestvére. A gyógyszer-tárában, esetleg Brenner Józsefében ismerkedhetett meg Govorkovich János a patikus mesterséggel, mely felkeltette érdeklődését, és ott is gyakornokoskodhatott legalább két évig, mert annak teljesítése után válhatott valaki egyetemi gyógyszerész-hallgatóvá. A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem hallgatója lett két esztendőn keresztül, amíg a gyógyszerész-képzés ideje tartott (EGYETEMI ALMANACH 1890: 126, 128). Govorkovich János Budapesttől zsebében patikusi oklevéllel vett búcsút. Ma már a kevés forrás miatt nem állapítható meg, milyen okok miatt költözött a Dráva-parti városba. A századfordulót követő esztendőkből már bizonyosan Eszéken élt feleségével. 1905-ben ő lett a tulajdonosa a Mariahilf nevű patikának, s új lakóhelyén is találkozott hasonló légkörrel, amelyben nevelkedett. Családjának életvitele és a polgárosodó város szellemisége kora gyermekkorától kitörölhetetlen hatást gyakorolt személyiségére: haláláig a polgári életsemény megvalósításán fáradozott.

KACÉRKODÁS AZ IRODALOMMAL

Govorkovich János számára a polgári jólétet foglalkozása, a patikusság teremtette meg, emellett kora fiatalságától írói ambíciókat dédelgetett magában. Krisztusi korban, harminchárom évesen Budapesten jelentette meg egy karcú kötetben első verseit (GOVORKOVICH 1890). Az édeskés, romantikus költeményeket Csongor álnéven tette közzé. Témája a természet, a szerelem, a kedves utáni epikedés olyan stílusban, mint azt a 19. század első felében tették a poéták. A visszhangtalanság miatt hosszú ideig nem lépett nyilvánosság elé.

Amikor a trianoni békediktátum utáni időszakban a határon túlra szorult délvidéki magyar értelmiség szervezni kezdte a művelődési-irodalmi életet, amely elzártsága révén a magáraulaltsággal és a helyi erőkre támaszkodás kényszerével nézett szembe, újból hallatni kezdte hangját. A Szabadkán megjelenő *Bácsmezei Napló* karácsonyi mellékleteiben prózaíróként jelentkezett (GOVORKOVICH 1928, 1929c). A polgári napilapon keresztül ifjúkori várossával és annak szellemi életével nem szakadt meg a kapcsolata. Bensőséges és meghatározó kötelékéről *A hadifogoly* című novellája fölé illesztett lírai önéletrajzi soraival vallott:

„Hatvanegy évvel ezelőtt születtem. Ifjúságomat Szuboticán töltöttem gimnáziumi tanulmányok és szerelmi ábrándok között, az egyetemi élet gondtalan boldogságát Budapesten élveztem. A költői hajlamokat az anyatejjel szívtam be, a művészetek szeretetét európai, ázsiai és afrikai utazásaim közben. Huszonegy éves koromban jelentek meg Budapesten verseim egy kötetben Csongor álnév alatt [...] lyra. Később csak prózát irtam, magyarul, németül, horvátul különböző szépirodalmi lapba... egy emberéleten át. [...] Szerettem a természet, a virágokat, az állatokat, az embereket, de legkivált az asszonyokat. Megtanultam örömeiket, szenvedéseiket, csalódásaikat saját érzéseim lencséjén át szemlélni és az összegyűjtött képeket rajzok, novellák, utleírások és elmélkedések alakjában olvasóim elé tárni. Most, hogy hosszú vándorlásaim közben az őszi lombok árnyékába értem, álmaim vissza hoztak oda, ahol először élveztem a tavasz illatát és ha már nem szedhetem bokrétába a kikelet ibolyáit, még mindig nyujthatok chrysantémfüzérek a Bácsmezei Napló olvasónőinek, akiknek az idéntől kezdve szentelem irodalmi működésemet. Oszijek, 1928 október” (GOVORKOVICH 1928: 58).

Ez a polgári színezetű szabadkai lap 1923-tól Kosztolányi Dezsőt is munkatársai között tarthatta nyilván, aki 1926-ig rendszeresen eljuttatta a

szülővárosában működő redakciónak az eredeti és másutt már megjelent írásait. 1924-től a szerkesztő *Tudja-e...?*, majd *Tere-fere* címmel önálló rovatot is biztosított a Budapesten élő költőnek (bővebben lásd BOTKA). Govorkovich munkatársként fel-feltűnik a többnyire kérészéletű délvidéki irodalmi lapok hasábján: 1929-ben a *Pásztortűz*ben *Az akkordmunka* címmel közölt írást (GOVORKOVICH 1929b). Szinte állandó munkatársa volt a *Hétről-Hétre* című, Szabadkán megjelenő vasárnapi magazinnak, melyet szerkesztőként

Schiffer Artúr: *Govorkovich János eszéki gyógyszerész,*
író (olaj, 130 × 110 cm, 1917)

Magister, azaz Kiss Vilmos jegyzett. Ebben az irodalmi, társadalmi szemlében új oldaláról is bemutatkozott: utazásainak emlékeit osztotta meg olvasóival, s e műfajban jeleskedett legjobban. Úti beszámolóinak színvonala mind versei, mind szépprózája fölé emelkedik. Fő művével, az *Erich, bocsáss meg* (GOVORKOVICH 1929a) című regényével nem tudta meghaladni ezeknek az írásoknak a színvonalát. A hősnő, Hilda erotikus, hedonista vágyainak kettős a mozgatórugója: saját élvezete és férje érzelmi megkínzása. Alakja kicsúszik kezéből, és önálló papiroséletet él, mert írója nincs tisztában alakjai pszichológiájával, amint azt Schöpflin Aladár megírta a *Nyugatban* megjelent kritikájában (SCHÖPFLIN). Erről a regényről Szenteleky Kornél, a vajdasági magyar irodalom szervezője sem nyilatkozott kedvezőbben pályatársaihoz írott leveleiben (SZENTELEKY 300, 312).

Majtényi Mihály nagy jelentőséget tulajdonított a vajdasági patikus íróknak, köztük az észéki gyógyszerészek is:

„A patikus írók. – Ó, hogy ez micsoda erős derékhada volt a betűnek és az irodalomnak! [...] Az öreg Govorkovich János olyan rendületlen eleje volt ennek az alkotóhadnak: komoly, megállapodott kész alispánkülseje bizalmat hirdetett a vajdasági olvasó felé. Annak – a polgári rendű olvasónak – kétsége nem lehetett, hogy erről az oldalról, Govorkovich János elbeszélő irodalma felől, semmiféle veszély nem fenyegeti növekvő gyermekei lelkét és főleg leánygyermekei hamvaságát. Kétértelmű sor abban nincsen, amit ő leír...” (MAJTÉNYI 13).

IRODALMI KAPCSOLATAI

Govorkovich János neve kihullott az irodalmi köztudatból, eltűnt a „kis csilagok” sokaságában. Nem sikerült olyan műveket írnia, melyekre még ma is emlékeznének. Korában is legnagyobb sikere annak volt, amikor utazási élményeit osztotta meg másokkal. Ritka nyelvismerete – beszélt magyarul, németül, angolul, franciául, spanyolul, olaszul és horvátul – segítette, hogy bebarangolja a fél világot, s közben hiteles képet fessen a látottakról.

Govorkovich nem csak írt, élő kapcsolat is igyekezett kialakítani az irodalom kortárs művelőivel, akik a legkülönbébb irányzatokhoz tartoztak. Szabolcska Mihállyal, Erdős Renée-vel, Zilahy Lajossal, a vajdasági magyar irodalom művelői közül Milkó Izidorral váltott levelet, akit Kosztolányi Dezső is nagy tisztelettel emlegetett. Amikor megjelent a *Kalangya* Milkó-emlékszáma, Kosztolányi írta a bevezetőt. Benne a nagy magyar szépíró a latin szellem tiszteletének adózott, amikor irodalmi munkásságát méltatta, mert Milkó írásaiban a latinok nemes hagyományát és szellemét ismerte fel.

„Okossága rábeszélő volt, szeretetreméltó. Csevegett, de tartalmasan, formásan, elevenen. Szinte hallani lehetett, amit írt. Beigazolta, hogy nincs a világnak olyan tárgya, amelyről ne lehetne valami bizonyosat, vagy igazat mondani, az eredetieskedés, vagy elképesztés szándéka nélkül s oly pontosan és kedvesen, hogy egyetlen mellékmondatába se köthetünk belé. Arcéleket rajzolt, emberportrékat, gyakran csak értekező formában, a XVII. és XVIII. század mintájára. Kérdéseket vetett elénk, de nem akart semmit »fölfedezni«, még kevésbé megoldani a világrejtélyt, csak megvilágosítani önmagát és mibennünket” (KOSZTOLÁNYI 1934: 611) – emlékezett meg róla Kosztolányi. Govorkovich levelező partnerei közé tartozott továbbá Kristály István, Fekete Lajos, de mások válaszeveleit is gondosan megőrizte, beragasztotta az általuk írt kötetekbe. A levelek közül a legértékesebb Kosztolányi Dezsőé, amelyben szó esik arról a kutyáról is, amelyik egyik bravúros karcolatának a főszereplője.

LEVÉLVÁLTÁS KOSZTOLÁNYIVAL

Govorkovich János többé-kevésbé rendszeresen publikált a *Bácsmegyei Napló*ban. Az is előfordult, hogy a lapban ugyanazon az oldalon jelent meg Kosztolányi és Govorkovich egy-egy írása. Mivel a patikárius nemcsak szerzője, hanem rendszeres olvasója is volt a szabadkai lapnak, a hasábjain közölt egyik Kosztolányi-mű ösztönözte arra, hogy levelet írjon a költőnek. Kosztolányi karcolatát Kedves nevű kutyájáról a *Pesti Hírlap* 1935. évi július 3-ai számában közölte (KOSZTOLÁNYI 1935a: 5). A *Bácsmegyei Napló* ugyanezt bő egy hét után, július 12-én jelentette meg (KOSZTOLÁNYI 1935b: 6). Miután Govorkovich is nagy kutyarajongó volt, ugyanakkor régi közös emlékeket őrzött Kosztolányi családjával, ezeket a szabadkai történeteket megidézve levelet írt Kosztolányinak, aki válaszolt is megkeresésére. Govorkovich János levele azonban nem található meg a Kosztolányi-hagyatékban. Abban az évben íródott, amikor a már beteg költő és Radákovich Mária között fellángolt a szerelem. E sóhajtásnyi kapcsolat levélváltása sem maradt fenn teljességgel.

Govorkovich János hagyatékából keresztlányától, a várdaróci származású Ferenc Margittól jutott családunkhoz Kosztolányi *Mák* című kötete. Ebbe ragasztotta bele a gyógyszerész a Kosztolányi Dezsőtől kapott válaszevelet az ex libris lap (ex librise könyveken álló baglyot ábrázolt, alul neve így szerepelt: I. Govorkovich, azaz Ivan horvátul Jánost jelent) hátoldalára, a címolddal szemben lévő lapra.

Hogy volt-e a patikusnak másik könyve Kosztolányitól, nem tudjuk. A végrendeletben összeírt magyar, horvát, angol, francia, német és olasz nyel-

vű könyvek listája között legalábbis nem szerepel. Az összeírás célja ugyanis a kiviteli engedély megszerzése volt a svájci örökös számára (lásd Történelmi Levéltár, Eszék, HR-DAOS-1275 Govorković, Ivan). A *Mák* című Kosztolányi-kötet, egy díszkiadású Jókai-sorozat, más magyar szerzők művei és több, írói levelet tartalmazó könyv nem szerepelt a listán, melyet a külföldön élő örökös számára készítettek. A listára nem került magyar nyelvű könyvek az örökösök közül Ferenc Margithoz jutottak.

A Tevan Andor nyomdájában megjelent, a Govorkovich János tulajdonában szereplő *Mák* (KOSZTOLÁNYI 1920) második kiadású. És miért éppen ezt a kötetet vette meg? Valahol a cím is árulkodik a gyógyszerészek által használt drognövény nevére, de a szabadkai emlékek vonzása ennél jóval erősebb lehetett. A szülővárosból elkerült gyógyszerész a költemények lírai kifejezései segítségével újra ott lehetett a régiek, az ősök között, akik cigány zenét hallgattak a Kossuth utcán, láthatta a házat, „Hol porba vert a gyász és a gyalázat”, a zongorás vidéki szalonokat, hol „Úgy szúrt a szépség és úgy fájt a bánat”. A „száz mérföldre” elvetődő költővel együtt érezhette a meggykeszőce, a ringló, a barackbefőtt ízét, láthatta a százarcú bácskai ősz, felismerhette Kosztolányi öccsének alakját „Ezer szurony között, szekerek éjjelében” mint katonaoorvost az első világháború „palaszürke égében”.

Govorkovich János – szokása szerint – beleragasztotta a hozzá szóló leveleket abba a könyvbe, amelyet az illető író vagy költő írt. A *Mák* című kötetben talált Kosztolányi-levelezőlap 165 × 105 milliméter nagyságú, bal felső részén zöld színű nyomtatott betűkkel szerepel a neve, címe, telefonszáma. Rá jellemzően zöld tintával vetette papírra sorait.

BOLDOGSÁG A HALÁL ÁRNYÉKÁBAN

Kosztolányi Dezső 1935. március 29-én ünnepelte 50. születésnapját. Két éve volt már gyógyíthatatlan beteg. 1933 nyarán ínyn felfedezett egy vörös foltot, melyet menet közben húsz orvos is megtekintett, és ártalmatlannak tartott. Miután nem múlt el, próbametszést végeztek, és jóindulatú daganatot, epulist diagnosztizáltak. 1934 januárjában megműtötték, sokáig kezelték, a fájdalmak azonban nem múltak el. A „...mélyből a fényes magasba” kiabált föl a fájdalom a *Februári ódában*, folytatódott a *Száz sor a testi szenvedésről*, a *Könyörgés az ittmaradókhöz* című költeményeiben. A második műtét után javulás állt be, újra serényen dolgozott. Ez év szeptemberében sugárkezelést végeztek rajta Stockholmban. „Betegségével megérintette a halál. Eddig csak ő idézte az elmúlást, kénye-kedve szerint, játékosan, inkább tettetett rémülettel, az impresszionisták jellegzetes morbiditásával. De a szenvedések megrémisztették. Megkísérli a lehetetlent: témává oldani a kínokat” (RÓNAY 213).

Az 1935-ös év kegyelmi időszak, a gyilkos kór egy ideig nyugalmi szakaszban volt. Születése napján a *Nyugat*ban Karinthy Frigyes tanulmánnyal, Rédey Tivadar verssel köszöntötte: „Hány tíz éve ennek! Hányunk elmaradt! / Te még ott állsz értünk a nagy ég alatt, / sarkad alá szegve a tűnő időt: / s szólsz a csillagokkal, – testvéreid ők!”

Nyáron Visegrádon tartózkodtak feleségével, és június 24-én itt ismerkedett meg Radákovich Máriával, aki a gyermekkori ideálhoz volt hasonló („Az éjbe néző. Fáradt. Enyhe. Csöndes.”). Szerelem bontakozott ki köztük.

Hogy milyen gondtalan, boldog időszak lehetett, erről Radákovich Mária így emlékezett: „[Az üdülőben] A földszinti tágas, szép hall végében könyvtár volt, asztalok... Volt ott egy újságíró házaspár, a lányukkal. A kislány zongorázott. Az ő zongorajátékáról ír a Szeptemberi áhítatban... Együtt hallgattuk a zongorázást, és akkor megcsókoltuk egymást” (VARGHA 444).

A hazautazásuk előtti éjszakán a költő rosszul lett. A szívpanaszokat felesége, Harmos Ilona az elválás izgalmával, a nyári szerelem körül támadt érzelmi bonyodalmakkal magyarázta (KOSZTOLÁNYI 1990: 273). Másnap a klinikai vizsgálatok a szív körüli hajszálerek valamelyikének megpattanását tették felelőssé a rosszullet kialakulásában (uo.). Hogy otthon ágynak esett, lázasan, „félíg önkívületben töltött napokat, éjszakákat”, az a Radákovich Máriához írt 1935. augusztus 5-ei levélből tudható. Előtte való napon vetette papírra meleg hangú, Govorkovich Jánoshoz címzett levelét:

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
BUDAPEST, I., TÁBOR-UTCA 12.
TEL.: 530–85.

1935 VIII. / 4.

Kedves bátyám,
végtelenül meghatottak soraid.

Különösen az a közlésed, hogy te vitted ki sohase látott nagyapám koporsóját a régi Brenner-házból.

Leveledet elküldtem Szabadkán élő édesanyámnak. Ő nyilván emlékezik rád.

Köszönöm figyelmedet. Köszönöm okos és finom tanácsaidat is.

A kutyához, kedves bátyám, hű maradok, annyival is inkább, mert a gondos ápolás hatása alatt fölépült, ma már vígan ugat, magyarán szólva: kutyabaja.

Ismeretlenül is szeretettel köszönt s minden jót kíván neked
híved:

Kosztolányi Dezső

Formáját tekintve a Radákovich Máriához augusztus 5-én és a Govorkovich Jánoshoz augusztus 4-én írt levél között feltűnik pár apró formai hasonlóság: fenn, a bal sarokban mindkettőn nyomtatottan szerepel a levélíró neve, címe, telefonszáma (Radákovich Márián a telefonszám javított, való-

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
BUDAPEST, I., TÁBOR-UTCA 12.
TEL.: 530-85.

1935 VIII. / 4.

Kedves bátyám,

végképp meggyőződtem arról.
Küldöm az a leveled, hogy te
vittél én. Inkább látott napokban
megnyitja a régi Drenner-ház-
ból.

Köszönetet akarok mondani
csodáimnak. Tisztelem emléke-
zeteiért.

Köszönet. Köszönet. Köszönet
az és főleg a leírásaidnak is.
A leveled, kedves bátyám, nem
mossa el, amíg el nem érkezik,
mert a gondos ápolás hatására
alatt futott, és már
újra újult, meggyőzően:
bátyáim.

Tisztelem és szeretet
közül mind jól kívánok
Köszönet
Köszönet Drenner

színűleg Füst Milánéra, aki pártolta a kapcsolatot). Govorkoviché levelezőlapra íródott, Radákovich Máriáé valószínűleg levélpapírra. A Tábor utca a patikus levélén kötőjellel, az asszonyén az utca szó rövidítve nyomtatódott. A többi, eddig közölt Kosztolányi-levél közül (KOSZTOLÁNYI 1996) egyik sem íródott saját nevével, otthoni címével ellátott, nyomtatott levélpapírra. De más hasonlóság is érzékelhető. Habár beteg volt, fontosnak tartotta a gyors válaszadást, illetve levélírást. Miért is? Radákovich Máriáén nem csodálkozunk, hiszen az új szerelem mintha új értelmet adott volna életének. Mária „csodatévő” válasza után így búcsúzott a következő, a majdani augusztus 8-ai levélben: „Egészséges vagyok. Kutya bajom.” A *kutyabaj* szó az egyik levélben egybe- (a Govorkovichhoz írottban: „magyarán szólva kutyabaj”), a Radákovich Máriáéban különírva szerepel („Kutya bajom”). A két levél sorai szerint kutyája is, ő is meggyógyult.

A Govorkovich Jánoshoz szóló levél első mondataiban érezhető a végtelen meghatódottság, melyet az annyira szeretett védő-óvó családjának említése váltott ki. Ismeretlenül is bátyjának nevezte a gyógyszerészt, hiszen a temetőbe ő vitte ki köztisztelőben álló anyai nagypapjának koporsóját nagyszülei házából. Kosztolányi csak kétéves volt, amikor elveszítette őt, de az édesanyjára emlékeztető, halk szavú, igen művelt nagyapa emlékét 1916-ban versben is megőrizte:

„Szemem gyakorta visszanéz / és úgy idézlek, / anyámnak atyja, régi gyógyszerész. // Arcodon mély magány jegye. / Te félreültél, / hogy mulatott cigánnyal a megye. // Azt mondják régi emberek, / tej, szódavíz volt / italod hangos asztalok megett. // Ruhádon nincs egy árva folt, / oly szűzi-rendes, / de körmöd a sok jódtól sárga volt. // Patikus család hű fia, / könyved se volt több / csak egy latin ó Pharmacopoea. // Bolyongtál a magyar mezőn, / lankadt zarándok, / fájó göröngyre estél könnyezőn. // Hányszor látlak, ifjú füvész, / alélva menni / egy tájon, hol az inség füttyürész. // Szívedbe méreg és virág, bot a kezeden, / a válladon egy ócska hátizsák. // Ánizs, kamilla, jószagú / gyökér volt benne / és benne volt, már benne volt a bú.”

A gyógyfüveket szedegető, mélabús, korán elhalt gyógyszerész betegségét („Szívedbe méreg és virág,” és amelyben „már benne volt a bú”) mintha felfedné unokája a róla írt versében, mely a *Mák* című kötetbe sorolódott be.

A patikárius nagyapa Dér Zoltán adatai alapján „Gyerekkorát Temesváron töltötte, az ő édesapja tímárlegényként érkezett Poroszországból. Édesanyja fiatalon meghalt, Fornwald Ignác plébános nevelte fel a gyereket egy Temesvár környéki német faluban. A frissen diplomázott patikussegédnek a

Szerb Vajdaság akkori központjában, Temesváron adták ki a működési engedélyt. Ekkor került Szabadkára...” (DÉR 2005).

Kosztolányiné megírta férje életrajzát, aki annak idején egy részét, valószínűleg a legelejét, látta, és jóvá is hagyta. Benne a család fakuló emlékezete alapján próbálta megrajzolni a nagypapa alakját:

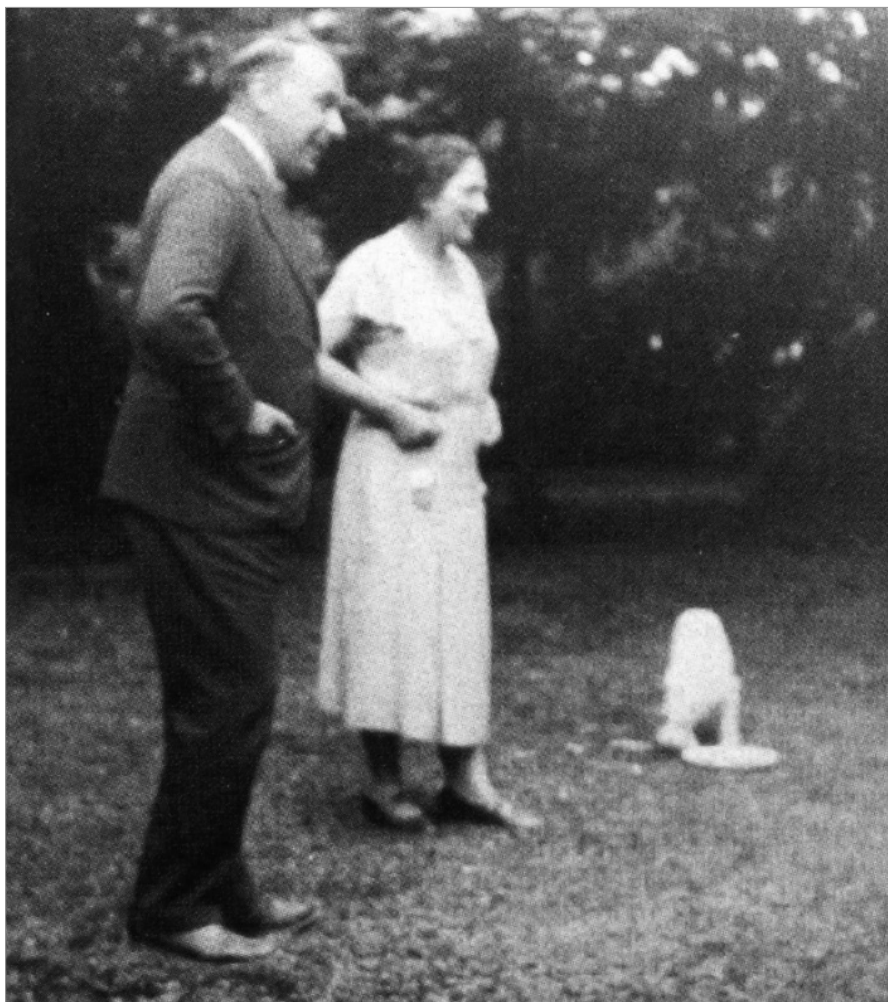
„...a fiatal diák a verseci Herzog-gyógyszertárban (gondolom, Herczeg Ferenc nagyanynjánál) tanulta ki a patikárius mesterséget. Úgy látszik, más kegyes pártfogói is akadtak, mert alig néhány esztendő múlva megkapta a szabadkai harmadik gyógyszertár jogát... A két első közül az egyik, a legjobban menő a tekintélyes Hofbauer család kezében volt, még régebben pedig a Hofbauerek anyai őseinek, a Cléryeknek a birtokában. Brenner József nemsokára feleségül vette Hofbauer István gyógyszerész és Cléry Magdolna leányát, Auréliát. // A rokonszenves, csendes Brenner nagypapa nem befolyásolta jelentősen a Kosztolányi család életét. Dezső unokájának születése után nem is egészen két évvel, 1887. február 11-én, hatvanegy éves korában meghalt.”

A megemlékezés és a gyászjelentés megjelent a *Szabadkai Hírlap* II. évfolyama 7. számának mellékletében, 1887. február 13-án, vasárnap:

„+ Brenner József tekintélyes városi polgár e hó 11-én meghalt. A mélyen megszomorodott család iránt általános a részvétel. A drága halott egyike volt azoknak a ritka embereknek, a kikben a polgári erények összessége egyesítve van. Mint jóltevő felebarát, mint családapa, mint polgár egyaránt szeretve és tisztelve volt. Magatartása, egyénisége és az emberekkel való érintkezése megnyerő volt, úgy hogy a boldogultnak soha ellenségei nem voltak. A gyászoló család a következő gyászjelentést adta ki: Özv. Brenner Józsefné Hofbauer Aurélia a maga és gyermekei nevében fájdalomtól megtört szívvel jelenti, hogy szeretett férje Brenner József gyógyszerész, Szabadka város törvényhatósági bizottságának tagja f. évi február hó 11-én reggel fél 4 órakor hosszú és súlyos szenvedés után életének 61-ik, boldog házasságának 32-ik évében megszűnt élni. A gyöngéd férj s önfeláldozó apa elhunytát siratják bánatos özvegyén kívül: gyermekei Luiza, férj. Decsy Dezsőné férjével s gyermekeivel; József nejjével Decsy Etelkával; Eulália férjével Kosztolányi Árpáddal s gyermekeivel; testvére Brenner Luiza özv. Medersitzky Ignácné; anyósa özv. Hofbauer Ignácné, nagynénje Fromwald Terézia; sógorai: Hofbauer Adolf, Vilmos, István és Miklós; továbbá számos rokonai és barátai. A megboldogultnak földi ré-

szei február 12-én d. u. 4 órakor lettek a bajai sírkertben eltakarítva; az engesztelő szt. mise áldozat pedig ugyanaznap d. e. 10 órakor a Szt.-Téréz egyházban mutatott be az Urnak. Béke hamvaira!”

Mi történt a kutyával, a Kosztolányi-levél másik szereplőjével? A költő az 1920-as években versben, prózában is emlegette kutyáját, 1933 júliusában a *Pesti Hírlap*ban Hattyú halálát is megírta. De a Govorkovich Jánosnak cím-

Kosztolányi Dezső és Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona
kertjükben a Kedvessel (KOVÁCS 125)

zett levelében nem erről a kuvaszról szól. Kosztolányiról sok fénykép, pillanatképfelvétel készült. A *Halkan szítál a tört fény* című kötet gyűjtötte össze a legtöbbet (KOVÁCS). A 125. oldalon, a 141. képen feleségével és egy kutyaival látható. A kötet a fotográfia készítésének idejét az 1930-as évek elejére teszi. Mivel 1933-ban pusztult el Hattyú, kicsit hűtlennek is érezte magát az író, hogy három hónap után már új kutya érkezett a házhoz. A fotón, mely 1934-ben készülhetett, látható is: vékony alkatú, növendéknek tűnő. A *Pesti Hírlap* 1935. július 3-ai, szerdai számában, az *Ember és világ* rovatban *Kedves* című írásában örökítette meg új házörzőjét (szövegét lásd a *Függelékben!*). A karcolat – Kedves nevű kutájáról – ékes példája annak, hogy Kosztolányi nem tett különbséget írói műfajok között. A hírlapközleményeket ugyanolyan művészi hevülettel, igénnyel és odafigyeléssel alkotta, mint a novellát vagy a regényt. Hogy mennyire nagy kihívás és művészet volt számára a hírlapírás, igazolja a tény: egyszerre negyven-ötven lapban jelentek meg írásai.

„Ír egy lepkéről, ír a kutájáról, töltőtolláról, a gépkocsikról s egy malacról, amely piros pántlikát viselt. Minderről ugyanezzel az erővel ír... S talán ezt kellene mindenekelőtt megtanulni tőle: az író a mellékesről, a hulladékról, a jelentéktelenről is ugyanazzal az erővel és felelősségérzettel, műgonddal és figyelemmel ír, mint a végtelenről, vagy a feltétlenről, vagy az emberiségről és a megváltásról” (MÁRAI 296).

Kosztolányi sóhajtasnyi remekműveit Németh László is nagyra becsülte: „...a magyar próza e században alig termelt valamit, amit tökéletességben ezekhez a félhasábos remekművekhez lehetne hasonlítani” (NÉMETH 202).

A *Kedves* című kisprózában a szomorúság és gyász megidézésekor egy csepp humor, irónia is megcsillan, mint a többi nagy művében, amikor az életről-halálról értekezik. A Hattyú hiányának emlegetésekor ekképpen fogalmaz: „Fájt itthon a néma kutátlanság.” Hogy rövidítse a gyászévet, bizonygatja, az embernek megjáró gyászév tizenkét hónapja helyett a kutya esetében elég a tizenkét hét is. Újra kuvaszt hoz a házhoz. Védettet, őshonost, melyről Hattyú esetében írta: „fajtam őrzője, bölcs magyar kuvasz”. Míg általában ez az állat nagy testű, nemességet sugárzó, erős csontozatú, szikár izomzatú, félelmet nem ismerő, Kedves kutya „ideges és törékeny”, „egy láma és egy röpködő fehér madár légies keveréke”. A fájától teljesen elütő eb, anyjának utolsó kölyke, valószínűleg szuka, szeretettségben szenved. A kuvaszra nem jellemző vihogását, éles csaholását egyedül csak gazdája parancsára hagyja abba. Kosztolányi tűnődése, mi lesz a sorsa az ilyen állatnak, már jelzi – az ellentétes szerkesztésmódnak megfelelően –, hamarosan más érzések kerekednek felül. Reggel Kedves beszalad a hálósobába, s mintegy imádat

tekint gazdája üres ágyára, aki a fürdőszobában tartózkodik. Az író érzi a feléje áradó mérhetetlen szeretetet, s párhuzamosan saját halála sejklik fel: „Arra gondoltam, hogy egyszer, ha nem leszek s kihűlt testemet leemelik az ágyról, éppígy fog majd beszaladni s hódolni az eltűntnek, aki egy-két pillanatig még tovább él az ő képzeletében.” A tetőponton egy perc múlva a gépkocsinak rohanó, gazdáját kereső, szinte a gondolataival azonosuló kutyát láttatja, „a szeretet vértanúját”. Miután hosszú szenvedés árán megmenekül, az íróban tudatosul, hogy ez az ő utolsó kutyája. A befejezésben, az ember-állat szenvedését és az elmúlás felett érzett megrendülését egy jól ismert proverbium átigazításával oldja fel: „Jobb úgy elmúlni ebből a világból, hogy a kutya se ugasson utánunk.”

A sok érdeklődő olvasó a kuvasz felgyógyulásáról csak öt hónap múlva, októberben szerzett tudomást, először a *Pesti Hírlap*ból az *Ember és világ – Arcok és karcok* (KOSZTOLÁNYI 1935d: 12), később a *Bács megyei Napló*ból, az *Arcok és karcok* rovatból (KOSZTOLÁNYI 1935e: 21):

„Amikor kedves kutyámat elütötte a gépkocsi s vérébe fagyva beszállították a kórházba, megemlékeztem róla. Olvasóimtól sok levelet kaptam, melyben vigasztaltak, tanácsokkal láttak el. Megnyugtathatom őket, hogy azóta a beteg fölépült s egy idegrázkódáson kívül a szó szoros értelmében kutyabaja. Ha gépkocsit lát, visszatorpan, a fülét hátra csapja, leül. Vagyis most már egészen korszerű kutya. Ugy tiszteli ezt a szörnyet, mint valaha az őserdő kutyája a tigrist és az oroszánt. Egyébként ujabban még egy levél érkezett, mely nem nekem szolt, hanem lakásomra cimezve egyenesen neki: »Kedves kutyánk«. Tűnődtem, mit tegyek ezzel a levéllel. Végül elhatároztam, mivel a címzett nem tud olvasni, kinyitom és az ő nevében köszönöm meg az ismeretlen szives figyelmét, mivel a címzett írni se tud. Bocsánatot kérek ezért. Életemben először sértettem meg kénytelenségből – a levéltitkot.”

Govorkovich János nem várta meg ezt az olvasóknak szóló beszámolót. A kutya balesetét követően, amikor még júliusban értesült róla, valószínűleg a *Bács megyei Napló* karcolatából, hamarosan megfogalmazta Kosztolányihoz levelét. Ő maga is nagy állatbarát lehetett, mert a róla készült fennmaradt festményen egy kis testű kutyával látható. Govorkovich a balesetet szenvedett házi kedvenc állapota felől érdeklődhetett, melyre azt válaszolta az író, hogy „a gondos ápolás hatása alatt fölépült, ma már vígan ugat, magyarul szólva: kutyabaja”. A nagy tudású gyógyszerész „okos és finom” tanácsokat adott, utal rá Kosztolányi. A karcolat első megjelenése, Govorkovich levele és Kosztolá-

nyi válaszlevele között mindössze egy hónap telt el, miközben a költő önkívületben, lázas betegségben is töltött napokat. Mégis mihelyt tehetette, válaszolt annak, aki kivitte társaival a temetőbe anyai nagyapjának koporsóját.

Govorkovich János jól ismerhette a Brenner és Kosztolányi családot, a gyógyszerész-famíliák Szabadkán összetartottak. Brenner Eulália, a költő édesanyja és Govorkovich nagyjában egykorúak voltak. Ezért is küldte el édesanyjának a levelet Szabadkára. A levél, sajnos, odaveszett, nem található meg a Kosztolányi-hagyatékban, az MTA Kézirattárában (vö. SÁFRÁN) őrzött Kosztolányi-levelezésben. Arról sem tudunk, édesanyja válaszolt-e, és mit. Dér Zoltán az általa összeállított levélgyűjteményben is nyomatékositja: „...elvesztek az 1926. december 3-a, tehát apja halála után anyjához írt levelek is” (DÉR 1988: 5), ugyanígy az 1935-ben írt levélnek sincs nyoma. Az 1935-ben és 1936-ban írottaknál többször utal rá Réz Pál, hogy: kézirata elveszett vagy lappang (KOSZTOLÁNYI 1996: 1058–1061). Ha megmaradt volna a Govorkovich-levél, jobban rávilágíthatott volna a patikus és a Brenner család kapcsolatára.

A hírlapokban megjelent miniatűr irodalmi műfajokat – mint a *Kedvest* is – Kosztolányi olyan igényességgel alkotta meg, hogy Illyés Gyula szerint „értékes művei legelső sorába tartoznak”. Így jelenhetett meg – rokon gondolatúakkal együtt – a *Hátrahagyott művek* VI. kötetében, az *Ember és világ* címűben (KOSZTOLÁNYI é. n.: 8), mint ahogy a *Pesti Hírlap* rovatcímében is szerepelt. A kötetnek rendkívüli jelentősége van. Illyés Gyula – aki nagy műgonddal és szeretettel gondozta, rendezte sajtó alá költőtársának műveit tizenegy kötetbe tárgyi egységek alapján – úgy véli, hogy a halála óta megjelentek közül e kötet anyaga állt Kosztolányihoz a legközelebb, ő maga is könyvnek szánta (uo. Illyés Gyula bevezetője).

A karcolatnak utolsó és még néhány mondatára rácaffolt az élet. Egy a Kosztolányi Dezső özvegyével készült beszélgetésből kiderült, hogy mindennek az ellenkezője teljesedett be. A hűséges Kedves, a „szeretet morfinistája...”, gazdája halála után is kereste, heves ugatásával szinte visszakövetelte Kosztolányit. Bebizonyosodott az is, hogy nem csak egy-két pillanatig élt tovább a kutya képzeletében, hiányát mindvégig megszenvedte. „A rímek özvegyénél” tett látogatása alkalmából egy hírlapíró jegyezte le 1942-ben a „lírai kutya” szomorú sorsát:

„Régebben a házhoz tartozott még egy hűséges kutya is: a *Kedves*. Kosztolányi hogy szerette! Hogy vigyázott rá, hiszen hányszor volt egyetlen kísérője magányos sétáin. A költő, a gazda elment. *Kedves* éjjel-nappal kereste, szélteben-hosszában ugatott. A környéken, úgy látszik, nagyon ideges emberek laknak, mert feljelentették az özvegyet.

A kutyát nem lehetett kiengedni az udvarra, mert nem egyszer egy-egy alattomos kő eltalálta. El kellett ajándékozni a szomszédok miatt, akik olyan gyorsan elfelejtették, hogy közelükben Kosztolányi Dezső lakott...” (HORVÁTH).

Boldog időszakban, ugyanakkor a halál árnyékának közelségében született a karcolat, akárcsak a Govorkovichhoz írott levél is, amikor minden apróság, minden jel életbevágóan fontos, mert „Csak az láthatja meg igazán a világot, aki távozni készül” (KOSZTOLÁNYI 1935c: 4).

FÜGGELÉK

Kosztolányi Dezső
Kedves

Két évvel ezelőtt vesztettem el öreg kutyámat. Akkor sokáig tépelődtem, vegyek-e még egy kutyát ebben az életben. De mint legtöbbször, gyöngé voltam. A gyászévet se tudtam megvárni. Fájt itthon a néma kutyátlanság. Úgy okoskodtam, hogy ha az embereket átlag tizenkét hónapig szokás gyászolni, a kutyáknak elég tizenkét hét is. Fölfogásomat élettani törvényekkel igyekeztem okolni, melyek arra mutatnak, hogy míg nekünk hónapok szükségesek teljes kifejlődésünkhöz, addig a kutyák ugyanazt hetek alatt elérik.

Három hónap múltán csakugyan szereztem egy új kutyát. Kedvesnek neveztem. Kölyökkutya volt, fehér, magyar kuvasz, mint a másik. Úgy képzeltem, hogy ezzel még kevesebb csorba esik hűségemen. A fajta az állatoknál örökkévaló. Schopenhauer írja, hogy az a kiscica, amelyik ma az udvaron ugrándozik, voltaképp azonos azzal, amelyik évezredekkel azelőtt ugrándozott ottan. Az egyén élete közjáték, jelenségek káprázata, s a valóság a fajta mély, titokzatos, mindig folytonos élete.

Ez az elmélet természetesen csalóka. Kedves, aki elfoglalta elődje ólját, tállait és szilkéit s szívemben azt a helyet, mely öreg kutyám elpusztulásával megüresedett, merőben más volt, mint a régi. Annyira nem lehetett összetéveszteni vele, mint engem egy alföldi földműves-sel. Az anyja utolsó kölyke volt, ideges és törekeny, mindegyik között a leggyámoltalanabb. Mint ilyen, szopni is alig kaphatott, a többi izmosabb kutyakölyök elmarta az emlőről. Ölben hoztam haza. Itt napokig ámulva nézegette az idegen környezetet, az ajtókat és küszöböket, csak azután szokott meg. Nem is házunkkal barátkozott össze,

hanem mivelünk. Megtanulta, hogy ki milyen fontos nálunk, a rangja és hasznossága szerint. Valami csodálatos vágy lakozott benne, hogy szeressék. Az étel egyáltalán nem érdekelte. Fontosabb volt neki, hogy beszélgessenek és játsszanak vele. Ezért mindig otthagya a húst is. Amint vannak falánk, mohó, torkos kutya, úgy volt ő falánk, mohó, torkos a szeretetre. A szeretet morfinistája volt. Rohamjai jöttek az udvaron, egyszerre elfogta a farkasétvágy, hogy más, fejlettebb élőlények becézzessék, s nem nyugodott mindaddig, míg be nem tört, és itt jól nem lakott szeretettel. Csakhogy sohase lakhatott jól. Végignyargalt szobáinkon, felgöngyölte szőnyegeinket, hanyatt vágódott, hogy perzseljük föl, és semmisítsük meg, ha akarjuk. Vihogott a fogaival és lihegett. Ha kissé csillapítottuk, újra kezdte. Nem lehetett kielégíteni. Ha kizártuk, két lábra állt az ajtónál, nyöszörögve a kilincsre kapaszkodott, s órákig várakozott, be-bekandikálva, hogy nem vesszük-e észre. Mindnyájunkat elfárasztott lázas követelőzésével. Csak ő nem fáradt bele soha.

Nekem ez a kutya kezdettől fogva nem tetszett, hogy ennyire nem kutya. A kutya legyen kutya, mondottam dühösen. Ez azonban egy láma és egy röpködő, fehér madár légies keveréke volt. Lírai kutya volt. Talán féltékenykedtem is rá. Egy házban untig elég egy lírai költő. Valahányszor elmentem hazulról, a kertfal különböző fokain a búcsúzás szertartásos táncalakzatait lejtette el, Júlia erkélyjelenetét játszotta végig, fejét odanyújtotta, hogy még az utcáról is megsimogassam, aztán minden foknál kihajolt, mindig epedőbben és kérlelőbben, mindaddig, míg az emelkedő kertfal lehetetlenné nem tette az érzelgős ketőt. Hazajöttünkör pedig megismételte az egészet. Ekkor élesen és viharosan csaholt. Minthogy szomszédaim már panaszkodtak a lármás és szenvedélyes üdvözlések miatt, leszoktattam róluk. „Csitt” – szóltam rá, s már nem csaholt. De látni lehetett, hogy szeme még jobban izzik. A szemével csaholt, oda menekült a visszafojtott, némaságra kárhoztatott rajongás.

El-eltűnődtem, mi lesz a sorsa ennek a kutyának, aki se ételre, se italra, se alvásra nem vágyakozik, csak a gyöngédségre. Mindenki nevette őt. Látogatóink nem tudtak szabadulni tolakodó jóságától, melyet nyilván a betörőkre és a rablókra is kiterjesztett volna. Senkit se harapott meg. Fogait nem arra használta, amire teremteték.

Múltkor reggel, amikor már a fürdőszobában mosakodtam, hallottam, hogy beront a hálószobába, s láttam, hogy imádó figyelemmel tekint üres ágyamra. Most először hatódtam meg igazán, mint az, aki nek nem a szemébe mondják, hogy szeretik, hanem háta mögött hallja

meg, véletlenül, vagy egy jelből következteti. Arra gondoltam, hogy egyszer, ha nem leszek, s kihúlt testemet leemelik az ágyról, éppígy fog majd beszaladni, s hódolni az eltűntnek, aki egy-két pillanatig még tovább él az ő képzeletében.

Egy perc múlva kiszaladt az utcára, nekirohant egy gépkocsinak, s az végiggázolt rajta. Vérezve, aléltan hozták be, mint a szeretet vértanúját, aki egy gyors, benzinnel fűtött tüzes szekéren akart az egek egébe roppenni, hogy ott egészen szellemmé és lélekké váljon. Negyvenkét fokos láza volt. Kórházba szállítottuk. Ott a sebészeti osztályon egy lábatört kövér disznó mellett helyezték el. Néhány napig élet és halál között lebegett. Most hazahoztuk. Állcsontja eltörött, lába még sebes és fájós, de már tejet lefetyel. Amint etetem, érzem, hogy ez az én utolsó kutyám. Nem, többé sohase vállalom a szeretet megalázó rab-ságát és fájdalmát. Azok a kötelékek, melyek még megvannak, lassan bomoljanak szét, szakadozzanak el, aztán legyek végre szabad. Jobb úgy elmúlni ebből a világból, hogy a kutya se ugasson utánunk.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRIĆ, Stanko et al. 2008. *S druge strane ogledala. Katalog izložbe*. [A tükör másik oldaláról. Kiállítási katalógus.] Muzej Slavonije, Osijek
- BOTKA Ferenc 2004. *Tere-fere. Kosztolányi Dezső írásai a Bács megyei Naplóból. 1923–1926*. Balassi Kiadó – Forum Könyvkiadó, Budapest–Újvidék
- DÉR Zoltán 1985. A motiváló otthon. A készülődés évei. Kosztolányi Dezső 1885–1985. [Kosztolányi-émlékszám]. In: *Üzenet*, 2–3., 79–92.
- DÉR Zoltán 1988. *A Kosztolányi család levelezéséből*. Veljko Vlahović Munkás-egyetem, Szabadka (Életjel Könyvek, 39.)
- DÉR Zoltán 2005. Utószó. In: Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló (1897–1899)*. Közreadja, sajtó alá rendezte és az utószót írta Dér Zoltán. Szabadegyetem, Szabadka (Életjel Könyvek, 116.), 143–144.
- EGYETEMI ALMANACH 1890. *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXIX–XC. évről*. Budapest
- EMLÉKKÖNYV 1892. *Emlékkönyv a Királyi Magyar Természettudományi Társulat félé százados jubileumára*. Kiadja a K. M. Természettudományi Társulat, Budapest
- GOVORKOVICH János 1890. *Költemények*. Írta Csongor. Anglo-nyomda, Budapest
- GOVORKOVICH János 1928. A hadifogoly. In: *Bács megyei Napló*, 349., 58–60.
- GOVORKOVICH János 1929a. *Erich, bocsáss meg (Regény)*. K. Minerva d. d., Subotica

- GOVORKOVICH János 1929b. Az akkordmunka. In: *Pásztortűz*, 11., 251–252.
- GOVORKOVICH János 1929c. Lepkeszárnyakon. In: *Bácsmegyei Napló – Irodalmi almanach*, 2029. december 25., 51–53.
- GRLICA, Mirko 2003. Bíró Károly – a kompromisszum-kereső polgármester. Fordította: Mácsai Tibor. In: *Üzenet*, 3., 75–89.
<http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/81/grlica.html> (2025. 01. 15.)
- GYÓGYSZERÉSZEK ÉVKÖNYVE 1886 = *Gyógyszerészek évkönyve. Zsebnaptár az 1886. évre. I. évfolyam*. Kiadja a Gyógyszerészi Közlöny szerkesztősége, Budapest
- HORVÁTH Zoltán 1942. Látogatás a rímek özvegyénél. Érdekes beszélgetés Kosztolányi Dezsőnével. In: *Film, Színház, Irodalom*, 15., 1942. április 10.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1920. *Mák. Kosztolányi Dezső versei*. II. kiadás. Tevankiadás, Békéscsaba
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1934. Milkó Izidor. In: *Kalangya*, 9., 609–611.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1935a. Kedves. In: *Pesti Hírlap*, 148., 5.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1935b. Kedves. In: *Napló*, 190., 6.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1935c. Ember és világ. Ákom-bákom. In: *Pesti Hírlap*, 210., 4.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1935d. Ember és világ. Arcok és karcok. In: *Pesti Hírlap*, 229., 12.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1935e. Arcok és karcok. In: *Napló*, 290., 21.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1985. *Válogatott novellák és karcolatok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1996 *Levelek-naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. Osiris Kiadó, Budapest
- KOSZTOLÁNYI Dezső é. n. *Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei. VI. kötet. Ember és világ*. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Illyés Gyula. Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T., Budapest
- KOSZTOLÁNYI Dezsőné 1990. *Kosztolányi Dezső. Életrajzi regény*. Holnap Kiadó, Budapest
- KOVÁCS Ida 2006. *Halkan szítál a tört fény. Kosztolányi Dezső összes fényképe*. A kötetet összeállította, szerkesztette és az utószót írta Kovács Ida. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
- MAGYARORSZÁGI IPAROSOK 1892. *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím és lakcímjegyzéke*
- MAJTÉNYI Mihály 1962. Mindennapi kenyérünk. Részletek az *Álomrétek kaszásai* című, most készülő új kötetből. In: *Magyar Szó*, 5., 13.
- MÁRAI Sándor 2002. Ember és világ. In: *Hajnali részegség. In memoriam Kosztolányi Dezső*. Válogatta, szerkesztette, összeállította Réz Pál. Nap Kiadó, Budapest, 295–297.

- NÉMETH László 2002. Kosztolányi Dezső. In: *Hajnali részegség. In memoriam Kosztolányi Dezső*. Válogatta, szerkesztette, összeállította Réz Pál. Nap Kiadó, Budapest, 200–203.
- RÓNAY László 1985. „*Ki volt ez a varázsló?*” Kozmosz Könyvek, Budapest
- SÁFRÁN Györgyi 1978. *Kosztolányi Dezső hagyatéka. Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona hagyatéka. Hitel Dénes gyűjteménye*. MTA Kézirattár, Budapest
- SCHÖPFLIN Aladár 1930. Erich, bocsáss meg. Govorkovics János regénye. In: *Nyugat*, 18., 425–426.
- STADLER Aurél. *A szabadkai gyógyszerterek története. 1780–1945*. Kézirat. Szabadkai Történelmi Levéltár
- SZABÓ Dániel 2004. A véderőtűntetések résztvevői. In: *Korall*, 17., 43–60.
- SZENTELEKY Kornél 1943. *Szenteleky Kornél irodalmi levelei. 1927–1933*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. Kiadja a Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest
- VARGHA Balázs 1984. *Jelek, jelképek, jellemek. Irodalmi és művészeti tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest

ABSTRACT • János Govorkovich, a pharmacist born in Subotica, was well acquainted with Kosztolányi Dezső's maternal grandfather and was among those who carried his coffin to the cemetery at his funeral. Upon reading a sketch by Kosztolányi – who was also from Subotica but lived in Pest – about his beloved dog, Kedves, who had suffered an accident, Govorkovich wrote a letter to the poet. In his letter, he recounted the relationship between their families and offered medical advice. The poet soon responded, and Govorkovich later glued Kosztolányi's reply into his copy of *“Mák”*. This letter, along with the book, remains in the possession of the authors. – The study outlines the literary work of János Govorkovich and examines the penultimate year of Kosztolányi Dezső's life, during which he wrote the sketch and exchanged letters with the pharmacist from Osijek. Kosztolányi's response letter and the sketch are also published in this study.

KEY WORDS • Kosztolányi Dezső Writer, Poet; Grandfather Brenner József Pharmacist; Govorkovich János Pharmacist and Writer; Kedves the Dog; City of Subotica; City of Osijek; Pesti Hírlap; Bácsmegyei Napló; Sketch

SAŽETAK • Ivan Govorković, farmaceut rodom iz Subotice, je dobro poznao dedu po majci Dežea Kostolanjija, bio je među onima što su mu nakon smrti kovčeg izneli do groba. Pročitavši crticu koju je napisao Kostolanji – rodom

takođe Subotičanin, a sada stanovnik Pešte – o njegovom psu Kedvešu koji je doživeo nesreću, odlučio je da mu napiše pismo. U pismu je opisao veze između njihovih porodica, a dao je i medicinske savete. Pesnik je ubrzo napisao svoj odgovor Ivanu Govorkoviću, koji je farmaceut zalepio unutar svoje Kostolanjijeve zbirke pod naslovom *Mak*. Ova zbirka, zajedno sa pismom, se nalazi u vlasništvu autora. Rad prikazuje autorsko stvaralaštvo Ivana Govorkovića, kao i pretposlednju godinu života Dežea Kostolanjija, u kojoj je napisao crticu, i u kojoj se odigralo dopisivanje sa osječkim farmaceutom. Objavljuju se i Kostolanjijev odgovor i originalna crtica.

KLJUČNE REČI • pisac i pesnik Deže Kostolanji; deda i farmaceut Jožef Brener; farmaceut i pisac Ivan Govorković; pas Kedveš; grad Subotica; grad Osijek; list „Pešti hirlap”; list „Bačmeđei naplo”; crtica

Beérkezés időpontja: 2025. február 27.

Elfogadás időpontja: 2025. március 5.

SZABADKA VÁROS TÉRHASZNÁLATI MINTÁZATAI

PATTERNS OF SPATIAL USAGE OF URBAN SPACE OF SUBOTICA
NAČINI KORIŠĆENJA URBANOG PROSTORA SUBOTICE

KRISKA OLIVÉR

PhD, tanársegéd

Szegedi Tudományegyetem, Társadalomföldrajz Tanszék

kriska.oliver@szte.hu

GÖNCÖL ANDOR

egyetemi hallgató

Szegedi Tudományegyetem, Társadalomföldrajz Tanszék

goncolaz004@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány célja Szabadka városi tereinek térhasználati és percepciós mintázatainak vizsgálata, különös tekintettel a történelmi, kulturális és politikai tényezők hatására. Az elemzés középpontjában a városi tér szimbolikus újraértelmezése, a helyi lakosság térhasználati és a különböző társadalmi csoportok eltérő térszemlélete áll. Elméleti háttérét a földrajzi tér társadalmi konstrukciójának elméletei adják, különös tekintettel Lefebvre és Soja munkáira. Lefebvre szerint a tér nem csupán fizikai kiterjedés, hanem társadalmi, gazdasági és kulturális dimenziókkal is rendelkezik. Soja „Thirdspace” koncepciója hangsúlyozza a tér megélt dimenzióját, amely az emberek mindennapi tapasztalatait és érzelmi kötődéseit foglalja magában. A kutatás ezen elméleti kereteken belül vizsgálja a városi tér szimbolikus és funkcionális szerepét. – A kutatás során egy online kérdőíves felmérést végeztünk 2023 októberre és 2024 januárja között, amely a szabadkai lakosság térhasználati szokásait és városi terekkel kapcsolatos percepcióit vizsgálta. A kérdőív három nyelven (magyarul, szerbül és horvátul) volt elérhető, célzott Facebook-hirdetések segítségével, és összesen 205 válasz érkezett. Az eredmények alapján Szabadka városközpontja kiemelt jelentőséggel bír a helyi lakosság mindennapi életében. A kérdőíves felmérés és az OpenStreetMap adatai alapján körülhatárolható a város „központja”, amely magában foglalja a Korzót, a Városházát és környékét. Ezeket a helyszíneket nemcsak történelmi-kulturális jelentőségük miatt látogatják gyakran, hanem közösségi találkozóhelyként is funkcionálnak. A válaszadók szóhasználata és preferenciái alapján megfigyelhető, hogy ugyanazon

terek eltérő jelentésekkel bírnak a különböző nyelvi és nemzetiségi csoportok számára. Összességében Szabadka térhasználata erősen központosított, de több kisebb alközpont is kialakult. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy jobban megértsük a városi terek társadalmi szerepét, valamint iránymutatást nyújthatnak a várostervezés és helyi identitásépítés számára is.

KULCSSZAVAK • térhasználat, multikulturalizmus, szimbolikus tér, helyi identitás, városfejlődés

A TÉRFELFOGÁS ÁTALAKULÁSA A TÁRSADALOMFÖLDRAJZBAN

Az 1900-as évek közepén a társadalomföldrajz jelentős paradigmaváltáson ment keresztül, amely kulcsfontosságú hatást gyakorolt a tudományág fejlődésére és meghatározó térfelfogásának kialakulására. A regionális földrajz az 1900-as évek közepén uralkodó irányzat volt a társadalomföldrajzban. Ennek során a kutatók különböző földrajzi területek és régiók vizsgálatára összpontosítottak, és azokat különböző szempontok (kultúra, gazdaság, társadalom stb.) alapján azonosították és elemezték (PANELLI 188). A cél az volt, hogy feltárják és megértsék a területek sajátosságait, valamint az ottani társadalmi-gazdasági folyamatokat. Ugyanakkor számos bírálat érte a társadalomföldrajzi vizsgálódást, melyek leginkább a tudománytalanság, a leíró jelleg és az elméletalkotás hiánya felől érkeztek. A század közepétől a kvantitatív forradalom ugyanakkor a társadalomföldrajzban is forradalmi változásokat hozott (KWAN–SCHWANEN 261–264). A létrejövő pozitivistáknak az adatok gyűjtésének és statisztikai elemzésnek a hangsúlyozására összpontosított. Az új módszerek alkalmazása lehetővé tette a társadalomföldrajzi folyamatok pontosabb és precízebb elemzését. Ezek hatására kialakult és meghatározó felfogásban létrejött a tér, mint konténer meghatározása. Egy olyan terület, ahol megtörténnek a folyamatok. A tudományos vizsgálódás középpontjában pedig a mérhető, megfigyelhető, kvantifikálható folyamatok játszották a főszerepet, amelyekből – egyéb tudományterületekhez hasonlóan – a társadalomföldrajz is hipotéziseket és törvényeket vizsgálhatott, állapíthatott meg. Ezen analógián születtek a különböző gravitációs modellek a városok, települések közötti interakciók mértékének meghatározására. A földrajzi térrel foglalkozó kutatók célja az volt, hogy a területek gazdasági és társadalmi folyamatait tudományos alapossággal elemezzék, ennek érdekében pedig kvantitatív adatokat kezdtek alkalmazni, és statisztikai eszközökkel, elemzésekkel kezdtek el dolgozni (JOHNSTON et al. 963–967).

Később, az 1960-as, 1970-es évektől kezdve azonban a pozitívizmust támadó megközelítések egyre meghatározóbbakká váltak, a behaviorista és a

humanisztikus földrajz tekintetében. Szerintük a tér és az ember viszonya egy teljesen más megközelítésben működik. Bírálták a pozitivista megközelítést kizárólag erőteljes kvantifikációs oldaláról, illetve hogy az egyént szinte teljesen kizárják a vizsgálódásból, racionális lényként gondolkodva róla, holott a humanisztikus földrajz megközelítése szerint az egyén és a tér viszonyában az egyéni, az ő tapasztalásain, emocionális gondolkodásán van a hangsúly (KWAN-SCHWANEN 261–264; LESZCZYNSKI 1–3). A korábban uralkodó esszencialista nézőpont mellett megerősödött az antiesszencialista álláspont is, sőt, a társadalomföldrajzos tudományos vizsgálódások számos új módszertani és elméleti kerettel bővültek (ZHOU-ZHANG 48–49).

TÁJ ÉS EMBER KAPCSOLATA

A pozitivista nézet a tájat objektív, anyagi valóságnak tekinti, amely független az emberi érzékeléstől vagy a társadalmi folyamatoktól (GAILING 196). Ugyanakkor a táji, tájképi kutatások sokat változtak az elmúlt évtizedekben. A kutatások iránya három fő megközelítés mentén alakult. A berkeley-i iskola – amelyet leginkább Carl Sauer neve fémjelez – felfogása szerint a táj egy kulturális műtárgy, amelyet az emberi tevékenység alkot és alakít (ROSE 1–6). Maga a táj tehát a fizikai aktivitások és gyakorlatok reprezentációja különböző kulturális csoportok által, ezzel egyben egyfajta indikátora – terméke – az adott hely és adott csoport társadalmi folyamatainak (uo.). Ezzel szemben az új kulturális földrajz (New Cultural Geography, NCG) úgy véli, hogy a táj valóban reprezentatív, azt ugyanakkor a hatalmi dinamikák erőteljesen befolyásolják. Szemben a hagyományos berkeley-i nézettel, a kultúra és a létrehozott kulturális táj nem determinisztikus, nem holisztikus és nem is értéksemleges (uo.). A kulturális táj sokkal inkább jellemezhető úgy, mint egy folyamatosan átalakuló és különböző érdekcsoportok által alakított, vitatott táj (uo.). E megközelítéshez csatlakozik a marxista földrajz, de a humanisztikus földrajz is, habár eltérő módszertannal és meglátásokkal, mindegyik a táj és az ember közös kapcsolatát és a kettő közötti kölcsönhatást és annak dinamikáját vizsgálja (uo.). A harmadik meghatározó irányzat a fenomenológiai iskola, amelyet a nem-reprezentatív elmélet befolyásolt, a táj helyzetére és annak a szemlélődő alany megjelenésében játszott szerepére összpontosít. Bár ezek a módok különböző megközelítéseket képviselnek, nem kizárólagosak, és mind hozzájárultak a változatos és fejlődő tájkutatás ún. tájképéhez (uo.).

A tájak ilyenfajta – társadalmi – megalkotása befolyásolja az adott tereken belüli viselkedést és gyakorlatokat, és alapot szolgáltathat ideológiák, nemzeti identitások létrehozásában, formálásában (VÍIK 108–110). A lét-

rehozott táj és az egyén kapcsolata igen szoros, a társadalom a maga képére alakítja környezetét, létrehozva bizonyos tényezőkkel és folyamatokkal jellemezhető tájat, ahogy azt a *Dasein* és az *Umwelt* fogalmai is megjelenítik Heidegger és Husserl esetében. Előbbi szó szerint azt jelenti: 'ott lenni', hangsúlyozva, hogy az ember nem elszigetelt elem, hanem egzisztenciálisan a világban helyezkedik el, egyben a világgal való kapcsolata révén folyamatosan „válík” (HEIDEGGER 11–15), az *Umwelt* viszont mindezt megtölti jelentéssel, az egyén tapasztalásaival és látásmódjával (HUSSERL 60).

A fentiekből is látszik az, hogy a tér alakításában nagy szerepe van a társadalomnak (LEFEBVRE 8; GREIDER–GARKOVICH 2; GAILING 196). David Harvey szerint a tér nem csupán semleges konténer – illeszkedve a *Dasein* és az *Umwelt* kocepciókhoz –, amiben a társadalmi folyamatok lezajlanak, hanem aktívan részt vesz ezekben a folyamatokban. A tér társadalmilag konstruált, azaz a társadalom alakítja ki és reprodukálja a maga érdekei mentén. Harvey hangsúlyozza a tér több dimenzióját: nemcsak fizikai kiterjedésről van szó, hanem társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális méreteiről is. Ezt az elméletet tovább gazdagítja Lefebvre, aki szerint a tér abszolút, relatív és kapcsolati dimenziói egyaránt fontosak annak megértéséhez, hogyan jönnek létre és alakulnak át a városi terek. Az abszolút tér segít megérteni a tér univerzális kereteit, a relatív tér segít megérteni a tárgyak és események egymáshoz viszonyított helyzetét, a kapcsolati tér pedig segít megérteni a társadalmi folyamatok által alakított teret (LEFEBVRE 233–237; GAILING 196–197; AASE 53–54; GREIDER–GARKOVICH 5–6). Mindebben a struktúrának és az intézményeknek is kiemelt szerepük van (GAILING 198–202). Szükséges különbséget tenni a formális (például törvények) és az informális (például hagyományok) struktúrák között. Az informális intézmények rugalmasabbak, mivel hosszú távú társadalmi változások során gyakran változnak. Az új intézményelméleti megközelítés szerint a struktúrák és az egyéni cselekvés között dialektikus kapcsolat van. Ezen megközelítést alkalmazva a tájra, egyben sugallva, hogy mind a formális, mind az informális intézmények fontos szerepet játszanak a táj formálásában (GAILING 202). Mindebből következik, hogy a társadalmilag konstruált tér kontextusfüggő, tehát igazából nem is az „igazi” teret és térdefiníciót szükséges meghatároznunk, hanem meg kell érteni a teret létrehozó kontextust, környezetet, társadalmi közeget, a struktúrákat (GREIDER–GARKOVICH 7–12; AASE 53–55; GAILING 200–202).

A tudományos vizsgálódásnak tehát integrálnia kell a fizikai és a mentális reprezentációkat egyaránt (GAILING 197), csakúgy, mint a térrel kapcsolatos tapasztalásokat, figyelembe véve különösen a marginalizált társadalmi csoportokat.

A társadalmilag megalkotott terek nem csupán fizikai aspektusból tevődnek össze, hanem kulturális és szubjektív jelenségek történelmi és kulturális beágyazottságával is (VÍIK 107–108; GAILING 195–197; REMM 133–135). Ezáltal (egyedi) helyek jönnek létre, amelyekhez a kulturális csoportok jelentéseket társítanak (VÍIK 107–108; GREIDER–GARKOVICH 15–16). Így maga a hely egy többretegű identitással rendelkező térré válik, amely fizikai, társadalmi és időbeli aspektussal rendelkezik (VÍIK 103; RELPH 25–28). A helyek tehát komplex karakterrel bírnak, amelyek kölcsönös interakciót tartanak fenn az egyének, a társadalom és a hely között (RELPH 29–36; GAILING 202–203). Soja *Thirdspace* elmélete különösen fontos ebben az összefüggésben, mivel hangsúlyozza, hogy a tér nem csupán fizikai (firstspace) és reprezentációs (secondspace) dimenziókkal rendelkezik, hanem egy harmadik, megélt dimenzióval (thirdspace) is, amely az egyének mindennapi tapasztalatait és érzelmi kötődéseit foglalja magában (SOJA 53–69).

További fontos aspektus ehhez kapcsolódóan a helyek autentikussága, hiszen a létrejövő helyekre nemcsak a helyi lokális társadalom és kultúra hat, hanem nagyobb léptékű, globális tényezők is befolyásolják. Mindez gyakran a helyek identitásának homogenizációjához vezet az autentikusság elvesztésével (RELPH 79–81). Ezáltal pedig az egyének kötődése a helyhez lazul, a hely identitásképző ereje is csökken, sőt bizonyos egyének vagy csoportok akár kívülállónak is érezhetik magukat egy adott helyen (RELPH 90–116), továbbá a helyet alakító változások értelmezése, megítélése és azok emberre gyakorolt hatásai konfliktusokat szülhetnek a különböző csoportok között (GREIDER–GARKOVICH 16–17).

A SZABADKAI VÁROSSZÖVET MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐI

A városok térszerkezetének és szimbolikus térhasználatának a vizsgálata fontos kutatási területté vált az elmúlt évtizedekben. Különösen érdekes ez olyan városok esetében, amelyek többször is impériumváltáson mentek keresztül, mint például Szabadka. A város térszerkezetének és szimbolikus térhasználatának változásait több síkon is vizsgálhatjuk, jelen tanulmány két fő aspektusra fókuszál: a köztéri szobrok és emlékművek állításának és eltávolításának gyakorlatára, valamint a város identitásának alapjául szolgáló épületekre, építményekre.

A városok utca- és térelnevezései, valamint köztéri szobrainak sorsa szorosan összefügg az aktuális politikai hatalom legitimációs törekvéseivel és a kollektív identitás alakításának szándékával. Ahogy Papp Árpád rámutat: „az aktuális politikai elit határozza meg a hivatalos történelmi keretet, éppen ezért tagadja meg a korábbi rendszereket és azok földrajzi értelmezési tarto-

mányát, ad a sajátjának értelmet” (PAPP 37). Az új hatalomnak szüksége van arra, hogy kijelölje saját terét és viszonyát a múlthoz. Ez a „térkörbejelölési gyakorlat” nem új jelenség, hanem a nemzeti identitás és hatalmi legitimáció egyik fontos eszköze.

Szabadka esetében a városszerkezet kialakulása hosszú folyamat eredménye. Ahogy Mészáros Piroska részletesen bemutatja, a középkori erődtámasztásból fokozatosan alakult ki a polgári város a 18–19. század folyamán (MÉSZÁROS 7–12). A 19. század végére már egy fejlett városi struktúra jön létre, amelyet az 1884-es Tóth (Könyves)-féle térkép részletesen ábrázol. Ez tekinthető a modern Szabadka kiindulópontjának (LOVRA 111–119).

A 20. század folyamán Szabadka többször is gazdát cserélt. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia része lett. Ezek a politikai változások minden alkalommal a városi tér szimbolikus újraértelmezését is magukkal hozták. Az utcák és terek átnevezése, valamint új szobrok állítása és a régiek eltávolítása ennek a folyamatnak a legszembetűnőbb megnyilvánulásai (PAPP 37–43).

Az utcanevek vizsgálata rávilágít arra is, hogy az egymást követő politikai rendszerek hogyan próbálták saját ideológiájukat és történelemszemléletüket rávetíteni a városi térre. Ahogy Stiperski és munkatársai kimutatták több közép-európai város összehasonlító elemzésében, az utcanevek összetétele (politikai személyiségek, művészek, földrajzi nevek aránya) jól tükrözi az adott korszak prioritásait (PAPP 37–43). Szabadka esetében is megfigyelhető, hogy a magyar, a jugoszláv és a szerb korszakok eltérő névadási gyakorlatot követtek.

A köztéri szobrok és emlékművek sorsa szintén beszédes. A 18–19. században elsősorban egyházi jellegű szobrok és épületek határozták meg Szabadka arculatát. A 20. században azonban egyre inkább előtérbe kerültek a politikai tartalmú emlékművek. Ezek állítása és eltávolítása szorosan követte a politikai változásokat. Különösen látványos volt ez a folyamat a szocialista Jugoszlávia időszakában, amikor számos új emlékmű került felállításra, majd a rendszerváltás után ezek egy része eltávolításra került (PAPP 38–40).

A városi tér szimbolikus birtokbavételének ez a gyakorlata nem egyedi jelenség. Ahogy Azaryahu rámutat, ez a folyamat világsszerte megfigyelhető, különösen politikai rendszerváltások idején (AZARYAHU 312–315; PAPP 37). A közép-európai régióban az 1989–90-es rendszerváltások után különösen intenzív volt ez a folyamat.

Míg a politikai hatalom szimbolikus térfoglalási törekvéseit jól tükrözik az utcanevek és szobrok változásai, érdemes feltárni, hogy ezek mennyire vannak összhangban a helyi lakosság mindennapi térhasználatával és térszemléletével. A kutatás rávilágíthat arra, hogy a politikai szándék és a lakosság

tényleges térhasználata között milyen eltérések mutatkoznak. Ez fontos tanulságokkal szolgálhat a várostervezés és a helyi identitásépítés számára is. A hivatalos és nem hivatalos térszemlélet összevetése árnyaltabb képet adhat Szabadka valós térszerkezetéről és a városi tér megéléséről.

A KUTATÁS ALKALMAZOTT MÓDSZERTANA

A kutatás során online kérdőíves felmérést végeztünk, amely 2023 októbere és 2024 januárja között zajlott. A kérdőív célja a szabadkai lakosság térhasználati szokásainak és városi terekkel kapcsolatos percepcióinak a feltárása volt. Az adatgyűjtés célzott Facebook-hirdetések segítségével történt, amely lehetővé tette a helyi lakosság széles körű elérését. A kérdőívet három nyelven – magyarul, szerbül és horvátul – tettük elérhetővé, hogy biztosítsuk a város multikulturális közösségének reprezentatív megszólítását. A felmérés eredményeként összesen 205 válasz érkezett.

A kérdőív tematikája a városi térhasználat különböző aspektusaira terjedt ki, beleértve a leggyakrabban látogatott helyszíneket, az egyes terek megítélését, valamint a válaszadók személyes kötődéseit és preferenciáit. Az adatok elemzése során különös figyelmet fordítottunk a nyelvi és kulturális különbségekre, amelyek meghatározhatják az adott terekhez fűződő viszonyt. Az OpenStreetMap (OSM) adatbázisának felhasználásával kiegészítettük a kérdőíves válaszokat, hogy pontosabb képet kapjunk a város központi területeinek használatáról és jelentőségéről.

Az elemzés során kvalitatív és kvantitatív módszereket kombináltunk. A válaszok statisztikai feldolgozása mellett tartomelemzést is végeztünk, hogy feltárjuk az egyes helyekhez kapcsolódó szimbolikus jelentéseket és nyelvi sajátosságokat. Az OSM-adatok alapján térképes vizualizációkat készítettünk, amelyek segítettek azonosítani Szabadka legfontosabb csomópontjait és közlekedési tengelyeit.

TÉRHASZNÁLATI SAJÁTOSSÁGOK SZABADKÁN

A térhasználatot tehát igen sok tényező befolyásolja, ugyanakkor fontos, hogy azt valóban minden társadalmi csoport használhassa, hozzáférhessen, és aktív résztvevője legyen a tér, a hely alakításában. A kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy mely helyeket látogatja leggyakrabban a válaszadó Szabadkán. Nem meglepő módon a városközpont kiemelt szerepet játszik a szabadkaiak mindennapi életében. Ugyanakkor fontos annak vizsgálata is, hogy a központon belül melyek a leglátogatottabb terek, milyen szóhasználattal illetik ezeket a tereket, és összességében milyen övezetet jelölhetünk „központ” néven.

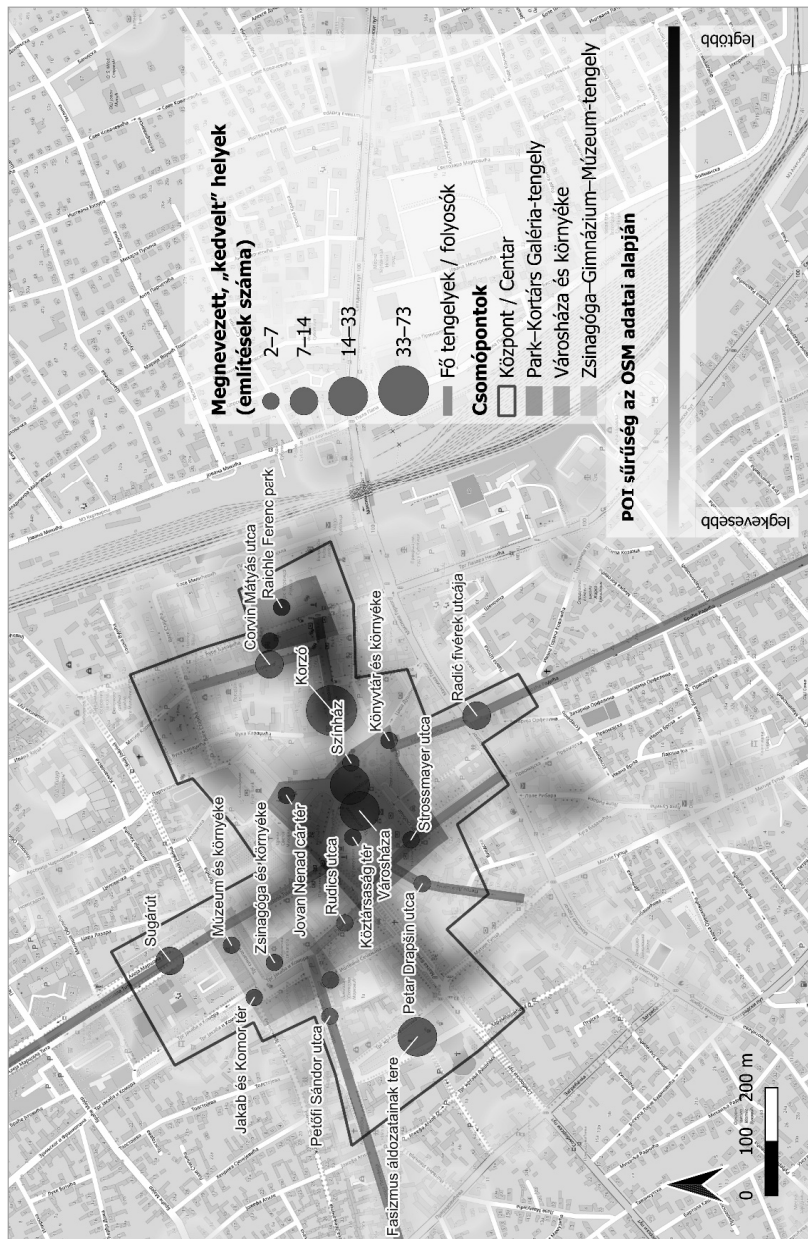
A válaszokat vizsgálva ugyanis 56 esetben szerepelt a „központ” vagy „centar” kifejezés. A fejezet egyik célja tehát körülhatárolni a központot két adatforrás segítségével, és meghatározni a főbb helyeket, csomópontokat, amelyeket leggyakrabban használnak a helyiek.

Az egyik adatforrás a kérdőív említett kérdésére adott válaszok, a másik pedig az OpenStreetMap (OSM) point of interest adatbázisa (POI), amelynek adatai olyan specifikus helyeket vagy helyszíneket jelölnek a térképen, amelyeket valaki hasznosnak vagy érdekesnek találhat. Ezek lehetnek épületek, intézmények, emlékművek, különböző attrakciók. Ezen POI-k sűrűsége és a válaszadók által említett helyszínek alapján körülhatárolhatóvá vált egy olyan övezet, amelyet Szabadka „központjának” nevezhetünk, egyben behatárolva azt is, hogy az az 56 válaszadó, aki ezt említette, nagyjából milyen övezetre gondolhatott (1. ábra).

Az övezeten belül leggyakrabban a Korzó került említésre (73 említés), ezt követte a központ, illetve centar (56 említés). Harmadik helyen a Városháza szerepel (33), itt azonban fontos megjegyezni, hogy ahogy a térképen is látjuk, egyes helyek igen közel esnek egymáshoz, átfedik egymást, és a legtöbb esetben nemcsak egy pontra vonatkoznak, hanem inkább a megnevezett helyre és környékére. Válaszadótól függött, hogy ki milyen helyben gondolkodott, milyen szó vagy szavak jutottak először eszébe a kérdés elolvasása után. Tehát aki a Városházát említette, nemcsak a Városházát látogatja leggyakrabban, hanem annak közvetlen környezetét is, csak ezt a területet a Városházával azonosította. Ugyanakkor Szabadka esetében a Városháza a település talán legfontosabb szimbóluma, identitásképző eleme stílusa és reprezentativitása nyomán (LOVAS 191–196).

A Fasizmus áldozatainak tere esetében, melyet 24-szer említettek, már megfigyelhető az, hogy több formában is hivatkoztak rá a válaszadók. Egyrészt természetesen magyarul és szerbül a Fasizmus áldozatainak terének nevezték többen, de használták a Teréz tér, a Szent Teréz-templom környéke, az Elesett harcosok tere, és egy esetben a második világháború áldozatainak tereként hivatkoztak rá. Látható tehát, hogy a tér a helyiek szóhasználatában is többféleképpen szerepel, más-más formában hivatkoznak rá, a tér több jelentéssel bír (LOVAS 188–190), különösen a magyar nyelvű válaszadók esetében, csak ők hivatkoztak rá több formában.

A Szabadság tér (20) helyzete is érdekes, a tér ugyanis a Városháza közvetlen szomszédságában van, csakúgy, mint a másik oldalán a Köztársaság tér. Utóbbit azonban mindössze három alkalommal említették, mindhárom esetben szerb nyelvű válaszadók. Magyarul ketten hivatkoztak rá, egyszer zsolnai kék szököként, másszor pedig Kiskorzóként említették. Ennek oka nem derült ki a felmérésből, de valószínűsíthetően a válaszadók beleértették – az előbbieken kívül – a központ és Városháza megnevezésekbe is.

1. ábra. Térhasználati csomópontok és folyosók a „központban”.
Forrás: Kérdőíves felmérés és OSM. Saját szerkesztés (2025)

A 6–8. legtöbb említést kapott helyek a városközponttól távolabb helyezkednek el, név szerint a Kiserdő és sportcsarnok (14), a Prozivka park (13) és Palics (13). Ezekhez kapcsolódóan megfigyelhető az, hogy nemcsak pontszerű vagy felületekként értelmezhető tereket neveztek meg a válaszadók, de vonalas elemeket, utcákat is, amelyek összekötik az azonosított központot ezekkel a külső helyszínekkel. Ezek közül kiemelkedett a Sugárút, a Radić fivérek utcája, a Petőfi Sándor utca és a Strossmayer utca, amelyek fontos folyosóként funkcionálnak a külső városrészek elérésében. Viszont a városközpontban egyéb kisebb, de jelentős utcákat is megneveztek, ami hangsúlyozza városkép-alakító szerepüket, ilyen a Corvin Mátyás utca és a Rudics utca. Előbbi összesen 13 alkalommal említették, viszont többen a Boss utcájaként hivatkoztak rá.

Említésre méltó ugyanakkor több egyéb tér is, amelyek szoros érintkezésben vannak egymással, vagy a már említettek mellett/mentén helyezkednek el, de sokan megemlítették őket. Ilyen a Zsinagóga (7) és környéke, a Jakab és Komor tér (4), a Gimnázium (3), de ehhez szorosan kapcsolódva a Sugárút és a múzeum is említhető. Mindezek egy fontos csomópontot alkotva, a fentebb említett folyosókkal állnak kapcsolatban a központ egyéb tereivel. Egy másik fontos csomópont a Raichle Ferenc park (7) és a Kortárs Galéria (6). Továbbá a Városháza környéki, korábban részletezett csomópontot kiegészítik olyan elemek, mint amilyen a színház épülete (6), a könyvtár (4) és a szorosan hozzá kapcsolódó Jovan Nenad cár tér (4).

A városközpont kiemelt szerepet játszik a szabadkaiak mindennapi életében, ugyanakkor a „központ” fogalma többértű és összetett, amelyet a kérdőíves válaszok és az OpenStreetMap adatok alapján sikerült körülhatárolni. Edward Soja *Thirdspace* koncepciója különösen releváns, mivel rámutat arra, hogy ezek a terek nem csupán fizikai helyszínek vagy politikai reprezentációk, hanem az emberek mindennapi életének megélt színterei is. Például a Korzó vagy a Városháza környéke egyszerre hordoz történelmi-kulturális jelentést, ugyanakkor közösségi találkozóhelyként is szolgál (LOVAS 9–17).

A térhasználati vizsgálat alapján Szabadka városszerkezetében jól kirajzolódnak a főbb csomópontok és tengelyek. Ezeket a csomópontokat jelentős tengelyek (utcák) kötik össze egymással, illetve kapcsolják őket a külső városrészekhez. Szabadka térhasználatát erősen központosított, ugyanakkor a külső területekkel való kapcsolat is hangsúlyos. A város többközpontú jelleget mutat, ahol a fő csomópont mellett kisebb, specializált funkciójú alközpontok is kialakultak. A térhasználat mintázata tükrözi a város történelmi fejlődését és a lakosság változatos igényeit, egyúttal rámutat a potenciális fejlesztési irányokra is a városi terek és közlekedési folyosók további optimalizálása terén.

A KONKRÉT VÁROSI TEREK MEGÍTÉLÉSE

A kérdőívben a konkrét városi terekre vonatkozóan megkérdeztük, hogy a válaszadó számára az adott tér, hely mennyire fontos. A válaszok alapján szignifikáns különbségek születtek abból a szempontból, hogy a magyar és a szerb nyelven válaszolók mely helyeket mennyire találták fontosnak a városban. A horvát nyelven kitöltött kérdőívek alacsony száma miatt esetükben ez a különbségtétel nem jellemző. Az összesített válaszokat illetően elmondható, hogy minden válaszadó számára a Korzó, a Városháza, a Népszínház, a Raichle-palota, a Zsinagóga és a Szabadság tér meghatározó helyszín: ezek kapták ugyanis a legmagasabb értékeket. A maximális 5-ös értékből összesítve ezek a helyek 4 feletti értéket kaptak. A legalacsonyabb értékeket I. Péter király szobra, Antunovich János püspök szobra és Jovan Nenad cár szobra kapta (3 alatti értékek). Itt fontos megemlíteni, hogy a püspök szobra, ha a horvát nyelven kitöltőket vesszük figyelembe, akkor 3,9-es értékkel rendelkezik (2. ábra).

Vannak azonban olyan városi helyek is, amelyek a nemzetiségek esetében jelentősen eltérő megítéléssel bírtak, ugyanakkor – mivel a városközpontban helyezkednek el – igen gyakran találkoznak velük a helyi lakosok. A legnagyobb különbség Jovan Nenad cár szobra és az azonos nevű tér megítélésében van, e kettőt a szerb nyelven kitöltők fontosabbnak érzékelik. A másik oldalról pedig a magyar nyelven válaszolók jóval fontosabbnak tekintik Kosztolányi Dezső szobrait, Bíró Károly szobrát vagy éppen a Corvin Mátyás utcát, de például a Köztársaság tér tekintetében is eltérés figyelhető meg. Illetve összességében a magyar nyelven válaszolók némileg fontosabbnak jelölték meg az egyes épületeket, mint a Városháza, a Raichle-palota, a Zsinagóga, azaz a szecesszió egyes fontos megtestesítőit a városszövetben, a lokális gondolkodásukban ezeknek meghatározóbb szerepe van. Míg a szerb nyelvű válaszok esetében bizonyos terek, szobrok, emlékművek megítélése tekinthető fontosabbnak. Tuan szerint a helyek jelentősége nem csupán fizikai jelenlétükből fakad, hanem abból is, hogy milyen érzelmi kötődéseket alakítanak ki az emberekben (TUAN 34–50). Ez jól tükröződik abban is, hogy a magyar válaszadók számára kiemelkedően fontosak a szecessziós épületek és környékük (például a Raichle-palota), míg a szerb válaszadók inkább politikai emlékművekhez kötődnek.

Amiben viszont hasonlóan gondolkodtak a válaszadók, az a Népszínház fontossága, Ivan Sarić (Szárits János) emlékműve, vagy éppen maga a Korzó. Lényeges tehát kiemelni, hogy az egyes városi terek és helyek megítélése nagyban függ a társadalmi, kulturális és történelmi tényezőktől, utóbbi példák mégis jól tükrözik azt, hogy a helyi sajátosságokhoz és a lokális identitáshoz

Az Ön számára mennyire fontosak az alábbi helyek?

Nyelv / Helyek	Jovan Nenad cār tēr (Trg) Faszizmus áldozatainak tere (Trg) Köztársaság tēr (Trg) Korzó (Korzó) Kosztolányi Dezső szobrai Bíró Károly szobra Jovan Nenad cār szobra									
	Szabadság tēr (Trg slobode)	Jakab és Komor tēr (Trg Jakaba i Komora)	Jovan Nenada)	áldozatainak tere (Trg) fašizma)	Köztársaság tēr (Trg republike)	Korzó (Korzó)	Kosztolányi Dezső szobrai	Bíró Károly szobra	Jovan Nenad cār szobra	
magyar nyelv										
szerb nyelv										

Nyelv / Helyek	I. Antunovich János püspök szobra Városháza Zsinagóga Népszínház Raichle-palota Lifka Sándor emlékműve Az ismeretlen vízvezeték-szerelő szobra									
	Corvin Mátyás szobra	Ivan Sarić szobra	Péter király szobra	Antunovich János püspök szobra	Városháza	Zsinagóga	Népszínház	Raichle-palota	Lifka Sándor emlékműve	Az ismeretlen vízvezeték-szerelő szobra
magyar nyelv										
szerb nyelv										

2. ábra. Egyes városi helyek megítélése, népszerűsége.
Forrás: Kérdőíves felmérés. Saját szerkesztés (2025)

köthető személyek, elnevezések megítélése azonos a vizsgált csoportok esetében, mindez pedig a helyi közösség és összetartozás erősítéséhez is hozzájárul.

ÖSSZEGZÉS

A kutatás eredményei alapján Szabadka városközpontja kiemelt szerepet játszik a helyi lakosság mindennapi életében, ugyanakkor a központ fogalma többretegű és eltérően értelmezett a különböző nyelvi-kulturális csoportok körében.

Az elméleti háttér rávilágít arra is, hogy a városi tér szimbolikus újraértelmezése szorosan összefügg az aktuális politikai hatalom legitimációs törekvéseivel, például az utcanevek és köztéri szobrok változásain keresztül. Ugyanakkor a lakosság tényleges térhasználata gyakran eltér ezektől a szimbolikus céloktól. A kérdőíves válaszok alapján azonosítottuk Szabadka legfontosabb csomópontjait és közlekedési tengelyeit, amelyek központi szerepet játszanak a város mindennapi életében. A Korzó, a Városháza és környéke nemcsak történeti-kulturális jelentőséggel bír, hanem közösségi találkozóhelyként is funkcionál.

Az eredmények azt mutatják, hogy Szabadka térhasználata erősen központosított, de kisebb alközpontok is kialakultak, amelyek specializált funkciókat töltenek be. A kutatás hozzájárult annak megértéséhez, hogy a városi terek hogyan tükrözik a társadalmi folyamatokat és identitásokat, valamint iránymutatást nyújthatnak a várostervezés és helyi identitásépítés számára. A tanulmány hangsúlyozza a történeti és politikai tényezők szerepét a városi tér szerkezetének és használatának alakításában, miközben rámutatott arra is, hogy ezek mennyiben állnak összhangban a lakosság tényleges igényeivel és térszemléletével.

IRODALOMJEGYZÉK

- AASE, Tor H. 1994. Symbolic Space: Representations of Space in Geography and Anthropology. In: *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, Vol. 76, No. 1, 51–58.
DOI:10.2307/490497
- AZARYAHU, Maoz 1996. The Power of Commemorative Street Names. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, 14 (3), 311–330.
DOI:10.1068/d140311
- GAILING, Ludger 2012. Dimensions of the social construction of landscapes – Perspectives of new institutionalism. In: *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences – Section A: Humanities and Social Sciences*, 66, 195–205.
- GREIDER, Thomas – GARKOVICH, Lorraine 1994. Landscapes: The Social Construction of Nature and the Environment. In: *Rural Sociology*, 59 (1), 1–24.
DOI:10.1111/j.1549-0831.1994.tb00519.x
- HEIDEGGER, Martin 1927. *Seit und Zeit*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen
- HUSSERL, Edmund 1976. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Martinus Nijhoff, Den Haag
- JOHNSTON, Ron – HARRIS, Richard – JONES, Kelvyn – MANLEY, David – WANG, Wenfei Winnie – WOLF, Levi 2019. Quantitative methods II: How we moved on – Decades of change in philosophy, focus and methods. In: *Progress in Human Geography*, 44 (5), 959–971.
DOI:10.1177/0309132519869451
- KWAN, Mei-Po – SCHWANEN, Tim 2009. Critical Quantitative Geographies. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 41 (2), 261–264.
DOI:10.1068/a41350
- LEFEBVRE, Henry 1991. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Blackwell. Malden (USA) – Oxford (UK) – Carlton (Australia)
- LESZCZYNSKI, Agnieszka 2017. Epistemological critiques. In: Wilson, John P. (ed.): *The Geographic Information Science & Technology Body of Knowledge, 4th Quarter 2017 Edition*. The University Consortium for Geographic Information Science. GIS&T BoK, 2017(Q4)
DOI:10.22224/gistbok/2017.4.1
- LOVAS Ildikó 2020. *A város lelke, avagy identitásjelek*. Magyar Szó Lapkiadó Kft., Újvidék
- LOVRA Éva 2014. Modern várossá válás. In: *Létünk*, 1., 107–122.
- MÉSZÁROS Piroska 1999. Szabadka városrendezésének története. In: *Bácsország*, 7–8., 7–12.

- PANELLI, Ruth 2009. Social geography. In: *International Encyclopedia of Human Geography. Volume 10*. Elsevier Science, 185–194.
DOI: 10.1016/B978-008044910-4.01002-6
- PAPP Árpád 2013. A szabadkai terek, utcák és szobrok „területszerző” funkciója. In: Cseri Miklós – Bereczki Ibolya (szerk.): *Ház és Ember*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve, 25.), 37–49.
- RELPH, Edward 1976. *Place and Placelessness*. Pion Limited, London
- REMM, Tiit 2011. Understanding the city through its semiotic spatialities. In: *Sign Systems Studies*, 39 (2/4), 124–144.
DOI: 10.12697/SSS.2011.39.2-4.06
- ROSE, Mitchell 2017. Landscape. In: Richardson, Douglas – Castree, Noel – Goodchild, F. Michael – Kobayashi, Audrey – Liu, Weidong – Marston, A. Richard (Eds.): *International Encyclopedia of Geography. People, the Earth, Environment, and Technology*. Wiley, New York
- SOJA, Edward W. 1996. *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Wiley-Blackwell, Oxford
- TUAN, Yi-Fu 2001. *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, Minnesota
- VIK, Tõnu 2011. Human spatiality. A cultural phenomenology of landscapes and places. In: *Problemos*, 79, 103–114.
- ZHOU, Qilou – ZHANG, Jie 2011. Internet of Things and Geography. In: *Review and Prospect*, 2, 47–51.
DOI: 10.1109/cmisp.2011.101

ABSTRACT • The aim of the study is to examine the patterns of spatial usage and perception in the urban spaces of Subotica, with a particular focus on the influence of historical, cultural, and political factors. The analysis centers on the symbolic reinterpretation of urban space, the spatial practices of local residents, and the differing spatial perceptions of various social groups. The theoretical framework is based on theories of the social construction of geographic space, particularly the works of Lefebvre and Soja. According to Lefebvre, space is not merely a physical expanse but also encompasses social, economic, and cultural dimensions. Soja’s “Thirdspace” concept emphasizes the lived dimension of space, encompassing individuals’ everyday experiences and emotional connections. Within this theoretical framework, the research explores the symbolic and functional roles of urban space. – The study employed an online survey conducted between October 2023 and January 2024 to investigate the spatial practices and perceptions of Subotica’s residents. The questionnaire was available in three languages (Hungarian, Serbian, and Croa-

tian) and distributed via targeted Facebook advertisements, resulting in 205 responses. The findings indicate that Subotica's city center holds significant importance in the daily lives of its residents. Based on survey responses and OpenStreetMap data, the city's "center" was delineated to include areas such as Korzo, City Hall, and their surroundings. These locations are frequented not only for their historical and cultural significance but also as communal meeting points. The language use and preferences of respondents reveal that the same spaces carry different meanings for various linguistic and ethnic groups. Overall, spatial usage in Subotica is highly centralized, with several smaller sub-centers emerging. The study's findings contribute to a deeper understanding of the social role of urban spaces and provide insights for urban planning and local identity-building initiatives.

KEY WORDS • **spatial usage, multiculturalism, symbolic space, local identity, urban development**

SAŽETAK • Cilj ove studije je analiza načina korišćenja i percepcije urbanih prostora u Subotici, s posebnim naglaskom na uticaj istorijskih, kulturnih i političkih elemenata. Istraživanje se fokusira na simboličku reinterpretaciju gradskog prostora, način na koji ga lokalno stanovništvo koristi, kao i na različite percepcije prostora među društvenim grupama. Teorijski okvir istraživanja zasniva se na konceptima društvene konstrukcije geografskog prostora, posebno na radovima Lefebvrea i Soje. Prema Lefebvreu, prostor nije samo fizički entitet, već ima i društvenu, ekonomsku i kulturnu dimenziju. Sojin koncept „Thirdspace” naglašava doživljenu dimenziju prostora, obuhvatajući svakodnevna iskustva ljudi i njihovu emotivnu vezu s određenim mestima. U kontekstu ovih teorijskih okvira, istraživanje analizira simboličke i funkcionalne aspekte gradskog prostora. – Tokom istraživanja, realizovana je online anketa između oktobra 2023. i januara 2024. godine, s ciljem da se analiziraju načini korišćenja gradskih prostora i percepcija različitih lokacija među stanovnicima Subotice. Anketa je bila dostupna na tri jezika (na mađarskom, srpskom i hrvatskom), ciljano usmerenih Facebook oglasa, pri čemu je prikupljeno ukupno 205 odgovora. Rezultati pokazuju da centar Subotice ima ključnu ulogu u svakodnevnom životu lokalnog stanovništva. Na osnovu anketnih odgovora i podataka OpenStreetMap-a, može se jasno odrediti gradski „centar”, koje obuhvata Korzoa, Gradsku kuću i njihovu okolinu. Ove lokacije nisu značajne samo zbog svoje istorijske i kulturne vrednosti, već i kao ključna mesta za društvena okupljanja. Analizom terminologije i preferencija ispitanika, može se primetiti da isti prostori nose različite simboličke i funkcionalne vrednosti za različite jezičke i etničke zajednice. – Generalno, prostorna organizacija Su-

botice pokazuje izraženu centralizaciju, ali su istovremeno prisutni i manji sekundarni centri. Rezultati istraživanja mogu doprineti dubljem razumevanju društvene uloge gradskih prostora, kao i poslužiti kao vodič za urbanističko planiranje i oblikovanje lokalnog identiteta.

KLJUČNE REČI • prostorna upotreba, multikulturalnost, simbolički prostor, lokalni identitet, urbanističko planiranje

Beérkezés időpontja: 2025. február 3.

Elfogadás időpontja: 2025. február 15.

EGY HAYDN-MOTÍVUMRA ÉPÜLŐ NÉPI DALLAM VAJDASÁGI VÁLTOZATAI

VARIATIONS OF A FOLK MELODY BASED ON A HAYDN MOTIF
FROM VOJVODINA
VOJVOĐANSKE VARIJACIJE NARODNE MELODIJE
NA JEDAN HAJDNOV MOTIV

KÓNYA SÁNDOR

néprajz-, népzene kutató, pedagógus
énekelversszerző és -előadó
konyacsoka@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmányban egy olyan népi dallamot ismerhetünk meg, mely bizonyára Haydn-motívumból keletkezett. A motívum a 44. számú *e-moll* (*Gyász*) *szimfónia* elején hallható. A dallamváltozatok azt sejtetik, hogy Fertődről az Alföldre a Dunántúlon keresztül juthatott el a Haydn-motívumból alakult népi dallam, mely nem állt meg a magyar nyelvterület déli határánál, hiszen a vajdasági és a Vajdaságon kívüli szerbek és horvátok körében is rendkívül kedvelt, általánosan ismert. Éppen ezért nem mutat olyan mértékű képlékenységet, mint a magyar nyelvű szövegek dallama. Érdekessége, hogy záróhangja mindig a magyar dallam záróhangja fölötti kis terc. A szerző szerint törvényszerű, és nem a véletlen műve ez a folklorizáció. A cikk mellékletében közölt dallamok és szövegek sziporkázó változatosságukkal népünk dallamformáló leleményességét bizonyítják, s azt példázzák, hogy az idegen zenei motívumból hogyan alakít a népi ízlés saját, hagyományos formáiba illő dallamot, dallamokat. Fölvetődnek azonban további, válaszra váró kérdések is: a magyar nyelvterület keleti részén miért nincs nyoma a dallamnak; és mi köze dallamunknak a rendkívül népszerű *Valahol a Volga mentén* kezdetű orosz balada dallamához, melynek kezdete szintén egybevágó a Haydn-motívummal.¹

¹ „A Magyar Néprajzi Társaság XI. Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázatán Kónya Sándor *Egy Haydn-motívumra épülő népi dallam vajdasági változatai* című pályaművét 2023. július 12-én Budapesten a zsűri NAGYON JÓNAK minősítette, és a Néprajzi Múzeum Etnológia Archivumában elhelyezte.” (Szerkesztői megjegyzés)

KULCSSZAVAK • Haydn, e-moll gyászszimfónia, Haydn-motívum, folklorizmus, folklorizáció, vajdasági magyar népzene

„...érdeke a magyar kutatásnak Haydnt nemcsak mint apró magyar hatások befogadóját, hanem mint első írásos rögzítőt, sőt talán mint alkotó hozzájárulót is számon tartani.”

(Sárosi Bálint)

A klasszikus zene és a népzene egymásra hatása köztudott. Az a folyamat, melynek során az úgynevezett „hivatásos” művészet folklóralkotásokat vesz át és használ föl – így a népzenei elemek megjelenése a klasszikus zenében is –, a *folklorizmus* (VOIGT 108), míg a „hivatásos” művészet termékeinek eljutása a folklóralkotások közé – így a műzenei elemek népivé válása is –, a *folklorizáció* (uo.). Mindig érdekfeszítő, ha az általánosítások, elméleti meghatározások mellett konkrét esetekkel is találkozhatunk. A magyar népzene-kutatás több ilyenrel szolgált már: például épp Haydn műveiben mutatott ki népzenei hatásokat Sárosi Bálint (SÁROSI) és Riskó Kata (RISKÓ), a bécsi klasszikus zene és a verbunkos stílárís kötődéséről pedig Tari Lujza írt (TARI).

FOLKLORIZÁLÓDOTT HAYDN-MOTÍVUM

Az alábbiakban egy olyan népi dallamot ismerhetünk meg, mely bizonyára Haydn-motívumból keletkezett. A motívum a 44. számú *e-moll (Gyász) szimfónia*² elején hallható. A nevéhez képest – meglepő módon – lendületesen indul a zenemű. Első tétele *allegro con brio / erőteljes gyorsasággal*, s a rövid *uniszónó / egyhangzású* bekezdés után, a negyedik ütem végén egy ütemelőző negyeddel kezdődik az írásunk tárgyát képező motívum, egy felfelé szekvenciázó, a tételben hatszor megjelenő dallammenet (fölső sor):

1. E-zer-nyolc-száz-ki-lenc-ven-há - rom- ba Tör-tént ez meg egy gró-fi kas - tély-ban:

² A zenemű itt a Berliini Filharmonikusok előadásában hallható:

<https://www.youtube.com/watch?v=hdLyEPcLdPA> (2021. 05. 06.)

Az eredetileg e-mollban írt motívum itt g-mollba van transzponálva/át-helyezve, hogy a hozzá hasonlított népi dallammal egy magasságba kerüljön. A motívum alatt egy népballada első két sora látható. A balladát Bodor Anikó népzene kutató gyűjtötte 1994-ben Magyarakanizsán. A Haydn-motívum és a balladarészlet hangzó és vizuális összehasonlítása is a közöttük lévő nyilvánvaló kapcsolatot bizonyítja: mindkét esetben ugyanaz az elrugaszkodás $V(d^1)$ -ről $1(g^1)$ -re, ennek kitartása/ismételgetése, majd $b_3(b^1)$ -ről ereszkedés $\#VII(fisz^1)$ -re. Ez a $fisz^1$ hang a motívum közepén, azaz a ballada első sorának végén nagyon jellegzetes, ilyen sorzárás a magyar népzeneben szokatlan. Ezután mindkét esetben újból d^1 -ről indul, és ismétli magát a dallam, de az előzőtől egy teljes szekund hangközzel magasabban. Az első sorok végén lévő félhanglépéses zárlatról még csak annyit, hogy a félhanglépés akár fölfelé, akár lefelé történik, a fájdalmat jelenti már évszázadok óta a zeneelméleti szakirodalom szerint.

És miben tér el a népi dallam a motívumtól? Lényeges és jellemző: a motívum hangsúlytalan, ütemelőző negyedei (d^1) a népi dallamban hangsúlyos helyzetbe, az ütem elejére kerülnek, így a dallam a szöveggel tökéletes egyiséget alkot, mert beszédünkben is a szó első szótagja a hangsúlyos. A változást még nyomatékosabbá teszi a kezdő negyedhang nyolcadokra bontása. Az ütemelőzők ösztönös eltüntetése, idegen dallamok így módon történő „magyarosítása” szinte törvényszerű a vajdasági népi gyakorlatban. (Lásd például az *Úrangyalát végzi a kis Bernadett* kezdetű közismert népének [HITÉLET 164B sz.] padéi lejegyzését [KÓNYA 127].)

Az titok marad azonban számunkra, hogyan került ki a motívum, a „mag” a fertődi kastély koncerterméből – hallgatódzó szobalány vagy jófúlú pásztorfiú révén –, de a későbbiekben látni fogjuk: termékeny talajra hullott, mert a népi gyakorlatban a kétsoros motívumból változataiban szerteágazó, burjánzó négysoros strófa termett. A szekund-váltás, szekvenciázás nagyon idegen a magyar népzeneben, mégis létrejött az átvétel. Kodály szerint Haydn zenéje friss, élő zene, és demokratikus jellegű, mert a nép hangján szól, mindenki megértheti (KODÁLY 1974/II: 406).

Ennek tükrében azt gondolom, szinte törvényszerű, és nem a véletlen műve, az itt bemutatott folklorizáció.

BODOR ANIKÓÉ A FÖLISMERÉS

Burány Béla tette közzé először 1964-ben a népi dallam csókai változatát (itt a 6. sz.), megjegyezve róla, hogy „dallama idegenszerű, jövevénydallam” (BURÁNY 1964: 46), 1977-ben pedig egy zentai változatát (itt a 8. sz.) közölte. Ekkor a dallamhoz már Bodor Anikó írta a következő jegyzetet: „néme-

tes dallam” (BURÁNY 1977: 507), és Bodor Anikó nevéhez fűződik a népi dallamban megjelenő Haydn-motívum fölismerése is. Az általa 1994-ben Magyarkanizsán gyűjtött változatnál már megjegyzi a számítógépében lévő listában (*E – Trauersymph.*), s bár rövidítve írta, bizonyos, hogy magyarul a jelentése *gyászszimfónia*. Az E betű pedig az e-mollra utal. Bodor Anikó ugyanezt a megjegyzést átmásolta a Kiss Lajos, Burány Béla és Bodor Géza által gyűjtött hangzó változatok (itt a 4., 8., 9. sz.) jegyzeteihez is. A megjegyzés alapján könnyű megtalálni a motívumot Haydn 44. szimfóniájában, hiszen ha szimfóniáról van szó, logikus, hogy legelőször a műfaj kimunkálójának művei között keressük.

A VAJDASÁGI DALLAMVÁLTOZATOKRÓL

A dallamépítkezést elemezve az „ugyanaz, de mégis más” elv gyakorlati megvalósulásának tíz vajdasági magyar példáját látjuk (1-től 10-ig számozva) a mellékletekben. A strófák formájának ismertetése során a következő jelöléseket alkalmazva:

- A – az első zenei sor dallama,
- A^2 – „A” sor dallama szekund hangközzel feljebb,
- A_v – „A” sor változata/variánsa,
- A_k – zárlatában (kadencia) tér el az „A” sor dallamától.

Az esetek majd mindegyikében az első két sor dallama $A A_v$ szerkezetű. Ez a tény még inkább alátámasztja a népi dallam(ok) Haydn-motívummal való világos és határozott rokonságát. A két „kapott” sort, a strófa első felét igen változatos módon egészítette ki négysorossá a magyar népi ízlés. Három esetben (2., 3., 5. számú mellékletek) nyitott, régies formájú a strófa, képlete $A A_v B C$. Nyitott ugyan a 4. számú melléklet $A A_v A_v^5 B$ formája, de lehetséges, hogy a harmadik sorában jelentkező felső kvintváltás már új stílusú népzenei formai hatásának (kupolás szerkezetének) eredménye, s biztosan az új stílus hatása alatt jöttek létre öt esetben a zárt, visszatérő szerkezetű formák, ezek: az 1., 6., 9. számú ($A A_v B A_k$), a 8. számú ($A A_v^2 B A$) és a 10. számú ($A A^3 B A_k$) mellékletek dallamai. Az utóbbi eset tercváltása is (a szekund helyett) fölfelé törekvős eredménye, ami lehet szlovák népzenei hatás is. Nagyon régi korokat idéz responzórium formájával ($A B C B$)³ a 7. számú melléklet dallama.

³ Ez a forma „az ősi gregorián énekek responzórium nevű tételéből ismerős” (BÁRDOS 32).

A dallamsor jellemző eleme a *zárlat*, azaz a *sorvégző* vagy *kadencia*. Nézzük, miről tanúskodnak a zárlatok! A Haydn-motívum első sorának jellegzetes vége, a *fisz'* a népi dallam első hat változatában megmaradt (mellékletek: 1–6. szám). Már említettem, az ilyen sorvégző a magyar népzeneben szokatlan. A népi ízlés ezt az idegen jelet néhány esetben úgy kerüli ki, hogy a *fisz'* hangot a zárás elé tolja, és természetes módon a *g'* hangon zárja a sort (7., 8. számú melléklet), vagy elegáns megoldással lemegy *d'*-re a sor végén (9. számú melléklet).

A strófa főzárata (második sorának vége) minden esetben *g'*, s ez a közölt dallamok erős rokoni voltának bizonyítéka (kivétel csak a 10. számú, ahol a zárlat *b'*).

A harmadik sor zárata a legváltozatosabb, előfordul: *e'*, *g'*, *b'*, *a'*, *d'*, *c'*, *d'*. Úgy tűnik, hogy a harmadik sor végén lévő hang a legtöbb esetben mintha előkészítése lenne a negyedik sor kezdetének.

A dallamok ambitusa/hangterjedelme leginkább oktáv (nyolc), egy esetben nóna (kilenc) és háromszor decima (tíz hangfok). A dallam minden esetben a strófa záróhang alatti (plagális) tartományában is mozog.

A mellékletek dallamai – a variációs törekvések (például a harmadik sor zárlatai, a sorok terc- és kvintváltásai) és ennek ellentétéként az ösztönös kohéziós szándékok (például a sorok főzárata, a visszatérő szerkezet) együtthathatásának eredményei – káprázatos népi formálókészségről és leleményességről tanúskodnak.

KITEKINTÉS

A teljes magyar nyelvterületet átfogó *Magyar népdaltípusok példatárát* 2010-ben tette közzé az MTA Zenetudományi Intézete. Az összeállítás az új stílusú dallamok megjelenése előtti időszak dallamait tartalmazza. A példatár szerint az újszerű, kisambitusú dallamok közé sorolt *Gyulám, Gyulám, életem reménye* kezdetű dallam lejegyzéseinek száma a Felföldön 3, Erdélyben 0, Moldvában és Bukovinában 1, míg a Dunántúlon és az Alföldön 9-9.⁴

A számok azt sejtetik, hogy Fertődről az Alföldre a Dunántúlon keresztül juthatott el a Haydn-motívumból alakult népi dallam, mely nem állt meg a magyar nyelvterület déli határánál. A dallam a vajdasági és a Vajdaságon kívüli szerbek és horvátok körében is rendkívül kedvelt, általánosan ismert. Éppen ezért nem mutat olyan mértékű képlékenységet, mint a magyar nyelvű szövegek dallama. Érdekessége, hogy záróhangja mindig a magyar dallam záróhangja fölötti kis terc (11. számú melléklet).

⁴ <http://nepzeneipeldatar.hu/bongesztes/?tid=3173> (2021. 05. 02.)

A SZÖVEGEK

Az a tény, hogy az alább közölt tíz szövegből kilenc gyászos tartalmú, kettő – a 2. és 3. számú – kimondottan *halottas ének*, azt tanúsítja, hogy Haydn hangszeres gyászszerzői motívuma rányomta bélyegét a dalok szövegére, hiszen a Haydn-motívumot és a népi dallamot a mindkettőhöz fűződő gyász is összeköti. Az 1. és 7. számú melléklet szövege az egymástól tiltott és egymásért haló szerelmesek balladatípusba tartozik, mint középkori balladánk közül *A két kápolnavirág*. A szöveg újabb kori, valószínűleg a 19. század második felében keletkezett ponyva lehet, az egész magyar nyelvterületen nem sok változatát ismerjük (KÁLMÁNY 219; KATONA-LÁBADI 33. sz.; KALLÓS 175. sz.). A hasonló dallam és a *Gyulám, Gyulám, életem reménye* formula által kapcsolódnak előző balladánkhoz a *Leányanya siralma* ballada változatai, a 8. és 9. számú mellékletek. Ez esetben sem bővelkedünk a szövegvariánsokban (KÁLMÁNY 12–13; KALLÓS 181–183. sz.; KOVÁCS-MATIJEVICS 52). *Vitézi ének* a 4. és 5. számú melléklet, míg a 6. számú újabb kori, tragikus eseményről szóló ballada (*Szeretőgyilkos*), a 10. számú melléklet szövege pedig munkásmozgalmi dal. Itt jegyzem meg azt is, hogy a *Gyulám, Gyulám, életem reménye* közkeletű mondás szállóigévé vált, és hallható *Gyulám, Gyulám, szívemnek reménye* alakban is. Néhány példa következik erre neves íróink tollából is. Kosztolányi Dezső *Téli éj, együtt a szenvedőkkel* című írásában így olvashatjuk: „Ordítja pajtása nevét, bömböli, noszogatja őt, Gyula, Gyula, Gyulám, Gyulám, életem reménye, miért ittál annyit, mint egy disznó?” (KOSZTOLÁNYI 66). Juhász Gyula ezzel indítja Dobay Gyula karikatúrája alá írt négysorosát: „Gyulám, Gyulám, életem reménye, / Betáblázott napjaim keménye” (JUHÁSZ 951). Móricz Zsigmond Krúdyt búcsúztatva írta: „– Gyulám, Gyulám, szívem reménye – öleltem őt – mit keresel te itt? Lehajtott a szomorúfűz-fehér fejét, s kedves dörmögő hangján mondta: – Semmit” (MÓRICZ 7). A *Délmagyarország* újságírója Kisfaludynak tulajdonította a hivatkozás jellegű, közkeletű mondást: „Már Kisfaludy is azt mondotta: Gyulám, Gyulám, életem reménye!” ([GYALU.] 5)

ZÁRÓGONDOLATOK

Az alább közölt mellékletek sziporkázó változatosságukkal népünk dallamformáló leleményességét bizonyítják, s azt példázzák, hogy az idegen zenei motívumból hogyan alakít a népi ízlés saját, hagyományos formáiba illő dallamot, dallamokat. Örömmel nyugtázhathatjuk, hogy e folyamatoknak tanúi lehettünk, de fölvetődnek további, válaszra váró kérdések is:

- A magyar nyelvterület keleti részén miért nincs nyoma a dallamnak?
- Mi köze dallamunknak a rendkívül népszerű *Valahol a Volga mentén* kezdetű orosz ballada dallamához, melynek kezdete szintén egybe-
vágó a Haydn-motívummal?

MELLÉKLETEK

A mellékletek közlése,⁵ megjelenítése egységes:

- a ballada, illetve dal alatti sor a műre vonatkozó adatokat tartalmazza, ezek: a gyűjtés helyszíne, az adatközlő neve, zárójelben az életkora – a gyűjtő neve, a gyűjtés éve vagy dátuma, valamint a lejegyző neve (ha a lejegyzést nem a gyűjtő készítette);
- a szövegben magánhangzó-torlódás esetén előforduló, hiátustöltő j hang dőlt *j*-vel, az egy dal (4.) esetében előforduló középzárt *e* hang *ë*-vel van jelölve;
- az úgynevezett „támasztóhangok” nem szerves részei sem a szövegnek, sem a dallamnak, ezért szintén dőlt betűvel vannak írva: *ej, de, mer*;
- a szótagszaporítások zárójelben vannak: (*a*), (*az*);
- [szögletes zárójelben vannak a lejegyző kiegészítései, megjegyzései];
- amennyiben a melléklet nem első közlés, erre a jegyzetekben található utalás.

1.

Quasi parlando ♩ = 72

1. E - zer-nyolc-száz - ki - lenc-ven - há - rom - ba

Tör-tént ez meg egy gró - fi kas - tély-ban:

⁵ A népi dallam hangzó változatainak főlkatásában Juhász Gyula, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet munkatársa volt segítségemre, akinek segítségét ezúttal is köszönöm.

A gróf - né - nak e - gyet - len - egy fi - a

Be - le - sze - re - tett a szo - ba - lány - ba.

3. vsz. 4.6.7. vsz. 5. vsz. 7. vsz. 4. vsz.

5.6. vsz. 5. vsz. 6.7. vsz. 6.7. vsz. 7. vsz. 7. vsz.

2. Gyulám, Gyulám, életem reménye,
Nálad nélkül nincs a napnak fénye.
Te egy gróf vagy, én egy árva lányka.
Gróf szíve az árvát mért kívánja?
3. Lujza, édes, lelkem egyetlenje,
Nem költözhet soha más szívembe.
Életemnek egyetlen, nagy vágya,
Te legyél a kastélyom asszonya.
4. Amikor ezt a grófné megtudta,
A fiának haraggal azt mondta:
Elég gazdag lány van a határba,
Minek hoznál fattyút a családba?
5. Anyám, anyám, nekem ezt ne mondja,
Szép Lujzámat fattyúnak ne mondja.
Az a lány egy elhagyatott árva,
Grófi szívem (az) ő szívét kívánja.

6. Hozzák a hírt a büszke grófnénak,
Elment fia önként katonának.
Ha már neki tiltott a szerelme,
Nem látja őt soha anyja élve.

7. Jött a levél fekete pecséttel:
Gróf Gyula lőtte magát fejbe.
Gróf Gyula azt írta anyjának,
Most keressen gazdag lányt fiának.

MAGYARKANIZSA, Losonc Istvánné Körmöci Borbála (65) – Bodor Anikó 1994,
Kónya Sándor

2.

$\text{♩} = 96$

1. Vi - rág vol - tam az é - let ker - t/jé - ben,
Tisz - ta gyer - me - ki ö - röm - ben él - tem.
Vi - rág vol - tam szü - le - im - nek keb - lén,
Ját - sza - do - zott ve - lem a szép re - mény.

a 2. versszakban:

2. Jött a halál, az Isten kertésze,
Életem virágát lemetszette,
Fölvitte az égnek angyalokája
Örök élet szentelt oltárára.

MOHOL, Mészáros Józsefné Dobré Etelka (42) – Burány Béla 1978, Kónya Sándor

3.

1. A - kik mos-tan i - de - jöt - te - tek,
Ko - por - sóm - ba be - te - kint - se - tek.
U - tol - já - ra szó-lok hoz - zá - tok:
Kö-szö - nöm, hogy i - de - jöt - te - tek.

2. A koporsó lesz már a házam,
Elcsendesül itt minden vágyam.
A sok földi küzdelem felett
Én már csendben megpihenhetek.
3. De még egyre kérlek titeket:
Rollam el ne feledkezzetek.
Utoljára szólok hozzátok,
Köszönöm, hogy idejöttetek.

PADÉ, Beszédes Lajosné Berta Ilona (77) – Kónya Sándor 2005

4.

Poco parlando ♩ = 96

1. Gyu - la - ji Ká - roly - nak hív - nak en - gém,
 Ka - to - ná - nak be - so - rol - tak en - gém,
 A - rany lánc a kar - csu dő - rē - ka - mon,
 E - züst kard a vi - téz ol - da - la - mon.

2. vsz. 3. vsz. 4. vsz. 6. vsz. 2.3.4.5.6. vsz. 3.4.5. vsz.
 2. vsz. 6. vsz. 2.4.6. vsz. 5.6. vsz. 6. vsz. 2.3. vsz.

2. Nem fogtak még engemet kötéllel,
 Zászlók alatt magam csaptam én fel.
 Szülőhazám, te szép Magyarország,
 Hogyné lennék holtig hú tehozzád!

3. Isten hozzád, falum szép határja,
 Melyből el köll menném katonának.
 Jó magyar nem rakja szögbe kardját,
 Ha veszélybe lássa szép hazáját.

4. Isten hozzád, anyám csendes sírja,
Melyre nem borulok többé soha!
El köll menném most már a csatába,
Visszajönni nem bízik, hijába.
5. Isten hozzád, rózsám, hű lőjánka,
Most már el köll menném nemsokára.
Ha jaz Isten jön segedelmemre,
Szűzkoszorút hozok a fejedre.
6. – Kedves rózsám, kevés (a) reménységem,
Hogy tő engem hű párodnak végy el.
Te jögy gróffi, én egy árva lánka,
Hűségem csak gróf szíved kívánja.

DOROSZLÓ, Diósi Mártonné Kámán Katalin (89) – Kiss Lajos 1968. XII.⁶

5.

Tempo giusto ♩ = 80

1. Gyu - lám, Gyu-lám, é - le - tem re - mé - nye,
Ná-lad nél - kül nincs a nap - nak fé - nye.
De te gróf vagy, s én egy ár - va lány - ka,
Gró-fi szí-ved szí - ve - met kí - ván - ja.

⁶ KISS 115. sz.

2. Gyulám, Gyulám, ha elmész csatába,
Felöltözöm érted gyászruhába.
Felöltözöm érted gyászruhába,
Úgy megyek el véled a csatába.
3. Édes rózsám, az már lehetetlen,
A csatába velem nem jöhetsz el.
El kell mennem a török nemzetre,
S ott kell hagynom téged mindörökre.

ZOMBOR, Kiss Lajosné Morvay Ilona (82) – Dr. Kiss Lajos 1958. II., Paksa Katalin⁷

6.

1. Öz-vegy asz-szony sír - va jár az ut - cán,
Fe - hér ház-ban hal - dok - lik egy kis-lány.
Sző-ke ha - ja rá - haj - lott keb - lé - re,
Pi - ros vé - re ja szo-ba kö - ze - pé - re.

2. Falu végén halálharang csengött,
Amoda jön sietve két csendőr.
– Hol a gyilkos, utána, jutána,
Ezer csepp vér vezet a nyomába.

⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_07721-07740/?pg=602&layout=s (2020. 10. 15.)

3. Falu végén (a) Nebúsulj csárdában,
Ott a gyilkos, véres kés van nála,
Csipkés inge ujja szét van tépve,
Ott piroslik a szőke kislány vére.
4. Itt a gyilkos, vas van már a kezén,
Könny csordul ki *ja* csendőr két szemén.
– Gyáva csendőr, ki *ja* gyilkost szánja –,
Azt beszélje a falu pletykája.

Nem gyávaság, csak egy igaz érzet,
Ez csalta ki (*ja*) szeméből a könnyet.

5. – Barna legény, ugyan mit gondoltál,
A szeretőd szívébe kést szúrtál.
Szeretődöt viszik temetőbe,
Téged pedig az örökös börtönbe.

CSÓKA, Törtei Istvánné Barlog Anna (60) – Burány Béla 1962 (1951)⁸

7.

1. [Múlik]⁹ a tél, tavasz akar lenni,
De szeretnék kék ibolya lenni!
ej, de Kivirulnék Gyulám kiskertjébe,
Hagy tűzne föl lángoló keblére.

Quasi parlando ♩ = 80

2. Gyulám, Gyulám, szí-vem - nek re - mé - nye,

⁸ BURÁNY 1964: 14. sz. Zárójelben az elsődleges, hangfelvétel nélküli lejegyzés éve.

⁹ A hiányzó kezdet KÁLMÁNY 219 alapján ('Tavasz lesz már, el fog a hó veszni, / De szeretnék kék ibolya lenni'); lásd még: KALLÓS 475 (Olvad a hó, tavasz akar lenni, / De szeretnék kik ibolya lenni!).

Ná - lad né - kü nincs a nap-nak fé-nye. *mer*

Te egy gróf, és én egy ár - va lány - ka,

Ár - va szi - vem szi - ve - det kí - ván - ja.

3. Gyulám, Gyulám, tekints az egekre,
Tekints arra fájdalmas szívemre.
ej, de Tekintettem, mikor megcsaltalak,
De már most a Jóistenre bízlak.
4. Anyám, anyám, csak egy a kérésem:
Szép Juliskát házhoz hozom nékem,
Mer én őtet el nem fogom hagyni,
Sírjában is fogom őt keresni.
(követni.) [*az ismétlésnél*]
5. Fiam, fiam, azt nem engedhetem,
Fattyú leánt házhoz ne hozz nékem,
mer Szégyen lesz a grófi családunkra,
Csúfság lesz a házunkra tekintve.
6. Anyám, anyám, ezt többé ne mondja,
Szép Juliskám fattyúnak ne mondja,
Mer én őtet el nem fogom hagyni,
Sírjában is fogom őt keresni.
7. Grófi Gyula elment a csatába,
Rossz volt néki minden gondolatja.
Utolsó levelit hazaküldte,
Pár perc múlva magát szíven lőtte.

8. Jön a levél fekete pecséttel,
Szegény grófné felbontani félté.
Megírta jajt az édesanyjának,
Gazda lánkát kereshet fijának.

9. Anyám, anyám, kedves édesanyám,
Jaj, de gyászos lakodalmat csaptál,
mer A harangok, jaj, de búsan szólnak,
A leányok mind utánam sírnak.

10. Anyám, anyám, csak egy a kérésem:
Szép koszorút csináltassál nékem.
Rozmaringból vagy majorannából,
vagy Szép Juliskám szíve árnyékából.

11. Szép Juliska kinéz az ablakon,
Két asszont hall beszélni az úton:
Én is láttam gyászos koporsóját,
Kibe vitték azt a grófi Gyulát.

12. Szép Juliska bemegy a szobába,
Lefekszik a ruganyos divánra,
de Mire a testvére észrevette,
Szép Juliska magát szíven lőtte.

MOHOL, Paska István (68) – Bóka Szilveszter 1977. 11. 07., Kónya Sándor

8.

1. Gyu-lám, Gyu-lám, szí-vem - nek re - mé - nye,
Ná - lad nél - kül nincs a nap-nak fé - nye!

Te jegy gróf vagy, én egy ár - va lány - ka,
Gróf szí - ved az ár - vát mér kí - ván - ta?

3. vsz. 4. vsz. 3. vsz.

2. – Gyulám, Gyulám, tekints föl az égre,
Meg erre ja síró gyermekedre!
– Gondolkoztam, még meg nem csaltalak,
De már mostan az Istenre hagylak.
3. Túl a Tiszán van egy kis gunyhócska,
Abba van egy diófa nyoszolya,
Abba fekszik egy barna menyecske,
Melllette jegy síró gyermekecske.
4. A lábával csak úgy ringatgassa,
A szájával csak úgy csittítgassa:
– Aludj, aludj, szerelém virágja,
Szerelemből jöttél a világra.

ZENTA, Mangurás Ferencné Nagy Anna (61) – Burány Béla 1965¹⁰

¹⁰ BURÁNY 1977: 462–463.

9.

$\text{♩} = 110$

1. Túl a Ti-szán van egy kis há - zacs - ka,
 Ab - ba van egy tor-nyos nyo-szo - lyács - ka,
 Nyo-szo - lyá - ban egy bar - na me - nyecs - ke,
 Mel-let - te van egy rin - gó böl - csőcs - ke.

A 3. versszak 3. sora:

2. Két karjával csak úgy ringatgassa,
 Néha-néha meg-megcsókolgassa.
 Aludj, aludj, szerelem virágja,
 Szerelemből jöttél a világra.
3. Gyulám, Gyulám, életem reményje,
 Nálad nélkül nincs a napnak fényje.
 Te egy báró, én egy szegény lányka.
 Szegénységem csak téged kívánna.
4. Gyulám, Gyulám, tekints fel az égre,
 Meg erre a síró gyermekedre!
 Tekintettem még meg nem csaltalak,
 De már mostan az Istenre hagylak.

10.

♩ = 80

Itt van új - ra má - jus el - se - je,

A le - ve - gő dal - lal van te - le!

Zen - ge - dőz - zünk, ez a mi da - lunk,

Hisz mind - nyá - jan test - vé - rök va - gyunk!

TOPOLYA, László Jánosné Virág Teréz (sz. 1903) – Tóth Ferenc 1980, Kónya Sándor¹¹

11.

1. Sje - la Ma - ra na ka - men stu - den - cu,

svo - ju taj - nu ot - kri - la je zden - cu,

dok je se - bi mom - ka i - za - bra - la,

¹¹ TÓTH 73.

2. Maro, Maro, od bisera grano,
Maro, Maro, sunce ogrijano,
ajde, Maro, da mi budeš ljuba,
živjet ćemo kao dva goluba.

3. Od lozice grozdnog vinograda
lijepoj Mari napraviše hlada,
da joj sunce lice ne opali,
da je ljepša neg rosa na travi.

4. Lijepa ti je zora kad zarudi
i u skrlet skrije svoje grudi,
lijepa ti je iz gorice vila,
ljepša Mara nego l' bijela vila!¹²

A dal szövege magyarul (saját fordításban):

1. Leült Mari forrás peremére,
Lelke titkát rábízta a vízre.
Itt választott szeretőt magának,
Utat enged szeme harmatának.
2. Mari, Mari, drága aranyágom,
Melegítsél, mint a nap, azt várom!
Gyere, Mari, szeretők lehetnénk,
Mint két galamb, párosan élhetnénk!
3. Szőlővessző hajtásának árnya
Szép Marinak a hűvöst az tartja,
Ne süsse föl arcát a forró nap,
Szebb legyen, mint fűvön a gyöngyharmat!

¹² DUKIĆ 125.

4. Gyönyörű a hajnal, mikor sejlik,
A kebele bíborában rejlik,
Csodaszép az erdőknek tündére,
Túltesz rajta a Mari szépsége!

A MELLÉKLETEK ÁTTEKINTÉSE

	Forma	Sorzárlatok			Ambitus	Szótag- szám	Szöveg
		1.	2.	3.			
1.	$AA^2_vBA_k$	#VII	1	VI	V-5	10	Ballada, <i>A gróffú és az árva lány</i>
2.	AA^2_vBC	#VII	1	4	V-7	10	Halottas ének
3.	AA^2_vBC	#VII	1	b3	#IV-b6	9	Halottas ének
4.	$AA^2_vA^5_vB$	#VII	1	1	V-7	10	Vitézi ének
5.	AA^2_vBC	#VII	1	5	V-b6	10	Vitézi ének
6.	$AA^2_vBA_k$	#VII	1	VI	V-5	10	Ballada, <i>Szeretőgyilkos</i>
7.	ABCB	1	1	VI	V-5	10	Ballada, <i>A gróffú és az árva lány</i>
8.	AA^2_vBA	1	1	1	V-5	10	Ballada, <i>Leányanya siralma</i>
9.	AA^2_vBC	V	1	V	V-5	10	Ballada, <i>Leányanya siralma</i>
10.	AA^3BA_k	1	b3	2	V-b6	9	Munkásmozgalmi dal
11.	AA^2_vBC	#VII	1	VII	V-5	10	„ <i>Sjela Mara</i> ”

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁRDOS Lajos 1988. *Írások népzeneénkről*. Tankönyvkiadó, Budapest
- BURÁNY Béla 1964. *Zenta-vidéki népballadák*. Zentai Népkönyvtár, Zenta
- BURÁNY Béla 1977. *Hallották-e hírét? Pásztordalok, rabénekek, balladák*. Forum Könyvkiadó, h. n. [Újvidék]
- DUKIC, Dragiša é. n. *100 najpopularnijih starogradskih pjesama, romansi i šlagera*. Album II. Savez muzičkih udruženja Hrvatske – Muzičke edicije „Akordi”, Zagreb
- [GYALU.] 1927. Szögedi Színház. Nyaralási Gondok. In: *Délmagyarország*, 137., 5.
- HITÉLET 1990. *Imakönyv népekeneskönyv melléklettel*. 3. kiadás. Agapé Kiadó, Újvidék
- JUHÁSZ Gyula *összes költeményei* 2006. Osiris Kiadó, Budapest
- KALLÓS Zoltán 1971. *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák*. [Kallós Zoltán gyűjtése Szabó T. Attila gondozásában.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KÁLMÁNY Lajos 1891. *Szeged népe. Szeged vidéke népköltése*. III. kötet. K. n. Szeged
- KATONA Imre – LÁBADI Károly 1980. *Erdők, mezők, vadligetek. Drávaszögi magyar népballadák*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KISS Lajos 1982. *Gombos és Doroszló népzeneje*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék (A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára, 1.)
- KODÁLY Zoltán 1974. *Visszatekintés I–II. (Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok)*. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. (Második kiadás.) Zeneműkiadó Vállalat, Budapest
- KÓNYA Sándor 2010. A lourdes-i himnusz vajdasági rokon dallamai. In: *Létünk*, 1., 124–134.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1924. Téli éj, együtt a szenvedőkkel. In: *Pesti Hírlap*, 279., 66–67.
- KOVÁCS Ilona – MATIJEVICS Lajos 1975. *Gombosi népballadák*. Hungarológiai Intézet, Újvidék
- MAGYAR NÉPDALTÍPUSOK PÉLDATÁRA. [Szerkesztette Pávai István és Richter Pál.] <http://nepzeneipeldatar.hu/> (2020. 09. 20.)
- MÓRICZ Zsigmond 1933. Krúdy elaludt. In: *Magyarország*, 115., 7.
- RISKÓ Kata 2010. Egy népzenei közjáték jelentései Haydn műveiben. In: *Magyar Zene*, 3., 295–307.
- SÁROSI Bálint 1984. Haydn néhány magyar témájáról. In: *Zenetudományi Dolgozatok 1984*. Szerkesztette: Berlász Melinda, Domokos Mária. MTA Zenetudományi Intézete, Budapest, 49–53.

- TARI Lujza 1983. A bécsi klasszikus zene és a verbunkos stílár köztudása egy témátípusban. In: *Zenetudományi Dolgozatok 1983*. Szerkesztette: Berlász Melinda, Domokos Mária. MTA Zenetudományi Intézete, Budapest, 33–50.
- TÓTH Ferenc 1980. A Petőfi brigád dalai. (Munkásmozgalmi és háborús folklór-hagyományok Topolyán). In: *Hungarológiai Közlemények*, 42–43., 65–98.
- VOIGT Vilmos 2014. *A folklórisztika alapfogalmai. Szócikkek*. Argumentum Kiadó – Equinter Kiadó, h. n.

ABSTRACT • This study explores a folk melody, which most probably originated from a motif present in one of Haydn's compositions. This motif is discernible in the opening of Symphony No. 44 in E minor, also known as "Mourning". The variations in the melody suggest that the folk melody, which developed from a Haydn motif, may have passed from Fertőd to the Great Plain via the Transdanubia region, and did not stop at the southern border of the Hungarian-speaking area, evidenced by its widespread popularity and general knowledge among Serbs and Croats in Vojvodina and beyond. This suggests that the melody in the Hungarian texts may exhibit a greater degree of malleability. A notable observation is that the final tone of the folk melody invariably corresponds to a minor third interval above the concluding tone of the Hungarian melody. The author posits that this phenomenon is not merely a matter of chance but rather is a general rule. The melodies and texts published in the appendix to the article demonstrate the ingenuity of our people in shaping melodies and illustrate how folk taste can transform a foreign musical motif into a melody or songs that fit into its own traditional forms. However, further elucidation is necessary to address the following inquiries: first, the absence of any trace of the melody in the eastern part of the Hungarian language area warrants investigation; and second, the relationship between our melody and the melody of the widely popular Russian ballad „Iz-za ostrova na strezhen” (From behind an isle to midstream), which also commences with the Haydn motif, merits further examination.

KEY WORDS • Haydn, mourning symphony in e minor,
Haydn motif, folklorism, folklorisation,
Hungarian folk music from Vojvodina

SAŽETAK • Rad prikazuje jednu narodnu melodiju, koja je verovatno nastala od jednog Hajdnovog motiva. Motiv se čuje na početku Simfonije br. 44 u e-molu (Tužna simfonija). Varijacije melodija upućuju na to da je narodna melodija po motivu Hajdna možda dospela u regiju Alföld iz mesta Fertőd kroz Prekodunavske regije, a da se nije zaustavila na južnoj granici mađarskog

govornog područja, jer je izuzetno popularna i opšte poznata među Srbima i Hrvatima u Vojvodini i van nje. Baš zato ne pokazuje isti stepen fleksibilnosti kao melodija tekstova na mađarskom jeziku. Ono što je interesantno jeste da je njena završna nota uvek jedna terca iznad završne note mađarske melodije. Ova folklorizacija je, smatra autor, prirodna i nije slučajna. Melodije i tekstovi objavljeni u prilogu ovog rada svojom iskričavom raznovrsnošću dokazuju inventivnost našeg naroda u oblikovanju melodija i oslikavaju kako strane muzičke motive pretvaraju u melodije koje odgovaraju njihovom, tradicionalnom, narodnom ukusu. Međutim, nameću se dalja pitanja na koja treba odgovoriti: zašto nema ni traga melodije u istočnom delu mađarskog govornog područja; a kakve veze ima ova melodija sa melodijom izuzetno popularne ruske balade „Iza ostrva na viru reke” čiji se početak takođe poklapa sa Hajdnovim motivom?

KLJUČNE REČI • **Hajdn, Tužna simfonija u e-molu, Hajdnov motiv, folklorizam, folklorizacija, narodna muzika vojvodanskih Mađara**

Beérkezés időpontja: 2024. december 5.
Elfogadás időpontja: 2024. december 15.

SZÓRVÁNYKOLLÉGIUMOK ERDÉLYBEN

*A Kárpát-medencei gyermekotthonok működési körülményei
és oktatási-nevelési tapasztalatai*

DIASPORA DORMITORIES IN TRANSYLVANIA

*Operating Conditions and Educational Experiences
of Student Dormitories in the Carpathian Basin*

UČENIČKI DOMOVI U RAZUĐENIM SREDINAMA
U TRANSILVANIJI

*Uslovi rada i obrazovno-vaspitna iskustva
učeničkih domova u Karpatskom basenu*

CSITE ANDRÁS

PhD, szociológus

HÉTFA Elemző Központ, ügyvezető

csiteandras@hetfa.hu

KOVÁCS BENCE

geográfus

HÉTFA Elemző Központ, elemző

kovacsbenice@hetfa.hu

SZENDREI ZSOLT

építész, urbanista

HÉTFA Elemző Központ, igazgató

szendreizsolt@hetfa.hu

ÖSSZEFOGLALÓ • A Kárpát-medence szórványterületein (különösen Erdélyben) a magyar nyelvű oktatás fennmaradásának kiemelkedő fontosságú intézményei a szórványkollégiumok. Kutatásunk célja egy átfogó kép kialakítása volt ezeknek a kollégiumoknak a hálózatról, főbb típusainak alapvető jellemzőiről, a magyarság megmaradása érdekében tett erőfeszítéseikről és az őket érintő legfontosabb kihívásokról. Munkánk a szakirodalmi megalapozást követően számos helyszín meglátogatására, ott felvett interjúkra, valamint külön az intézmények és öregdiákjaik körében végzett kérdőíves adatgyűjtésekre épült. Kutatásunkban igazoltuk, hogy a szórványkollégiumok hálózata valóban jelentős munkát végez a szórványmagyarság megmaradásáért, valamint azonosítottunk olyan kihívásokat is, amelyek már rövid távon is veszélyeztetik ezeknek az intézményeknek a sikeres működését. Munkánkat a kihívások kezelésére tett javaslatokkal zártuk.

KULCSSZAVAK • **szórványkollégium, szórványmagyarság, Erdély, magyar nyelvű oktatás**

BEVEZETÉS

A magyar nemzetpolitika jelentős erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy megerősítse a külhoni magyar közösségeket. Ennek egyik kiemelten fontos prioritása a Kárpát-medencei magyar nyelvű oktatás fennmaradásának segítése.

A *Magyar nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete* című dokumentum (MAGYAR NEMZETPOLITIKA) cselekvési területként azonosítja az oktatás területét, kiemelve, hogy az iskola a „nemzeti reprodukció legfontosabb színtere”. A stratégia a külhoni magyar oktatást illetően célként definiálja, hogy minél több magyar diák vegyen részt az oktatásban, kiemeli az intézményalapítás fontosságát, az intézmények erősítését, az oktatás színvonalának emelését, valamint összehangolt cselekvési program kidolgozását.

Mind a magyarság számának, mind a magyar nyelven tanuló diákok számának változása erősen heterogén képet mutat, mind a történeti nagytérsek (Felvidék, Kárpátalja, Erdély és Délvidék) között, mind az egyes nagytérseken belül. Általánosságban elmondható, hogy a népességfogyás kapcsán leginkább veszélyeztetett helyzetben a szórványterületek magyarsága van, ezeken a területeken a legjelentősebb a magyarság apadása (PÉNTEK 2014a).

Ezekben a szórványtérsekben a magyar nyelvű oktatás a kisebbségi megmaradás egyik kulcskérdése. Az iskola nemcsak mint intézmény fontos a magyar nyelvű oktatás szempontjából, de egyben központi szervezőerő is a helyi közösség számára. Megléte biztosíték a fiatal családoknak ahhoz, hogy gyermekeik helyben magyar nyelvű oktatáshoz tudnak majd jutni, nem kell ehhez elhagyni otthonukat (BODÓ 2009).

Az egyre zsugorodó közösségek és a folyamatosan csökkenő gyerekszám mind nagyobb kihívás elé állítja az oktatási intézményeket, közülük számos fennmaradása mára kétségessé vált. Fontos azt is kiemelni, hogy míg a tömbterületeken egy magyar nyelvű iskola megszüntetése jellemzően a nagyobb, de könnyen elérhető központibb település felé tereli a diákokat, addig a szórványterületeken egy-egy oktatási intézmény megszűnése egyben a további magyar nyelvű oktatás lehetőségét is elveszi, a többségi óvodák és iskolák felé terelve a diákokat.

Ezen kihívások kezelésére több túlélési stratégiát alkalmaznak a magyar közösségek, ilyen az *önálló magyar tannyelvű iskolák* alapítása (vagy a meglévők megerősítése) elsősorban a nagyobb városokban (például Aradon, Déván, Nagybányán, Szamosújváron, Temesváron, Tordán), *iskolabusz-hálózat*

kiepítése az ingázás támogatása érdekében, illetve *szórványkollégiumok létrehozása*, ami nagyvárosi (Arad, Temesvár) középiskolák mellett többnyire kisebb települések vagy oktatási kistérségek vonatkozásában eredményez helyi lépték szerint jelentős változásokat (például Magyardécse, Magyarfülpös, Magyarlapád, Segesvár, Válaszút, Vicén) (TÁTRAJ et al. 2022).

Vizsgálatunk a szórványkollégiumok/bentlakások működésére, felépítésére, valamint szociális és tehetséggondozó szerepére fókuszált. Összegyűjtöttük a szórványkollégiumokat, majd kérdőíves és interjú alapú vizsgálat keretében kerestük meg őket. Céljaink közé tartozott, hogy megismerjük működésüket, hatásukat a helyi közösségekre, közösségsszervező és tehetséggondozó szerepüket, a finanszírozási környezetet, valamint hogy összegegyűjtsük a főbb kihívásokat, amelyekkel meg kell küzdeniük mindennapi működésük során. Vizsgálatunkban az óvoda és a középiskola közötti oktatási szintekkel foglalkozunk, a felsőoktatás vizsgálati fókuszunkon kívül van.

SZÓRVÁNYKOLLÉGIUMOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A szórványterületek magyar nyelvű oktatásának és ezáltal a helyi magyar nemzetiségű kisebbség megőrzésének érdekében túlélési stratégiák kialakítása szükséges: ilyen például az *önálló magyar tannyelvű iskolák* megerősítése, esetleg új intézmények alapítása, elsősorban nagyobb városokban (például Arad, Déva, Nagybánya, Szamosújvár, Temesvár, Torda), *iskolabusz-hálózat* kiépítése az ingázás támogatása érdekében, például Felvidéken:¹ Nagyszarva, Hetény, Léva, Ipolyvisk, Ipolyság, Ipolynyék, Ipolybalog, Ipolyvarbó, Losonc, Rozsnyó, Szepsi, Kassa, Bodrogszerdahely, Vaja, Szenc, Diószeg, Nagycétény, Szádudvarnok, Buzita; Erdélyben:² Arad, Kisiratos, Kisjenő, Pécska, Zimándújfalu, Újszentes, Temesvár, Lugos, Petrozsény, Déva, Medgyes, Torockó, Székelykocsárd, Magyarpéterfalva, Bethlenszentmiklós, Nagyenyed, Brassó, Válaszút, Kóhalom, Négyfalu, Szászrégen, Beszterce, Körösfő, Torda, Ds, Máramarosziget, Nagybánya, Érmihályfalva, Nagyvár, Köröstárkány, Nagyszalonta; illetve *szórványkollégiumok létrehozása*, amelyek nagyvárosok kollégiumaiként vagy kisebb települések és oktatási kistérségek vonatkozásában tudnak eredményezni helyi lépték szerint jelentős változásokat (például Magyardécse, Magyarfülpös, Magyarlapád, Segesvár, Válaszút, Vice) (TÁTRAJ et al. 2022).

¹ Forrás: <https://rakocziszovetseg.org/2023/08/22/iskolabusz-atadas/> és <https://rakocziszovetseg.org/wp-content/uploads/2024/08/Iskolabuszok-a-Felvideken-2024-2025-os-tanev.pdf> (2025. 02. 10.)

² Forrás: <https://rakocziszovetseg.org/2023/08/22/iskolabusz-atadas/> (2025. 02. 10.)

A szórványkollégiumok/bentlakások olyan oktatói-nevelői célzatú bentlakásos intézmények, melyek többségében szórványterületen helyezkednek el és/vagy a szórványban élő magyarság fiataljai számára nyújtanak kollégiumi elhelyezést (található több intézmény Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Csíkszeredában is). Jellemző, hogy ezen intézmények esetében nem csupán bentlakásról van szó, hanem számos kiegészítő feladatot is ellátnak az intézmények: részt vesznek a magyar kultúra megőrzésében, a nyelvoktatásban, szociális szolgáltatásaikkal segítik a beköltöző gyerekeket, kulturális központként működnek.

A (szórvány)kollégium és bentlakás esetében széles spektrum mutatkozik. A hagyományos értelemben vett, román állami támogatások által finanszírozott kollégiumi bentlakás (például a temesvári Bartók Béla Líceum) mellett találunk sokrétű tevékenységet folytató, fontos helyi kulturális központként működő kollégiumokat (például a szamosújvári Mezőségi Téka Szórványkollégium), illetve olyan intézményeket is, amelyek kvázi folyamatos bentlakást biztosítanak rászoruló gyerekek számára (például a csíkszeredai Csibész Alapítvány és Ifjúsági Egyesület) (BODÓ 2014).

Közös ezekben az intézményekben, hogy magyar nyelven működnek, céljuk a magyar nyelv használata és a magyar kultúra ápolása. Általános jellemzőként elmondható még róluk, hogy valamilyen mértékű anyaországi támogatásban részesülnek (jelenleg főként a BGA-n keresztül).

A vizsgálatba bevont négy történeti nagyrégió (Felvidék, Kárpátalja, Erdély és Délvidék) közül Erdély és Délvidék esetében találunk klasszikus szórványkollégiumként működő intézményeket, számosságát tekintve Erdélyben található a legtöbb, ezen intézmények kapnak dedikált szórványkollégiumoknak szóló támogatást is a Bethlen Gábor Alaptól. A szórványkollégiumi funkciót ellátó intézmények összegyűjtése és kategorizálása nem magától értetődő. Tágabb körből elindulva, ha megnézzük az intézmények funkcióit és szerepét, akkor 4+1 elkülönülő csoportra oszthatjuk az egyes intézményeket, melyek határai kevésbé direkttek, több olyan intézmény is van, amelyik átmenetet képez a kategóriák között:³

HAGYOMÁNYOS KOLLÉGIUMI BENTLAKÁSOK. Az első csoportba tartoznak az iskolai, főként a nagyobb városok középiskoláihoz, líceumaihoz kötődő kollégiumok, melyek főbb feladata, hogy bentlakást biztosítsanak a távolról érkező diákok számára; jellemzően intézményhez kötődnek, az adott iskolához. A kulturális funkció itt sokkal erősebben

³ A kategorizálás során BODÓ 2014 cikkére építettünk.

az oktatási intézményben összpontosul, mint a kollégiumban. Például: Bartók Béla Szórványkollégium (Temesvár), Csiky Gergely Iskolaközpont Kollégiuma (Arad), Bethlen Gábor Kollégium (Nagyenyed).

KOLLÉGIUM JELLEGŰ SZÓRVÁNYKOLLÉGIUM. Elkülöníthetjük az alapvetően szórványterületen működő bentlakást és a kulturális szerepkört is felvállaló intézményeket, melyeknek egy része egy adott oktatási intézmény megmentése és a gyerekszám fenntartása miatt jött létre. Ezen intézmények esetében fontos szempont a szociális funkció, azonban működésüket tekintve jobban hasonlítanak a kollégiumokra/bentlakásokra, a gyerekek alapvetően hétköznapi tartózkodnak itt, hétvégén hazamennek. Például: Kallós Zoltán Alapítvány választói kollégiuma, Mezőségi Téka Szórványkollégium (Szamosújvár).

GYERMEKOTTHON JELLEGŰ SZÓRVÁNYKOLLÉGIUM. Az ilyen jellegű intézmények esetében is fontos az előző pontban leírt kulturális szerepkör felvállalása, azonban hangsúlyosabban jelenik meg a szociális, részben pedig a gyermekvédelmi funkció, hiszen több esetben nagyon szegény sorban élő, árva, félárva gyerekek számára biztosítanak étkezést, lakhatást és ellátást, azonban nem részei a hivatalos állami gyermekvédelemnek. Az előző pontban leírtakhoz képest fontos különbség, hogy itt a gyerekek – legalább a tanév alatt – folyamatosan bent laknak, nem tudnak hazamenni a nagy távolság vagy a családi körülmények miatt. Például: Csángó-szórványmagyar Bástyá Kollégium (Vice), Csibész Alapítvány és Ifjúsági Egyesület (Csíkszereda és térsége).

(MAGÁNUTAS) ÁRVAHÁZI, GYERMEKOTTHONI BENTLAKÁSOK. A negyedik kategóriába azokat az intézményeket soroltuk, melyek már a hivatalos gyermekvédelem részei, és emellett fontos vállalt szerepük a határon túli magyarság segítése és támogatása. Ennek a kategóriának a leginkább meghatározó – szinte egyedülálló – szereplője a Dévai Szent Ferenc Alapítvány és az általa üzemeltetett bentlakó otthonok, napközi otthonok, iskolaházak és támogatott bentlakó otthonok hálózata. Ezen intézmények esetében elsődleges a gyermekvédelmi, a gyermekotthoni funkció. Ilyen a Dévai Szent Ferenc Alapítvány intézményhálózata (Déva központtal).

+ 1 – FÉLBENTLAKÁS / NAPIKÖZI OTTHON. A magyarság megőrzése, a magyar nyelv ápolása és a szociális kihívások kezelése kapcsán fontos intézmények a félbentlakások, napközi otthonok. Ezek olyan helyek,

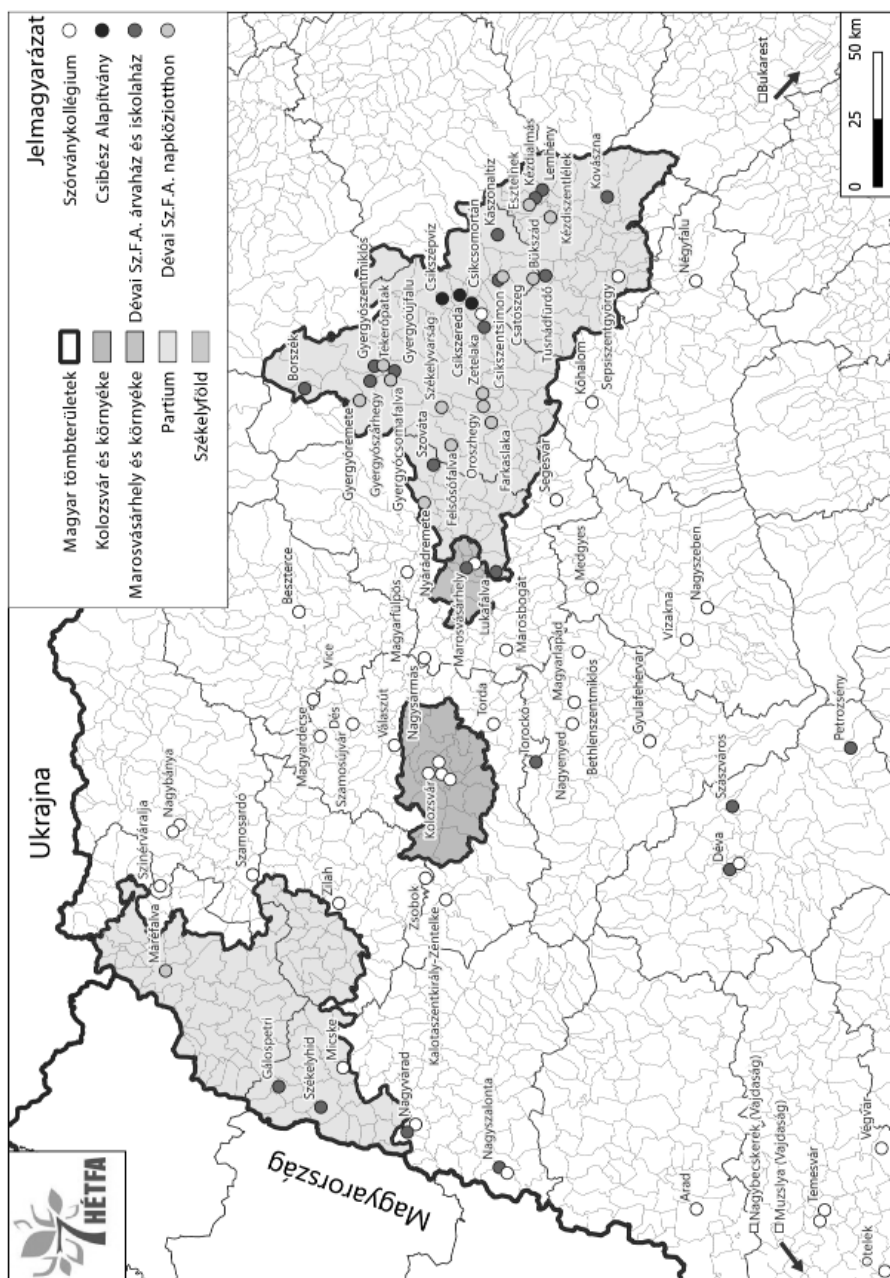
ahol az iskola utáni időben tanulási helyszínt (foglalkozást) és étkezést biztosítanak a gyerekek számára, amelynek eredményeként a gyerekek szinte csak aludni járnak haza. Például a Mezőségi Téka Szórványkollégium (Szamosújvár), a Dévai Szent Ferenc Alapítvány intézményhálózata (Déva központtal). (1. ábra)

A SZÓRVÁNYKOLLÉGIUMOK HELYZETE ÉS KIHÍVÁSAI

„A szórványkollégiumok a szórványok jövőjét illetően kulcsfontosságú intézmények” (BODÓ 2014). Hangsúlyos szerepet játszanak a szórványterületek oktatásának fenntartásában, és általa a magyar kisebbség megőrzésében. A kollégiumok a primer bentlakási és oktatási funkciójuk mellett jelentős szociális segítséget nyújtanak, és hozzá tudnak járulni a tehetséggondozás erősítéséhez, sőt „a szórványkollégium a modernizációs sziget szerepét is betöltheti, a regionális előrelépés fókusza lehet” (PÉNTEK 2014a). Ennek megvalósításához szükséges a hálózat további erősítése, szélesítése, valamint a felmerülő kihívásaik kezelése. „Oktatástervezésben és -szervezésben a felső tagozaton, továbbá a középiskolában legfontosabb a szórványkollégiumok megerősítése szakmailag és működési feltételeik tekintetében is” (uo.).

A szórványkollégiumokat nem egy tudatos területi tervezési szemlélet hozta létre, hanem helyi kezdeményezések, helyi döntés nyomán valósultak meg (BODÓ 2014). A kialakult széles intézményhálózat az alulról jövő kezdeményezések egyik legjobb iskolapéldája, ami szinte minden központi segítség és támogatás nélkül jött létre. A bottom-up elvek mentén felépülő intézményhálózat kialakulását a helyi iskola megtartása, az (önálló) magyar nyelvű képzés megerősítése és létrehozása, a magyar kultúra megőrzése és a magyar kisebbségen belül jelentkező szociális kihívások kezelése hívta létre, és tartja életben a mai napig is. **A létrejött széles szórványkollégiumi hálózat európai szintű jó példája a civil társadalmi kezdeményezés mentén felépülő hálózatoknak.**

Fontos megjegyezni, hogy a magyar nyelvű iskola, de kiemelten a **szórványkollégiumok szerepe jóval túlmutat az intézményen és az oktatáson.** Ezek a bentlakások sok esetben komoly kulturális szerepet töltenek be, a környék magyarságának fontos színterei. Ezenfelül számos olyan feladatot felvállalnak (felzárkóztatás, társadalmi mobilitás segítése, magyar nyelv oktatása, tehetséggondozás, magyar kultúra ápolása, családi alapértékek közvetítése stb.), amelyeket nélkülük senki sem látna el, és ezzel jelentősen hozzájárulnak a közösség és az adott térség életminőségének javításához. Ha ezek az intézmények nem lennének vagy megszűnnének, nagyon komoly hátrányba kerülne a szórványterületek lakossága.

1. ábra. Szórványkollégiumok, a Csibész Alapítvány házai,
illetve a Dévai Szent Ferenc Alapítvány hálózatába tartozó
intézmények Erdélyben

Elmondható, hogy az intézmények mögött néhány elkötelezett személyiség és a körülöttük csoportosulók munkája áll.

„Az oktatási központokat, szórványkollégiumokat [...] karizmatikus személyek teremtették meg, akik a kellő támogatást is megszerezték a működéshez, és a működtetést is biztosítják, felügyelik. [Ilyen például a Kallós Zoltán Alapítvány, a Téka Alapítvány, a segesvári Gaudeamus Alapítvány, a Csibész Alapítvány.] Mindegyiket egy cselekvésre kész személy kezdeményezte, hozta létre, nem előzte meg őket olyan tervezés, amely felmérésre alapozva pontos kritériumok szerint jelölte volna ki, vagy jelölné ki a továbbiaknak a helyszínét, működési körzetét, funkcióját” (VETÉSI).

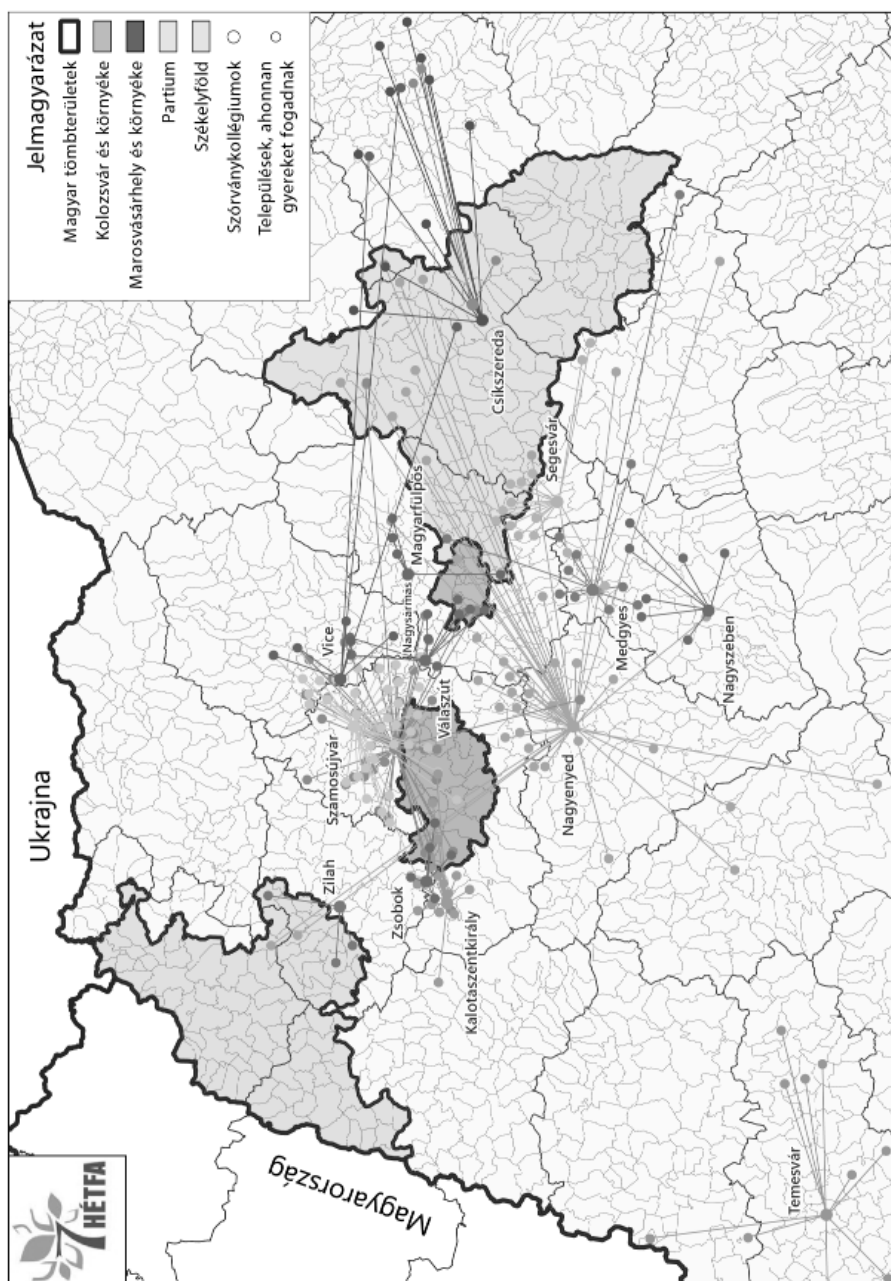
Fontos megjegyezni, hogy a karizmatikus karakter alapvetően meghatározza a szórványkollégiumok sikerességét. Látható, hogy ahol deficit van ilyen téren, nem tud egységes irány megvalósulni, ott a működés is állandó kihívásokkal küszködik.

Erdély esetében jól látható, hogy a **román jogi környezet viszonya kettős a szórványkollégiumok működése kapcsán**. Van egy jogi túlszabályozottság, ami a való életben közepesen tud érvényre jutni. Ez a helyzet egy viszonylag nagy szürke zónát eredményez. A néhány évvel ezelőtti jogszabályváltozásokig a szórványkollégiumokat nem kezelte a jogrend, így kvázi rendszeren kívül működtek (az 1989 előtt is létező középiskolai kollégiumokat és a hivatalosan árvaházként/gyermekotthonként működő intézményeket leszámítva). Ez összességében jelentős kitettséget és kiszolgáltatottságot eredményez az egyes intézmények számára.

Látható, hogy néhány esetben **nagy szervezetek** (például a válaszüti 95 és a szamosújvári 93 bentlakóval) épültek ki az elmúlt évtizedek folyamán, jelentős intézményi infrastruktúrával, több tucat alkalmazottal. Ezeknek a nagy rendszereknek a fenntartása és üzemeltetése jelentős kockázatot rejt magában, és erősen sérülékennyé teszi azokat, hiszen a finanszírozás esetleges megingása könnyen bedöntheti az egész rendszert.

Az erdélyi szórványkollégiumok/bentlakások esetében **meghatározó a szociális funkció**:

„A szórványokban megszervezett kollégiumok elsődlegesen missziós, szociális szerepet töltenek be, az ott folyó oktatás színvonaláról nincsenek adatok [...], a legtöbb esetben magát az oktatást nyelvi rehabilitációval, felzárkóztatással kell kezdeni”, így ugyanis nehéz az egyes intézmények eredményességét értékelni (PÉNTEK 2012). (2. ábra)

2. ábra. Válaszadó szörvanykollégiumok esetében azon települések gráfja, ahonnan az elmúlt öt évben fogadtak gyerekeket

A szórványkollégiumokat életre hívó gyerekszámcsökkenés folyamatos negatív demográfiai trend a mai napig, ami **egyre nehezebbé teszi a gyerekutánpótlás biztosítását**. Egyre nagyobb területekről vonnak be gyerekeket az intézmények (lásd a fenti térképet), egyre nagyobbak a nyelvi hiányosságok, és egyre erősebb az igény a társadalmi felzárkóztató szerepre. Több helyszínen is a szórványkollégium/bentlakás miatt tud még működni az iskola, ami nagy kiszolgáltatottságot és sérülékenységet jelent az oktatási hálózat számára. Egy szórványkollégium esetleges megszűnése rögtön bedöntené az iskolát is, mert nem tudná biztosítani a minimálisan elvárt gyermeklétszámot. Emellett az egyes intézmények ugyan tudatosan törekednek arra, hogy ne szívják el a gyerekeket egymás elől (nem vesznek fel gyereket olyan településről, ahol van magyar nyelvű iskola, egyeztetnek egymás között az iskolák, a helyi papok, lelkészek), de a folyamatosan csökkenő gyerekszám rövid, illetve középtávon fel fogja erősíteni az intézmények közötti rivalizálást.

Érdekes tapasztalat, hogy **egy adott település magyarságának a száma nem eredményez egyértelmű kapcsolatot a helyi magyar nyelvű oktatás stabil biztosításának és fenntartásának**. Nagybánya, ahol a 2021-es népszámlálás alapján 8713 magyar lélek él, éppen csak el tud tartani egy iskolát, míg ezzel szemben Szamosújváron, ahol a magyarok száma csupán 2609 fő, idén két párhuzamos nulladik osztályt tudtak indítani nem bentlakó gyerekekből.

Jelentős kiszolgáltatottságot jelent, hogy Romániában a **minimális osztálylétszám 15 fő**, ami alatt külön engedélyeztetni kell az osztályok indulását. A demográfiai folyamatokból is látszik, hogy ez sok intézményt érint, ami tovább növeli az iskolák kiszolgáltatottságát.

Szórványkollégiumok/bentlakások kapcsán fontos megjegyezni az **iskolák minőségi kihívásait**, a korábban említett vonzáskörzet-növekedés mellett meghatározó, hogy egyre rosszabb helyzetű gyerekek kerülnek be, ami új típusú kihívások elé állítja az iskolákat. Emellett fontos azt is megemlíteni, hogy egyre nehezebben sikerül feltölteni az osztályokat, hat-hét fős vagy ösz-szevont osztályok sem példátlanok, ami jelentősen rányomja bélyegét mind az oktatás valós minőségére, mind pedig annak szülői megítélésére.

A minőségi kihívások másik szegmensét a középiskolák adják. Általános-ságban elmondható, hogy az **erdélyi magyar nyelvű középiskolák nem tartoznak az országos rangsor vezető intézményei közé**. Ennek fő oka, hogy ezek összehasonlítása és teljesítménymérése főként a továbbtanulási eredményekre épülnek, és egy abszolút értékhez viszonyítva nézik a tanulmányi eredménye-ket, míg a magyar nemzetiségű iskolák esetében a relatív előrelépés – a honnan hova? – érdemei erősebbek. A magyar nyelvű oktatási intézmények – szem-ben a legerősebb iskolákkal – nem válogatnak a diákok között, egyrészt befo-gadnak mindenkit, aki magyarul akar tanulni, másrészt az is hozzátartozik az

igazsághoz, hogy a gyerekszámok folyamatos csökkenése miatt a működésük biztosítása érdekében nem is tehetik meg, hogy elutasítsanak gyerekeket. Ennek eredményeként felveszik a jobb és a rosszabb képességű gyerekeket is, ami egyrészt segíti a magyarság megőrzését, másrészt viszont csökkenti az iskolák rangsorban elfoglalt helyét.

Bodó Barna 2014-es írásában a szórványkollégiumok főbb kihívásai között határozta meg az egyes intézmények közötti hálózatos együttműködések és rendszeres találkozók hiányát. Bár találkozók rendeznek például a temesi szórványban, az első jelentős esemény vélhetően a 2013-as segesvári Gaudeamus által szervezett 20. évfordulós ünnep volt. Kiemelte, hogy nincs felelőse és illetékes szereplője a szórványkollégiumok ügyének, nincs olyan személy, aki a kérdéskört teljes egészében a magáénak vallhatja.

Interjú tapasztalataink alapján látható, hogy valamilyen mértékű kapcsolat és tudásátadás van az egyes szórványkollégiumi intézmények között, bár ezek nem széleskörűek, és részben informális együttműködések jelennek. A Dévai Szent Ferenc Alapítvány neve többször felmerült mint bevont tanácsadó, amely segítette az elindulást, működést. A Bástyai Egyesület és a Csibész Alapítvány között erős és részben informális, a Kallós Zoltán Alapítvány és a Téka Művelődési Alapítvány között formális együttműködési kapcsolat áll fenn. Ezenkívül van középiskolákat célzó találkozó az „egységes iskolák meggyé” számára. Új kezdeményezésként 2024 őszén a Lakitelki Népiskola összehívta az erdélyi szórványkollégiumokat egy közös rendezvény keretében, és azt követően célzott támogatást biztosított a szórványkollégiumok számára.

Összességében megállapítható, hogy főként informális kapcsolatokon alapuló, részleges tudásátadás folyik, összefogó, koordinációs szereplő és szerepkör azonban nincs, az intézmények jelentős része egyedül igyekszik érdekeinek érvényesítésére.

Az intézményi diverzitáshoz hasonlóan az egyes szórványkollégiumok/bentlakások finanszírozási háttere is változatos képet mutat. Általánosságban elmondható, hogy a magyar kormány – a BGA-n keresztül folyósított – támogatása a leginkább meghatározó.

A román állam részéről – jellemzően részleges mennyiségű – finanszírozást csak nagyon kevés intézmény kap, főként a hivatalos árvaházak/gyermekotthonok, melyek főleg a Dévai Szent Ferenc Alapítvány keretében működnek, másrészt a már 1989 előtt is működő, döntően középiskolákhoz kapcsolódó kollégiumok (Temesváron a Bartók Béla Szórványkollégium, Nagyenyeden a Bethlen Gábor Kollégium, Aradon a Csiky Gergely Iskola-központ Kollégiuma).

Általánosságban megjegyezhető, hogy a **szórványterületek magyar nyelvű oktatása, és ezen belül kiemelten is a szórványkollégiumok anyaországi támogatás nélkül nem tudnának működni**, mivel forrásszegények, termelőtevékenységet nem, vagy csak kis arányban művelnek, többnyire kis településeken működnek, és legtöbb esetben nem részei sem a hivatalos kollégiumi struktúrának, sem pedig az árvaházi/gyermekotthoni ellátórendszernek.

A magyarországi támogatás éves finanszírozása az egyes intézmények számára vagy valamilyen pályázat révén, vagy direkt, alanyi jogon járó forrás keretében valósul meg. Ez a támogatási metódus biztosítani tudja az egyes intézmények működését, azonban nem tud az évenkénti gondolkodáson túlmutató, közép- és hosszú távú tervezési folyamatokat elindítani; a **kollégiumok korlátozottan tudnak csak előre tervezni, saját likviditásuk sem kiszámítható az éves tervezésen túlmutatóan**.

A **jelenlegi finanszírozási környezet erős kiszolgáltatottságot eredményez**, amelyben az egyes intézmények nagyon is függnek az anyaországi forrástól. Az intézmények korlátos tartalékkal rendelkeznek, így a finanszírozási anomáliák (elcsúszó kifizetés, késői döntés) jelentős bizonytalanságot hoznak magukban, kockáztatva akár a működésüket (például nagyon erős a munkaerő-vándorlás) is.

A szórványkollégiumok rendszere nagyon törékeny, az alacsony forrásdiverzitás miatt pedig a teljes rendszer nagyon sérülékeny. Viszonylag nagy intézményhálózatok épültek ki, komoly ingatlanállománnyal és akár több tucat alkalmazottal. Azonban minél nagyobb egy intézmény, annál inkább veszélyeztetett és kiszolgáltatott. **Állandó, meghatározott összegű és stabil finanszírozás nélkül nagyon könnyen sérülhet a rendszer**, akár visszafordíthatatlan károkat is okozva; az egyszer elvesző bizalmat és stabilitást egy egyébként is zsugorodó népességű kisebbségi rendszerben vélhetően nem, vagy csak kis részben lehet helyreállítani.

Látható, hogy az intézmények azon része, amelyekbe a bérköltség nem központi forrásból érkezik (erre példa a pedagógusbérek), hanem az adott intézménynek kell „kitermelnie” (nevelők, ellátószemélyzet), lényegesen elmarad a hivatalos tanárbérektől Erdélyben, ami **komoly fizetési deficitet és bérfeszültséget eredményez**. A romániai folyamatos minimálbér-emelés és a tanárbérek évekkel ezelőtti rendezése miatt egy állami rendszerben dolgozó pedagógus háromszorosát keresi annak, amit a szórványkollégiumok/bentlakások fizetni tudnak. Ez az erős hivatástudattal rendelkező alkalmazotti csapat ellenére is erős fluktuációt és a szakmai utánpótlás beszűkülését eredményezi.

Látható, hogy mivel az intézmények fizetőképessége nagyon korlátozott, ebből következően **fejlesztési forráskeretük és lehetőségeik is igen esetlegesek**.

A személyesen meglátogatott intézmények állapota és felszereltsége jónak és magas színvonalúnak mondható, azonban ez leginkább egyedi forrásszerzések mentén tud(ott) megvalósulni, szűkítve az előretervezhetőség lehetőségét.

A SZÓRVÁNYKOLLÉGIUMOK MŰKÖDÉSE

Az érintett intézmények számára kérdőívet küldtünk annak érdekében, hogy összegyűjtsük adataikat, illetve hogy átfogó képet tudjunk alkotni a szórványkollégiumok operatív működéséről, jellemzőiről. A megkeresendő intézmények listáját több adatforrásra építve állítottuk össze:

- a BGA szórványkollégiumok számára kiírt pályázata, internetes keresés,
- a Communitas Alapítvány által támogatott intézmények listája és
- a személyes ajánlások alapján.

Így összesen 48 intézményt definiáltunk szórványkollégiumként; ebből 46 erdélyi és 2 vajdasági illetőségű. A megkeresést e-mailen keresztül végeztük, a kérdőív online volt kitölthető. A vajdasági intézmények esetén nem sikerült a kapcsolatfelvétel, emiatt csak erdélyi szórványkollégiumok közreműködésével tudtunk információt gyűjteni.

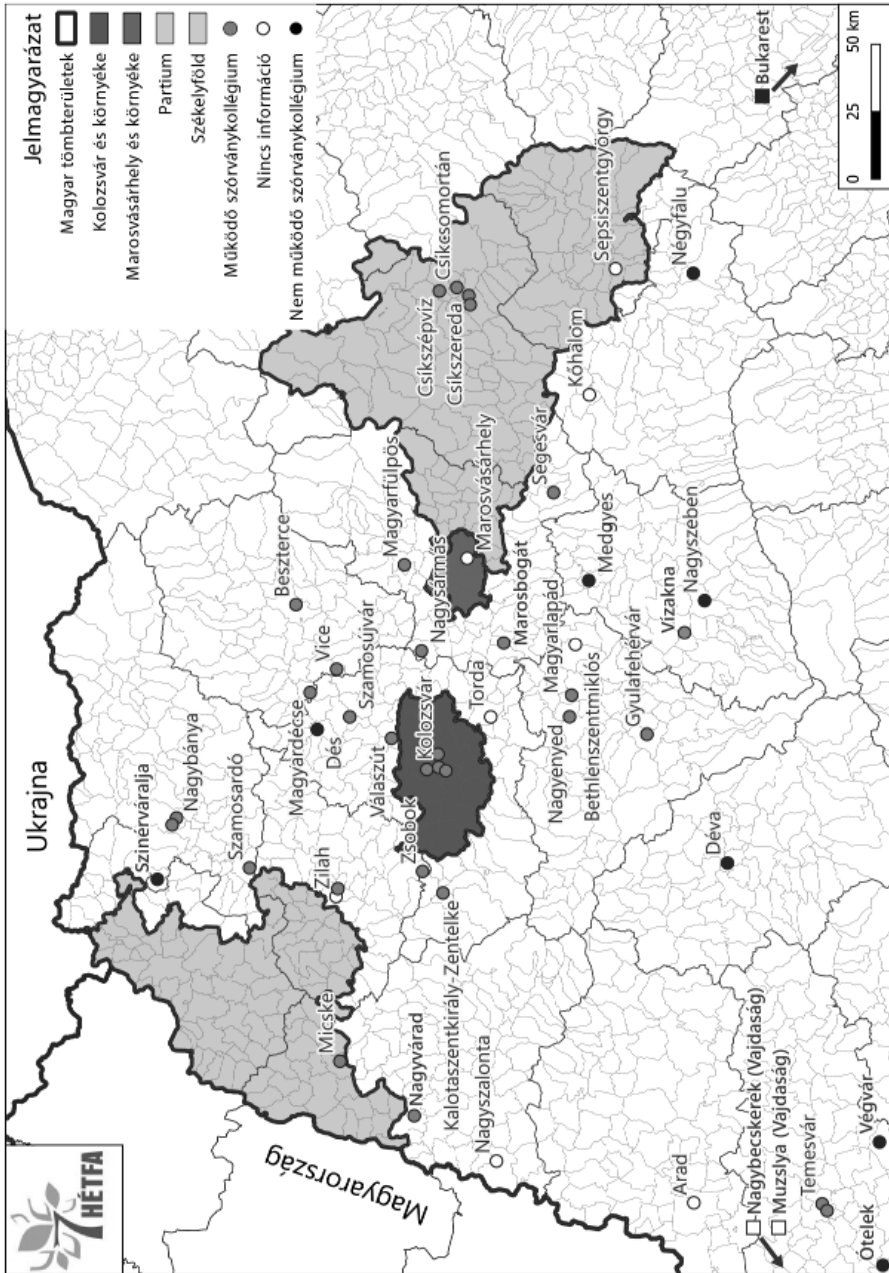
A Dévai Szent Ferenc Alapítvány, illetve a Csibész Alapítvány esetében módosított kérdőív kitöltését kértük, ami reflektálni tudott a két, nagyobb intézményhálózattal rendelkező szervezet egyedi igényeire és adottságaira.

A kiküldött adatgyűjtő kérdőívet 2024. november 13–24. között összesen 19 intézmény kapcsán töltötték ki – legalább részben értékelhető módon. Ezenfelül további négy intézmény esetén kaptunk e-mailes visszajelzést, nagyrészt nem működésre vonatkozóan. (3. ábra)

A visszajelzések alapján a 19 intézmény közül egy jelezte, hogy már nem működik, illetve háromban jelenleg nincs bentlakó gyerek. Ennek indokaként a válaszadók az alábbi okokat jelölték meg: a bentlakás helyett inkább ingáznak a tanulók a környező településekről, nincs kellő számú gyerek a bentlakáshoz, vagy a magyar tagozatok visszaszorulásával megszűnt az utánpótlás a kollégium számára.

A válaszadó intézmények közül mindössze kettő jelezte, hogy nem működik mögötte alapítvány, az összes többi (17) esetben a bentlakás/kollégium működését egy-egy alapítvány segíti.

A bentlakók számának becslése kapcsán nemcsak a kérdőívben rögzített adatokra támaszkodtunk, hanem bevontuk az elemzésbe a Communitas Alapítvány által támogatott intézmények létszámadatait is. Meg kell azonban

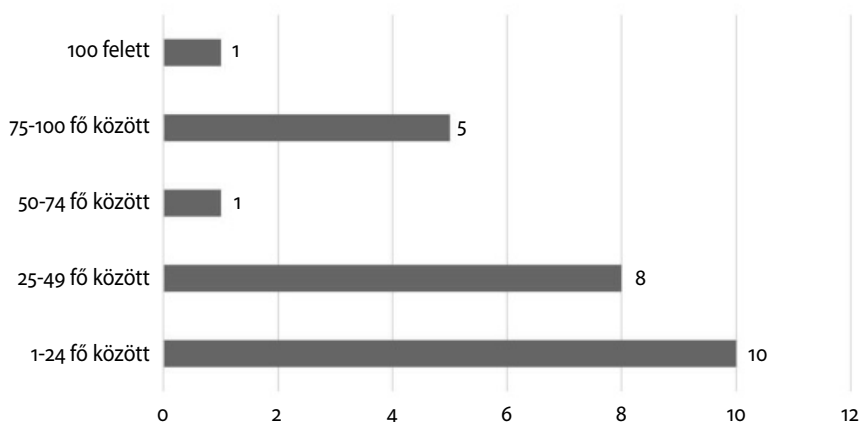

3. ábra. Azonosított szóránkollegiumi helyszínek működési kategorizálása Erdélyben (a Dévai Szent Ferenc Alapítvány és a Csibész Alapítvány háza nélkül), nem erdélyi helyszínek szövegesen feltüntetve (Bukarest [Románia], Nagybecskerek és Muzslya [Vajdaság])

jegyezni, hogy még így is van 23 olyan intézmény az általunk azonosított listában, amelyről nincs érdemi adatunk, és nem tudtunk meg semmit működésükről, sem pedig az esetleges bentlakók létszámáról.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján csaknem ezerháromszáz gyermek lakik bent a szórványkollégiumi/bentlakási hálózatban. Ezt még további 800 „félbentlakó” egészíti ki, akik napközis ellátásban részesülnek. Átlagosan 40 gyereket meghaladó bentlakó van az egyes kollégiumokban, azonban ezen belül erős szórás figyelhető meg. Létszám szerinti csoportosításban 29 bentlakós intézmény látható, négyben nincs bentlakás csak napközi, 10 intézményben pedig 1 és 24 fő között váltakozik a diáklétszám, ugyanakkor 8 intézményben 24 és 49 fő közötti, míg egyben ez a szám 50 és 74 fő közé tehető, 5 intézmény sorolható a 75 és 100 fő közötti létszám-kategóriába, 100 fő felettibe viszont csupán egyetlenegy, a Dévai Szent Ferenc alapítványi hálózat tartozik. (4. ábra)

A 18 értékelhető intézményi válaszból a bentlakás 3 esetén nem köthető (közvetlen vagy közvetett módon) az oktatási intézményhez: a két nagy intézményhálózaton (Dévai Szent Ferenc Alapítvány és Csibész Alapítvány) kívül a Csíkszeredai Csángó Kollégium a harmadik. Mindegyik széles körű és színvonalas képzést nyújt, mégpedig a legtöbb esetben óvodait és általános iskolait (alsó és felső tagozatos képzést). Átlagosan 3-4 képzési szintet fednek le az oktatási helyek, legszélesebb a Bethlen Gábor Kollégium kínálata: a bölcsődétől a szakképzésig a teljes oktatási-nevelési spektrumot lefedi, valamint a kalotaszentkirályi Ady Endre Szakiskola, amelyben bölcsődei és óvodai nevelés, alsó és felső tagozatos iskolai, valamint szakképzés is folyik. (5. ábra)

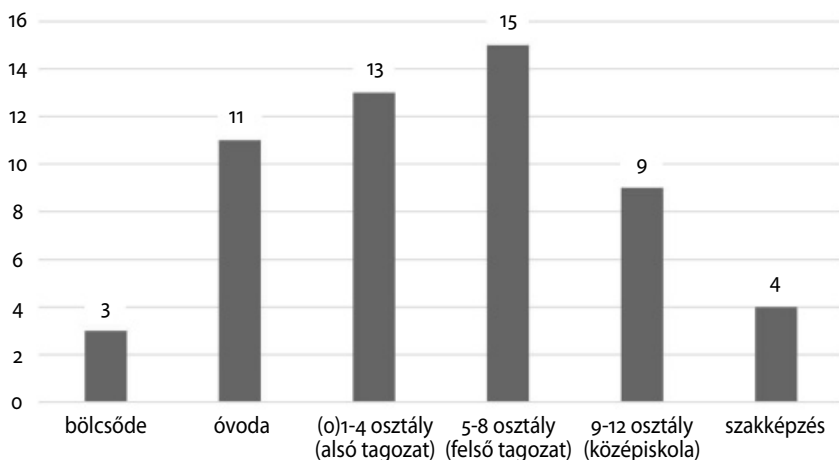

4. ábra. Szórványkollégiumok megoszlása a bentlakók létszám-kategóriái alapján (Saját forrás, 2024)

A szórványkollégiumokban, bentlakásos intézményekben lakók korosztályos megoszlása alapján láthatjuk, hogy legtöbb intézményben a felső tagozatos és a középiskolás korosztály van jelen. Csaknem annyi esetben találunk 18 év felettieket, mint alsó tagozatosokat. Legkevesbé az óvodás korosztály jelenik meg, de 5 intézmény esetében 3–6 éves gyerekek is vannak a bentlakók között, azonban egyetlen válaszadó sem jelölt meg óvodáskor alatti korosztályt. Átlagosan 2-3 korosztály fordul elő a bentlakásokban, legtöbb esetben három. Meg kell jegyezni, hogy itt a jelenlét azonosítására kértük a válaszadókat, az egyes csoportok méretének megjelölésére viszont nem, így a létszám alapú tagozódásban vélhetően jelentős eltérés van az egyes korcsoportok között. (6. ábra)

A beérkezett válaszok alapján átlagosan a kollégiumokban/bentlakásban végzettek 65,7%-a tanul tovább, azonban ez jelentős szórást mutat: például a Dévai Szent Ferenc Alapítvány (20%) vagy a Csibész Egyesület (13%) intézményhálózatában a továbbtanulási arány nem éri el a bentlakók negyedét sem, míg a Bethlen Gábor Kollégium esetében (90%) szinte mindenki továbbtanul. Ezzel párhuzamosan a magyar nyelvű továbbtanulás szintén átlagosan 65,3%-os értékek mutat. A beérkezett válaszok alapján elmondható, hogy a bentlakó diákok több mint fele szerez érettségit, de ezen belül is jelentős szórást mutatkozik az egyes intézmények és intézménytípusok között.

A kérdésre válaszoló 18 intézmény felében van tandíja/bentlakási költsége a kollégiumi ellátásnak. Öt helyszínen mindenki számára van tandíj,

5. ábra. Az egyes szórványkollégiumokhoz/bentlakáshoz kapcsolódó oktatási intézmények által nyújtott képzési szintek megoszlása az említések száma (db) alapján (Saját forrás, 2024)

további 4 helyszínen pedig valamilyen feltételhez van kötve a díjfizetés alóli részleges felmentés (a szociálisan rászorulóknak vagy a tanügyben dolgozó szülők gyerekeinek viszont nincs).

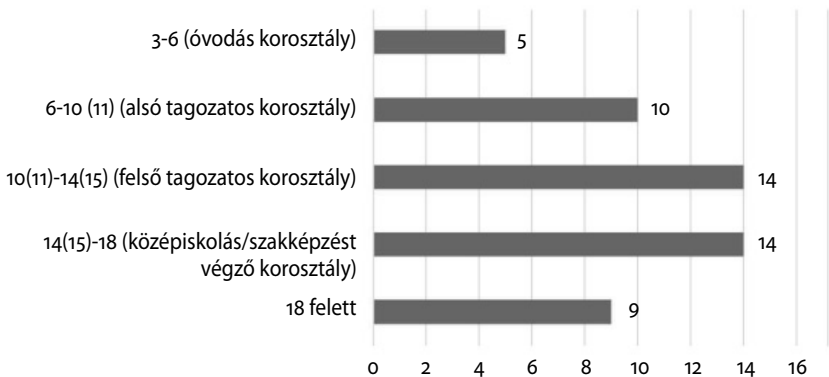
A szórványkollégiumokba bekerülő gyerekek átlagos nyelvi szintje jónak mondható, 5 esetben adtak 3-as értékelést, ennél gyengébbre egy válaszadó sem értékelte a gyerekek nyelvismeretét. A bekerülő gyerekek ötödének volt szüksége részleges vagy teljes magyar anyanyelvi fejlesztésre és felzárkóztatásra az elmúlt 5 évben, azonban ez jelentős szórást mutat a nulla (vagy a „3 gyerekek az elmúlt 20 évben”) és a 60% között. Csupán a bekerülő gyerekek 13%-a nem beszél vagy alig beszél magyarul, ebből az összesítésből kiemelkedik a Vicei Bástyá Kollégium, ahol a csángó gyerekek magas aránya miatt 60%-ot tesz ki a magyarul nem vagy alig beszélők részaránya.

A válaszadó intézmények döntő többsége (16 a 19-ből) végez valamilyen toborzó munkát a jövőbeli bentlakók/diákok megkeresésére, megszólítására. A jövődöbeli beköltözöket számos eszközzel próbálják elérni az egyes intézmények:

Meghatározó a bentlakások elérési stratégiájában a régió vagy a környező települések iskoláinak felkeresése, a bentlakás és a kapcsolódó iskola bemutatása a végzős osztályokban, megkeresve azokat a diákokat, akik nem tudnának továbbtanulni anyanyelvükön.

Ezenfelül megjelent a válaszok között a családok személyes felkeresése, főként a hátrányos helyzetű, rászoruló sokgyerekes családokat célozva meg.

Jellemző, hogy nyílt napot tartanak, szülői tájékoztatókat szerveznek, vagy kollégiumlátogatás keretében mutatják be és reklámozzák az intézményeket.

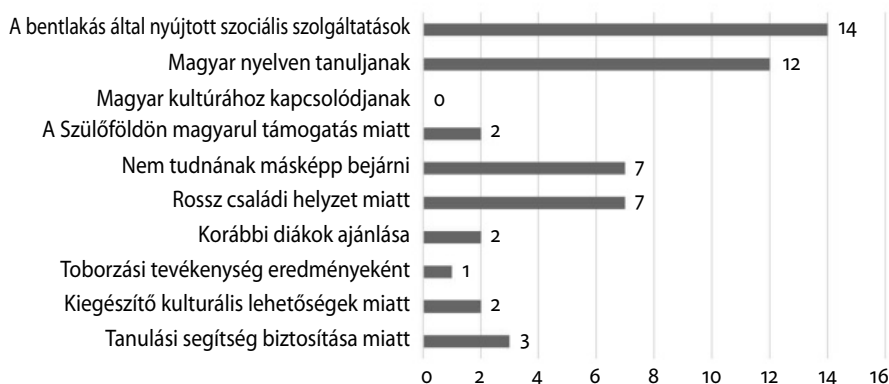
6. ábra. A bentlakók korosztályos megoszlása
az egyes szórványkollégiumok között az említések száma (db) alapján
(Saját forrás, 2024)

Ezenfelül megjelentek egyéb kommunikációs csatornák is a toborzási eszközök között: kapcsolódó kampányprogramok szervezése, közösségi média bekapcsolása, promóciós videók és/vagy kiadványok eljuttatása; de megemléstették a válaszadók az informális kapcsolatok fontosságát is.

A szórványkollégiumok majdnem a felénél a működést az iskolabusz-hálózat is nagyban segíti. Ezzel összesen 200 gyerek napi közlekedését oldják meg. Kérdőívünkben arra is kerestük a választ, hogy segíti-e az iskolabusz a szórványkollégium működését, ezért ebben az összesítésben az a helyszín, ahol a szórványkollégiumot nem, de az oktatási intézmény működését segíti az iskolabusz, nem szerepel. Például a temesvári Bartók Béla Elméleti Líceum iskolabusz-hálózata önmagában 200 gyerek napi mozgását oldja meg.

Az intézményeket több pont mentén kértük, hogy ítélik meg a szórványkollégiumok közösségi szerepét. A válaszadók fontosnak értékelték a szórványkollégiumok hozzájárulását a magyar nyelvű iskolaválasztáshoz, valamint egyetértettek azzal is, hogy a bentlakások nélkül a gyerekek többsége nem tudna magyarul tanulni, illetve azzal is, hogy bentlakás nélkül a diákok többsége nem a kapcsolódó oktatási intézményt választotta volna. A válaszadók inkább egyetértettek azzal, hogy a kollégium/bentlakás nélkül nem jött volna létre, vagy már rég bezárt volna a hozzá kapcsolódó magyar iskola, illetve magyar tagozat.

A kollégiumi/bentlakási forma választás mögötti gyerek- és szülői motivációk között a válaszadók legtöbben – mint előnyt – a bentlakás által nyújtott szociális szolgáltatásokat és a magyar nyelven tanulást választották. Közepesen fontosnak bizonyul a bejárás fontossága, valamint a rossz családi helyzet. Eseti jelleggel, de megjelent a válaszok között a tanulási segítség biz-

7. ábra. A szórványkollégium/bentlakás-választás mögötti gyerek-/szülői attitűdök értékelése az intézmények véleménye alapján (Saját forrás, 2024)

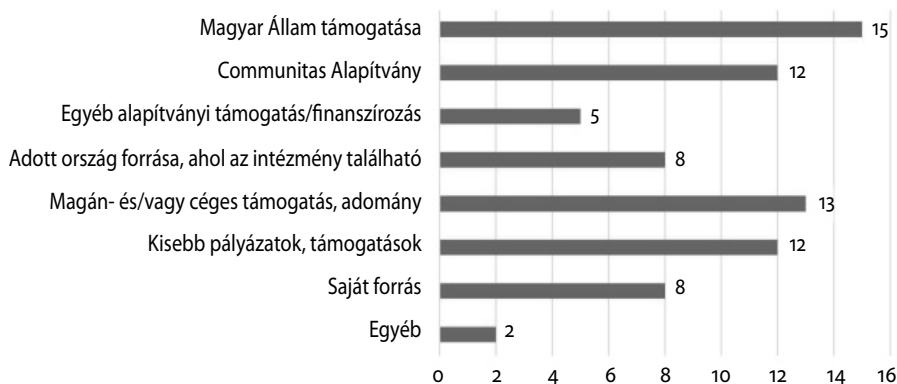
tosítása, a Szülőföldön Magyarul elnevezésű támogatás vonzereje, a korábbi diákok ajánlása, a kiegészítő kulturális lehetőségek, valamint a toborzás hatása is. (7. ábra)

Az alkalmazottak számát tekintve jelentős eltérés mutatkozik az egyes intézmények között. Találunk olyan helyet, ahol 1 fővel működnek (vagy csak 1 önkéntes fővel), de például a Dévai Szent Ferenc Alapítvány intézményhálózata összesen 140 alkalmazottal tevékenykedik. Ha kivesszük ezt a kiugró értéket, akkor átlagosan 8-9 fővel működnek a szórványkollégiumok.

Gyerekszáma vetítve átlagosan 7 gyerek jut egy-egy alkalmazottra, azonban ezen belül is nagyon erős a szórás. Egyik legalacsonyabb értékkel a korábban is említett Dévai Szent Ferenc Alapítvány áll (2,2 gyerek/alkalmazott), míg legmagasabbal a nagyváradi Ady Endre Elméleti Líceum (43,5 gyerek/alkalmazott).

A kérdőív kitöltőitől megkérdeztük azt is, hogy mennyi a szórványkollégium átlagos működési költsége. Erre vonatkozóan heterogén válaszok érkeztek. Azon válaszokat, amelyek érezhetően irreálisak, és épp ezért adathibára utalnak, kizártuk az elemzésből. Az értékelhető válaszok alapján átlagosan 74,1 millió forintot (2023-as áron) költenek az egyes szórványkollégiumok, mely érték a 24,7 és a 172,2 millió Ft között oszlik meg. Ha levetítjük egy bentlakó gyerekre vonatkozóan a működési költségeket, akkor átlagosan 1,37 millió Ft/év/gyerek fajlagos működtetési költséget kapunk, amely tovább szóródik 487 ezer és 2,72 millió Ft között. Meg kell azonban itt jegyezni, hogy sok mindentől függ a fajlagos működési költség:

Az intézmények legjelentősebb kiadása – a szakértői interjúk alapján – a bérköltség. Kis méretű szórványkollégiumok esetén nem biztos, hogy maxi-

8. ábra. A működési költségek forrásainak megoszlása forrástípusok szerint, azok említése alapján (Saját forrás, 2024)

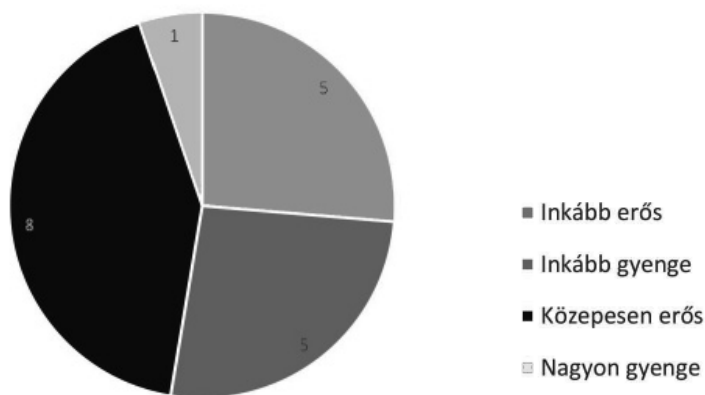
malizálva van az egy nevelőre jutó gyereklétszám, azaz a gyerekszám növelhető a működési költségek érdemi emelkedése (bérköltség-növekedés) nélkül is, ami lefelé szorítaná a fajlagos költséget.

Nagyon nagy rendszerek esetén már jelentősebb adminisztratív személyzet is szükséges az üzemeltetéshez, ami szintén tovább növeli a fajlagos költségeket.

A szórványkollégiumok jellemzően több forrás együttes bevonásával teremtik elő a működésükhöz szükséges pénzt, átlagosan 3-4 forrásból áll össze a szükséges finanszírozási keret. Mindösszesen 1 intézmény volt a működők közül, amely csupán egy forrástípust jelölt meg. Legtöbbször a magyar állami támogatást jelölték meg, emellett szintén sokan említették a magán- és/vagy céges támogatásokat, adományokat, a Communitas Alapítványt, illetve a kisebb pályázatok forrásszerző szerepét. Összesen 8-8 intézmény jelölt meg román állami és saját forrást. Az egyéb kategóriába piaci forrást tüntettek fel, amely turisztikai szolgáltatásból, táboroztatásból folyik be. (8. ábra)

Meg kell jegyezni azonban, hogy ezeknek a forrásoknak az aránya nem egyforma. A szakértői interjúk ugyanis rávilágítottak arra is, hogy a magyar állam támogatása (a BGA-n keresztül) a leginkább meghatározó, melynek elmaradása alapvetően befolyásolni tudná a működtethetőséget. Ezenfelül azok a bentlakások (leginkább középiskolai kollégiumok), melyek 1989 előtt is működtek, román állami támogatást is kapnak.

A válaszadók döntő többsége a Bethlen Gábor Alaptól kap támogatást, és csupán hárman jelölték meg, hogy nem kaptak ilyen irányú támogatást. Ehhez nagyon hasonlóan a válaszadók többsége a Communitas Alapítványtól kap támogatást, csak 4 intézmény jelezte, hogy nem.

9. ábra. A saját alumni-/öregdiák-/végzettdiák-hálózat erősségének az említések száma (db) alapján (Saját forrás, 2024)

Az intézmények megkeresése mellett fontosnak tartottuk a szórványkollégiumokból kikerült egykori diákok véleményeinek becsatornázását is. A kérdőív részben az intézményben töltött időre fókuszált, részben pedig arra, hogy az ott szerzett tudás, tapasztalat stb. hogyan segítette őket a továbbtanulásban és a munkaerőpiaci elhelyezkedésben. A kitöltők megkeresésében a szórványkollégiumok vezetői segítettek, ők továbbították a kérdőív online elérhetőségét egykori diákjaiknak. (9. ábra)

2024. november 13–24. között összesen 189 fő töltötte ki a kérdőívet. Vannak köztük teljes kitöltők, illetve azokat is belevettük a kiértékelésbe, akik a kérdések többségére válaszoltak. Jelen írásunkban a válaszokból csak egy részt emelünk ki.

Válaszadóink egy listából legfeljebb három elemet választhattak ki, amit a szórványkollégiumtól kapott legfontosabb dolognak tartanak. 170 egykori diák válaszolt erre a kérdésre, a lehetséges 510 válaszból pedig 487-et meg is adtak, és többen harmadik opció helyett az *Egyéb* fülhöz annyit írtak, hogy „az összes”. Ez egyértelműen mutatja, hogy az intézmények nemcsak bentlakási funkciót láttak el, hanem a diákok lelki, szociális, kulturális stb. szükségleteit is ki tudták elégíteni. A válaszokból kitűnik, hogy a (magyar nyelvű) oktatáshoz való hozzáférés, illetve a személyes kapcsolatok megléte – akár barátokkal, akár a nevelőkkel – volt a legjelentősebb pozitívum, amit az intézmények adtak. A kérdőív végén az egyik összegző kérdés is hasonló dolgot vizsgált, és abban a magyar nyelvű oktatás biztosítását tartották a válaszadók a szórványkollégiumok legfontosabb értékének, míg a második leggyakoribb válasz a közösségek építése volt. (10. ábra)

A legfontosabb dolog, amit a szórványkollégiumtól kaptam Válaszok száma

Magyar nyelvű oktatás	106
Nevelés-oktatás	78
Új barátok	71
Nevelőkkel, oktatókkal való kapcsolat	62
Ellátás (étkezés, szállás)	56
Magyar kulturális programok	49
Felkészítés a továbbtanulásra	29
Magyar közösséghez tartozás	26
Sportolási lehetőség	5

10. ábra. Mit tartasz a legfontosabb dolognak, amit a szórványkollégiumtól/bentlakástól kaptál az ott eltöltött idő során?

Az intézményekről alkotott véleményeket nyitott kérdésekkel, valamint az állítások 1–5 fokozatú skálán való értékelésével vizsgáltuk (ahol 1 a legrosszabb és 5 a legjobb). Külön kérdés volt, hogy ajánlanák-e a kitöltők gyerekeik/barátaik számára a szórványkollégiumot, ahol éltek. A 168 válaszból mindössze heten nem, **ez közel 96%-os elégedettségi mutató**. Ennek megfelelően a nyitott kérdésekre érkezett válaszok is mind kedvezőek voltak, csupán egyetlen diák számolt be negatív tapasztalatokról, de ő is inkább személyes konfliktusokra utalt (részben a nevelőktől várt visszajelzések elmaradására, részben pedig a sokszínű diákságon belüli feszültségekre), mint rendszerszintű problémára. Ahogy ez a fenti táblázatban is megjelent, **a személyes kapcsolatok szerepét sokan kiemelték mind baráti oldalról, mind a személyzet, a munkatársak részéről. Szintén sokan említették azt is, hogy megtanultak közösségben élni és dolgozni. Esélyt kaptak arra, hogy (anyanyelven) továbbtanulhassanak, és jobb lehetőségeik legyenek az életben. Intézményspecifikusan a válaszúti mezőgazdasági szakképzésben végzettek közül sokan írták, hogy az ott megtanultakat jól tudják hasznosítani munkájuk során, illetve a Kallós Zoltán és Téka Alapítványok intézményeiben sokaknak a hagyományok és a népművészet szeretete is fontossá vált.**

ÖSSZEFOGLALÁS

Vizsgálatuk eredményeként az alábbi **főbb kihívásokat és trendeket** azonosítottuk a szórványkollégiumok kapcsán:

A magyar nyelvű iskola, de kiemelten a szórványkollégiumok szerepe jóval túlmutat az intézményen és az oktatáson. Ezek a bentlakások sok esetben komoly kulturális szerepet töltenek be, a környék magyarságának fontos színterei.

Az intézmények mögött néhány elkötelezett személyiség és a körülöttük csoportosulók munkája áll.

Erdély esetében látható, hogy a román jogi környezet viszonya kettős a szórványkollégiumok működése kapcsán. Van egy jogi túlszabályozottság, amely a való életben közepesen tud érvényre jutni. Ez a helyzet viszonylag nagy kiterjedésű sűrű zónát eredményez.

Néhány esetben nagy szervezetek épültek ki az elmúlt évtizedek folyamán, jelentős intézményi infrastruktúrával, több tucat alkalmazottal, ami jelentős fenntartási kockázatot hordoz magával.

Az erdélyi szórványkollégiumok/bentlakások esetében nem elhanyagolható a kollégiumok szociális felzárkóztató és társadalmi mobilitást biztosító szerepe.

A szórványkollégiumokat életre hívó gyerekszám-csökkenés folyamatos negatív demográfiai trend a mai napig, ami egyre nehezebbé teszi a gyerekutánpótlás biztosítását, egyre nagyobb területekről bevonva gyerekeket.

A szórványkollégiumok/bentlakások kapcsán fontos megjegyezni az iskolák minőségi kihívásait, sok esetben nem tudnak versenyképes kínálatot biztosítani.

A szórványkollégiumi rendszer inkább egyéni intézmények halmaza, amit esetenként formális és informális együttműködések gazdagítanak, azonban egységes, összefüggő együttműködésről nem beszélhetünk.

Általánosságban elmondható, hogy a magyar állam – a BGA-n keresztül folyósított – támogatása a leginkább meghatározó. A szórványterületek magyar nyelvű oktatása és ezen belül kiemelten a szórványkollégiumok működése anyaországi támogatás nélkül nem tudna létezni.

A kollégiumok korlátozottan tudnak előre tervezni, saját likviditásuk sem kiszámítható az éves tervezésen túlmutatóan. A jelenlegi finanszírozási környezet erős kiszolgáltatottságot eredményez.

Az intézmények likviditása nagyon szűk, ebből következően fejlesztési forráskeretük és lehetőségeik is igen esetlegesek. Egyre nagyobb a fizetési lemaradás az állami (például tanári) állásokkal szemben.

A szórványkollégiumok mai rendszere nagyon sérülékeny. Épp ezért kiemelten fontos a szórványkollégiumok/bentlakások rendszerszintű ellenálló képességének erősítése és szervezett, stratégiai szemléletű fejlesztése. Az elévzett elemzés alapján az alábbi **főbb javaslatokat fogalmaztuk meg** a szórványkollégiumi hálózat fejlesztésére vonatkozóan:

A közép- és hosszú távú kiszámíthatóság kulcskérdése, hogy egy stabil finanszírozási keret áll-e a támogatott szórványkollégiumok/bentlakások mögött. Érdemes lenne a jelenlegi éves pályázási rendszer továbbfejlesztéseként hosszabb távú támogatási konstrukciókat kialakítani és felépíteni. Emellett javasolt a forrásokat függetleníteni a központi kormányzat működésétől, annak gazdasági helyzetétől, és kvázi biztos alapokra állítani a működési finanszírozást.

A több lábon állás erősítése. Egy olyan rendszer kialakítása, amelynek a finanszírozási forrása egy csatornán keresztül érkezik, nagyon erős kiszolgáltatottságot eredményez. Ennek oldására ösztönözni kell a több lábon állást és a profil szélesítését, természetesen a lehetőségekhez mérten.

Vezető szerepkör és a hosszú távú továbbörökítés fontossága. Kvalitatív vizsgálatunk alapján kirajzolódik, hogy egy-egy szórványkollégium/bentlakás sikere egy vagy két karizmatikus vezetőn múlik. Tudatosan kell tervezni és gondolkodni az utánpótlásról annak érdekében, hogy a működőképesség és sikeresség ne egy-két emberen múljon, ezzel egyaránt fokozva az egyes kollégiumok és a teljes rendszer ellenálló képességét.

Az oktatás minőségi fejlesztése. Látható, hogy akkor tud versenyképes lenni a magyar nyelvű kisebbségi oktatás, ha az többet és jobbat kínál, mint a többségi. Ebben jut fontos szerep a szórványkollégiumoknak/bentlakásoknak mint olyan kulturális központoknak, amelyek sűrítik az elérhető szolgáltatásokat, megteremtik azt a gyereklétszámot, amely a minőségi oktatáshoz szükséges, ellátják azt a felzárkóztató szerepet is, amely segíti a diákok előmenetelét, és emellett segítik a magyar kultúrához való hozzáférést is.

Tudásmegosztás és tapasztalatcsere. Ösztönözni és támogatni kell a tapasztalatcserét, a jó gyakorlatok megosztását és az együttműködéseket – még akkor is, ha ez csupán nagyon alacsony szintű közös gondolkodást jelent. Ennek megfelelő fórumot és platformot kell kialakítani, ami rendszeresen segíti a kapcsolatépítést és a tapasztalatcserét.

Strukturális váltás stratégiai tervezése. A jelenlegi demográfiai trendek abba az irányba mutatnak, hogy még optimista forgatókönyv esetén is a gyerekszám folyamatos csökkenésével és ezáltal az iskolai diáklétszám összesűkülésével kell számolni már rövid és középtávon is. Meg kell hozni azt a stratégiai jelentőségű döntést, hogy melyik az az iskolai intézményhálózat, amely fenntarthatóan és színvonalasan tud működni.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁLVÁNYOS INTÉZET 2018. „Diszkriminatív” kisebbségi jog? Gyorselemzés az anyanyelvi képességi vizsgajegy opcionálissá tételéről.
- BÁRDI Nándor – MISOVICZ Tibor 2010. A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században. Konferenciasorozat a Sándor-palotában. 2006–2008. Tanulmánykötet.* Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 199–232.
- BARNA Gergő 2016. Az oktatás számokban. A romániai magyar közoktatás 1990 és 2014 között. In: Barna Gergő – Kapitány Balázs – Kiss Tamás – Márton János – Toró Tibor: *Iskolák veszélyben. Tanulmányok a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 11–32.
- BARNA Gergő 2019. Közoktatási helyzetkép: a magyar nyelvű képzésben részt vevők számának és arányának alakulása 1990 és 2017 között. *Erdélystat – Statisztikák*, 2019. június 11. Online honlap <https://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/kozoktatasi-helyzetkep-a-magyar-nyelvu-kepzesben-reszt-vevok-szamanak-es-aranyanak-alakulasa-1990-es-2017-kozott/27> (2025. 02. 10.)
- BARNA Gergő 2021. Diákok nemzetisége a magyar iskolahálózatban. *Erdélystat – Statisztikák*, 2021. szeptember 14. Online honlap

- <https://statistikak.erdelystat.ro/cikkek/diakok-nemzetisege-a-magyar-iskolahalozatban/92>
(2025. 02. 10.)
- BÁSTYA Egyesület Vice – MEZŐSÉGI ŐRZŐKÖR Alapítvány 2008. *Erős Bástya az erdélyi Mezőségen. Tájékoztató füzet.*
https://szorvanymagyarsag.hu/wp-content/uploads/vice_projekt.pdf
(2025. 02. 10.)
- BEREGSZÁSZI Anikó 2016. *A magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján – Elméleti kérdések és gyakorlati problémák.* In: *THL2*, 1–2., 65–69.
https://epa.oszk.hu/01400/01467/00014/pdf/EPA01467_thl2_2016_01-02_065-069.pdf (2025. 02. 10.)
- BODÓ Barna 2009. *Szórvány és nyelvhatár. Tanulmányok.* [Idézi PÉNTÉK 2014a.] Lucidus Kiadó, Budapest
- BODÓ Barna 2014. Akaratlanul. Szórványkollégiumok és társadalmi környezet. In: Havassy Péter Pál (szerk.): *Szórványkollégiumok a Kárpát-medencében.* Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest (Kárpát-haza Napló, 3.), 123–136.
https://mtt.org.rs/wp-content/uploads/Szorv%C3%A1nykoll%C3%A9giumok_NSKI-Budapest-2014.pdf
(2025. 02. 10.)
- CSERI Ilona 2012. Felvidéki helyzetkép pedagógusszemmel. In: Demeter József (szerk.): *A Kárpát-medencei tehetséggondozás jó gyakorlatai.* Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest (Géniusz Könyvek, 26.), 109–118.
https://tehetseg.hu/sites/default/files/26_kotet_net.pdf#:~:text=olvas%C3%B3ihoz%20azokat%20a%20j%C3%B3%20gyakorlatokat,%20amelyek%20k%C3%B6rnyezet%C3%BCkben (2025. 02. 10.)
- ERŐSS et al. 2020. = Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Kovály Katalin – Orosz Sándor – Tátrai Patrik: Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról. [Idézi TÁTRAJ et al. 2022.] In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után.* Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 89–133.
- FERENC Viktória – NÁNÁSI-MOLNÁR Anita 2018. Kik választják a magyar óvodákat Kárpátalján? Szülői motivációk kárpátaljai ukránok és magyarok körében a 2013–14-es forradalmi események után. [Idézi TÁTRAJ et al. 2022.] *Kisebbségi Szemle*, 2., 87–111.
- GÁBRITY MOLNÁR Irén 2017. Képzettségi helyzetkép a Vajdaságban. In: Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna (szerk.): *Szülőföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen (Oktatáskutatás a 21. században, 2.), 28–41.
<https://mek.oszk.hu/18100/18141/18141.pdf> (2025. 02. 10.)

- GÖNCZ Lajos 2006. Iskolaválasztás Vajdaságban. [Idézi TÁTRAI et al. 2022.] In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Oktatási oknyomozó. Vajdasági kutatások, tanulmányok*. Magyarságkutató Tudományos Társaság. Szabadka (MTT Könyvtár, 12.), 125–140.
- ILYÉS Zoltán 2005. Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 64–77.
- JOÓ et al. 2014. = Joó Horti Livia – Mengyán Pletikoszity Ildikó – Csernik Ilma – Badis Róbert: Magyar gyerek, szerb iskola, avagy a magyar oktatás vonzereje a Vajdaságban. [Idézi TÁTRAI et al. 2022.] In: *Kisebbségkutatás*, 4., 174–187.
- KISS Tamás 2012. Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. In: *Educatio*, 1., 24–48.
- KISS Tamás 2016. Romák a magyar tannyelvű oktatásban. Arányok, folyamatok és kihívások. [Idézi TÁTRAI et al. 2022.] In: Barna Gergő – Kapitány Balázs – Kiss Tamás – Márton János – Toró Tibor: *Iskolák veszélyben. Tanulmányok a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 99–149.
- KISS Tamás – CSATA István 2019. Népesedési perspektívák Erdélyben: 2011–2031. A magyar anyanyelvűek számának és arányának várható alakulása. [Idézi TÁTRAI et al. 2022.] In: *Erdélystat – Statisztikák*, 2019. április 23. Online honlap
<https://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/nepesedesi-perpsektivak-erdelyben-2011-2031/24> (2025. 02. 10.)
- KORMÁNYOS Róbert – VIDA János 2012. A tehetséggondozás szerbiai vonatkozásairól. In: Demeter József (szerk.): *A Kárpát-medencei tehetséggondozás jó gyakorlatai*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest (Géniusz Könyvek, 26.), 89–94.
https://tehetseg.hu/sites/default/files/26_kotet_net.pdf#:~:text=olvas%C3%B3ihoz%20azokat%20a%20j%C3%B3%20gyakorlatokat,%20amelyek%20k%C3%B6rnyezet%C3%BCkben (2025. 02. 10.)
- KOVÁLY Katalin – ERŐSS Ágnes – TÁTRAI Patrik 2017. „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. [Idézi TÁTRAI et al. 2022.] In: *Tér és Társadalom*, 2., 3–22.
- KÜLHONI MAGYAROK oktatási támogatása 2021. In: *Infojegyzet*, 38., 1–4.
https://www.parlament.hu/documents/10181/39233854/Infojegyzet_2021_38_kulhoni_magyarok_oktatasi_tamogatasa.pdf/b199951b-9454-da5a-3223-045899abcf2?t=1621518752240 (2025. 02. 10.)

- MAGYAR NEMZETPOLITIKA 2011. = *Magyar Nemzetpolitika. A nemzetpolitikai stratégia kerete*. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Nemzetpolitikai Államtitkárság, Budapest
<https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/03/02-Magyar-Nemzetpolitika-A-nemzetpolitikai-strat%C3%A9gia-kerete-2.pdf>
 (2025. 02. 10.)
- MANDEL Kinga Magdolna – MORVAI Tünde 2022. Határon túli magyar oktatási támogatások 2010 és 2022 között. In: *Educatio*, 4., 672–679.
- MÁRTON János 2018. Magyar gyerekek magyar nyelvű óvodában: erdélyi szülők óvodaválasztási motivációi. In: *Kisebbségi Szemle*, 11., 7–30.
https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/02/ksz_4.Marton.pdf
 (2025. 02. 10.)
- MÁRTON János 2020. A romániai magyar tannyelvű közoktatás elmúlt tíz éve a tanulói létszámadatok tükrében. In: *Kisebbségi Szemle*, 4., 7–35.
http://epa.niif.hu/03700/03751/00018/pdf/EPA03751_kisebbségi_szemle_2020_04_007-035.pdf (2025. 02. 10.)
- MIRNICS Károly 2003. Nemzeti kisebbségből szórványnépesség. In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Kisebbségi létjelenségek. Vajdasági szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka (MTT Könyvtár, 7.), 25–84.
- MOLNÁR József – CSERNICSKÓ István – BRAUN László 2016. Cigányok Kárpátalján. [Idézi TÁTRAJ et al. 2022.] In: Szilágyi Ferenc – Pénzes János (szerk.): *Roma népesség Magyarország északi határtérségében*. Partium Kiadó, Nagyvárad, 91–108.
- MORAUSZKI András 2020. Határon túli magyar szervezetek nyílt pályázati támogatása. A Bethlen Gábor Alap Magyar kultúráért és oktatásért pályázatainak elemzése (2012–2019). In: *Kisebbségi Szemle*, 1., 7–32.
- MURVAI László 2017. Az erdélyi magyar oktatás néhány jellegzetessége. In: Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna (szerk.): *Szülőföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen (Oktatókutatás a 21. században, 2.), 13–27.
<https://mek.oszk.hu/18100/18141/18141.pdf> (2025. 02. 10.)
- OROSZ Ildikó 2012. A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján. In: Demeter József (szerk.): *A Kárpát-medencei tehetséggondozás jó gyakorlatai*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest (Géniuszt Könyvek, 26.), 135–154.
https://tehetseg.hu/sites/default/files/26_kotet_net.pdf#:~:text=olvas%C3%B3ihoz%20azokat%20a%20j%C3%B3%20gyakorlatokat,%20amelyek%20k%C3%B6rnyezet%C3%B3kban (2025. 02. 10.)

- PAPP Z. Attila 2012. Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. [Idézi TÁTRAJ et al. 2022.] In: *Kisebbségkutatás*, 3., 399–417.
https://real-j.mtak.hu/21084/3/Kisebbségkutatás_2012_21_3_.pdf
 (2025. 02. 10.)
- PAPP Z. Attila 2014. Oktatáspolitikai koncepciók kisebbségben. Külhoni és anyaországi változások. In: *Educatio*, 1., 67–80.
https://epa.oszk.hu/01500/01551/00067/pdf/EPA01551_educatio_14_01_067-080.pdf (2025. 02. 10.)
- PÉK László 2015. A szlovákiai magyar iskolahálózat – jelenlegi állapot és fejlesztésének lehetőségei. [Idézi TÁTRAJ et al. 2022.] In: *Pedagógus fórum*, 2., 4–7.
- PÉNTÉK János – SOMAI József 2012. Jó gyakorlatok hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeknek. A Nyilas Misi Tehetségtámogató Egyesület. In: Demeter József (szerk.): *A Kárpát-medencei tehetséggondozás jó gyakorlatai*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest (Génius Könyvek, 26.), 41–52.
https://tehetseg.hu/sites/default/files/26_kotet_net.pdf#:~:text=olvas%C3%B3hoz%20azokat%20a%20j%C3%B3%20gyakorlatokat,%20amelyek%20k%C3%B6rnyezet%C3%BCkben (2025. 02. 10.)
- PÉNTÉK János 2014a. Szórványok, szórványosodás Erdélyben. In: Havassy Péter Pál (szerk.): *Szórványkollégiumok a Kárpát-medencében*. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest (Kárpát-haza Napló, 3.), 8–18.
https://mtt.org.rs/wp-content/uploads/Szovrv%C3%A1nykoll%C3%A9giumok_NSKI-Budapest-2014.pdf
 (2025. 02. 10.)
- PÉNTÉK János 2014b. Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek. In: *Korunk*, 6., 39–45.
- SÜTŐ András 2002. Szókertjeink művelése. [Idézi PÉNTÉK 2014a.] In: S. A.: *Erdélyország mit vétettem? Esszék, cikkek, beszélgetések*. I. köt. Neptun Kiadó, Csíkszereda, 107–112.
- SZILÁGYI Nándor Sándor 1997. A szórványmagyarság: probléma vagy ürgy. In: Sz. N. S.: *Miegymás. Közéleti írások*. Kalota Kiadó, Kolozsvár, 476–494.
- SZÜGYI Éva 2012. Iskolaválasztás a Délvidéken. [Idézi TÁTRAJ et al. 2022.] In: *Kisebbségkutatás*, 3., 514–535.
- TÁTRAJ Patrik 2017. A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. In: *Kisebbségi Szemle*, 1., 7–31.
- TÁTRAJ et al. 2018. = Tátrai Patrik – Molnár János – Kovály Katalin – Erőss Ágnes 2018. A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. In: *Kisebbségi Szemle*, 3., 7–31.
- TÁTRAJ Patrik 2020. A kárpátaljai magyar szórvány típusai, tagolási lehetőségei. In: *Kisebbségi Szemle*, 3., 7–31.
<https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2021/01/3.Tatrai.pdf> (2025. 02. 10.)

- TÁTRAJ et al. 2022 = Tátrai Patrik – Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián – Márton János 2022. *Közüktatási kör(tér)kép. A tanulói létszámok változása a Kárpát-medence küllhoni magyar közösségeiben a 2010-es években*. Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó, Budapest
- VETÉSI László 2002. *Ne csüggedj el, kicsiny sereg! Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon*. [Idézi PÉNTEK 2014a.] Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

<https://tehetseg.hu/tehetsegpontok/kereso>
<https://www.kulhonimagyarok.hu/kategoria/programok/karpat-medencei-ovodafejlesztési-program/>
<https://www.kulhonimagyarok.hu/bla/semjen-zsolt-a-hataron-tuli-magyarsag-megmaradasahoz-donto-fontossagu-a-magyar-nyelvu-oktatas-biztositasa/>
<https://www.szulofoldonmagyarul.ro/palyazati-felhivas.php>
https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/palyazati_kiirasok/kulhoni_tamogatasok/2024/palyazati_kiiras_meghivasos_erdelyi_nemzeti_jelentosegu_programok_2024.pdf
<https://rakocziszovetseg.org/2023/08/22/iskolabusz-atadas/>
<https://rakocziszovetseg.org/wp-content/uploads/2024/08/Iskolabuszok-a-Felvideken-2024-2025-os-tanev.pdf>

ABSTRACT • In the Carpathian Basin, particularly in Transylvania, Hungarian-language diaspora dormitories have a pivotal role in the preservation of Hungarian language education. The objective of our research was to develop a comprehensive understanding of the network of these institutions, the fundamental characteristics of their primary categories, their endeavors to preserve the communities of Hungarians, and the predominant challenges they encounter. Our research methodology entailed preliminarily the overview of literature on the subject, and following that site visits, interviews, and the administration of questionnaires to institutions and their alumni. Our research has demonstrated that the network of diaspora dormitories is indeed making significant contributions to the survival of the Hungarian diaspora. However, we have also identified challenges that may threaten the successful functioning of these institutions in the short term. Consequently, we have formulated recommendations to address those challenges.

KEY WORDS • diaspora dormitory, Hungarian diaspora communities, Transylvania, Hungarian language education

SAŽETAK • U razućenim teritorijama maćarskog stanovništva Karpatskog basena (a posebno u Transilvaniji) ućenićki domovi u razućenim sredinama predstavljaju ustanove od posebnog znaćaja za oćuvanje obrazovanja na maćarskom jeziku. Cilj našeg istraćivanja je stvaranje jedne sveobuhvatne slike o mreži ovih ućenićkih domova, osnovnim karakteristikama njihovih pretećnih vrsta, njihovim naporima u cilju oćuvanja maćarskih zajednica, kao i najvećim izazovima sa kojima se suoćavaju. Naš rad se po analizi strućne literature oćledao u poseti brojnih ustanova, obavljanje intervjua na tim lokacijama, kao i u prikupljanju podataka putem anketa u krugu ustanova i posebno ranijih korisnika. Istraćivanjem smo potvrdili da mreža ućenićkih domova u razućenim sredinama zaista ispoljava znaćajan rad u cilju oćuvanja maćarske dijaspole, a istovremeno smo utvrdili odrećene izazove, koje mogu ugroziti uspešan rad ovih ustanova već i u kratkom roku. Rad smo završili preporukama za prevazilaćenje identifikovanih izazova.

KLJUĆNE REĆI • **ućenićki dom u razućenoj sredini, Maćari iz razućenih sredina, Transilvanija, obrazovanje na maćarskom jeziku**

Bećrkezés időpontja: 2025. február 28.

Elfogadás időpontja: 2025. március 10.

EGY ETNIKAI KISEBBSÉG HELYZETE ÉS KIHÍVÁSAI EGY LOKÁLIS KÖZÖSSÉGBEN

THE CHALLENGES AND SITUATION OF AN ETHNIC MINORITY
WITHIN A LOCAL COMMUNITY
POLOŽAJ ETNIČKE MANJINE I IZAZOVI
U LOKALNOJ ZAJEDNICI

KORMÁNYOS KATONA GYÖNGYI
magyar nyelv és irodalom szakos tanár, kulturális mediátor
Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, intézményvezető
kormanyosgyongyi23@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Emlékeztünket nagymértékben meghatározza az, ahogy a jelenben a Kárpát-medencében élő népekre tekintünk. Torontáltorda (róvidebb nevén: Torda), az egykor neves dohánytermesztő falu a történelmi Magyarország területén helyezkedett el, napjainkban szórványban található, magyar többségű kistelepülés a vajdasági Bánságban, Szerbiában. Az 1920-as éveket követő határváltozás, a két világháború, a délszláv háború eseményei és a migrációs folyamatok alakították és tizedelték a határon túlra került magyarság életét. A népességfogyás, a fiatalok elvándorlása, valamint a nehéz életfeltételek ellenére a közép-bánsági település további érdeklődésre tarthat számot társadalomnéprajzi kutatás szempontjából. A vidéki szórványtelepülések mikroközösségében a helyi közösségek szerveződésére, értékkeremtő erejére, az anyanyelvű kultúra megtartására, a nemzeti, lokális identitástudat formálására egyrészt a művelődésen, másrészt a valláson keresztül nyílik lehetőség. Olykor az emlékezeti rítusok, lokális hagyományok, nemzeti ünnepek találkoznak, keresztezik, kiegészítik egymást a művelődés és a vallás útvonalaán, hogy rámutassanak a közösség valóság helyzetére, kulturális értékeire, a közösségi élet és az etnikus kultúra kapcsolatrendszerére. Torda jelenét a társadalomváltozás tükrében és a kulturális térképezés folyamatában érintjük, bemutatva a művelődési egyesület napjainkban betöltött közösségi szerepét. Az itt felvázolt alapelvek egy kezdeti kutatás projektmodelljének lehetőségeként kerülnek bemutatásra, célszerű a projektmodell bővítése a kutatás eredményeivel összhangban.

KULCSSZAVAK • migráció, népesség, hagyományörzés,
kulturális térkép, lokális ünnep, lokális
identitás, kultúrnemzet

BEVEZETŐ

Vajdaság területén napjainkban több mint húsz etnikai csoportot és harmincnál is több vallási közösséget jegyeznek; az államalkotó szerb nemzet a legnépesebb, őket a magyar etnikai közösség követi lélekszámban. Vajdaság multietnikus, multikulturális térség, gazdag kulturális hagyománnyal rendelkezik. A régiót három folyó három tájegységre, Bácskára, Bánságra és Szerémségre tagolja. Bácska és Bánság északi körzetében él jelentősebb magyar etnikai csoport. A vajdasági Bánságot a Tisza, a Duna és Románia határolja, földrajzi és kulturális egység a vajdasági Bácska és a történelmi Erdély között. Különböző nemzetiségek: nagyobb számban szerbek, magyarok és románok, kisebb számban németek, romák, szlovákok, ukránok, horvátok, csehek, bánsági bolgárok lakják.

A folyamatos társadalmi változások és nehézségek ellenére a Vajdaságban élő magyar közösség – mint etnikai csoport – kulturális autonómiával rendelkezik, határai jól meghatározhatók és tagjai mérhetők.

EGY ETNIKAI KISEBBSÉG VALÓSÁGHELYZETE ÉS KIHÍVÁSAI

A 21. században a Szerbiában élő vajdasági magyar közösség számára anyanyelvének, kulturális és etnikai identitásának megőrzése jelentheti az egyik legnagyobb kihívást a népességfogyás ellenére. Gyémánt Richárd szerint a magyarság népességcsökkenésének okai között számos tényezőt lehetne felsorolni az 1991 és 2002 közötti időszakban: a rendkívül alacsony születésszámot, a folyamatos asszimilációt, a tömeges elvándorlást a Délvidék területéről, a jelentős előregedést, az öngyilkosságokat, a válásokat stb. (GYÉMÁNT 110).

Mindezeket a tényeket figyelembe véve, a hagyományok éltetése és átörökítése, a népi kultúra iránti érdeklődés szinten tartása, az anyanyelvű kultúra és oktatás ápolása, a közösségépítés lokális szintéren számos művelődési és oktatási intézmény, művelődési egyesület, civil szervezet önként vállalt feladata (KORMÁNYOS KATONA 2021: 93). A Vajdaságban alapított magyar egyesületeknek, társadalmi szervezeteknek a szerepe különösen a délszláv háború időszakában, az 1990-es évektől és a rendszerváltást követően a 2000-es években értékelődött fel. A napjainkban működő, magyar kultúrával és hagyományokkal foglalkozó művelődési egyesületek zöme az identitás erősítése és megtartása céljából az 1990-es években jött létre a nacionalizmus árnyékában, a délszláv háború ideje alatt; többségük ma is életképes és hagyománnyal bíró nonprofit szervezet. A nagyobb városokban található a közművelődési intézmények, a kisebb falvakban, településeken, ahol nincs hivatásos intézmény vagy annak fenntartására nincs mód, az egyesületeken

keresztül képviselik a kultúrát a magyar közösségekben, ezért feladatuk és szerepük kiemelten fontos.

Az egyesületekben a közösségi kultúra meghatározó. Minden közösségnek megvannak a saját hagyományai, értékei és normái, igen sok szervezett és mélyen gyökerező tudást biztosítanak, amely az idők során fellépő különféle társadalmi-politikai, társadalmi-gazdasági és társadalmi-kulturális tulajdonságok számtalan interakciójából épülnek fel. Ez a tudás az adott közösség tulajdonává válik, és fontos szerepet játszik a tagok identitásstruktúrájának alakításában (WASEEM 1).

Gyáni Gábor utal rá, hogy a hagyomány annyiban tér el az újító, modern törekvésektől, hogy a benne élőket gyakrabban jellemzi „az öröklött formák újrahasznosítása. Ez pedig könnyen keltheti azt a látszatot, hogy mindvégig a múltból átörökölt világ burkán belül marad, miközben persze maga is sorozatos változásokon megy át” (GYÁNI 31).

A trianoni döntést (1920) követő évtizedekben és a két világháború közötti időszakban a vajdasági Bánságban is megkezdődött a polgárosodás folyamata, a falusi, paraszti társadalom is változások elé nézett. Vajdaság területén a Bácskában korábban, a 19. század végén, a Bánságban később, a 20. század elején kezdődött el a polgárosodás. A történelmi Magyarország, így a Vajdaság területén 1840-ben, Szabadkán megalakult a Nemzeti Kaszinó, és további egyesületek létesültek. A Szabadkai Népkör Művelődési Központ az egyik legrégebbi és legidősebb, napjainkban is működő kulturális szervezet, 1871 októberében alakult szabadelvű olvasókörként. Trianon után az utódállamokban elsőként jóváhagyott közművelődési intézmény a Bánságban, Nagybécskereken 1921-ben létesült Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület (NÉMETH-VÁRADY). A kisebbségi léthelyzetbe került magyarságnak újra kellett fogalmaznia társadalmi, gazdasági és kulturális szerepét. A polgárosodás előbb átszerkesztette a családok, egyének makrokörnyezetét, majd napjainkban a modernizáció megváltoztatta a lokális, családi mikrokörnyezetet is (POZSONY 212).

A vajdasági magyar nemzeti közösséget kultúrnemzetként is értelmezhetjük, a közösség meglétét, jövőjét a kulturális identitás is jelentősen alakíthatja, formálhatja. Kövér szerint a kultúrnemzet fogalma a nyelvkultúra egy-isége, és ezt tekinti a nemzet keretének (KÖVÉR 90).

Keményfi a kultúrnemzetről szóló értelmezésében leírja, hogy egy etnikai csoport stabil és független a folyamatosan változó társadalmi helyzetek ellenére is, határai körülírhatók valamilyen kulturális szempontrendszer alapján, sőt tagjai mérhetők, megszámálhatók térben is (KEMÉNYFI 205). A kulturális identitás egy közösséghez tartozás vonatkozásában épül fel, az adott közösség kultúrájának hagyomány- és szokásrendszere valójában az identitás tartalmi összetevőjének szokásrendszere (ÚJVÁRI).

A fenti gondolatmenetet követve elmondható, hogy a vajdasági magyarság kulturális szempontból egy más országban élő nemzet kulturális jegyeivel, mítoszaival, jelképeivel azonosul, miközben a saját térségében kialakított, a magyar nemzeti kultúrához kötődő örökségeket, hagyományrendszereket is igyekszik megőrizni.

A vajdasági magyarok erős regionális és lokális identitással rendelkeznek, ezt az elmúlt 10–15 év kutatásai (GÁBRITY MOLNÁR – MIRNICS; GÁBRITY MOLNÁR 2008, 2009; BADIS) is igazolják. „Vajdasági magyar-ként” határozzák meg magukat, nyelvük, múltjuk, hagyományuk, önszerveződésük által kötődnek a térséghez, a bennük élő múlt és a jelenben tapasztalt gazdasági-társadalmi esély kulturális identitásuk alkotó része (GÁBRITY MOLNÁR 2009: 127).

A KUTATÁS CÉLJA

A kutatás helyszíne, Torontáltorda (a továbbiakban rövidebb, mai hivatalos nevén: Torda) a történelmi Magyarország területén helyezkedett el a 20. század elejéig, napjainkban többségében magyar nemzetiségűek által lakott kistelepülés Szerbiában, a vajdasági Közép-Bánságban. 1920-ban, a trianoni békediktátum megkötése után a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, a későbbi Jugoszláviához csatolták.

A kutatás célja bemutatni, hogy Tordán az 1920-as határváltozás, a két világháború és az 1990-es évek délszláv történelmi események (1) hogyan alakították egy kistelepülés életét a jelenkorban, (2) a társadalomnéprajz felől közelítve egy etnikai csoport milyen új kihívásokkal szembesül a művelődési egyesületek, civil szervezetek közösségi szerepét, tevékenységét tekintve, (3) egy kultúrnemzet tagjaként melyek azok a kulturális jegyek, jelképek, szimbólumok, amelyek a nemzeti kultúrához, annak hagyományához kötik az említett településen élő etnikai csoportot.

Torda az etnikai diverzitás jegyében s egy megkezdett kutatás eddigi eredményei alapján kerül bemutatásra, megjelenítve a kistelepülés életét a társadalomváltozás tükrében és a közösségi térben. A településtörténet rövid összefoglalásánál érintjük azokat a történelmi-politikai eseményeket, amelyek a kistelepülésen élő magyar közösség identitásának megőrzését is befolyásolták az elmúlt évtizedekben. A tanulmányban kitérünk Szíjártó Zsolt berlini magyar közösségben végzett antropológiai kutatási módszertanára, a megfigyelés és a közösség tevékenységén alapuló kulturális térképezés folyamatára, melynek alapján egy projektmodell keretében láttatjuk a kulturális térképezés fogalmi kereteit, a közösséghez kapcsolódó digitalizációt, archiválást, a társadalomban megjelenő részvételt és mobilitást.

A FORRÁSANYAG FELKUTATÁSA

A település múltjának összefoglaló áttekintéséhez elsősorban levéltári forrásokra, a *Historia Domus* egyháztörténeti kézikönyvre és a születési-elhalálozási anyakönyvi feljegyzésekre támaszkodtam, s további útmutatást nyújtottak Dobai József tordai lakos helytörténettel foglalkozó kiadványai. A jelenkor történeteit már a helyi újság és a *Magyar Szó* napilap bejegyzései, valamint a vajdasági székhelyű Prosperitati Alapítvány adatbázisa alapján foglaltam össze. Áttekintettem a települési értéktárban Torda vonatkozásában javasolt és elfogadott helyi értékek leírását is.

A másodlagos forrást az adatközlők elbeszélései jelentették. Mélyinterjút készítettem a helyi közösség tanácsának elnökével, a művelődési egyesület művészeti vezetőjével és a helyi plébánossal. Továbbá a közösségi eseményeken a megfigyelés módszerét alkalmazva gyűjtöttem új információkat.

A KUTATÁS HELYSZÍNE AZ ETNIKAI DIVERZITÁS JEGYÉBEN

Torda újratelepítésének első dátumát 1776-tól jegyzik, ekkor a kincstár szegedi és Szeged környéki dohánytermesztéssel foglalkozó családokat költöztetett a bánsági vidékre. A település az említett dátumot követően szerepel a térképeken is, bár a Borovszky Samu szerkesztésében készült *Magyarország vármegyei és városai* című monográfia *Torontál vármegye* című kötetének *Torontál vármegye 1700-ban* című térképén (REISZIG-BOGOLYUB-HARASZTHY 433) megtalálható Torda is, annak ellenére, hogy a település csak pusztaként létezett.

A kistelepülés életét az 1920-as éveket követően a határváltozás, a két világháború, majd a délszláv háború történelmi eseményei és a migráció jelentősen alakította és formálta. 1960-ig a település a törökbecsei járásban önálló községként létezett, majd egy közigazgatási átszervezés során a begaszentgyörgyi községhez került. Torda a 21. században a legújabb közigazgatási besorolás szerint Begaszentgyörgy (szerb nevén Žitište) községben, Begaszentgyörgy várostól 14,5 kilométerre északra, Nagybecskerektől 39 kilométerre található.

Egyházmegyei besorolását tekintve a település az első világháború végéig a Csanádi Egyházmegyéhez tartozott, ezt követően 1923 és 1987 között a nagybecskereki székhelyű Bánáti Apostoli Kormányzóság irányítása alatt állt. A település a jelenkorban a nagybecskereki püspökség központi esperesi kerületéhez tartozik. A településtől keleti irányban a román határ húzódik.

A tordai lakosság fejlődésének két periódusáról közöl adatokat Németh Ferenc művelődéstörténész, demográfus. Az ő adataira hivatkozva: az első

időszak a 19. század elejétől 1948-ig tartott, ezt az időszakot főleg a népesség számának növekedése jellemezte; a második periódus a folyamatos fogyás és elnéptelenedés jegyében a kivándorlás és az alacsony születési szám miatt 1948-tól napjainkig tart (NÉMETH 216). A betelepülést követően 1880-ban 3643 főt számláltak a faluban, a jelenkorban 1000 fő alatt lehet a lakosok lélekszáma, sokan életvitelszerűen külföldön tartózkodnak, dolgoznak, de bejelentett lakóhelyük még Tordához köti őket. A Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatalának legutóbbi felmérése (2023) és nemzetiségi megoszlása szerint a magyar nemzetiségű lakosok mellett szerb, horvát, montenegrói, jugoszláv és roma lakosok is élnek a faluban.

A települést egyéb (többségében szerb nemzetiségű) etnikumú város, illetve falu veszi körbe, Torda ennek ellenére megőrizte a délszláv háború után is magyar többségét.

A Bánságban napjainkban Tordán kívül számos kistelepülés előregedett, megkezdődött a szórványosodás folyamata, a fiatalok elvándorolnak a jobb megélhetés reményében nagyvárosokba vagy külföldre, alacsony a születésszám, és magas az elhalálozás. A magyar többségű kistelepülések, falvak is komoly küzdelmet folytatnak, hogy megtarthassák intézményes rendszerüket, mindenekelőtt négy- és nyolcosztályos tagozataikat, valamint művelődési egyesületeiket, civil szervezeteiket. Különösen az 1990-es évek időszaka, a délszláv háború közel egy évtizede nehezítette meg a kistelepülésen élők életét.

TORDA A KÖZÖSSÉGI TÉRBEN ÉS A TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK TÜKRÉBEN

Fentebb elhangzott, hogy a Vajdaságban élő magyar etnikai csoportra kultúr-nemzetként tekintünk, ennek a kultúr-nemzetnek a társadalmi változásokkal összefüggésben módosult, alakult mindennapi élete, változott társadalomhoz való viszonya, miközben újrafogalmazták saját helyzetükre vonatkozó kulturális elképzeléseiket is.

Szijártó Zsolt 2016 második felében a berlini magyar közösségben végzett kísérleti jelleggel antropológiai kutatást, újfajta szemlélettel próbált közeledni egy külföldön élő kisebb közösséghez. Kutatásának középpontjába a tudományos megismerés újabb technológiai és módszertani megfigyelései kerültek, többek között a közösség tevékenységén alapuló kulturális térképezés, a community-led cultural mapping initiatives (SZIJÁRTÓ 199). A szerző néhány külföldi kutató (Derrida és Ernst; Insole és Piccini; Roberts és Cohen) eredményeit veszi számba. Város és migráció, tágabb összefüggésben hely és mobilitás, hely és közösség kapcsolatát, a berlini magyarok kulturális örökségének láthatóvá tételét tárgyalja elméleti szinten.

Két nagyobb kérdéskört érint részletesebben: „a digitalizációval, illetőleg a részvételi forradalommal előállt új helyzetre” (SZÍJÁRTÓ 206) milyen módon lehet válaszolni. A projekt „az etnikai csoport(ok) mindennapi életének és a város történetének közös pontjait vizsgálja” (uo.), ennek keretében feltárja a múlt örökségét, archiválja azt, és az összegyűjtött ismereteket elérhetővé, láthatóvá teszi, amely a jelen, de különösen a jövő alakíthatósága miatt lehet fontos. A kulturális térképezés megfelelő keretet kínálhat egy etnikai csoport „viszonyrendszerének, örökségének bemutatásához is” (uo.), továbbá arra keresi a választ, hogy egy csoport térbeli mozgása milyen „mobilitási folyamatokba illeszkedik bele” (uo.). A projekt részeként a részvétel hangsúlyosan van jelen a kutatási szakaszban, hogy minél többen hozzáférhessenek az örökségképzés bázisának kialakításához. A digitális technológia megteremtheti az archívumok létrehozásának feltételrendszerét, melynek az a célja, hogy minél több marginalizált csoport kapcsolódjon be a kulturális örökségképzés archiválásának folyamatába. Olyan etnikai csoportok közösségéről van szó, „amelyek a többségi városi térben nem igazán láthatóak, ráadásul generációsan is meglehetősen tagoltak, jelentős értékrendszer- és életvitelbeli szakadékok húzódnak az egyes csoportosulások között. Ugyanakkor fontos tulajdonságuk, hogy valamennyi csoport létrehoz – hol a város reális terében, hol az internet digitális terében, hol mindkettőben – olyan helyszíneket, amelyek alapvető szerepet töltenek be identitásuk létrehozásában és megjelenítésében, és amelyek: a mindennapok megszervezését segítő kulturális gyakorlatok kiindulópontjait jelentik, lehetőségeket teremtenek a szociális háló kialakításához, sőt felületet kínálnak arra is, hogy saját magukról, önnön etnicitásukról létrehozott elképzeléseket fogalmazzanak meg és tegyenek láthatóvá” (SZÍJÁRTÓ 203).

Szíjártó Zsolt berlini közösségben végzett kutatásának módszertanát és a tanulmányában említett projektmodellt egy gyakorlat során kísérleti jelleggel próbáltam átmodellezni az általam vizsgált kisebb közösség, etnikai csoport élethelyzetére kulturális antropológiai és néprajzi megközelítésből. Kerestem a hasonlóságokat és párhuzamokat. Abból indultam ki, hogy a kisebbségi léthelyzetbe került és általam megfigyelt etnikai csoport életvitelszerűen a mindennapjaiban találkozik az államalkotó és egyéb etnikai csoportokkal, de élethelyzetükből kifolyólag kevésbé látható módon jelennek meg tágabb környezetükben, a községben, a régióban a többségi nemzethez képest. Az értékrendszer- és életvitelbeli szakadék a csoportosulások között adódhat az államnyelv (adott esetben a szerb nyelv) kevésbé alapos ismerete, az iskolázottság (iskolai, szakmai képesítés) és az eltérő nemzeti kultúra miatt. Tordát nyelvszigetként tartják számon, a kistélepülésen csak magyar nyelven szervezik meg az oktatást, a szerb nyelvet környezetnyelvként tanulják a

diákok az iskolában heti két-három órában, s az általános iskola 8. osztályát befejezve gyakrabban tömbben (Észak-Bácskában) levő középiskolákban, anyanyelven folytatják tanulmányaikat. Azok a diákok, akik a szerb nyelvű oktatást választják – mert Nagybecskerek nagyobb városként elérhető távolságra található a falutól –, idővel elsajátítják az államnyelvet. Adatközlőim szerint kezdetben nehéz az átállás, és kétszeresen kell készülnie a magyar nemzetiségű gyerekeknek a szerb tagozaton, de általában jól boldogulnak és teljesítenek a magyar fiatalok. Csata Zsombor szociológus Romániában, a magyar közösség körében végzett kutatásában utal rá, hogy ha a szereplők megtanulják egymás nyelvét, vagy legalább az egyik csoport tagjai elsajátítják a másik csoport nyelvét, a komparatív hátrányok megszüntethetők. A multiethnikus társadalmak ezáltal nemcsak hogy életképessé válnak, a diverzitás valójában értékes erőforrást is jelenthet a társadalom számára, mert jelentős interkulturális kapcsolatok alakulhatnak ki (CSATA 34).

A Tordán élő közösség napjainkban mind az internet digitális, mind pedig a település terében létrehoz olyan helyszíneket, amelyek identitásuk megjelenítésében szerepet játszhatnak, s nemzeti ünnepeik, szimbólumaik, kulturális örökségeik, néphagyományuk által megteremtik saját archívumuk feltételrendszerét és etnicitásukról megfogalmazott elképzeléseiket. Társadalmi szinten a részvétel által jelenik meg, hogy a cselekvő egyén egy cselekvő közösség részévé válik különböző civil szervezetekben, művelődési egyesületekben. „Az egyén és a közösség együtt kell hogy megélje a kollektivitást, hogy cselekvő közösséggé váljon, és része legyen egy társadalmi felelősségvállalásnak” (KORMÁNYOS KATONA 2020: 79).

A projektmodellbe a hely és mobilitás kérdésköre is behelyezhető, az etnikai csoport térbeli mozgása mind a múltban, mind a jelenben pedig jól nyomon követhető, mivel a kistelepülésről folyamatos az elvándorlás; a mobilitás célja főleg a továbbtanulás és a munkahelyteremtés.

Mindezek ismeretében elmondható, hogy a projektmodell folyamatában a következő tudományos ismeretek állnak: a technológia által a digitalizáció és a hozzá szorosan kapcsolódó, időbeliséget megjelenítő archiválás; valamint az etnikai csoport társadalomban megjeleníthető részvétele és a hozzá kapcsolódó mobilitási folyamat. A projektmodell mind a négy fogalomkörének részletes bemutatására jelen keretek között nincs lehetőség, ezért tanulmányom további részében elméleti szinten néhány példával kiegészítve szeretném felvázolni, hogyan lehetne megjeleníteni egy kisközösség, egy szórványosodás folyamatát megkezdő etnikai csoport társadalmi változásait, új kihívásait a kulturális térképezés folyamatában – egyelőre a közösségben végzett megfigyelés módszerére és az elsődleges forrásokra támaszkodva.

KULTURÁLIS TÉRKÉPEZÉS A TELEPÜLÉSEN

A kulturális térképezés folyamatában rávilágíthatunk az egyén és a közösség kapcsolatrendszerére, kommunikációs hidakat létesíthetünk az egyén és a társadalom szereplői között, azaz a Magyar Nemzeti Tanács, a helyi közösség,¹ a lokális társadalom és a civil szervezet között. A több települést magába foglaló közigazgatási szervet önkormányzat felügyeli, irányítja.

Etnográfiai eszközként említi a szakirodalom ezt a gyakorlatot, amely által egy lokális közösség személyes percepciói is megismerhetők (SZÍJÁRTÓ 200). Segítségével le tudjuk írni egy adott közösség vagy csoport kulturális erőforrásait, hálózatait, kapcsolatait és használati mintázatait (uo. idézi Stewartot).

Ebben a folyamatban rávilágíthatunk egy vidéki lokális közösségben a hagyomány és a modernizáció közötti különbségre is. Például milyen gazdasági, társadalmi változásra került sor az elmúlt harminc évben, a helyi népi hagyományok ártértelezése, a hely és a közösség kapcsolata, a kulturális örökség és annak viszonyrendszere milyen formában nyilvánul meg. A társadalomnéprajz és a szociális antropológia módszerei lehetnek alkalmasak arra, hogy segítségével a néprajzkutatók a kisközösségek, valamint az egyén szintjén feltárásokat végezzenek, s az így megmutatkozó mikroszintű társadalmi változások elemzése és értelmezése alapján érthetőbben írják le a makroszintű folyamatokat is (BALOGH-BORSOS). A néprajz hozzájárul a nemzeti kulturális örökség meghatározásához, s így módon a nemzeti identitás és a helytálló nemzeti önértékelés kialakításához (uo.).

DIGITALIZÁCIÓ ÉS ARCHIVÁLÁS

Egy etnikai csoport önreprezentációjában, identitásának formálásában a digitális technológia és az időbeliség mentén kialakított archiválás, valamint a kulturális örökségképzés játszhat szerepet. A nagyvárosoktól eltérően egészen más lehetőségei vannak egy kistelepülésen élő közösségnek, amelynek a modern kor kihívásaira, az elmúlt évtizedekben végbement fejlődésre is választ kell adnia, másrészt a tradíciókhoz kötődő rítusokat is szeretné megőrizni.

A település vezetői a globalizáció kihívásaira válaszolva, menedzsmenttel segítik a falu önreprezentációját: közvetítési rítussal a Facebookon, a helyi közösség honlapján, a médiában, a helyi újságon keresztül. Egy-egy művelődési esemény plakátját már digitális formában készítve teszik közzé a helyi közös-

¹ Szerbiában és így a Vajdaságban is a kisebb lélekszámú településeken *helyi közösségnek* (szerbül: mesna zajednica) nevezik a települést irányító közigazgatási szervet.

ség és a művelődési egyesület Facebook oldalán, az idősebb korosztály számára a papíralapú plakátokból három-négy darabot nyomtatnak, s ezeket a falu központjában elhelyezett hirdetőtáblára helyezik. Az életminőség javítása érdekében közutakat aszfaltoznak, a lakosság számának csökkenése ellenére igyekeznek megtartani a gyógyszerteráti, az orvosi rendelőt és a postát, hogy ne zárjon be. A természeti forrásokat, például az ásványi elemekben gazdag tordai gyógyvizet palackozott terméként évekig árusították, termékeik által saját magukat igyekeznek láthatóvá tenni a közösségi piacon. Innovációt, településfejlesztést pályázatok útján valósítanak meg a kistelepülés vezetői, főleg a tartományi jellegű és a Magyar Nemzeti Tanács által kiírt pályázati fejlesztések érintik az oktatási intézményben, a civil szférában és a művelődési egyesület székházában tevékenykedőket.

Az archiválási tevékenység nemcsak a múlt rögzítése miatt fontos, hanem mert a településről rendelkezésre álló ismeretek bővüléséhez vezethet. A digitális technológiától várható, hogy általa megteremtsek az archívumok létrehozásának feltételeit (SZÍJÁRTÓ 200). A települési értéktár megalakítása, a nemzeti értékek szellemi, tárgyi, épített örökségének megőrzése a kulturális örökség és a közösségi archívum fontos eleme. A kollektív emlékezet által olyan helyszínek létrehozása, megteremtése a cél, amely az etnikumok identitásának megőrzését, erősítését szolgálja. A településtől 34 kilométerre elhelyezkedő aracsi pusztatemplom (az 1200-as évekből) és az aracsi kő (az 1100-as évekből) a vajdasági magyarság önazonosságának és önmeghatározásának egyik legfontosabb szimbolikus, épített öröksége, a nemzeti újjászületés példája, a történelmi Magyarország művészettörténeti hagyatéka. Összeköt múltat és jelent, s évszázadokon keresztül hirdeti a magyarok jelenlétét és keresztény hitét a délvidéki, bánági térségben. 1998-ban alakult egy műemlékvédő társaság Tordán azzal a céllal, hogy minden évben emlékünnepeket rendezzenek a pusztatemplomnál, hogy felhívják a figyelmet az épített örökség jelentőségére. A jelenkorban a Torontáltorda Alapítvány, a Magyar Nemzeti Tanács és a Vajdasági Magyar Szövetség közösen szervezik a megemlékezést a vajdasági magyarság legfontosabb szakrális emlékhelyén az aracsi pusztatemplom emléknapja alkalmából.

Az archiválás történhet a művelődési egyesület, az emlékház és a tájház révén, vagy akár vallási térben is. A délszláv háború időszakában (1991–1999) a megmaradást, a nyelvi kötődést a magyar nemzethez, a magyar kultúrához tartozást a szakrális örökség emlékezete is reprezentálta, általa erősödött a vajdasági magyar közösség identitástudata. Nem véletlen, hogy az egyik legnehezebb időszakban a helyi római katolikus egyházközség msgr. Bú András tisztelendő úr vezetésével 1992-ben elkészítette – a Nepomuki Szent János-templom 150 éves évfordulójára készülve – a templom felújítási tervét.

A templom és az ehhez tartozó temetőkápolna felújítása 1998-ban fejeződött be. Villamosították a harangozást és a toronyórát, a haranglábat golyóscsapágyra cserélték fel, megújult a harangozóhelyiség padlózata, lépcsőfeljárata, a sekrestye és az esőcsatorna. A templom korszerű villanyvilágítást kapott, körülötte betonút és parkolóhely épült, a temetőkápolna előtt pedig újabb Jézus szíve szobrot állítottak fel (DOBAI 72–73).

A temetőben elhelyezett stációkat is tatarozták ebben az időszakban. A felújítások a vallási identitás erősítését és az anyanyelv megtartását szolgálják, kialakított jövőképe van a közösségnek.

2022-ben adták át a település tájházát, amely a letűnt korok emlékét, az 1900-as éveket idézi, és közösségi épületként is funkcionál. A tájházban bemutatott tárgyakat a szabadkai és a nagybecskereki műemlékvédő intézetek szakemberei is véleményezték. Közgyűteményét a település lakosai adományozták.

„Mindannak ellenére, hogy a szórványban lévő magyarság hátrányban volt, itt a lehetőség arra, hogy ebből a hátrányból előnyt faragjunk. Hiszen egy kisebbségben lévő magyarságnak lehetősége van arra, hogy egyik indítója legyen a falusi turizmusnak, és mindenféleképpen ezeknek a tájházaknak ebben nagy szerepe lesz” (KECSKÉS) – nyilatkozta az Észak- és Közép-bánsági Szórványpont vezetője.

A település helyi közösségének vezetője elmondta: „A szórványban is nagy szükség van arra, hogy megőrizzük mindazt, ami érték. A településünkön nagyon sok helyi érték van, és ez jó alkalom arra, hogy ezeket bemutassuk, de nemcsak a helybelieknek, hanem az elszármazottaknak is, valamint azoknak, akik vidékről Tordára látogatnak” (KÓNYA-KOVÁCS).

A hagyományok újraértelmezése is az archiválás feladata. Például a kukoricafesztiválon a hagyományos kézi kukoricatörés versenye a régi hagyományok felelevenítését szolgálja, miközben befogadja a modern kor elvárásainak eleget tevő turisztikai elemeket is.

Az archiválás jelentősége és kiemelt célja a kulturális örökség és a kulturális szolgáltatások védelme, fejlesztése és népszerűsítése.

RÉSZVÉTEL ÉS MOBILITÁS

A kulturális térképezés folyamatában a részvétel megmutatkozhat a társadalmi-gazdasági változásoknál, a közösségi-kulturális kapcsolatok megjelenítésénél, a kulturális színtereknél, a közösségszerveződés formáinál, az interkulturális és szociális háló kialakításánál. Az itt felsorolt lehetőségek közül most a közösségi-kulturális kapcsolatok formáit, vagyis a művelődési tevékenységet érintjük, és röviden kitérünk a mobilitásra is.

KÖZÖSSÉGI-KULTURÁLIS KAPCSOLATOK, SZÍNTEREK

A szellemi, kulturális élet és szintér változáson esett át az 1990-es évektől: az addig is termékeny helyi művelődési életben már nemcsak a közösségépítés volt elsődleges, hanem a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás megtartása is. A tordai magyarok összetartása, a magyar kultúra őrzése, az egyesületi kultúra hagyományának éltetése, a faluban maradt fiatalok szerepvállalása és tevékenysége a művelődési egyesületben, a közösségi életben a foglalkozás ellenére napjainkban még mindig példamutató. A hagyományalkotás és -őrzés folyamatában kiemelkedő szerepet tölt be a településen működő önszerveződő művelődési egyesület, de számos más civil szervezet is. A kulturális hidat a művelődési egyesület, a civil szervezetek és a kulturális fogyasztók között szerbiai vonatkozásban a Magyar Nemzeti Tanács, a Tartományi Művelődési, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság és a helyi közösség biztosítja a pályázatok útján megítélt támogatási kerettel. A kreatív identitásmarkerek a település sajátosságának kiemelésére szolgálnak. Kreatív markerek lehetnek a nem kézzelfogható és nem anyagi javak is; például a kultúrában tartományi szemleként számontartott Durindó és Gyöngyösbokréta elnevezésű népzenei fesztivál, a magyar kultúra napja, továbbá a lokális, hagyományörző ünnepek: a kukoricafesztivál, a Tordai Művelődési Napok, a Tordaiak Kárpát-medencei Találkozója.

A 2022-ben 75. évfordulóját ünneplő Petőfi Sándor Művelődési Egyesület mellett nonprofit szervezetként számos civil szervezet működik a helybeli közösség szolgálatában. A helyi általános iskola legtöbb tanulója tagja a helyi művelődési egyesület valamelyik szakcsoportjának: a népdalkörnek, a tánccsoportnak vagy a népi hangszeres csoportnak. A pedagógusok aktívan kiveszik a részüket a helyi művelődési élet alakításában. A Petőfi Sándor Művelődési Egyesület egy útkereszteződésnél kialakított köztér jellegzetes térszervező objektuma a település központjában. Számos közösségi eseménynek ad otthont a próbákon kívül: báloknak, gyűléseknek, szakcsoportoknak, kézműveseknek. A 2000-es években ismét lehetőség nyílt szabadon, intézményi, egyesületi keretek között megemlékezni a nemzeti ünnepekről a magyar himnusz eléneklésével; Tordán a március 15-ei és augusztus 20-ai nemzeti ünnepnek alakult ki hagyománya. Az egyesület előtti köztéren két emlékmű található: az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc tiszteletére 2010-ben felállított kopjafa és a bronzból készült Szent István-mellszobor, amely – a helyiek elmondása szerint – felavatása idején, 2014-ben az első Szent István-szobor volt a Bánságban. A nemzeti múlt fontos része az emlékeztetudatnak, a népben gyökerező kultuszt az egyházi szentek tisztelete által közvetítik a jelennek. A templomnak, mint szakrális közösségi térnek, külön jelentősége

van, „a vallási ünnepekkel kapcsolatban nőtt a tolerancia” (VEREBÉLYI 98), megemlékeznek az államalapító Szent Istvánról és az újkenyér ünnepéről a vallási térben is, valamint élő hagyománya van az úrnapi sátorállításnak és körmenetnek (VAJDASÁGI MAGYAR ÉRTÉKTÁR). A 2000-es években több szimbolikus emlékhelyet: keresztet, szakrális kisemléket állítottak vagy újítottak fel a településen, általuk vált fontossá az emlékezet tárgyainak, a történelmi múltnak a narrációja és üzenete. „Ma már minden, ami emlékezetben akar maradni, és minden, ami valamit emlékezetben tart, valamilyen módon az örökség részét képezi. Az örökségtermelés egyik motorja a múlttal való foglalkozás megélénkülése: a helyi közösség, miközben megalkotja a múltat, annak maradványaiban magára ismer” (VAJDA 34–35).

A jelentősebb művelődési eseményeken a kistelepülés egy közösségként lélegzik és vesz részt szervezőként, fellépőként. A lokális kultúra alakításában és életben tartásában jelentős szerepet vállalnak a helyi értelmiségiek. Egy lokális társadalomban az emberi kapcsolatháló alulról építkezve működik, és megjeleníti egy (etnikai) csoport mindennapi életének legfontosabb kulturális eseményeit, színtereit, közelmúltbeli történelmének sorsfordító pillanatait.

MOBILITÁS

Torda osztozott a többi vajdasági, bánági falu sorsában. Ennek a kisebb lélekszámú településnek a mindennapjait is az elvándorlás és a munkalehetőség hiánya határozta és határozza meg napjainkban is. A 19. és 20. század fordulóján főleg Amerika volt a kedvelt úti cél a tordaiak körében, a második világháború után, az 1950-es években ismét nagyobb kivándorlási hullám vette kezdetét, és a szocializmus felgyorsította az 1960-as évek időszakában. Az 1950–60-as években a hazai gyáripár volt jelentős hatással a munkaerő mozgására, Nyugat-Európa (Ausztria, Németország) is a kedvelt úti célok között szerepelt, de költöztek családok Magyarországra és Ausztráliába is (VAMADIA: Települések). Az 1970-es évektől kezdve rohamosan csökkent a falu lakosságának lélekszáma, az 1991-től 2000-ig terjedő időszak pedig újabb megpróbáltatás elé állította a lélekszámban egyre fogyatkozó kis közösséget. A délszláv háború szele Tordát is elérte, így sok egyedülálló fiatal és család hagyta el a falut, s költözött a jobb megélhetés és biztonság reményében külföldre: Magyarországra, Ausztriába, Németországba, Angliába. A belső és külső migráció a mai napig tart, és folyamatos. A 2000-es évektől már a megélhetés, a jövedelemszerzés és a továbbtanulás céljából költöznek el a helyiek a településről.

ÖSSZEGZÉS

Néhány évvel ezelőtt Szíjártó Zsolt a berlini magyar közösségben végzett antropológiai kutatást, és újabb technológiai szemlélettel és módszertani megfigyeléssel mért fel egy külföldön élő, 6000 lelket számláló, kisebb közösséget. Kutatásában a közösség tevékenységén alapuló kulturális térképezésnek, digitális platformon megjeleníthető, kulturális örökséget összegyűjtő archívumnak szentelt nagyobb figyelmet. A vizsgált közösség térbeli, társadalmi struktúrái is megjelenhetnek a platformon, ezáltal alakítható egy város, egy közösség jövőképe. Az említett módszertant egy megkezdett kutatás keretében kísérleti jelleggel, elsősorban az írott forrásokra és a megfigyelés módszerére alapozva igyekeztem átmodellezni egy Vajdaságban, Közép-Bánságban, multikulturális környezetben élő, magára kultúrnmemzetként tekintő, kistelepülési etnikai csoportra, és vázoltam fel tanulmányomban mindennapi életük egy kis szeletét, kulturális változásait, újabb kihívásait a jelenkor eseményeire is, mégpedig négy fogalomkörre fókuszálva: a digitalizációra és az időbeliséget megjelenítő archiválásra, valamint az etnikai csoport társadalomban megjeleníthető részvételére és a hozzá kapcsolódó mobilitási folyamatokra. Ahogyan Szíjártó Zsolt is fogalmaz, a projekt megkívánja a részvételt és az együttműködést mind a kutató, mind a projektben résztvevők részéről, „vagyis a kutatás minden szakaszában együttműködések hozzon létre a különböző (offline és online létező) csoportokkal, tagjaikkal, képviselőikkel” (SZÍJÁRTÓ 206).

Ezek ismeretében a felvetett kutatási célok mentén a következő összegzést tehetjük:

1. A történelmi események miatt a vizsgált etnikai csoport elszakadt az anyaországtól, és jelentős népességfogyást szenvedett el a több mint 140 év alatt. Belső és külső migráció hatására munkavállalás és továbbtanulás céljából sok tordai lakos ma nagyvárosban vagy külföldön él, ez megváltoztatta a szülőfaluhoz, a lokális világhoz való viszonyulásukat. Lokális identitástudatuk még a kistelepüléshez köti őket, s bár életvitelszerűen nem tartózkodnak a településen, de gyakran a helyi templomban keresztek meg újszülött gyermeküket. A kistelepülés vezetői a nehézségek ellenére lokális szinten kapcsolati hálóval igyekeznek megtalálni azokat a lehetőségeket, erőforrásokat, támogatásokat, amelyek által megőrizhetik nemzeti intézményeiket, civil szervezeteiket, hogy reprezentálják magukat, és láthatóvá váljanak a kulturális térképen.
2. A mai korban az etnikai csoportnak igazodnia kell a társadalmi változások által alakított élethelyzetekhez, körülményekhez. A lo-

kális művelődési egyesület és civil szervezetek közösségi szerepét, tevékenységét, részvételét tekintve elmondhatjuk, hogy a történelmi események és módosulások, a 21. századi globalizáció a lokális paraszttársadalom gazdasági és kulturális változását is elindította. A kulturális változások a tradíciókhoz (tájház), a népi, nemzeti kultúrához ragaszkodva, de a modern ünnepi rítusokat (kukoricafesztivál, a templombúcsúhoz kötődő újabb falunapi közösségi programok) követve lassabb ütemben mentek végbe. Ezek az események az archiválás által maradnak fenn a kollektív emlékezetben.

3. A 2000-es évek rendszerváltozása a kulturális, vallási szimbólumok tekintetében is változást eredményezett. A helyi születésű, kiemelkedő eredményeket elért alkotók, történelmi személyek kultuszának megteremtése, a nemzeti-történelmi események megjelölése emlékművek állításával a lokális és nemzeti identitástudat formálásában játszottak fontos szerepet. A figyelem az újabb időszakban átkerült a központosított téren emelt emlékművekre, ezáltal is erősítve a kollektivitást.

IRODALOMJEGYZÉK

- BADIS Róbert 2008. A vajdasági magyarság identitásstratégiái. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – Kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 319–328.
- BALOGH Balázs – BORSOS Balázs 2006. A magyar néprajztudomány jelene. (Intézmények – kutatási irányok – tudományközi kapcsolatok). In: *Magyar Tudomány*, 7., 806–812.
- CSATA Zsombor 2019. Az etnikai polarizáció és a jólét összefüggései Erdélyben. In: *Regio*, 3., 28–78.
<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ryjUb1hsoGcJ:https://regio.tk.hu/kozlemeny/27-evf-2019-3-szam/az-etnikai-polarizacio-es-a-jolet-osszefuggesei-erdelyben/&cd=4&hl=hu&ct=clnk&gl=rs&client=firfox-b-d> (2022. 12. 03.)
 DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v27i3.274>
- DOBAI József 1998. *Torda krónikája (1776–1989)*. Torda Helyi Közösség, Újvidék
- GÁBRITY MOLNÁR Irén – MIRNICS Zsuzsa (szerk.) 2003. *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka. (MTT Könyvtár, 7.)
- GÁBRITY MOLNÁR Irén 2008. A délvidéki identitástudat nyomában. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – Kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 307–318.

- GÁBRITY MOLNÁR Irén 2009. Kisebbségi autonómia-törekvések a Vajdaságban (a tartomány új alapokmányának tükrében). In: Kupa László (szerk.): *Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – A múltban és a jelenben*. Pécsi Tudományegyetem – Bookmaster Kft., Pécs, 117–129.
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwim1fGAp6L9AhVLqaQKHS_nCyIQFnoECAkQAQ&url=https%3A%2F%2Fgabritymolnariren.com%2Fautonomia1.pdf&usg=AOvVa_w2BR0UVX3AvoKFwmNPhEerO (2023. 02. 11.)
- GYÁNI Gábor 2000. A nép a maga valójában. In: *BUKSZ*, 14., 30–40.
- GYÉMÁNT Richárd 2009. *Magyarok – államhatárainkon túl*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged
- KECSKÉS István 2022. Tájházat avattak fel Tordán. In: *Magyar Szó*, 2022. 06. 27.
<https://www.magjarszo.rs/vajdasag/a.35567/Tajhazat-avattak-fel-Tordan> (2023. 02. 11.)
- KEMÉNYFI Róbert 2001. Az etnikai kisebbség (csoport) fogalmának eltérése az állam- és a kultúrnemzeti elgondolásban. In: Ilyés Zoltán – Keményfi Róbert (szerk.): *A táj megértése felé. Tanulmányok a 75 éves Pinczés Zoltán professzor tiszteletére*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék – Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszék, Debrecen–Eger, 203–208.
- KÓNYA-KOVÁCS Otília 2022. A tájháznak lelke van. In: *Hét Nap*, 27., 27–28.
- KORMÁNYOS KATONA Gyöngyi 2020. A lokális és kulturális intézmények, helyi értékek identitáserősítő és közösségépítő szerepe multikulturális közegben a Vajdaságban. In: *Néprajzi Látóhatár*, 3–4., 58–84.
- KORMÁNYOS KATONA Gyöngyi 2021. A helyi értékek identitáserősítő és közösségépítő szerepe a vajdasági Tisza mentén. In: *TVT Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 3., 92–108.
<https://doi.org/10.15170/TVT.2021.06.03>.
 DOI: 10.15170/TVT.2021.06.03.06
- KÖVÉR György 2006. Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Kövér György – Gyáni Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 10–186.
- MIRNICS Károly 2003. Nemzeti kisebbségből szórványnépesség. In: GÁBRITY MOLNÁR Irén – MIRNICS Zsuzsa (szerk.): *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Magyarságtudományi Társaság, Szabadka, 25–84. (MTT Könyvtár, 7.)
- NÉMETH Ferenc 2020. Torda. In: Micić, Milan – Németh Ferenc – Szilágyi Mária – Lelea, Mircea (szerk.): *Történelmi migrációk Begaszentgyörgy község területén*. Branko Radičević Könyvtár, Begaszentgyörgy, 215–221.

- NÉMETH Ferenc – VÁRADY Tibor 2022. *Országok változnak, kultúrák maradnak*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- POZSONY Ferenc 2021. A lokális identitás és reprezentációja Erdélyben. In: Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Dolgozatok az erdélyi magyar falvak változó társadalmáról*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Budapest (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 10.), 209–225.
http://kjnt.ro/szovegtar/kotet/NEJ_10_2021_PozsonyF_Dolgozatok
 (2023. 02. 11.)
- REISZIG Ede – BOGOLYUB, Alexich – HARASZTHY Lajos: Torontál vármegye története. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája*. Torontál vármegye. 437 képpel; ezek között 370 műnyomású autotípus, 16 szöveggép, továbbá 6 térkép és 45 czimerrajz. Országos Monografia Társaság, Budapest, é. n. [1912], 331–518.
- SZÍJÁRTÓ Zsolt 2018. Új kihívások a városi etnikai közösségkutatások előtt: a digitalizáció és a kollaboráció. In: *Replika*, 3–4., 195–208.
 DOI: 10.32564/108-109.9
- ÚJVÁRI Edit 2009. A kulturális identitás kérdésköre és kutatásának lehetséges irányai. A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetének identitáskutató programja. In: Újvári Edit – Szirmai Éva (szerk.): *Nemzetiségi – Nemzeti – Európai identitás. Konferenciakiadvány. A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetében 2008. november 12–13-án tartott konferencia előadásai*. Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Felnőttképzési Intézet, Szeged
<http://mek.oszk.hu/08200/08200/08200.pdf> (2020. 10. 19.)
- VAJDA András 2016. Hagyomány, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- VAJDASÁGI MAGYAR ÉRTÉKTÁR. www.ertektar.rs (2020. 11. 16.)
- VAMADIA = Vajdasági Magyar Digitális Archívum. Települések.
<http://adattar.vmmi.org/index.php?module=telepules&page=1>
 (2020. 11. 16.)
- VEREBÉLYI Kincső 2005. *Szokásvilág*. Kapitális Kft., Debrecen
- WASEEM, Afzal 2008. Community, identity, and knowledge. A conceptual framework for LIS research. *LIBRES*, Vol. 18, Issue 1, March 2008, 1–15.
<https://www.libres-ejournal.info/585/> (2023. 07. 09.)
 DOI: 10.32655/LIBRES.2008.1.7.

ABSTRACT • Our memory is largely shaped by the way we look at the peoples currently living within the Carpathian Basin. Once a well-known tobacco-growing village in Historic Hungary, Torda (also known as Torontáltorda in Hungarian) is now a dispersed settlement with a Hungarian ethnic majority located in the Banat region of Vojvodina, Serbia. The shifting of national borders, the two World Wars, the events of the Yugoslav Wars and migratory movements have collectively changed and decimated the lives of Hungarians who had found themselves outside their motherland's borders after the 1920s. In spite of the decline in population, the emigration of young people, and the everyday struggles resulting from hard living conditions, this village in the Central Banat district could attract further socio-ethnographic interest. In the micro-communities of rural settlements, education and religion play a key role in creating social value, maintaining Hungarian culture in the area and forming a national, local sense of identity within the community. Commemorative rituals, local traditions and national holidays often cross each others' paths and blend together through education and religion, highlighting the reality and cultural values of the community, as well as the array of connections between community life and ethnic culture. This study discusses Torda's present in the light of social change and the process of cultural mapping, touching on the importance of the local cultural association in the community's life. This study also explores the events of the past few decades that have left a deep imprint on the micro-community's life in a cultural, social and ethnic sense.

KEY WORDS • **migration, population, preservation of traditions, cultural mapping, local holiday, local identity, cultural nation**

SAŽETAK • Naše sećanje u velikoj meri određuju način na koji gledamo na narode koji danas žive u Karpatskom basenu. Torontáltorda (kraće nazivano Torda), nekada poznato selo koje je gajilo duvan, nalazilo se na teritoriji isto-rijskog Mađarskog kraljevstva, dok se danas nalazi u manjini kao naselje sa većinskim mađarskim stanovništvom u Banatu, u Vojvodini, u Srbiji. Prome-
ne granica nakon 1920-ih, dva svetska rata, događaji iz ratova na Balkanu i migracioni procesi oblikovali su i oslabili život Mađara koji su se našli izvan granica Mađarske. Uprkos opadanju broja stanovnika, odlasku mladih i teškim životnim uslovima, naselje u srednjem Banatu i dalje može privući interesova-
nje sa stanovišta socijalno-antropoloških istraživanja. U mikrosredini ruralnih naselja u manjini, mogućnosti za organizovanje lokalnih zajednica, stvaranje vrednosti, očuvanje kulture na maternjem jeziku i oblikovanje nacionalnog i lokalnog identiteta otvaraju se kako kroz obrazovanje, tako i kroz religiju.

Ponekad se rituali sećanja, lokalne tradicije i nacionalni praznici prepliću, upotpunjuju jedni druge na putu kulture i religije, kako bi ukazali na stvarnu situaciju zajednice, njene kulturne vrednosti i povezanost društvenog života sa etničkom kulturom. Današnja Torda se prikazuje kroz prizmu društvenih promena i proces kartografisanja kulture, dotiče ulogu kulturnih udruženja u zajedničkom životu. Osnovni principi prikazani ovde predstavljaju mogućnost početnog istraživačkog modela projekta, pri čemu je preporučljivo proširiti model u skladu sa rezultatima istraživanja.

KLJUČNE REČI • migracija, stanovništvo, očuvanje tradicije, kulturna mapa, lokalni praznik, lokalni identitet, kulturni narod

Beérkezés időpontja: 2025. január 3.

Elfogadás időpontja: 2025. január 22.

GRÁBÓCI KINCSEK SZENTENDRÉN

TREASURES OF GRABOVAC IN SZENTENDRE
BLAGA GRABOVCA U SENTANDREJI

HEINERMANN PÉTER
A Szerb Matica Könyvtára, ny. könyvtáros
peter.peci@yahoo.com

ГРБИЋ, Душица – Вучковић, Светлана – Драпшин, Александра (редактори)
2024. Библиотека манастира Грабовца. Библиотека Матице српске – Народна
библиотека Србије, Нови Сад – Београд

Tavaly november közepén hagyta el a nyomdát a *Библиотека манастира Грабовца* (A Grábóci kolostor könyvtára) című katalógus, amelynek kidolgozásában a Szerb Matica Könyvtárának archeográfusai és könyvtárosai vettek részt Dušica Grbićnek, a Régi és Ritka Könyvek és Hagyatékok Osztálya vezetőjének irányításával. A könyv ismertetése előtt azonban hadd mutassunk rá a Tolna vármegyében elhelyezkedő szerb kolostornak a magyarországi szerbség vallási és művelődési életében betöltött jelentőségére is.

Magyarország területén, a szentendrei székhelyű Budai Szerb Ortodox Egyházmegyében két szerb kolostor található, a ráckevei és a grábóci. A Budapesttől 40 kilométerre délre fekvő Csepel-szigeten, Ráckeven, a Boldogságos Szűz Mária mennybemenetele templom a régebbi. Ez a szakrális épület egy középkori örökség, amely a 12. század első felében épült. Alapítónak Ilona (Jelena) királynét tartják, aki I. Uroš szerb nagyzsupán leánya és II. (Vak) Béla magyar király felesége volt. 1777-ben Mária Terézia rendeletével megszüntették, szerzetesei pedig a másik szerb kolostorba, a grábóciba költöztek. A könyveiket is magukkal vitték, amit a bennük lévő feljegyzések is megbízhatóan tanúsítanak. A ráckevei kolostor több mint két évszázad után nyerte vissza szakrális státuszát.

A délnyugat-magyarországi Tolna megyében, Szekszárd közelében található a Grábóci kolostor, amely a múltban a magyarországi szerbek fontos szellemi központja volt, a Ráckeven működő szerzetesrend felszámolása után pedig sokáig az egyetlen élő szerb kolostor Magyarországon. Megalapítása azon szerb szerzetesek nevéhez fűződik, akik 1585-ben a nélkülözés, éhínség és a török rabság elől menekültek ide a dalmáciai Dragović kolostorából.

Paisej igumen négy testvérével, Eustatije, Stefan, Gerasim és Dionisije szerzetestársával érkezett erre a vidékre. Bár érkezésüket ideiglenesnek tartották, a dragovići barátok végül is tartósan letelepedtek, hogy segítsenek a már itt élő szerb származású keresztényeken, akik arra kérték őket, hogy maradjanak velük a paphiány miatt, megmutatva nekik azt a közeli dombon levő szent helyet is, ahol kolostort emelhetnének. A kalugyerek a jelzett területen egy olyan régi bencés templom romjaira bukkantak, amelynek falain még láthatóak voltak a keresztény motívumú falfestmények maradványai. Ez a kőtemplom olyan rossz állapotban lehetett, hogy nem tudták felújítani, ezért 1587-ben, a budai vezír engedélyének megszerzése után, egy új kis kőtemplomot építettek, amelyet Szent Mihály és Gábor arkangyaloknak szenteltek.

A Grábóci kolostor alapítását, működését és sorsát a szerzetesek által írt *Λεμονις манастира Грабовица* (A Grábóci kolostor évkönyve – krónikája) tárja fel, amely az első bejegyzéstől, 1593-ból, Aleksej Babić zárdafőnök 1951-es feljegyzéséig terjed. Az eredeti *Λεμονις* (Krónika) nem maradt fenn, de ismert a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye kincstárában a 18. század második negyedéből származó másolatból. A kolostor életére és működésére vonatkozó jegyzeteket Paisej igumen kezdte el írni, és az eseményeket rendszeresen rögzítette is a *Krónikában* 1603-ig, a halála évéig. Ekkor a kolostor vezetését Gerasim szerzetes pap vette át, aki oroszországi útjáról visszatérve, templomi kegytárgyakat, miseruhákat és könyveket hozott magával Moszkvából. A *Krónika* szövegeit ettől kezdve a grábóci igumenek, a szerzetes testvérek, a kolostorban szolgáló diakónusok, a kolostorba látogatók és más személyek írták. 1619-ben, az úgyszintén Dragović anyakolostorból bevándorolt Stefan igumen és tíz testvére magukkal hozták minden ingóságukat, a kolostor kegytárgyait és könyveit, köztük egy 1551-ben kézzel írt *Четворојеванђеље*-t (Tetraevangéliumot). Ennek a könyvnek fémveretekkel díszített kötését 1611-ben készítették Szarajevóban, és tekintettel régiségére és művészi értékére, joggal került ki az 1900-ban megrendezett párizsi világiállításra. Idővel a Grábóci kolostor szerzeteseinek száma folyamatosan növekedett, és 1660-ban elérte a 60 főt. A könyvekről, amelyeknek legjavát egyházi énekek gyűjteményei, zsoltáros- és imakönyvek, valamint törvénykönyvek alkották, a barátok külön gondot viseltek. Erről a *Grábóci Krónikában* feltüntetett adatok is tanúskodnak. Benne például feljegyzésre került III. Csernovics Arzén (Arsenije III Čarnojević; 1633?–1706) ipeki pátriárka neve is, aki a császári privilégiumok megszerzése céljából Bécsbe utazásakor meglátogatta a kolostort, majd visszajövele után három hónapot töltött a szerzetes testvérek körében.

A Grábóci kolostort a történelem során kétszer érte tragikus csapás. Az elsőt 1684-ben szenvedte el, amikor a Szent Liga és a török szultán kö-

A grábóci Szent Arkangyalok-kolostor
 2016 augusztusában • A grábóci kolostortemplom
 1787-ben készült ikonosztáza
 (Léphaft Pál fényképei)

zötti háború folyamán, a török sereg megtámadta a kolostort, és megölte az igument és néhány szerzetes társát, a kalugyerek többsége pedig meneküléssel mentette életét. A második vész a Rákóczi-szabadságharc idején történt, amikor Vak Bottyán tábornok kurucai felégették a zárdaépületet, a kalugyerek pedig könyveik egy részével a szerémségi Šišatovac kolostorban kerestek menedéket, ahol 1703 és 1711 között tartózkodtak. Mérey Mihály szekszárdi apát 1711. július 29-én kelt levelében, amelyet Georgije, Prokop és Maxim igumeneknek küldött a Šišatovaci zárdába, visszahívta a kalugyereket Grábócra, és jogokat biztosított számukra a templom és zárdaépület újbóli felépítésére. Mérey latin nyelvű meghívólevelét átmásolták a Grábóci kolostor *Krónikájába*, de nemcsak az eredetit, hanem annak szerb nyelvű fordítását is. Így tettek valamennyi latin, német és magyar nyelvű levéllel is, amely a kolostorba érkezett. A feljegyzések szerint 1712-ben megkezdődtek a templom helyreállításának munkálatai. 1715-ben Georgije és Maxim igumenek végleg visszatértek a Šišatovaci kolostorból Grábócra, magukkal hozván a templomi kegytárgyakat és azokat a könyveket, amelyek a kurucok támadását követően megmaradtak.

A mostani templom 1736 és 1741 közt épült, a korábbi, kisebb kőtemplom helyén. Valójában a régi templom köré építették az újat, majd amikor az építkezési munkálatok befejeződtek, a beltérben levő kis templomot lebontották, és köveit onnan kihordták. Harangtornya 1761-ben épült, az ikonosztázion bearanyozására 1768-ban került sor Sofronije Kirilovič archimandrita, későbbi budai és temesvári püspök költségén. A templom művelődéstörténeti szerepének megfelelően művészileg is nagyon jelentős. Az ikonosztázion képeit Vasilije Ostojić újvidéki festő készítette, a munkát 1786-ban fejezte be. A falfestmények 1784-től 1785-ig készültek az ugyancsak újvidéki Andrej Šaltist vezetésével. A 20. században a kolostortemplomot először 1922–1923-ban építették újjá saját költségén, majd jóval később, 1981 és 1988 között, a magyarországi Országos Műemléki Felügyelőség által vezetett helyreállítási munkálatoknak köszönhetően nyerte el mai kinézetét. A Grábóci kolostor jelentősége messze túlhaladja Tolna megye határait. Az egész Kárpát-medencei szerbség szellemi és vallási központjaként működött, és „magyar Athosz”-ként él a köztudatban. Alapításának évétől kezdve egészen 1974-ig, az utolsó szerzetes haláláig, működése folyamatos volt.

A Grábóci kolostor életét és történetét bemutató *Krónikát*, ezt a rendkívül értékes kulturális és történelmi könyvemléket Vladimir Krasić, a Grábóci kolostortól nem messze fekvő Szálka falu tanára adta ki 1881-ben (КРАСИЋ). Krónikája az 1781-ig tartó időszak eseményeit öleli fel, de a kézzel írott eredetiből csak azokat a részeket emelte be szövegébe, amelyeket igazán szükségesnek tartott. Szóbeli közlésekre hagyatkozva a kolostor későbbi életét, az

1880-ig tartó időszakot is vázolta. Krasíc művét Stevan Čamprag folytatta, aki *A Grábóci kolostor Magyarországon* című, 1957-ben megjelentetett munkájában 1956-ig követi nyomon a zárda történetét (ЧАМПРАГ).

A GRÁBÓCI KOLOSTOR KÖNYVTÁRA

A Grábóci kolostor könyvtára nagy hagyománnyal és kivételes kulturális és történelmi értékkel rendelkezik. 1960 óta külön könyvtári egységként a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye Könyvtárában őrzik Szentendrén, és ennek egyik legértékesebb gyűjteménye.

A Grábóci könyvtár egy része már a kolostor megalapítása óta létezett, mert a Dragović kolostorból Magyarországra vándorolt szerzeteseknek magukkal kellett hozniuk legszükségesebb liturgikus könyveiket. Sajnos, ma már nem lehet pontosan megállapítani, melyek voltak ezek a kötetek.

Változások az állományban különösen a 18. században következtek be, az erős orosz–szláv befolyás révén. A karlócai pravoszláv ortodox érsekségben bekövetkezett oroszosítási törekvéseknek megfelelően, Mojsije Petrović metropolita kérésére orosz tankönyvek és kézikönyvek behozatala valósult meg, és Karlócán 1726-ban megnyílt a „szláv iskola”. Többek között ekkor érkezett meg az országba az a 400 példányszámú moszkvai kiadású ábécéskönyv (*Первое учение о правописаніи*) is, amelynek összeállítója Teofan Prokopovics volt. Egy új korszak kezdődött a szerb műveltség, irodalom és kultúra történetében, a szerb–szláv (szerb szerkesztésű egyházi szláv) nyelvet ugyanis az orosz–szláv (orosz szerkesztésű egyházi szláv) nyelv váltja fel, mely a szerbek irodalmi és egyházi nyelve lesz.

Vikentije Jovanović belgrád–karlócai metropolita 1733-ban az orosz liturgikus könyvek kötelező használatát írja elő a szerb nyelvűekkel szemben. Ez a rendelet a kolostori könyvtárak állományának összetételére is kihatott. Abban az időben az orosz könyvekkel való kereskedés széles körben elterjedt. A karlócai, futaki, rumai, verseci és szegedi vásárookra orosz kereskedők, népi-esen *moszkoviták* érkeztek, akik sok orosz nyelvű könyvet hoztak magukkal eladás céljából.

Az 1733-tól hatályos szerzetesi szabályok szerint a szerzeteseknek minden vagyonukat be kellett jelenteniük az igumennek és a testvéreknek, hogy ez az adat bekerülhessen a kolostori nyilvántartásba. A kalugyereknek joguk volt egy kevéske személyes vagyonhoz is, amiből könyveket vásárolhattak. A már említett Vikentije Jovanović metropolita idejében történtek az első kísérletek a kolostorban élő szerzetesek személyes könyveinek összeírására, de a kolostorok és a szerzetesek javainak első rögzítésére csak 1753-ban került sor a szerzésmegjegyzések vizitációs jegyzőkönyvében.

A Grábóci könyvtár esetében a legrégebbről fennmaradt kolostori leltár 1770-ből származik, amely nem külön dokumentum, de jegyzékként megtalálható a zárda életét feltáró *Krónikában*.

Létezik egy későbbi, 1787 decemberében készült kolostori leltár is, amelyet a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye Levéltárában őriznek. E jegyzék 261 könyvet tartalmaz, három csoportba sorolva: egyházi könyvek, tankönyvek, latin nyelvű könyvek. Meg kell említeni, hogy a harmadik, legnagyobb csoportba tartozó latin nyelvű kiadványok egy része az ortodoxia szempontjából nem hagyományosan szerzetesi.

A különböző korokból származó leltárak közül említésre méltó még az 1905. évi, amelynek adatai szerint a kolostor könyvtárában 900 könyv volt.

A Grábóci kolostor könyvtára 1960-ban került át a Budai Szerb Ortodox Egyházközség Könyvtárába. Áthelyezését és megőrzését a szentendrei származású kiváló ügyvéd, jogtanácsos, bibliofil és az Egyházmegyei Könyvtár könyvtárosa, Georgije Hužvik (Huzsvik György, 1916–1976) szervezte meg. Čedomir Šulc (1907–1982) konzisztóriumti titkárral, Szentendre plébánosával sok könyvet gyűjtött össze, és hozott az Egyházmegyei Könyvtárba a magyarországi elhagyott szerb templomokból: Győrből, Komáromból, Szekesfehértvárról, Szigetvárról, Bajáról, Magyarbólyról, Rácalmásról, Siklósról és más helyekről. A szerb könyveknek az elhagyott templomokból és kolostorokból való kimentése során Huzsviknak nagy segítségére volt Dimitrije E. Stefanović (1936–2019), aki a későbbiekben neves filológusként sokat tett a szentendrei és Magyarország más helységeiben élő szerbek kulturális örökségének feltárásáért, megőrzéséért.

Mint egyházmegyei könyvtáros, Huzsvik György a könyvgyűjtést követően csoportosította a köteteket, és elkészítette az első leltári jegyzékeket. Az első, írógéppel készült lista címe: *Рукописне књиге, штампане србуље и заштићене књиге манастира Грабовца. Пописане 1962/63. г.* (A Grábóci kolostor kéziratos, valamint 15–16. századi nyomtatott könyvei és védett kiadványai. Összeírásuk éve: 1962–1963). A listán 61 könyv adatai találhatóak. Ezenkívül Huzsvik még egy írógépen írt leltári jegyzéket is készített a következő címmel: *Списак штампаних књига Библиотеке манастира Грабовца* (A Grábóci kolostor könyvtára nyomtatott könyveinek jegyzéke). A 19 oldalnyi gépelt szöveg 1070 leltári tételt tartalmaz.

A Budai Szerb Ortodox Egyházmegye Könyvtárának különleges, könyvkincsekben gazdag egységei még: Arsenije Stojković (1804–1892), Georgije Zubković (1878–1951) és Danilo Krstić (1927–2002) budai ortodox püspökök személyes könyvtárai, valamint a ma is folyamatosan gyarapodó Egyházmegyei Könyvtár, amely szintén több gyűjteménnyel rendelkezik. Egyes források szerint ezek a bibliotékák összesen több mint 23 000 könyvet tartal-

maznak. A Budai Szerb Ortodox Egyházmegye Könyvtára – irodalmi kincseit, méretét és hosszú működését tekintve – Szerbia határain kívül is az egyik legjelentősebb szerb könyvtár. Állományát Huzsvik György után Čedomir Šulc, Ivan Jakšić és Stojan Vujičić író, évek óta pedig Kosta Vuković, a Budai Egyházmegye Szerb Ortodox Múzeumának kurátora és vezetője gondozza.

A SZENTENDREI PROJEKTUM

A magyarországi szerb kulturális örökség kutatása iránti szervezettebb és átfogóbb érdeklődés a 20. század hetvenes éveiben jelentkezett. 1963-ban írták alá a Magyar Köztársaság és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság közötti államközi megállapodást, amely alapján jelentős együttműködés valósult meg az Országos Széchényi Könyvtár és a szentendrei Szerb Egyházművészeti és Tudományos Gyűjtemény között. A projektet támogatta a Szerb Ortodox Egyház Püspöki Szinódusa is, amellyel a belgrádi Szerb Nemzeti Könyvtár 1973-ban kötött együttműködési megállapodást az egyház tulajdonában lévő szerb írott és nyomtatott örökség tanulmányozása és védelme céljából. 1976-ban a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elnöksége megalapította a Szentendrei Bizottságot, és ekkor két projektet hoztak létre, amelyek közül az egyik a *Szentendrei munkaterv* (szerb elnevezése: Sentandrejski projekat) volt. 1980-ban megállapodás született a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Szentendrei Bizottsága és a Szerb Nemzeti Könyvtár között a szentendrei Szerb Ortodox Püspökség Könyvtárában található cirill betűs kéziratos könyvek feldolgozásáról.

A Szerb Nemzeti Könyvtár és a Szerb Matica Könyvtára közösen indítottak meg 1979-ben egy könyvtári katalógussorozatot a *Szentendrei projektum* keretében. A Matica könyvtára magára vállalta a Zubkovics György (Georgije Zubković), a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye püspöke személyi könyvtárának katalógizálását és kiadását, a Szerb Nemzeti Könyvtár pedig a többi könyvtári egység, beleértve a teljes archeográfiai állomány feldolgozási jogát szerezte meg.

A *Szentendrei gyűjtemények* feldolgozásának eredményeként a következő katalógusok jelentek meg: Nadežda R. Sindik, Miroslava Grozdanović-Pajić, Katarina Mano-Zisi: *Опис рукописа и старих штампаних књига Библиотеке Српске православне епархије будимске* (1991) (A Budai Szerb Ortodox Egyházmegye Könyvtára kéziratainak és régi nyomtatott könyveinek leírása); Mirjana Babović, Svetlana Jančić: *Каталог књига Библиотеке Српске православне епархије будимске од XIX до XX века, књ. 1, Књиге на српском језику* (1992) (A Budai Szerb Ortodox Egyházközség Könyvtára 19–20. századi könyveinek katalógusa 1, Szerb nyelvű könyvek); Mirjana Babović,

Svetlana Jančić: *Каталог књига Библиотеке Српске православне епархије будимске од XIX до XX века, књ. 2, Књиге на страним језицима* (1992) (A Budai Szerb Ortodox Egyházközség Könyvtára 19–20. századi könyveinek katalógusa 2, Idegen nyelvű könyvek); Branka Bulatović: *Каталог серијских публикација библиотеке Српске православне епархије будимске: од XIX до XX века* (1992) (A Budai Szerb Ortodox Egyházközség könyvtárának 19–20. századi időszaki kiadványainak katalógusa); Zubkovics György személyes könyvtárának katalógusa (*Каталог књига личне библиотеке Георгија Зубковића*), szerkesztette Mara Todorović (1994).

E katalógusok megjelentetésével a *Szentendrei projektum* által tervezett további munka hosszú ideig szünetelt. Folytatásaként a Grábóci kolostor, valamint Arsenije Stojković budai ortodox püspök könyvtárának feldolgozását a Szerb Matica Könyvtára indította meg 2014-ben Selimir Radulović igazgató jóváhagyásával.

A munka a Grábóci kolostor nyomtatott könyveinek leltári felülvizsgálatával kezdődött, mindenekelőtt a már említett Huzsvik György által legépelte leltári jegyzék 1070 tételének beazonosításával. Ebben kulcsszerepet játszottak a könyvekre ragasztott jelzeteket tartalmazó címkék, amelyeket a könyvtárosok a munka menete során meghagytak eredeti állapotukban. A jelzetek két jelből állnak, a cirill Gr rövidítésből (Гр, Грабовац = Grábóc) és egy arab számból, amely a leltárszámot jelzi (például: Гр 1).

Az állomány-ellenőrzés (revízió) eredményei azt mutatták, hogy a gyűjteményben valamennyivel több kiadvány található, mint a leltári jegyzékben. Ez annak tudható be, hogy az egyes tételszámok alatt két vagy több példány is található egyazon kiadásból, de megtörtént az is, hogy többkötetes művek egy tétel alá kerültek. A jegyzékben számos kolligátum (azonos méretű, de egymástól független művek egybekötésével létrejött könyv) is helyet kapott, s ezek feldolgozásával szintén növekedett a címek száma. A gyűjtemény-ellenőrzés során az is kiderült, hogy 34 publikáció nincs a helyén.

A Huzsvik-féle leltári jegyzékeken kívül utólag még két kéziratos lista is készült a Grábóci kolostor könyveiről. Ezek azok a 2001. június 26-án készült dokumentumok, amelyek a Grábóci kolostor maradék könyveinek átadásáról tanúskodnak. A könyveket Hristina Markovljev apáca adta át a kolostor nevében, Kosta Vuković vezető pedig a Budai Egyházmegyei Múzeum megbízásából vette át. Az első listán 39, a másodikon 36 könyv adatait rögzítették. Így vált teljessé a Grábóci kolostor régi és újabb kori nyomtatott könyveinek leltári áttekintése, amely összesen 1146 leltári számot és 1313 kiadványleírást tartalmaz. Ezek után megkezdődhetett az állományban levő könyvek és időszaki kiadványok bibliográfiai feldolgozása, amely 2015-től 2022-ig tartott. A kiadványokat nyelvüktől függően a Szerb Matica Könyvtárának archeográfusai

és könyvtárosai katalogizálták: Dušica Grbić, Aleksandra Drapšin, Finka Pjevač, Svetlana Vučković, Stanimir Jakšić és Heinermann Péter.

A GRÁBÓCI KOLOSTOR KÖNYVTÁRÁNAK RÉGI ÉS RITKA NYOMTATOTT KÖNYVEI

A Grábóci kolostor nyomtatott könyvritkaságai egy olyan értékes gyűjteményt alkotnak, amelyben számos, különböző nyelvű és tartalmú könyv kapott helyet, megjelenési évük pedig 1536-tól 1943-ig terjed.

A legrégebbiek a 16. századból erednek, szám szerint 11 kötet, melyek között 5 kolligátum. Szinte mindegyik görög vagy latin nyelvű, vagy mindkét nyelven nyomtatták őket. A legősibb Julius Pollux *Onomasticon* című munkája, amely a bázeli nyomdából került ki 1536-ban. A könyv az ókori görög tulajdonnevek részletes és kimerítő szószeretét kínálja, a régészet és a nyelvészeti tudósai részére alapvető forrásmű. Időrendi sorrendben utána következik Urbano Bolzanio *Görög nyelvtanának* bázeli kiadása 1539-ből, majd Euripidész tragédiái 1544-ből. Kiemelkedő helyet foglal el ebben a csoportban Marcus Valerius Martialis római költő 1595-ös kiadású verseinek gyűjteménye is: *M. Val. Martialis Epigrammaton Libri XV...*, amelynek megjelenési helye a könyv címlapja szerint Argentinae, azaz a mai Strasbourg. Martialis a császárkori epigrammaköltészet első és legjelesebb képviselője, az epigramma műfaj megteremtője és legkitűnőbb művelője volt. Már ötvenes éveiben járt, amikor elkezdte megjelentetni költeményeit, elsőként a *Liber Spectaculorumot* (Látványosságok könyvét), amelyben a Colosseum ünnepségeit írta meg. Majd 1584-től évente adta közre műveit: *Xenia* (Ajándékok), *Apophoreta* (Küldemények) és epigrammáinak gyűjteményét, összesen 12 könyvet. Ezeket foglalja egybe ez a strasbourgi kiadás a 16. század végéről. Ennek a századnak nyomdatermékei sorából kiemelkedően jelentős még a görög nyelvű frankfurti *Zsoltároskönyv* 1545-ből, valamint az Arisztotelész munkáit összefoglaló három kötet, amelyek görögül és latinul kerültek prés alá Velencében 1551–1552-ben. Marcus Tullius Cicero Leveleinek gyűjteményét foglalja magában az a szintén Strasbourgban nyomtatott könyv, amelynek megjelenési éve 1575. Jelentőségénél fogva e könyvek sorába tartozik az a háromkötetes *Biblia* is, amelyet Hamburgban jelentettek meg három nyelven: görögül, latinul és németül 1596-ban. Nincsenek megbízható adatok arról, hogy ezek a könyvek mikor és hogyan kerültek a Grábóci kolostorba. Eredetük felfedésére a különböző tulajdonjogi bejegyzések, egyházi és világi személyek bejegyzései szolgálnak támpontul.

A 17. századból 57 könyv adatait tárja fel a katalógus, ebből 9 kolligátum. Az előző időszakból származó nyomtatványoktól eltérően e példányok többsége orosz–szláv (orosz szerkesztésű egyházi szláv) nyelven jelent meg, témájában pedig liturgikus vagy oktatási jellegű. Időrendi sorrendben az első az 1614-ben Lvivben megjelent Aranyszájú Szent János értekezése a papi méltóságról (*Къига о свештенству*), amelynek van egy későbbi moszkvai kiadása is 1664-ből. Kijevben, 1624-ben látott napvilágot az a könyv, amely Aranyszájú Szent János prédikációit (*Беседе*) foglalja magában. Szintén ebből az időszakból, pontosabban 1619-ből való Cyrill Trankwilion-Stawrowecki *Tanítói evangéliuma* (*Учительно јеванђеље*), prédikációgyűjteménye, amelyben az ukrán filozófus a reneszánsz platonizmus szellemében fogant tanait adta közre. Az előzőekhez hasonlóan ugyancsak orosz–szláv nyelven jelent meg Kijevben 1628-ban a Gázai Szent Dórotheosz szerzetesi tanításai (*Поученија*), *Trephologion* (*Трефологион*), egyházi éneknaptár és miserend szeptember–november hónapokra (Moszkva, 1637), *Anthologion* (*Антологион*), imaantológia, keleti ortodox imakönyv (Lviv, 1638), *Oktoih* (*Октоих*), görögkeleti templomokban használatos énekeskönyv, reggeli és esti imák gyűjteménye (Moszkva, 1638; Lviv, 1640). Ezen imakönyvek sorában külön érdekességnek számít Szimeon Polockij (1629–1680) belarusz születésű orosz barokk költő, drámaíró, pap, a modern orosz irodalom egyik megalapozója prédikációinak gyűjteménye, amely csak halála után jelent meg *Lelki vacsora* (*Вечера душевна*) címmel Moszkvában, 1683-ban. Egyediségük miatt kiemelkedő helyet foglalnak el e kor kiadványainak sorában azok a szeptembertől a következő év augusztusáig előírt *Mineák* (*Минеји*), azaz egyházi éneknaptárak és miserendek, amelyek román szerkesztésű egyházi szláv nyelven kerültek ki a nyomdából 1698-ban Buzău (Bodzavásár) városában.

A 17. századi kötetek közül említésre méltó még a szintén Moszkvában 1688-ban és 1695-ben nyomtatott *Euchologion* (*Евхологион*, *Требник*) pravoszláv egyházi ima- és szertartáskönyv. Ez a pravoszláv breviárium a tulajdonosáról és tartózkodási helyeiről tanúskodó adatok miatt kelt különös figyelmet. Az 1698-ból származó feljegyzések szerint III. Csernovics Arzén pátriárka tulajdonában volt. A szertartáskönyvet 1700-ban a karlócai Szent Miklós-templomba vitték, ahol 1767-ig őrizték. További sorsáról és a Grábóci kolostorba érkezéséről nem maradt fenn információ egy kivételével, miszerint Germán pátriárka 1961 októberében – a Budai Egyházmegyében tett látogatásakor – Szentendrén a kezében tartotta, és a szignóira jellemző zöld tintával írta be a nevét a könyvbe.

Az orosz–szláv nyelvű könyvek mellett az e korból származó görög és latin nyelvű kiadványok is megkülönböztetett figyelmet érdemelnek. Ezek közül a következő értékes művekre hívjuk fel a figyelmet: *Euhologion*, különböző

imákat tartalmazó görög nyelvű liturgikus könyv (Velence, 1684); Sebastian Labe *Epigrammatica* (Prága, 1685); a *Liber Psalmorum* című zsoltároskönyv (Utrecht, 1688); Jacob Graetser görög nyelvkönyvei, amelyek a Dillingen a Dunán városában jelentek meg 1693-ban és 1696-ban, Golius Theophilus *Görög nyelvtana* (Marburg, 1700), Theodor Spieser *Novum lexicon universale Latino – Germanicum et Germanico – Latinum* című egyetemes latin–német és német–latin lexikona (Bázel, 1700).

A 18. századtól az egyházi ószláv nyelvű könyvek túlnyomórészt orosz szerkesztésűek, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük a szerb oktatás, a liturgikus irodalom, valamint az egyházi és kolostori könyvtáraknak a 17. század második felében történt oroszosodási folyamatait. Ezt elsősorban a korabeli szerb nyomdászat hanyatlása miatti könyvhiány és a megnövekedett nyomtatási igények idézték elő. Ekkor az orosz könyvek beszerzése, felhasználása, másolása felgyorsult, a 18. század harmadik évtizedétől pedig az utánnyomásuk is megkezdődött. A liturgikus könyvek – evangéliumok, imakönyvek, trebnikek, azaz euchologiumok, mineák (vagy méneák), oktoihok, prólógusok, zsoltárok, szertartáskönyvek stb. – mellett jelentős számú vallási oktatókönyv is megjelent. E művek szerzői sorába tartoznak Szír Szent Efrém, Gázai Szent Dórotheosz, Damaszkuszi Szent János, Aranyszájú Szent János, Sztefan Javorszkij és Dmitrij Rosztovszkij orosz metropoliták stb. Nagy Péter orosz cár, akinek a nevéhez az új orosz főváros, Szentpétervár felépítése is fűződik, jelentős reformokat hajtott végre az orosz társadalmi élet minden területén az ország modernizálása érdekében. Ebben az időben Szentpétervár Moszkvával együtt a nyomdai termelés fontos központjává vált.

I. Péter korszaka erős nyomot hagyott a szerb történelemben is, hiszen ekkor erősödtek meg a hagyományos orosz–szerb kapcsolatok, ami jelentősen befolyásolta a szerb oktatás és kultúra fejlődését, valamint a szerbek vallási életét. Mojsije Petrović belgrádi és karlócai metropolita kérésére és az orosz zsinat jóváhagyásával, Meletij Szmotrickij *Egyházi szláv nyelvtanából* (Грамматика, Moszkva, 1721) 70 példányt, Fjodor Polikarpov *Háromnyelvű lexikonából* (Лексикон трехязычни, Moszkva, 1704) 10 példányt és Teofan Prokopovics orosz *Ábécéskönyvéből* (Первое учение отпоком, Moszkva, 1720–1724) 400 példányt küldtek el Oroszországból a szerb iskolákba. Ezek a könyvek jelentős alkalmazásra találtak a szerb iskolák megnyitásával, mindenekelőtt 1726-tól kezdve Karlócán, ahol orosz tanárok dolgoztak. Az említett orosz tankönyvek a Grábóci kolostor könyvtárában is megtalálhatók. A szerbek oktatásában nagy jelentőségű Szmotrickij *Egyházi szláv nyelvtanából* két példány is az

állomány része Mihailo Stanković apát idejéből. 1755-ben Rimnikben a szerb iskolák számára újranyomták. A kolostor könyvtárának van egy példánya ebből az újranyomtatott kiadásból is, amelyet Julian Čokor (Julian Csokor) professzor, a zombori Tanítóképző Iskola igazgatója, protodiakónusa, püspöki főtitkára és a Grábóci kolostor archimandritája írt alá. Čokor könyveit N betűjellel és egy arab számmal jelölte (például: N-61 Csokor, 96. sz.), ami a könyvekhez való viszonyulásáról és egy rendezett személyes könyvtár iránti vágyáról tanúskodik.

A grábóci gyűjtemény a Szmotrickij nyelvtanán kívül Fjodor Maximov *Nyelvtanának* két példányát is birtokolja, amelyet Szentpéterváron nyomtatnak 1723-ban. Ez a könyv méreteiben kisebb az előzőnél, ezért használhatósága is kéziesebb. A második példányban egy 1743. március 10-ei feljegyzés szerint a könyv Pavle Georgijević diakónus és pátriárkai titkár tulajdona volt Karlócán. Ugyanebben a könyvben egy másik bejegyzésből kitűnik, hogy Isaija Stefanović szerzetes pap a könyvet Pavle Georgijevictől kapta 1743. szeptember 30-án, az akkor még Pétervárad-sáncnak nevezett helységben, amelyet 1748-tól neveznek majd Újvidéknek több nyelven is. A Grábóci kolostor könyvtárában Fjodor Polikarpov 1704-es, moszkvai kiadású *Háromnyelvű lexikon*ának két példánya is megtalálható. Az egyikben szerepel a már említett Isaija Stefanović szerzetes pap feljegyzése, amelyből kiderül, hogy 1732. május 16-án vásárolta meg a könyvet Belgrádban.

Amikor az orosz könyvek jelenlétét vizsgáljuk a könyvállományban, mindenképpen meg kell állapítanunk, hogy ebből az irodalomból gazdag választék állt a kalugyerek rendelkezésére. Erre utal az az adat is, hogy a Teofan Prokopovics *Первое учение отроком* című orosz ábécéskönyvéből van egy 6. kiadás is, amely Szentpéterváron 1723-ban került ki a nyomdából. Ennek a tankönyvnek különféle orosz kiadásai voltak használatban a szerbek körében, de a Rimniki (Rimnici) Püspöki Nyomdában is újranyomták 1726-ban a szerbek és a románok, 1727-ben és 1734-ben pedig csak a szerbek számára.

Petr Simenovič Mogila kijevi metropolita *Православно исповедање вере* (Az ortodox hitvallás) című könyve a szerb hívők széles körében is népszerű volt, ezt bizonyítja a Grábóci kolostor állományában található példányok sokasága. Az 1696-os moszkvai kiadás mellett a 18. században többször is megjelent Moszkvában, Szentpéterváron, Kijevben és Csernyihivben. Ezen kiadások egy része két-három példányban is jelen van a grábóci állományban, s idetartozik az 1845-i moszkvai kiadás több kötete is. Ezek egyikében bejegyzés tanúskodik arról, hogy valamikor a zombori Dimitrije Josić tulajdonában volt a könyv (1783), valamint arról is, hogy a Pétervárad-sánc „királyi város” rangot nyert 1748. február 1-jén. Egy másik példányban Milovan Vidaković író hagyott feljegyzést szegedi tanulmányainak idején. Ennek a könyvnek

egy másik példányában, egy 1742. május 17-én Futakon kelt bejegyzésben olvasható, hogy e művet Danilo Grabovčanin szerzetesnek küldték „olvasás céljából”. Az orosz nyelvű kiadások mellett a gyűjtemény részét képezi az a szerb ajkú olvasók számára készült orosz–szláv kiadás is, amelyet Velencében, Dimitrije Teodosije nyomdájában nyomtattak 1763-ban. Külön érdekessége a Teodosije-nyomtatványoknak az, hogy a nyomdász a címlapon kiadási helyként vagy Moszkvát vagy Kijevet tüntette fel. Ezt a szerb papságnak a katolikus környezetből származó könyvekkel szembeni bizalmatlansága megszüntetésének érdekében tette, ami nem is volt teljesen meglepő, mivel gyakran többszörösen újranyomtatott egyházi könyvekről volt szó. Mogila egy magyarra fordított műve is létezett a kolostori könyvtárban, amelyet Miskolczy István fordított görög nyelvről: *Igaz vallástétele a' napkeleti közönséges és apostoli ekklesiának*. A mű Pesten jelent meg 1791-ben. Sajnos, a példány hiányzik, csak a leltári adatokból tudunk valamikori meglétéről.

A Grábóci kolostori gyűjtemény két könyvéről megállapítható, hogy Vikentije Popović-Hadžilavić (1708–1716) neves metropolita és budai püspök tulajdonában voltak. Az 1704-ben Moszkvában kiadott zoltároskönyv (*Псалмур*) tartalmazza a tulajdonos bejegyzését pontos dátum kíséretében: 1710. március 3. Ugyanitt található egy későbbi jegyzet Vasilije Dimitrijević (1728–1748) budai püspök tollából, aki megjegyzi, hogy a könyvet tanító-mesterétől, Vikentije Popović-Hadžilavićtól örökölte, s halála után a püspökségre hagyja. A beírás dátuma: 1733. szeptember 24. A szöveget frappáns fordulattal zárja, átkot mond arra, aki a könyvet ellopna! Ilyen és hasonló átkoknak nagy hagyománya volt a szerb irodalomban, és a Grábóci kolostori könyvtár néhány más könyvében is felbukkannak.

A moszkvai kiadású *Каноник* (Kánon), amely 1733-ban jelent meg, több bejegyzése miatt is érdekes. Az egyik a már említett Julian Čokortól származik, aki az 1842. évi szerb egyházi zsinatra utazott Karlócára. Ezen választották meg Josip Rajačićot metropolitává, aki a későbbiekben a magyarországi szerb nemzeti mozgalom egyházi és politikai vezetőjévé vált. Az 1842. évi bejegyzés mellett egyéb feljegyzések is találhatók, például arról (figyelmeztetésnek is felfogható!), hogy 1842. május 24-én *A Szent Kereszt Felmagasztalása* című ikon leesett a helyéről. Bejegyezték továbbá azt az adatot is, miszerint a templom 1712-ben épült. Ezt a Grábóci kolostor Krónikája is megerősíti.

A Grábóci kolostor könyvtárában az egyházi cirill betűs könyvek mellett vannak polgári cirill betűvel nyomtatott orosz könyvek is. E gyűjtemény legrégebbi kötete a Szentpéterváron 1722-ben megjelentetett *Књига Истопуозпафјуа...* (Szláv népek története...), amely az *Il Regno de gli Slavi* (A szlávok királysága) olasz nyelvű mű Sava Vladislavić Raguzinski által

készített fordítása. Az *Il Regno de gli Slavi* egy 1601-ben kiadott történelmi mű, amelynek szerzője a dubrovnik köztársaságbeli író, Mavro Orbini (? – 1614 k.). A fordítóról, Sava Vladislavić Raguzinskiről (1669–1738) köz tudott, hogy szerb nemesként Oroszországba vándorolt, és Nagy Péter cár titkos tanácsadója lett. Számos diplomáciai feladattal bízták meg Konstantinápolyban, Rómában és Pekingben. Aktívan részt vett az Orosz Birodalom hadműveleteiben, és közvetített a Törökországgal való békekötésben. Nem feledkezett meg gyökereiről sem – segítette a szerb oktatást, az első tanárokat és tankönyveket Oroszországból ő küldte Karlócára.

A legrégebbi szerb nyomtatott könyvek ebben a katalógusban a Rimnici Püspöki Nyomdából származnak. Az 1755-ös kiadású Szmotrickij-féle nyelvtanon kívül itt található Sinesije Živanović aradi ortodox püspök 1761-ből származó *srbljak* típusú szertartáskönyve, *Правила молебнаја сејатих цернских присветитељей* (Az imádkozás szabályai...), amelyet 1763. július 3-án adományozott a Grábóci kolostornak. A *srbljak* egy különleges típusú liturgikus gyűjtemény, amely pravoszláv szerb hívőknek szóló istentiszteleti szövegeket és a szerb szentek életrajzát tartalmazza, az ünneplés naptári sorrendje szerint. A gyűjtemény becses részét képezik a már említett Dimitrije Teodosije (eredeti görög neve Dimitrios Theodosiou) velencei nyomdájában készült könyvek is. Ezek sorából emelkedik ki a Zaharije Orfelin (1726–1785) által szerkesztett *Јевангелија чтомая* (Evangélium) 1764-ből, és Gedeon Krinovszkij orosz püspök (1726–1763) prédikációgyűjteménye (*Проповед или слово о осужденију*) ugyancsak Orfelin fordításában, melynek kiadási éve szintén 1764. Zaharije (Stefanović) Orfelin autodidakta író, költő, történetíró, kalligráfus, rézmetsző, a szerb késő barokk kultúra meghatározó alakja volt. A karlócai érsekek udvarában, majd Velencében tevékenykedett. Az első szerb folyóirat (*Slavenoserbaskij magazin*, 1768) megindítójaként és az első kalligráfia-könyv megalkotójaként ismert. Nagy Péter cárról oroszul írt nagy méretű történelmi munkáját Velencében, majd Péterváron is megjelentette.

A Grábóci kolostor könyvtárában őrzött, s a 18. században keletkezett szerb könyvek sorába tartoznak még a következő művek: Pavle Julinac *Краткоје веденије в историју происхожденија славеносрпског народа* (Rövid bevezető a szláv–szerb nép eredettörténetébe) címmel Velencében 1765-ben közreadott munkája, Stefan Vujanovski német nyelvtana (*Немецкаја граматика*, Bécs, 1772) és az első szerb nyelven megjelent regényfordítás, Jean-François Marmontel (1723–1799) francia író és történész Flavius Belisariusnak (505–565) a Bizánci Birodalom tábornokáról írt műve: Beli-

sarius (*Белузариј*, Bécs, 1777). E ritkaságok szerzői közül műveivel kiemelkedik még Jovan Rajić (1726–1801), a magyar szakirodalomban Raics Jánosként is ismert szerb ortodox archimandrita, akinek életét és munkásságát Szinnyi József is feldolgozta a *Magyar írók élete és munkái* című lexikonában. A grábóci állományban a következő művei vannak jelen: *Катихизис мали* (Kis katekizmus, Bécs, 1776), *Бож змаја с орлови* (A sárkány harca a sasokkal, Bécs, 1791), *Историја разних славенских народова...* (Szláv népek története, Bécs, 1794) stb.

A többnyire szláv nyelvterületről érkezett könyvek mellett jelentős számú és változatos tartalmú latin, görög, olasz, német, francia és magyar nyelvű nyomtatvány is részét képezi az állománynak. A liturgikus és teológiai munkák mellett rengeteg világi mű is sorakozik a polcokon a történelem, filozófia, logika, filológia, orvostudomány, természettudományok, lexikográfia stb. tárgyköréből. Közülük különös figyelmet érdemel Christoph Weigel (1654–1725) nürnbergi rézmetsző és kiadó nagyszabású latin nyelvű műve, a *Historiae celebriores Veteris Testamenti iconibus repraesentatae* (Az Ószövetség leghíresebb történetei ikonokkal ábrázolva), amely Nürnbergben jelent meg 1712-ben. Illusztrációi magas művészi értékűek, Rembrandt stílusában készültek. A rendkívül finom rézmetszeteket Jan Luyken (1649–1712) holland rézmetsző-grafikus és fia, Caspar Luyken (1672–1708) készítette. A könyvben 1712-ből származó és a kolostor tulajdonjogát bizonyító feljegyzések vannak, amik arról tanúskodnak, hogy a *Biblia* már kinyomtatásának évében megérkezett Grábócra. Művészettörténeti érdekességgként tartjuk számon, hogy a szent könyvben található illusztrációk mintául szolgáltak Andrej Šaltist újvidéki festő számára a templom falképeinek megfestésekor. Šaltist 1784. február 5-én írta alá a szerződést, és az alkotói munkát a következő évben fejezte be, amit a Grábóci kolostor *Krónikája* is jegyez.

Az állomány szerves részét képező, jelentős számú 16., 17. és 18. századi művek meglelte ellenére, a Grábóci kolostor könyvtárában a legnagyobb számban mégis a 19. és 20. századból származó szerb nyelvű könyvek vannak jelen, ami a 18. század második felétől fellendült szerb nyomdászat gyors fejlődésének az eredménye. Így az utóbbi két évszázad könyvterméséből nemcsak a vallásos tárgyú irodalom, hanem változatos tartalmú világi könyvek sokasága is bekerült a bibliotékába. Az eredeti kiadások mellett a különböző nyelveken megjelentetett fordítások is az állomány részei. Az ebből a korból származó időszak kiadványok – almanachok, évkönyvek, naptárak, riportok, újságok és folyóiratok – száma sem elhanyagolható.

Végül a nagyszámú szerb–szláv és orosz–szláv nyelven nyomtatott könyv áttekintése után, szóljunk a magyar nyelvű könyvekről is. Sajnos, tényként kell megállapítanunk, hogy annak ellenére, hogy a Grábóci kolostor Magyarország területén épült, könyvtára állományában a magyar nyelven kiadott monografikus és időszaki kiadványok száma nem túl nagy, számuk csak 80 (3 kolligátummal), amelyek közül 8 18. századi, 68 19. századi, 6 pedig 20. századi mű. A magyar folyóiratok közül még kevesebb van jelen, csak két cím a 19. és kettő a 20. századból. Témakörük a teológiához, egyháztörténethez, történelemhez, nyelvészethez, földrajzhoz, irodalomhoz, filozófiához, politikához, törvénytudományhoz, joghoz, pedagógiához, illetve más tudományokhoz kötött.

A gyűjtemény legrégebbi magyar nyelven nyomtatott könyve a *Hármas kis tükör, mely I. a' Szent históriát, II. Magyar országot, III. Erdély országot, annak földével, polgári-állapotjával, és históriájával gyenge elmékhez alkalmaztatott módon, a' nemes tanulóknak, summásan, de világosan elő-adja és ki-mutatja* (Pozsony, 1773). Szerzője Losontzi István (1709–1780), aki Utrechtben a református teológián szerzett doktori oklevelet. Nagykőrösön, ahol tanított, ő volt az első akadémiát végzett igazgató-rektor. Polihisztor-ként, tanárhiány következtében, több tárgyat is tanított: görögöt, hébert, logikát, filozófiát, földrajzot, történelmet és hittant. A *Hármas kis tükör...* az első magyar nyelvű, magyar történelmet feldolgozó tankönyv. A könyv első része bibliai történeteket, a második Magyarország, a harmadik pedig Erdély históriáját ismerteti. A 19. század közepéig ez volt Magyarországon és Erdélyben a legszélesebb körben terjesztett, legtöbbet kiadott és legtöbbet használt tankönyv.

A 18. századi kiadványok becses példánya Bod Péter (1712–1769) protestáns lelkész, író, irodalom- és egyháztörténész műve is, aki Bethlen Kata (1700–1759) udvari papja volt. Nagy érdeme az első magyar nyelvű egyháztörténet megírása, amely *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának és világ kezdetétől fogva a jelen való időig sokféle változásainak rövid históriája* címmel Bázisban 1760-ban jelent meg. Bod művének első részében a kereszténység, a másodikban a keresztény egyházak történetét írja meg a kezdetektől a saját koráig, beleértve a magyarok kereszténnyé válását, valamint a reformáció magyarországi terjedését is. A grábóci példányból, sajnos, hiányzik az a négy térkép, amely eredetileg a könyv szerves részét képezte.

A magyar ritkaságok sorában említésre méltó még az az időszaki kiadvány, amelyet a magyar ismeretterjesztő és tudományos irodalom úttörője, Molnár János (1728–1804) alapított és szerkesztett *Magyar Könyvház* címmel. A kolostori könyvtárban csak a 2. kötet van meg, amely Pozsonyban 1783-ban került ki a nyomdából. Molnár jezsuita tanárként tanított az ország

különböző városaiban: Sárospatakon, Kassán, Esztergomban, Nagyszombatban, Budán. Pedagógiai munkássága mellett lelki olvasmányokat, beszédeket, hitvitát, nevelő-moralizáló könyvet írt, de az utókor számára legjelentősebb az ismeretterjesztés terén kifejtett tevékenysége. A grábóci példányba való ki felírta ennek a kiadványnak a címét szerbül, cirill betűkkel: *Мађарска кућевна књига*.

A 19. századi szerb–magyar kapcsolattörténeti szempontból különösen fontos mű a Grábóci kolostor könyvállományában a Pesten 1816-ban kiadott *Monumenta Hungarica*, azaz a *Magyar emlékezetes írások*. E könyv anyagát Rummy Károly György (német névváltozata: Karl Georg Rummy, 1780–1847) szlovák polihisztor, filológus, bölcséleti doktor természettudós és evangélikus pap, a Karlócai Gimnázium néhai igazgatója gyűjtötte össze és adta ki 1816-tól 1821-ig. Karlócai működése alatt ő vezette be tantárgyként a görög nyelvet, amelynek előadója is volt. Munkássága elismeréséül 1842-től a Szerb Tudós Társaság felvette tagjai közé.

A grábóci állomány becses könyvei közé tartozik Szabó Ferenc római katolikus esperesplébános (1843–1905) műve is, amelyet *Európa története a francia forradalom kezdetétől a bécsi congressusig: 1789–1815.* címmel Nagy-Becskerekén 1890-ben adott közre két kötetben. Szabó, akit 1897-től nagybecskereki plébánossá választottak meg, papi hivatása mellett nép- és földrajzi tanulmányokkal foglalkozott, szerkesztette és kiadta a *Nép- és Földrajzi Könyvtár* című gyűjteménysorozatot, s nyolcvan kötetének összesen 110 ezer példányát jótékonyági céllal ingyen szétosztotta az ország minden felekezetű és nemzetiségű tanintézetében.

Az állomány részét képező 19. századi magyar könyvek nem csupán irodalmi értékükkel, de pedagógiai és társadalmi hatásukkal is kiemelkedőek. A kolostorban élő kalugyerek oktatási-művelődési életében is fontos szerepet játszhattak. Ilyen művek közé sorolható Budai Ézsaiás magyar történetíró, tanár és református lelkész három munkája: *Magyar ország históriája a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig* (Debrecen, 1811), *Magyar ország históriája a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig* (Debrecen, 1814) és *Magyar ország históriája melyben a felséges ausztriai ház örökös uralkodása foglalódik* (Debrecen, 1812); továbbá Johan Hübner *Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat... esmértető lexikonja* (Pest, 1816); Ercsei Dániel *Philosophiája* (Debrecen, 1817); Szalay Imre *Magyar nyelvtudománya* (Pest, 1833); Fényes Elek *Magyarország geographiai szótára...* (Pest, 1851) és még sok más, tartalmában tudományos vagy ismeretterjesztő mű.

ΙΟΥΛΙΟΥ ΠΟ

ΛΥΔΕΥΚΟΥΣ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΟΝ

ἢ ΒΙΒΛΙΟΙΣ ΔΕΚΑ.

IULII POLLVCIS ONO

MASTICON, HOC EST, INSTRVCTIS

SIMVM RERV AC SYNONYMORVM DICTIO

narium, decem libris constans, summo studio

& cura emendatum, inq studioforum gratiam

tribus nunc demum locuple-

tissimis Indicibus

auctū.

CVM PRÆFATIONE SIMONIS

Grynæi ad Ludimagistros.

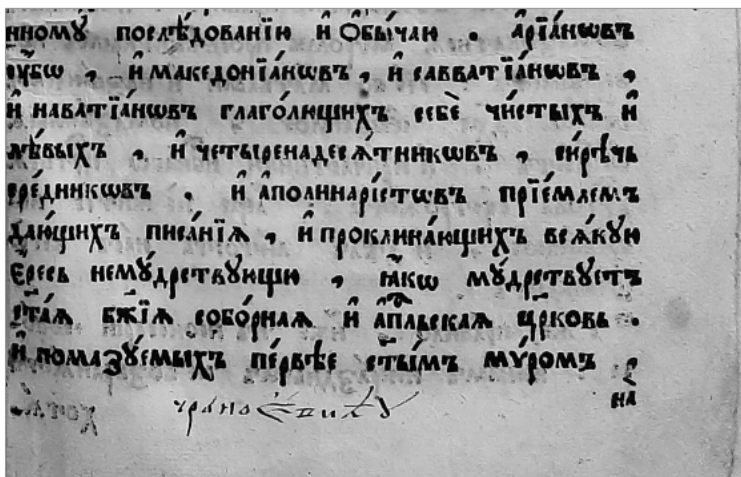
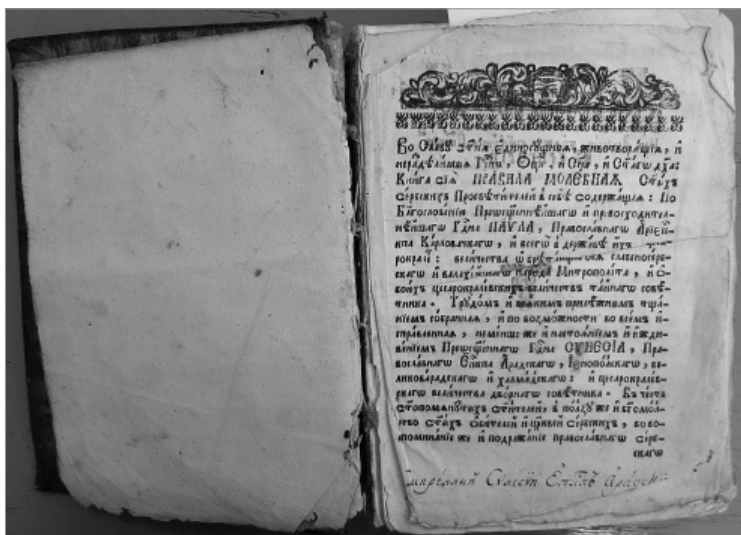
B A S I L E A E

M. D. XXXVI.

Ex

Luca Vallz.

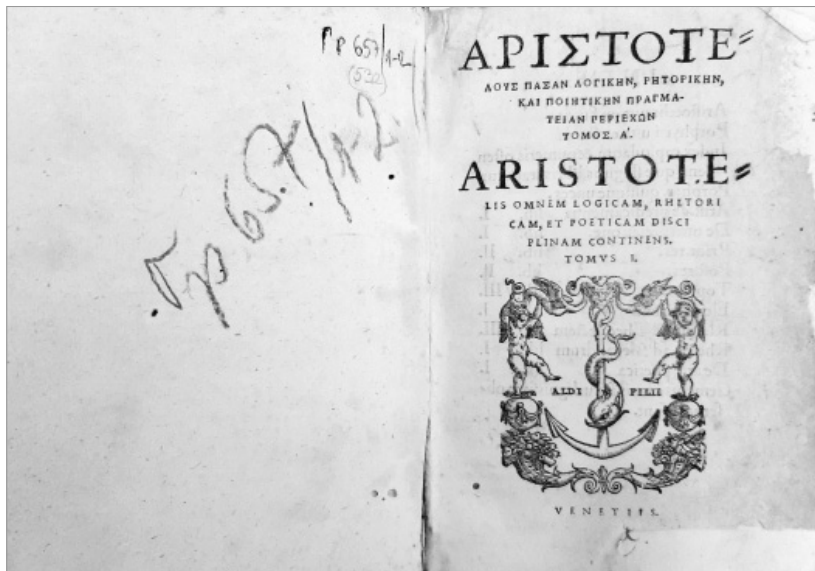
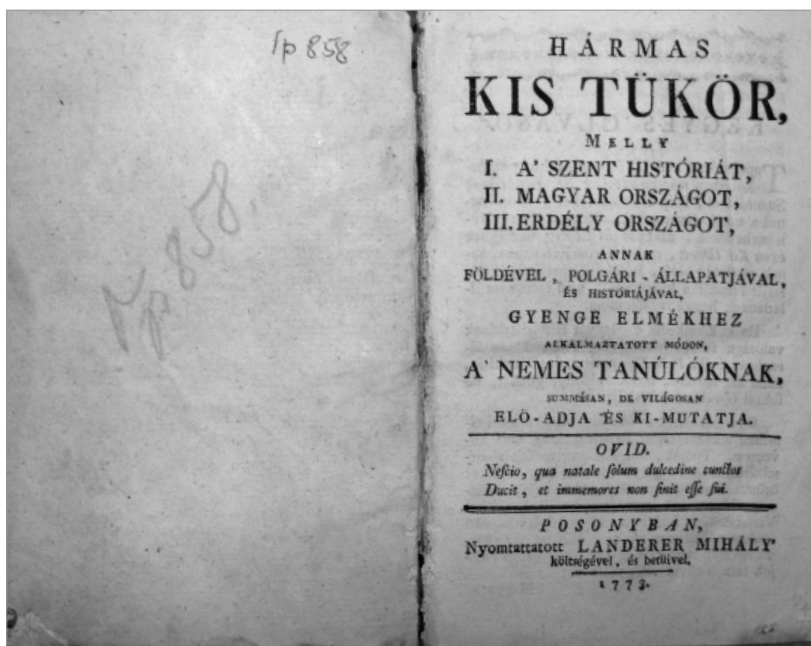
A katalógusban feldolgozott művek közül a legrégebbi könyv
Julius Pollux *Onomasticon* (Bázel, 1536) című műve

A katalógusban bemutatott legrégebbi szerb nyomtatott könyvek egyike, a Rimnici Püspöki Nyomda 1761-ből származó *srb/* *ljak* típusú szertartáskönyve • III. Arsenije Čarnojević pátriárka lapszéli bejegyzése az *Eu* *chologion* (Евхологион, Требник, Moszkva, 1688) pravoszláv egyházi ima- és szertartáskönyv egyik lapján

Christoph Weigel *Bibliája* (Nürnberg, 1712). A címlapon
a Grábóci kolostor tulajdonbejegyzése

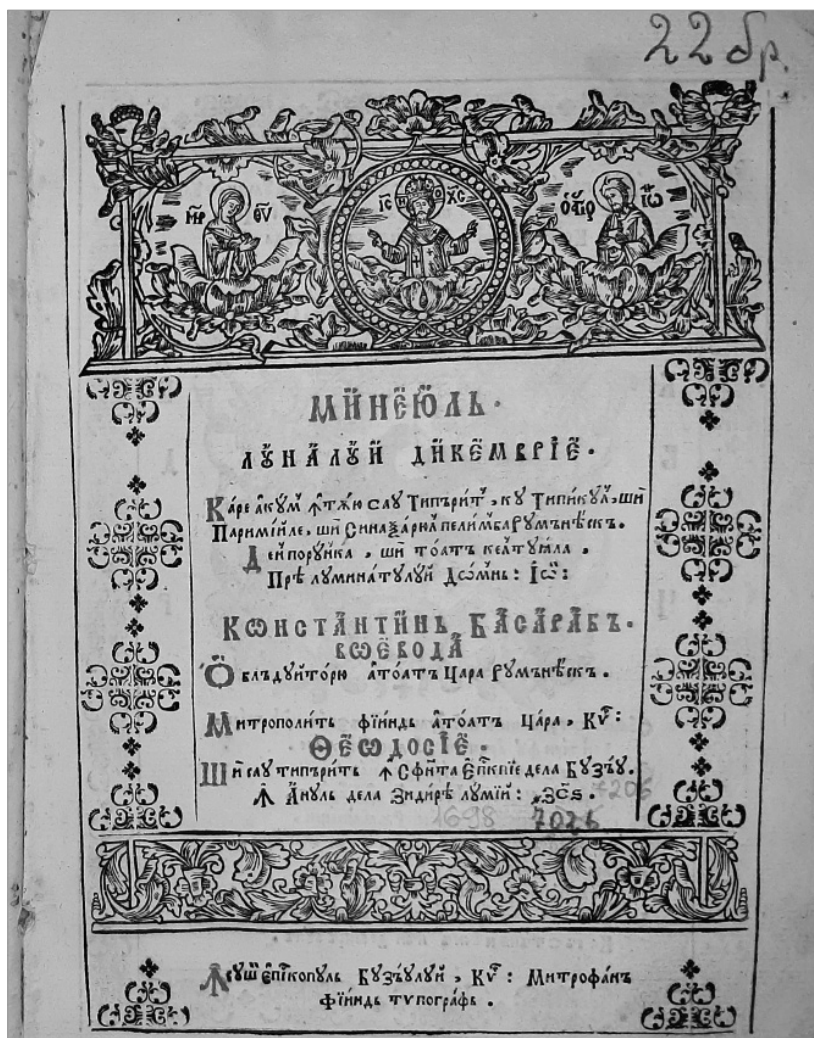
A gyűjtemény legrégebbi magyar nyelven nyomtatott könyve, Losontzi István műve: *Hármas kis tükör...* (Pozsony, 1773) • A görögül és latinul nyomtatott *Arisztotelész munkái* (Velence, 1551–1552) előzéklapján jól látható könyvtári jelzet

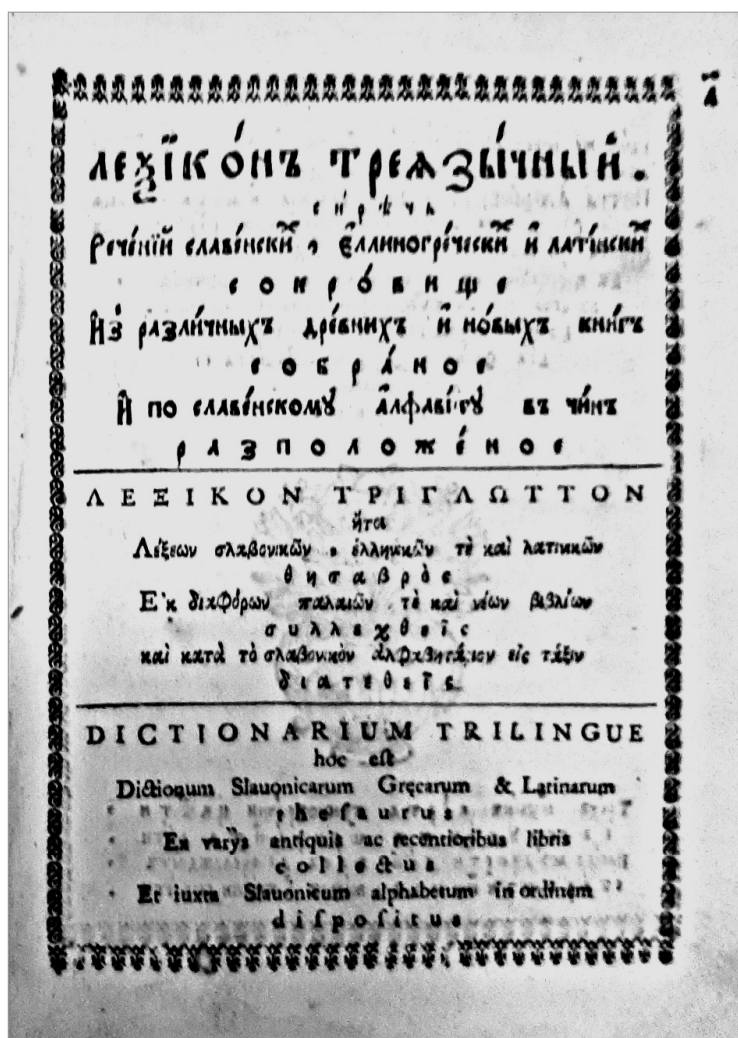
Teofan Prokopovics orosz nyelvű ábécéskönyve,
Первое учение отрокомъ (Moszkva, 1720–1724)

Meletij Szmotrickij egyházi szláv nyelvtana,
 Граматика (Moszkva, 1721)

A december hónapra előírt Minea (Минея),
 azaz egyházi éneknapár és miserend

Fjodor Polikarpov háromnyelvű lexikona,
Лексикон треязычни (Moszkva, 1704)

Urbano Bolzanio görög nyelvtana (Bázeli, 1539)
 a korábbi tulajdonos aláírásával

A háromkötetes *Biblia polyglotta* (Hamburg, 1596), amely görögül, latinul és németül jelent meg

A KÖNYVBEJEGYZÉSEKRŐL

A kolostori könyveknek a bennük rejlő bejegyzések külön értéket biztosítanak. A kötetek fehér lapjain, margóin és üres oldalain található aláírások és feljegyzések tanúskodnak azok tulajdonosairól, adományozóiról, olvasóiról, a könyvszeretetről, a kolostori és egyházi életről, utazásokról, látogatásokról, történelmi eseményekről, a mindennapi élet eseményeiről (születésről, elhalálózásról, kereskedelemről...), de orvosi tanácsok és receptek is rejtőzködnek köztük. Ha megvizsgáljuk időbeni elrendeződésüket, a feljegyzések hosszú időszakot ölelnek fel, a 16. századtól a 20. századig, és számos különböző földrajzi helyen születtek. Sokszor hosszú szövegekké is terebélyesednek. Vikentije Rakić a *Проповеди у недељне и празничне дане* (Vasárnapi és ünnepi prédikációk) című könyvében, amelyet Velencében nyomtattak 1809-ben, Danilo Čupić, a Grábóci kolostor archimandritája egy utazásról számol be, amely a Budai Egyházmegye képviselőinek Karlócára tartó útjával kapcsolatos, az ottani metropolitaválasztásra 1837-ben, ahol tíz hetet töltöttek. Vannak egészen érdekes világi személyek által írt könyvbejegyzések is: Persida Petković szerelmes verset írt Jovan Stefanović Vilovski *Из живота једног ц. к. официра...* (Egy cs. k. tiszt életéből...) című könyvébe. Két könyv feljegyzéseiben megemlítik Székelyi Istvánt, a Grábóci kolostor kocsisát és szőlőpásztort, megérkezését a monostorba munkavégzés céljából, valamint távozását 1818-ban. Az 1819. évre szóló moszkvai évkönyvben (*Месяцослов*) egy szerb nyelvű feljegyzésből értesülünk arról, hogy Székelyit kocsisnak és szőlőpásztornak alkalmazták. Az, hogy a monostorban dolgozott, és ugyanabban az évben el is hagyta a rendházat, egy másik könyvből derül ki, amelybe egy magyar nyelven írt igazolás szövegét másolták be *Atestatum* címmel: „Ezen Levelet mutató Székelyi Istvány ki nalunk Grabóczi Hlajstromba Kelt esztendeig mint Kotsis hiven jámborul és gyorsan minden megelégedésinkkel szolgált: azírt tovább elmeni akarván az Ő volt viseletiről ezen bizonyágtevő Levil név alá irással Néki Adatik.”

A bejegyzések tartalmának sokféleségén kívül a szövegek más kutatásokhoz is érdekesek, hasznosak lehetnek, tekintettel a különböző kézírásokra, nyelvekre és betűtípusokra. Többségük szerb nyelven került a könyvekbe, de találhatók köztük orosz, latin, görög, magyar és román nyelvűek is. A grábóci könyvek hosszú kronológiájában, amely a 16. századtól követhető nyomon, a legutolsó dátummal ellátott bejegyzés Alekszej Babics, a Grábóci kolostor perjelének kézjegye Vasilij Nikolajevič *Велики мунук* (Egyházi éneknaptár és miserend) című könyvében található, amely 1892-ben jelent meg Újvidéken. A bejegyzés szerint az igumen a könyvet Dositej Čamprag szerzetes halála után, 1948. november 13/26-án örökölte meg.

A KATALÓGUS FELÉPÍTÉSE

A Grábóci kolostor könyvtárának katalógusában (*Библиотека манастира Грабовца*) található bibliográfiai leírások (1313 tétel) nyelvek, pontosabban írásmódjuk szerint vannak csoportosítva, és folyamatos számozással rendelkeznek: a cirill betűkkel nyomtatott könyvek tétele száma: 1–788., a latin betűs könyveké: 789–1254., a görög ábécével készült nyomtatványoké: 1255–1287. Az időszaki kiadványok bibliográfiai leírása két csoportra oszlik: a cirill (1288–1298.) és latin betűsre (1299–1306.). A beazonosítatlan könyvek tétele száma: 1307–1313.

A csoportokon belüli könyv- és periodikaleírások elrendezése a cirill, illetve a latin betűs ábécé sorrendjében történt szerző vagy cím szerinti besorolással. A rendszókban a szerzők a kiadványokban szereplő eredeti nyelven és írásmódban szerepelnek. Az uralkodók és a szerzetesek nevének feltüntetésénél először a keresztnév szerepel, majd az illető vezetékeve. Ez a szabály érvényes a *Névmutatóban*, valamint *A leírásokban és a pecséteken szereplő személynevek mutatójában* is.

A könyvek bibliográfiai leírásai az érvényes katalogizálási szabványok szerint készültek. A megjegyzések szakaszában a hangsúlyt az egyes példányok fizikai leírására és történetének bemutatására helyezték. Itt találhatóak a hiányos kiadványok azonosítására szolgáló nyomtatott és elektronikus források adatai, a kiadások variánsaira vonatkozó jegyzetek, a példány teljességére utaló megállapítások, az eredeti könyvhöz hozzáfűzött más, teljesen független publikációk (kolligátumok) adatai, az egyes művekbe kézzel írt különböző bejegyzések közlése, értelmezése, a könyvek lapjain található pecsétek szövege és a könyv kötésére vonatkozó megjegyzések.

Az előszóban közölt megállapítás szerint az igazi kihívást a sérült példányok beazonosítása jelentette, ami megnehezítette és lassította a könyvtárosok munkáját, de a modern kor technológiai vívmányainak köszönhetően sikerült beazonosítani és leírni a szóban forgó könyveket a bel- és külföldi könyvtárak elektronikus katalógusainak és digitális adatbázisainak felkutatásával, illetve a nyomtatásban is hozzáférhető bibliográfiai források segítségével.

A katalógusban való könnyebb eligazodás érdekében a szerkesztők a következő regisztereket készítették el: *Névmutató*, *Címmutató* (cirill, latin, görög betűs), *Nyelvmutató*, *A kiadványok megjelenésének/nyomtatásának helymutatója*, *Időrendi mutató*, *A leírásokban és a pecséteken szereplő személynevek mutatója*, *A leírásokban és pecséteken szereplő földrajzi nevek mutatója* és *A leltárszámok/szignatúrák mutatója*.

A *Библиотека епископа будимског Арсенија Стојковића* (2021) (Arsenije Stojković budai püspök könyvtára) és a *Библиотека манастира Грабовца* (2024) (A Grábóci kolostor könyvtára) című katalógusok megjelentetésével – mindkettő a Szerb Nemzeti Könyvtár és a Szerb Matica Könyvtárának közös kiadásában jelent meg – sikeresen befejeződött az a közös munkaterv, amelyet a Szerb Matica Könyvtárának kezdeményezésére indítottak 2014-ben. A Budai Szerb Ortodox Egyházközség Könyvtárában e két fontos könyvtár egészének rendezése és feldolgozása teljessé tette a *Szentendrei projektum* által még 1976-ban megfogalmazott célkitűzéseket.

IRODALOMJEGYZÉK

ЧАМПРАГ, Стеван 1957. Манастир Грабовац у Мађарској. In: *Зборник за друштвене науке*, 17., 130–149.

КРАСИЋ, Владимир 1881. Манастир Грабовац у Будимској епархији. In: *Летопис Матице српске*, 126., 28–38.; 127., 58–79.; 128., 76–96.

Beérkezés időpontja: 2025. február 4.
Elfogadás időpontja: 2025. február 10.

KÉT ÉVTIZEDIG A FALU MOTORJA VOLT *Kercsmár Rózsa (1936–1997)*

THE DRIVING FORCE OF THE VILLAGE
THROUGHOUT TWO DECADES

Rózsa Kercsmár (1936–1997)

DVE DECENIJE JE BILA MOTOR SELA

Roža Kerčmar (1936–1997)

BENCE LAJOS

PhD, egyetemi előadó, József Attila-díjas költő

Maribori Egyetem, Magyar Tanszék, tanársegéd, docens (1991–1997)

Népújás, volt főszerkesztő

Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet, volt igazgató

lajcsi.bence@gmail.com

Kercsmár Rózsa 1990. *Domonkosfa krónikája*. Muravidéki Magyar Nemzetiségi Közösség, Lendva

Egy falumonográfia alapkoncepciójával kapcsolatban kifejtethetjük: a társadalmi folyamatok, események és a fejlődéssel együtt járó, ezeket minősítő eredmények mögött a kedvező politikai folyamatok mellett mindig egy település közösségének együttműködési szándéka, sok-sok közös akarata és jószándéka megbúvik. De ezek között ott rejtőzködnek az olyan önjelölt vagy hivatástudattól megrészegült vezetők is, akik egyben a falu közös akaratának élharcosai, zászlóshajói is. S ha mindez együtt van, akkor az eredmény sem maradhat el! A múlt század hatvanas–hetvenes éveiben Domonkosfa településen mindez együtt volt, sőt ritka kivételként, kölcsönösen segítette is egymást.

A hatvanas években – a kisebbségi magyar sajtóban (*Népújásban*) még akadtak olyan cikkek, amelyek a goricskói falvak apró-cseprő problémái mellett (ilyen volt a boltok polcain lévő árucikkek szinte teljes hiánya) a „fejlődés kerékkötőiről” is említést mertek tenni, amin nem is kell különösképpen csodálkoznunk. Nehéz idők jártak akkoriban: a politikai útkeresésben, a háborús nyomok eltüntetésének az igyekezetében nem kevés esetben érte sérelem a kisembert, aki elégedetlenségének is hangot mert adni. A munkanélküliség és a mezőgazdaság fejletlenségéből adódó gondok csak növelték az elkeseredést.

A térségben – különösen a fiatalok – a szórakozás és a kultúra hiányát is nagyon érezték. Ők a legtöbb esetben a járási központokban próbáltak munkahelyet keresni, a családalapítás egyik fontos feltétele pedig a saját lakás megszerzése lett. Sokan – mint egyedüli lehetőséget – a nyugati vendégmunkát választották. Mindez pedig a magyarok által lakott vidék kiürülését eredményezte, ami először az iskolában tapasztalható gyermekhiányban, de más statisztikákban, felmérési eredményekben is gyorsan nyomon követhetővé vált.

Az alsólakosi Kercsmár Rózsa – vagy ahogyan odahaza nevezték: a Szúnyogh lány – a szabadkai tanítóképző elvégzését követő években került a Dombvidék nagy történelmi-vallási és építészeti, valamint művelődéstörténeti értékekkel rendelkező kis falujába. Későbbi férjével, a néptanítóból iskolaigazgatóvá előlépett Kercsmár Gézával, valamint fivérével, a mura-szombati tanítóképzőben végzett Szúnyogh Sándorral, a későbbi muravidéki magyar irodalom első számú képviselőjével az akkor még igencsak gyér fizetésű tanítói álláson kívül – a néptanítókba nevelt, azóta is hiányzó hivatástudattal megáldva – lehetőségként fogták fel azt a kínálkozó alkalmat, amely az iskola tanítói órákötelezettsége mellett mint hiánypótló, iskolán kívüli népnevelői többletmunka honosodott meg, amely azonban mára már teljesen eltűnőben van.

Az akkori élményeket, a sajátját is beleszőve, Szúnyogh Sándor, amikor Rózsa nővére a tanítói pályától búcsúzott, a „szellem napvilágának lángja” mentén a petróleumlámpák fényében kibontakozó érzéseit választékos, hitbéli „igékkel” fogalmazta meg, mégpedig a kor stílusának jegyében – sok entuziazmussal: „A goricskói agyagos rögökön járva nap mint nap a kis falusi iskolában önfeláldozóan, odaadóan osztogatta a tudomány és a betűvetés nektárját az újabb és újabb nemzedékeknek Kercsmár Rózsa. Tizenennyolc év alatt, ki tudja, hány gyereket tanított meg írni, olvasni és számolni? Ki tudja, hány serdülő korú leányzónak adott önzetlen felvilágosítást? Ki tudja, hány álmatlan éjszakán töprengett azon, hogy az őrségi falu fiataljai minél jobb sorsra jussanak?” Majd néhány sorral alább ennek a közösségi elkötelezettségnek személyre szabott, szubjektív, lírai összefoglalóját így zárta: „Nehéz lenne megszámlálni mindazon lépéseket, amelyekkel Rózsa áthaladt a Zslebits-féle malom fahídján, hogy azután időben belépjen az osztályba, ahol a domonkosfai, bükkaljai, jánosfai, gerőházi és szerdahelyi gyerekek nagy tudásszomjjal vártak rá.” A rögtönzött búcsúztató természetesen nem feledkezett meg Rózsa pedagógustársairól sem, Szent Gergely késői utódairól, a hatvanas–hetvenes évek muravidéki közoktatásának Walter magisztereiről: a Kercsmár Gézáról, a Pivar Ellákról, a Kulcsár Máriákról sem.

Kercsmár Rózsa falumonográfiájában mint „adatközlő” a faluban zajló összes közösségi tevékenységről részletesen beszámol; az önkéntes egyleti

munkákon kívül az iskola gyermekeinek közreműködésével újrainduló magyar színjátszásról és más amatőr színjátszó tevékenységről is; nem feledkezik meg a nem is mindig autentikusnak számító – közvetítés által meghonosodó – farsangi alakoskodás szokásáról, a vidámetekről, vetélkedők stb. szervezéséről sem.

(Idekívánczik egy rövid, személyes történet, mely a nővér és a hat évvel fiatalabb kisöcs, valamint a helyiek – pedagógus és diák – közti alá- és fölérendeltségi viszonyát „leplezi le” épp egy „hidas” (*Hidak–Mostovi* című nemzetiségi tévéműsor) forgatáshoz kapcsolódóan. A Zslebits-malom tulajdonosával készített interjú után Sanyiról és a goricskói tájhoz kötődő kapcsolatáról kezdünk el beszélgetni. Ma is megrendítőnek érzem azt a meghitt, a régi falusiak által kinyilvánított szeretetet és szívélyes fogadtatást, ahogyan az egykori – akkor még házaknál elszállásolt – tanítókat könnyek között és ölelések közepette fogadták, így fejezve ki a régi szállásadók őshonosokhoz illő tiszteletét a két „vendégember” iránt – a „viszontlátás” örömeiben.)

Kercsmár Rózsa hiánypótló nyugdíjas tevékenysége már Muraszombathoz kötődik, ahol újságíróként, illetve rádiós riporterként dolgozott a Muraszombati Magyar Rádió napi félórás adásainak tudósító-szerkesztőjeként, és ahol ügyes tollú és kritikai észrevételeit is kendőzetlenül rögzíteni képes íróemberré vált. Alkotói-művészi felemelkedését jól szemléltették helytörténeti írásai és novelláskötete, míg a közéletben és a nemzetiségi politikában vállalt szerepvállalásával a muraszombati magyarok elismertségében, a helyi magyarok kulturális és politikai identitásának megerősítésében alkotott nagyot és maradandót. Arra is mindig nagy hangsúlyt fektetett, hogy funkciói révén választott szülőföldjének, Goricskónak az érdekeit is képviselje muraszombati, azaz „járási szinten” is. Izgő-mozgó, erőt és energiát nem kímélő akaraterővel szervezte a muraszombati magyarok sokoldalú: részint politikai, részint kulturális érdekeit felvállaló Baráti Kör Kulturális Egyesület munkáját. Szervezett és toborzott, ahol csak lehetett, a helyi politika néha kedvező, sok esetben azonban inkább rosszálló ellenszélében is.

Mivel a Domonkosfáról szóló tudományos irodalom rendkívül kopár, s a magyar sajtóban megjelent, innen származó információk is csupán hírértékük miatt érdekesek, Kercsmár Rózsa könyve több mint harminc év távlatából is a legértékesebb dokumentum mindenekelőtt valóságírodalmi jellege miatt, de nem utolsósorban a település és az iskola között húzódó

szoros emberi kapcsolatok és érzelmi szálak bemutatása révén is. Az iskolablakból – mint mindenütt a világon – jól látszanak a helyi társadalom sajátosságai, s a tanító ember, ha ezekre odafigyel, igen hasznos szolgálatot tehet az utókornak – állapítja meg Varga Zoltán pedagógus-író Kercsmár Rózsa *Domonkosfa krónikája* című, 1990-ben megjelent helytörténeti könyve kapcsán, utalva azokra az emberekre – a falu tanítóira –, akik aktív részesei voltak a falu életének alakításában, akik iskolán kívüli tevékenységükkel, tudásukkal és közösségszervező képességükkel a művelődési élet, a közösség „lámpásai” voltak. Az ismeretek és a tudás fő letéteményesei, a kultúra „népnapszamos” apostolai.

A pedagógusból lett újságíró első tudományos-ismeretterjesztő vállalkozásának jellegét, módszerét és súlyát a falukrónika előszavában dr. Vanek Šiftar abban látja, hogy a szerző művével a szlovéniai magyar nemzetiségnek ahhoz a „három szorgos kutatójához”: Varga Sándorhoz, Pivar Ellához és Pozsonec Máriához csatlakozik, akik „különböző szinten”, de hat muravidéki magyar falu történeti-néprajzi-társadalmi-politikai s részint vallási-kulturális tevékenységeit, életét tételesen feldolgozták. A történész-professzor – a szlovén társadalomtudományok avatott doyenje – utal a második világháború utáni egész oktatáspolitikára elhibázott voltára, a kétnyelvű iskolák akut problémájára, a gyermekhiányra, melyek így együtt Damoklész kardjaként lebegtek az új oktatási modellnek és az iskola működtetőinek a feje felett. Ezért helyeslőleg szól a gyakran túl részletezőnek tűnő leírásokról, például arról is, hogy a könyv szerzője, a pedagógus-osztályfőnök a végzősök névsorát is rögzíti a könyvben, mondván, „nem voltak sokan”, csak néhány tanulóról van szó. De ehhez az érveléshez szükséges volt a település 18. század közepén alapított első iskolájának, a rendszeres oktatás elindításának, az 1871-es iskolaépület megépítésével a rendszeres oktatás bevezetésének a leírása is, csakúgy, mint az új viszonyokhoz illeszkedő, korainak számító iskolaalapításnak, valamint a 20. századi impérium- és rendszerváltások bemutatása is, mégpedig a hozzájuk igazodó újabbnál újabb „reformok-intézkedések” érzékeltetésével, melyeknek a kegyelemdöfést végül a „körzetesítések” s a különböző osztály- és iskola-összevonások adták meg. A korábbi hézagos tényközlést azonban az 1945-ös év tanítói buzgóságának túlzott – sokoldalú iskolai tevékenység szempontjából talán indokolt – szemléltetése nem tudja feledtetni azt aényt, hogy valójában a központosítás, a pártosfalvi iskolaközpont 1981-es megépítése és létrehozása a domonkosfai iskola és oktatás folyamatos sorvadásához, végül pedig bezárásához vezetett.

Šiftar oktatáspolitikai fejtegetése azonban – talán túlzottan is a „bennfentes” szemszögéből – figyeli a könyv szerzőjének amatőr történészi-kutatói hiányosságait is, azokat, amelyeket szerinte a szerző „elővigyázatosan” elhall-

gat. Ez azonban indokolatlan vád, hiszen az úgynevezett „rázós” témákról – mint amilyen például a határmeghúzás („a határmegállapító bizottság, mely 1924-ben fejezte be a munkáját”), vagy a tájékoztatási irodával való nézeteltérés („az 1948 utáni határ menti feszültségek”) – említés történik a kötetben.

A könyv recenzense elismeri ugyan, hogy a szerző a történelmi részt levéltári forrásokra hivatkozva teszi hitelessé, a „kényes témáktól” való eltántorodásának igazi okát viszont nem veszi észre, azt, hogy a szlovén források hiányát valójában a dokumentumok doktrínákon kívüli csekély száma okozta. Ezért javítási szándékkal ugyan, de mára már nevetséges példákkal próbálta például a nevek alapján egy falu „többnemzetiségű” jellegét igazolni a magyar nevek közé „belopódzó” Adámicsok, Kraineczek, Malacsicsok, Némethek és Skerlások, valamint a Tóthok, az egykor erőszakkal „elmagyarosított” szlovének, horvátok, szlovákok és németek problémára utalva.

Siftar messzemenő következtetéseket von le a hegybírói szabályzatokról is, melynek utolsó domonkosfai jegyzőkönyvét 1961-ben jegyezték le. „Nyitott kérdésként” kezeli, hogy Domonkosfán és a Lendvahegyen „a századunkban érvényes szőlőhegyi rend szerint viselkedtek-e”, vagy esetleg a régi szerint? Ez utóbbihoz nem fűzünk kommentárt, mert bevallottan ő is csak az éppen aktuális kutatási anyagban talált rá ezekre az általa sebtében publikált „érdekességekre”. Merő mellébeszélés, akadékoskodás, a hatalomnak a könyvkiadásra is kiható, békéltető, hozzászóló megjegyzése!

Ami a határmeghúzással kapcsolatos dolgokat és az ötvenes években történeteket illeti, a kercaszomoróci csataként is emlegetett eseménynek a domonkosfai „kiterjedéséről” lehetett volna írni, de 1990 táján még nem volt tanácsos ezzel foglalkozni, sőt a magyar történelem- és helytörténetírás igen csak lokális jellegű kezdeményezéseként, a faluból elköltözött „írástudóknak” köszönhetően csak az 1990-es rendszerváltozás után kezdtek ráeszmélni az itt élő magyarok arra, hogy a szerb és szlovén hadsereget a faluból elűzve, településük végérvényesen kiérdemelte Balassagyarmat és hasonló más példák után a „Legbátrabb falu” kitüntető, a hősi cselekedet és a Trianon utáni ellenállás és hősiek kiállásért járó büszke címet.

A helytörténeti munka ma is olyan értékek és források gazdag tárházát vonultatja fel, amelyre a helyiek büszkék lehetnek. Bár alaposabb szaklektori munkával és szerkesztéssel még jobb is lehetett volna. De maradjunk a tényeknél: a krónika a benne előforduló adathalmaz és valóságirodalmi vonatkozások miatt ma is élvezetes olvasmány, forrásértékű, monográfia-igényű munka. Bár a szlovén és a magyar hasonló „hagyományos” falumonográfiák példáját, felépítését követi, de a tudományos igények mellett a néprajzi hitelességnek és az oral history még fennmaradt emlékeiből is építkezik, sok-sok nyelvi-nyelvjárási és szokásrendhez kapcsolódó terminológiai érdekesség bemutatásával.

De szó van benne az éghajlati viszonyokról, a talajról, a növény- és állatvilágról, a falusi életmódról és gazdálkodásról, sőt még a falu állatállományáról is. Az adatok alapján 1828-tól visszakövetkeztethetően megfigyelhetjük, majd az 1895-ös és 1981-es számbéli egyezések tanúsága szerint a tehén-, a sertésállomány másfélszeres emelkedettséget mutat, viszont eltűnik az igás ökör és a bika mint állománykategória. A szarvasmarhafajták között a nagyon jó minőségű magyar erdélyi fajta, a mokány vagy riska, s a piros-tarka fajták részesültek előnyben a gazdáknál az 1895-ös összeírás szerint.

Domonkosfa krónikája című helytörténeti könyvén kívül – a 90-es években, nagyon korán, tragikus hirtelenséggel elhunyt újságíró-rádióriporter – egy csokorra való rövid írást is közzétett, melyekben szociográfiai hitelességgel szól az ötvenes évek oktatáspolitikájáról, kritikus szemmel számol be a sérelmekről, s a falusi emberek, sok esetben a családtagok és szülők betevő falatért folytatott mindennapi küzdelmeiről. A *Kihűlt a ház melege* (1997) címmel, karcolatait és novelláit tartalmazó kötete már címében is hordozza azt a féltő aggodalmat, amely a nemzetiségi feladatokat is felvállaló újságíró a nyugalomba vonulását követő időszakban, szinte egyszemélyes intézményként végzett a muraszombati magyarság körében. „Nehogy kihűljön a ház melege közösségi szinten is!” – fogalmazta meg aggodalmát a kis közösség fennmaradását illetően. A vékony kis könyvecske elbeszéléseinek összefüggő keretét a paraszti világba ágyazott családi idill adja. Gyurác Ferenc, a könyv recenziója „a hiteles háttér előtt mozgatott hiteles történelmi figurák” írói erényét emeli ki. Másrészt – Vargától és Szomitól eltérően – a szerző olyan szereplőket és szituációkat keres, amelyek nem egyediségükkel és meg nem ismételhetőségükkel, hanem sokkal inkább egy közösség keserű tapasztalatai által válnak életszerűvé, átélhetővé (*Az öntudat edződése, Itt voltak az oroszok*). Értékes epizódokkal szolgálnak azok az elbeszélések is (*A nadrágszík sem segített, Áldozat*), amelyek a kisebbségi létezés „szálkái”; például az oktatáspolitikai elhibázott lépései kapnak hangot, néhol komikus szituáció, máskor nagyon is komoly konfliktus keretében. Csak sajnálni lehet, hogy biztatás hiányában nem jelentkezett korábban a jó fogalmazáskészséggel, szituációérzéssel megáldott író. Így is prózairodalmunk megbecsült alkotóját kell tisztelnünk személyében.

Beérkezés időpontja: 2025. február 3.
Elfogadás időpontja: 2025. február 14.

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

Drawn to Délvidék

Mák, Ferenc	The Man Zealous for the Sciences	5
Silling, István	Addendum on the pre-Phylloxera vineyards and wines of Bačka	43
Németh, Ferenc	From “The Last Matchstick” to the First World War	59
Göncz, László	Mosaics from The History of Prekmurje from 1919–1922	75
Lábadi, Károly – Lábadiné Kedves, Klára	Connections Between Kosztolányi’s Unknown Letter and One of His Sketches	93

Space and Being

Kriska, Olivér – Göncöl, Andor	Patterns of Spatial Usage of Urban Space of Subotica	115
--------------------------------	--	-----

Being and Peoples

Kónya, Sándor	Variations of a Folk Melody Based on a Haydn Motif from Vojvodina	133
---------------	---	-----

States of Being

Csike, András – Kovács, Bence – Szendrei, Zsolt	Diaspora Dormitories in Transylvania	157
Kormányos Katona, Gyöngyi	The Challenges and Situation of an Ethnic Minority within a Local Community	187

BOOK REVIEW

Heinermann, Péter	Treasures of Grabovac in Szentendre	207
Bence, Lajos	The Driving Force of the Village Throughout Two Decades	237

SADRŽAJ

STUDIJE

Pod uticajem Delvideka

Mak, Ferenc	Čovek revnostan prema naukama	5
Šiling, Istvan	Dodatak o bačkim vinogradima i vinima iz perioda od pre pojave filoksere	43
Nemet, Ferenc	Od „Poslednje šibice” do Prvog svetskog rata	59
Genc, Laslo	Mozaici iz istorije Prekomurja u periodu 1919–1922	75
Labadi, Karolj – Labadine Kedveš, Klara	Veze između Kostolanjijevog nepoznatog pisma i jedne od njegovih crtica	93

Prostor i Postojanje

Kriška, Oliver – Gencel, Andor	Načini korišćenja urbanog prostora Subotice	115
--------------------------------	---	-----

Postojanje i Narod

Konja, Šandor	Vojvođanske varijacije narodne melodije na jedan Hajdnov motiv	133
---------------	---	-----

U situaciji postojanja

Čite, Andraš – Kovač, Bence – Sendrei, Žolt	Učenički domovi u razućdenim sredinama u Transilvaniji	157
Kormanjoš Katona, Đendi	Položaj etničke manjine i izazovi u lokalnoj zajednici	187

RECENZIJA KNJIGA

Hajnerman, Peter	Blaga Grabovca u Sentandreji	207
Bence, Lajoš	Dve decenije je bila motor sela	237

